

ВОЛОДИМИР ПРИСТАЙКО, ЮРІЙ ШАПОВАЛ

Справа

«Спілки Визволення України»

Невідомі документи і факти

„Спілка Визволення України“

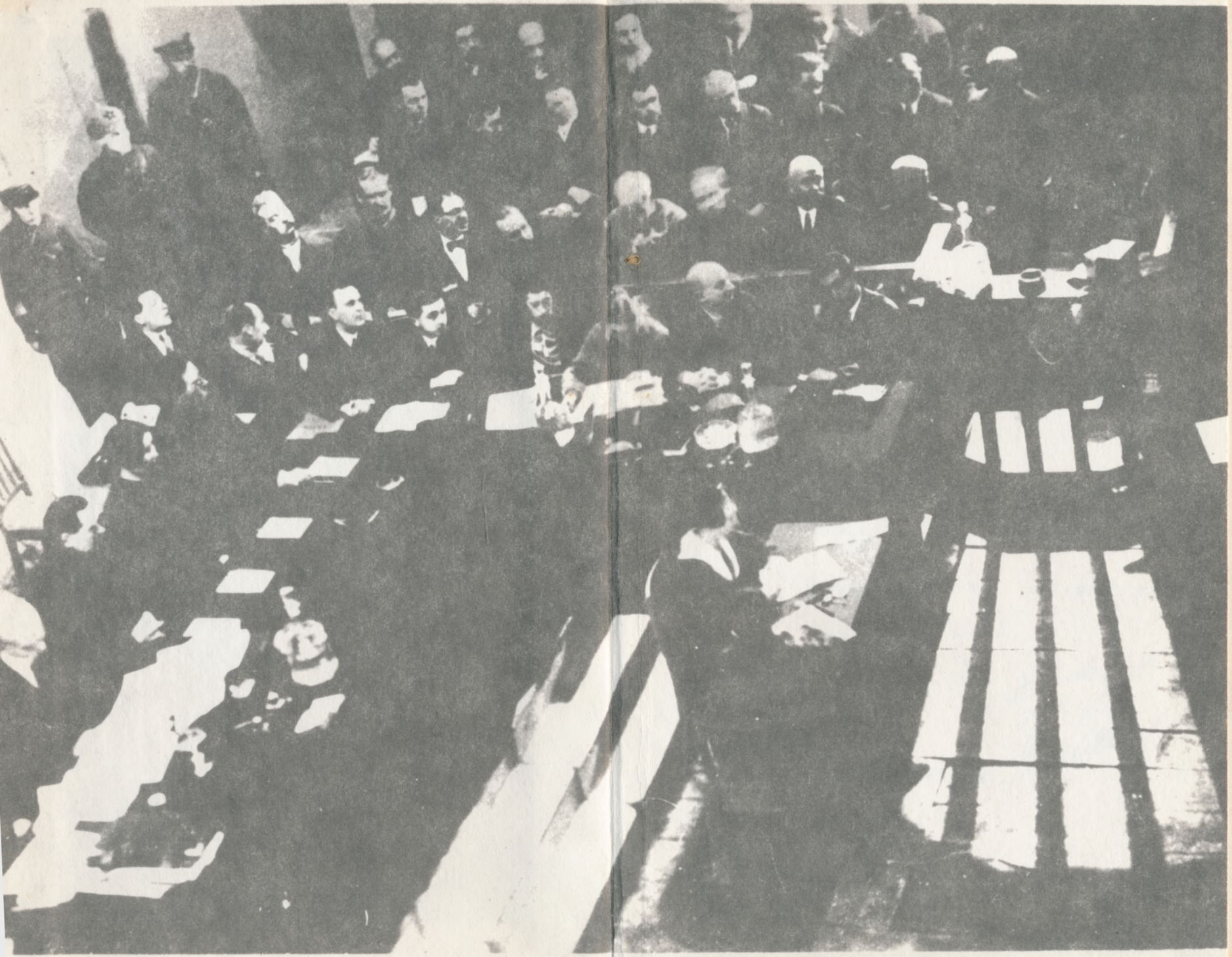

Стенографічний
звіт
судового
процесу

Т О М

I

ДВОУ • ПРОЛЕТАР

ВОЛОДИМИР ПРИСТАЙКО, ЮРІЙ ШАПОВАЛ

Справа
"Спілки Визволення України"
Невідомі документи і факти

КИЇВ, ІНТЕЛ, 1995 ,

ББК ТЗ(4Ук)721-4

Пристайко В.І., Шаповал Ю.І. Справа "Спільки визволення України": невідомі документи і факти. Науково-документальне видання. – К.: Інтел, 1995. – 448 с.

Науково-документальне видання присвячено справі "Спільки визволення України", судовий процес в якій відбувся навесні 1930 р. і став одним з перших інспірованих політичних процесів доби сталінізму. З якою метою було організовано цю справу? Чому підсудні, до яких належало чимало відомих українських інтелектуалів, визнавали безпідставні обвинувачення на свою адресу? Як склалися у подальшому їхні долі, а також долі "режисерів" з ГПУ, котрі керували процесом? На ці та інші запитання дають відповіді автори видання, котрим вдалося віднайти невідомі раніше архівні документи.

Розраховане на фахівців, усіх, хто цікавиться історією України.

**Відповідальний редактор
Іван Ільєнко**

ISBN 5-7702-1073-9

© Publishing House
Ukrainian Information
Bureau, Inc. (USA).

VOLODYMYR PRYSTAIKO AND YURI SHAPOVAL

*The Union for the Liberation of
Ukraine Trial*

Unknown Documents and Facts

KYIV, INTEL, 1995

V.L.Prystaiko and Y.L.Shapoval, The Union for the Liberation of Ukraine Trial: Unknown Documents and Facts. Kyiv, INTEL, 1995. 448 pp.

The scholarly documentary collection *The Union for the Liberation of Ukraine Trial* deals with one of the first shown-trials of the Stalin period which took place in the spring of 1930.

Why was it organized? Why were the accused, among who were many well-known Ukrainian intellectuals, selected for groundless accusation? What happened to them later? What later happened to the GPU men who organized the trial? The authors answer these and other questions on the basis of hitherto unknown archival documents.

The book will be of interest to specialists as well as to everyone interested in the history of Ukraine.

Editor: Ivan Ilienکو

ISBN 5-7702-1073-9

© Publishing House
Ukrainian Information
Bureau, Inc. (USA).

Автори складають щиросердну
подяку за допомогу у виданні цієї книги

*Медведчику Віктору Володимировичу,
Суркісу Тригорію Михайловичу,
Тубськочу Богдану Володимировичу*

*Видавничій Спілці Українського
Інформаційного Бюро, Інк; США
(Голова Петро Крамаренко)*

а також Високоповажаному Панові
Іванові Самійленку

Переднє слово

У попередні роки з'явилося чимало публікацій про "Спілку визволення України (СВУ)". Проте джерельна база для всебічного дослідження питань, пов'язаних з історією фабрикації цієї справи, довгий час залишалася доволі вузькою. Тож не дивно, що західне українознавство спиралося передусім на мемуарні джерела, а комуністична історіографія у своїх поглядах на "СВУ" використовувала офіційно санкціоновані й вироблені ще у 30-ті роки оцінки, не просто далекі від історичної правди, а відверто фальсифікаторські. При цьому ретельно ховалися ті документи й матеріали, що могли б хоч якоюсь мірою пролити світло правди на історію та механізм фабрикації справи і процесу "СВУ". Нам вдалося опрацювати значну частину таких документів і матеріалів, що й стало безпосереднім імпульсом для підготовки цієї книги.

Вона складається з двох розділів. Перший містить розповідь про місце і роль справи "СВУ" в історичному контексті 20-30-х років, а другий – добірку документів і матеріалів, що стосуються цієї справи. Вони подаються в хронологічній послідовності, кожен має порядковий номер і заголовок, що розкриває зміст. Практично всі документи друкуються вперше, що, сподіваємось, викличе великий інтерес фахівців і широкого читацького загалу.

Нам, зокрема, вдалося опрацювати ту частину стенограми судового процесу, яка не була свого часу надрукована (як відомо, 1931 р. в Харкові вийшов друком лише I-й том стенографічного звіту про процес "СВУ"). Гадаємо, що колись матимемо можливість видрукувати повністю і ці надзвичайно цікаві матеріали.

Документи публікуються мовою оригіналу, за сучасним українським правописом, хоча інколи для відчуття колориту часу їх створення ми залишали окремі слова й словосполучення, в тому числі й русизми, без виправлень. Опущений текст у окремих документах позначено крапками, пропущені або скорочені авторами документів слова відтворено в дужках. Орфографічні й синтаксичні помилки виправлено без застережень. Кожний документ має пошукові дані (легенду), в яких вказано скорочену назву архіву, номери фондів, описів, справ, аркушів. Імена та прізвища подаються так, як вони вказані в документах.

До книги ввійшли документи з Архіву Служби безпеки України (Архів СБУ), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), а також деякі документи з архівів Федеральної служби контррозвідки Російської Федерації, інші матеріали.

Висловлюємо надію, що наша праця стане стимулом для подальших наукових розвідок як вітчизняних фахівців, так і зарубіжних українознавців, зокрема окреслить те коло питань, пов'язаних з "СВУ", що гостро потребують серйозної монографічної та дисертаційної розробки.

Сподіваємося також, що розповідь про одну з трагічних сторінок української історії ХХ століття викличе у читачів не почуття розпуки і песимізму, а навпаки – бажання осмислити уроки минулого і швидше позбутися атавізмів того ладу, який ніколи не давав (і не дасть) Україні стати повноцінною демократичною державою.

**Володимир Пристайко,
Юрій Шаповал**

Київ, 9 березня 1995 р.

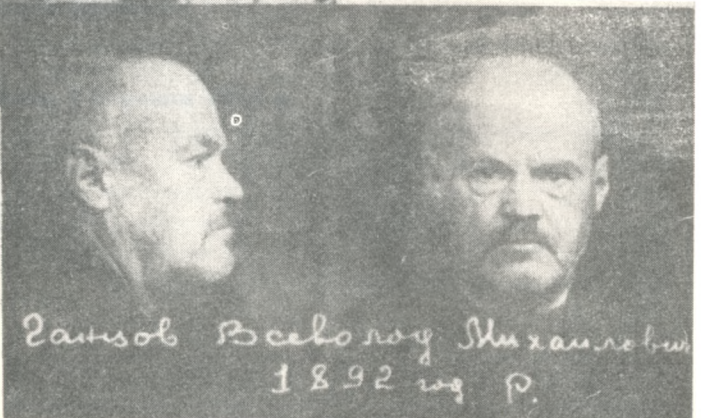
*У моїй пам'яті встає харківський процес СВУ,
той фатальний процес,
після якого ГПУ вирішило не тільки фізично,
а й морально знищити
українську інтелігенцію.*

С.Підгайний.
Українська інтелігенція на Соловках.
Спогади 1933-1941 рр.

*Куди іти? Кудою нам тікати?...
Оточені зусюди катом ми...
Коли не смерть, так вічні ґрати
Проклятої тюрми.*

О.Олесь.

Розділ I.

ПРОЛОГ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ В УКРАЇНІ

У книзі "Під обухом. Большевики в Києві" Сергій Єфремов, характеризуючи ті "заходи", які здійснювалися після вторгнення в Київ військ Михайла Муравйова, посланих більшовиками проти Центральної Ради 1918 р., зокрема, писав: "Безглузді заходи безтямних людей з величезними претензіями; з хлестаковською психікою, з одвагою безнадійних неуків, з розпачливою сміливістю, з нестримною хоч і вбогою фантазією – ці заходи вже даються взнаки. Нема жодного сумніву, що трохи – небагато мине часу, як ці люде зруйнують усе, що тільки підлягає руйнації, і тоді одійдуть, звідки й виринули – тобто в належну їм безвість. Тільки поправляти, що вони напсували і ще напсують, буде надзвичайно важко..." [1].

Не просто важко, а неможливо "поправити" головне: те, що сам визначний учений (список його публікацій до середини 20-х рр. мав понад 3 000 назв), визнаний лідер в українському літературознавстві, академік і віце-президент Всеукраїнської Академії наук (ВУАН) С.О.Єфремов був знищений. Пішли з життя в 30-ті рр. й практично всі ті, хто разом з ним опинився в "театрі у театрі", на лаві підсудних під час судового процесу "Спілки визволення України (СВУ)", який відбувся 9 березня – 19 квітня 1930 р. в Харківському оперному театрі.

В останні роки в Україні з'явилося чимало публікацій про цей процес і справу "СВУ" взагалі, про осіб, котрих було засуджено в цій справі. Це документальні розвідки [2] і спогади [3]. Їх авторам вдалося насамперед "поправити" стару офіційну версію, за якою ніхто не постраждав даремно і всі 45 представників інтелігенції України (дехто з них в минулому вів активну політичну діяльність) були засуджені обґрунтовано.

Досить солідною є західна історіографія "СВУ", серед якої знаходимо публікації, що обстоюють реальність існування "СВУ" [4]. Цю версію захищає нині дехто з дослідників в Україні, підкреслюючи, що "ширший погляд на справу потребує певного перегляду наших уявлень. На щастя, матеріали для цього збереглися багатющі" [5].

Що ж, із твердженням про те, що збереглась велика кількість матеріалів по справі "СВУ", не можна не погодитись. Деяку частину цих раніше недоступних для дослідження документів вдалось опрацювати авторам цих рядків. І тому ми мали на меті не просто висловити свою точку зору на справу та процес "СВУ", а й зробити надбанням широкого загалу частину із віднайдених документів. Їх читачі знайдуть у другому розділі цієї книги. Однак спочатку звернімося до історії виникнення самої справи.

24 жовтня 1929 р. політбюро ЦК КП(б)У спеціальним рішенням доручило Голові Раднаркому УСРР В.Я.Чубарю "погодити в ЦК ВКП(б)" питання про публікацію повідомлення у справі "СВУ" [6], а перше повідомлення про викриття "СВУ" у пресі з'явилося у листопаді 1929 р. В лютому наступного, 1930 р., в газеті "Вісті" почали друкуватися матеріали під назвою "Спілка визволення України" (із звинувачувального висновку в справі "СВУ")".

1929 р. в одному з інформаційних повідомлень, адресованому ЦК КП(б)У і підписаному Головою ДПУ УСРР В.А.Балицьким, зазначалося: "Організація об'єднувала антирадянськи настроєну інтелігенцію, колишніх визначних учасників петлюрівського руху, діячів автокефальної церкви та представників куркульства...

Не дивлячись на те, що багато учасників ліквідованої нині органами ДПУ України контрреволюційної організації "Спілка визволення України" були амністо-

вані Радянською владою, вони не відмовилися від подальшої злочинної контрреволюційної діяльності і створили організацію, що мала на меті об'єднати навколо себе українські антирадянські елементи і шляхом масової агітації, пропаганди і шкідництва, спираючись на підтримку міжнародної буржуазії, викликати повстання проти Радянської влади...

Більшість обвинувачених уже зізналися в своїй злочинній контрреволюційній діяльності.

Органами Державного політичного управління України ведеться слідство.

Обвинувачені найближчим часом постануть перед пролетарським судом" [7].

Ті, кому було доручено підготовку цього суду, напевно, вважали, що для грандіозного політичного спектаклю, яким мав стати процес "СВУ", вони обрали надійних дійових осіб. Насамперед це стосується С.О.Єфремова – визначного вченого, але разом з тим і колишнього вельми впливового діяча Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), одного із керівників Центральної Ради [8]. Це була людина, яка не приховувала свого гостро критичного ставлення до більшовицької влади. Ці настрої повною мірою відбивалися, зокрема, у щоденнику, який він вів виключно для себе і який став надбанням ДПУ і фігурував на процесі як один із доказів "контрреволюційності" С.О.Єфремова.

19 квітня 1930 р. Верховним судом УСРР за "контрреволюційну діяльність" і участь у "СВУ" були засуджені до різних термінів покарання всього 45 осіб. Окрім С.О.Єфремова, до суду притягнули колишнього прем'єр-міністра УНР В.М.Чехівського, колишнього міністра закордонних справ УНР, наукового співробітника ВУАН А.В.Ніковського, колишнього діяча УСДРП, професора Київського інституту народної освіти (КІНО) Й.Ю.Гермайзе, колишніх діячів УПСФ завідуючого І-ю Київською трудовою школою В.Ф.Дурдуківського, вчителів тієї школи О.З.Гребенецького, Н.С.Токарівську, А.П.Залеського, Ю.К.Трезвинського, письменницю Л.М.Старицьку-Черняхівську, професора Київського

медичного інституту О.Г.Черняхівського, професора КІНО В.М.Ганцова, студентів КІНО М.П.Павлушкова та Б.Ф.Матушевського, професора ВУАН В.М.Догу, завідуючого редакційним відділом Київського філіалу Держвидаву України К.С.Шила, члена колегії адвокатів, юрисконсульта "Молочарспілки" З.Г.Моргуліса, письменника М.Є.Івченка, наукового співробітника ВУАН, редактора "Словника живої мови" Г.К.Голоскевича, викладача КІНО Г.Г.Холодного, наукових співробітників ВУАН М.В.Кривинюка, В.М.Страшкевича, В.В.Шарка, В.Г.Дубровського, інженера-хіміка К.Т.Туркала, старшого асистента Київського медичного інституту А.О.Барбара, члена Президії медсекції ВУАН, професора Київського медичного інституту В.В.Удовенка, професорів цього ж інституту В.Я.Підгаєцького та М.А.Кудрицького, викладача Київського кооперативного технікуму О.А.Болозовича, члена правління "Молочарспілки" М.Н.Ботвиновського, мешканця Харкова М.М.Чехівського (брата В.М.Чехівського), професора Дніпропетровського інституту народної освіти П.О.Єфремова (брата С.О.Єфремова), вчителя з Дніпропетровська М.П.Білого, вчительку 20-ї Дніпропетровської трудшколи Л.Є.Біднову, члена Полтавської колегії адвокатів К.І.Товкача (інваліда, котрий жив у Полтаві), професора Полтавського інституту народної освіти В.О.Щепотьєва (перед арештом він перебував в адміністративній в'язниці за контрреволюційну діяльність), лаборанта Держхлібінспекції, жителя Кременчука П.С.Близнюка, викладача Миколаївського інституту народної освіти М.Д.Лагути, вчителя Чернігівської школи імені М.М.Коцюбинського Й.Р.Карповича, директора Вінницького філіалу Всенародної бібліотеки ВУАН В.Д.Атамановського, викладача робітфаку Одеського медичного інституту та Одеського робітничого університету, секретаря Одеського наукового товариства при ВУАН Т.М.Слабченка, академіка ВУАН, професора Одеського інституту народної освіти М.Є.Слабченка, викладача одеських індустріального та млинарського технікумів К.М.Панченка-Чаленка, професора КІНО Г.М.Іваницю.

Отже, на лаві підсудних опинилися 45 осіб, серед яких були 2 академіки ВУАН, 15 професорів вузів, 2 студенти, 1 директор середньої школи, 10 учителів, 1 теолог і 1 священник УАПЦ, 3 письменники, 5 редакторів,

2 кооператори, 2 правники і 1 бібліотекар. 15 підсудних працювали в системі ВУАН.

31 чоловік колись входив до різних українських політичних партій, 1 був прем'єром, 2 – міністрами уряду Української Народної Республіки, 6 – членами Центральної Ради.

Між підсудними були дві особи єврейського походження (історик Йосип Гермайзе та правник Зіновій Моргуліс), а також 3 жінки (Людмила Старицька-Черняхівська, Любов Біднова, Ніна Токарівська).

А тепер за допомогою надрукованого 1931 р. стенографічного звіту відтворимо початок судового процесу. Отже, 9 березня 1930 р., Харківський оперний театр, на сцені якого було встановлено лаву підсудних та інші атрибути судової зали.

"Тов. Приходько: Судове засідання Найвищого Суду Української Соціалістичної Радянської Республіки, в особовому складі, що його затверджено Центральним Виконавчим Комітетом УСРР, оголошую відкритим.

Розсуджуватиметься справа про контрреволюційну діяльність організації, під назвою "Спілка Визволення України", що мала своїм завданням повалити Радянську владу на Україні шляхом організації збройного повстання та встановити капіталістичний буржуазний лад у формі УНР.

Винуватиться в цій справі 45 осіб: Єфремов, Дурдуківський, Ніковський, Чехівський, Гермайзе, Старицька-Черняхівська й інш., що їхні контрреволюційні злочини перед Республікою трудящих передбачаються – арт.арт. 54², 54³, 54⁴, 54⁸, 54¹¹ Кримінального кодексу Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Оборона: т.т. Ратнер, Віленський, Пухтінський, Гродзінський, Рівлін, Обуховський, Потапов, Виноградський, Волкомірський, Вознесенська, Ковалівська, Юровицький й Шац.

Тов. секретар, чи всі з'явилися?

Секретар: На судове засідання з'явились всі, за винятком академіка Кравчука, який до Харкова прибув, але захворів, про що подав листовне повідомлення.

Голова: Думка сторін?

Михайлик: Обвинувачення вважає за можливе слухати справу без явки академіка Кравчука.

Гродзінський: Оборона приєднується.

Голова (після наради): Суд ухвалив: приймаючи на увагу хворобу громадського обвинувателя Кравчука, продовжувати судові засідання за відсутністю акад[еміка] Кравчука.

На підставі 246 арт. КПК – сторони мають право відставлення всіх поіменованих мною осіб; головніші мотиви для відставлення можуть бути: родинні взаємини або безпосередня заінтересованість тої чи іншої особи в цій справі. Чи є будь-які заяви сторін в цій справі?

Михайлик: Державне й громадське обвинувачення відводу в цій справі не має.

Гродзінський: Оборона також не має.

Голова: Чи з боку підсудних є які-небудь заяви? Жодних заяв нема.

Чи всі свідки явилися, тов.секретар? Прошу оголосити.

Секретар: На судові засідання явилися свідки: Дорошкевич, Зеров, Коліух, Филипович, Потієнко, Мороз, Малащук, Сабко. Не явився свідок Холодний, який зараз знаходиться у відрядженні і прибуде сьогодні увечорі. Не явився Озерський з невідомих причин, викликали його телеграмою, але ніяких відомостей нема...

Голова: Чи всі обвинувачені одержали копії винувального висновку? Хто не одержав?

Оголошується склад суду: Голова – Приходько, члени суду т.т. проф. Волков, Коробенко, проф. Соколянський, Одинець, запасні члени суду – т.т. Муха й Корженко. Секретар – тов. Лозман.

Державне винувачення: Заступник Народного Комісара Юстиції та старший помічник генерального прокурора УСРР тов.Михайлик, заступник прокурора Найвсуду, – т. Ахматов, прокурор НКЮ тов. Якимішин, київський окрпрокурор т. Бистрюков.

Громадське винувачення: Представник ВУРПС тов. Любченко, академік т.Соколовський, представник федерації письменників т. Слісаренко й академік Кравчук.

Всім підсудним роз'яснюю їх право, на підставі закону, задавати питання всім свідкам, а також всім винуваченим на всіх стадіях судового процесу. Прошу мати на увазі. Також всі винувачені мають право давати, – розуміється, в кожному окремому випадкові за дозволом голови, – пояснення.

Зараз ми приступаємо до читання винувального акту.

Тов.секретар, прошу оголосити винувальний акт." [9].

І обвинувальний акт був прочитаний. Це був величезний за обсягом документ, читання якого зайняло всю останню частину засідання 9 березня, все друге засідання 10-го і початок засідання 11 березня. Але цей документ справляв враження не тільки своїм обсягом, а й характером зафіксованих у ньому обвинувачень, тим грандіозним масштабом "контрреволюційного заклоту", що його здійснили члени "СВУ". Вказувалося на те, що "СВУ" існувала в Україні з червня 1926 до липня 1929 року, тобто до її викриття ДПУ, і ставила завданням "повалити Радянську владу на Україні шляхом збройного повстання за допомогою чужоземних буржуазних держав і реставрувати капіталістичний лад у формі "Української Народної Республіки" [10].

Стверджувалося також, що "СВУ" діяла у зв'язку із закордонним петлюрівським центром, що визнавав себе урядом УНР.

Складовою частиною "СВУ" було оголошено "Спілку української молоді (СУМ)", яка нібито мала на меті організувати терор проти всесоюзних і українських радянських партійно-державних керівників.

Осередками дії "СВУ" було оголошено Всеукраїнську Академію наук (ВУАН) і Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ).

С.О.Єфремов, В.Ф.Дурдуківський, Й.Ю.Гермайзе, А.В.Ніковський, Г.К.Голоскевич, К.І.Товкач були визнані судом винними у створенні і керівництві "контрреволюційною" організацією "Братство Української державності (БУД)", яка мала на меті продовження збройної боротьби проти більшовицької влади після розгрому петлюрівського руху, у 1920-1924 рр. здійснювала роботу, спрямовану на підготовку збройного повстання, керувала "куркульським та диверсійним бандитизмом" в Україні, масовим та індивідуальним терором, створила мережу "контрреволюційних" бойових організацій. Стверджувалося, що після самоліквідації "БУД" 1924 р. його керівники не припинили "контрреволюційної діяльності" і почали підготовку до створення нової антирадянської організації, залучаючи опозиційно настроєних осіб, в основному з колишніх членів політичних партій, що свого часу протистояли більшовикам.

Ось як обстоював 1930 р. ту стару, складену "драматургами" з ДПУ версію тодішній нарком освіти України М.О.Скрипник. У журналі "Більшовик України" він писав про існування двох центрів "СВУ" – "внутрішнього" та "закордонного", зауважуючи, що на чолі першого стояла "замкнута, цілком зіспівана, строго законспірована група представників колишніх соціалістів-федералістів і соціал-демократів: Єфремов, колишній міністр закордонних справ петлюрівського уряду – Ніковський, письменниця Старицька-Черняхівська, соціал-демократ Гермайзе, педагог Дурдуківський, колишній професор Чехівський – колишній голова петлюрівського уряду і член Центрального комітету української соціал-демократії, а далі керівник української православної автокефальної церкви, та інші. Спираючись на вплив Єфремова, як віце-президента ВУАН, "СВУ" тримає в своїх руках цілу низку наукових установ ВУАН – науково-педагогічне товариство, інститут наукової мови, всенародну бібліотеку, медичне товариство тощо.

"СВУ" організує разом з тим цілу низку філіалів – груп по багатьох містах: в Одесі, Харкові, Дніпропетровську, Полтаві, Чернігові, Вінниці, охоплюючи, переважно, стару буржуазну українську інтелігенцію. "СВУ" мала в своїх лавах досить значне число професорів і викладачів різних Вишів [10а] у Києві та інших містах, проводячи вперту, хоч і приховану роботу виховання контрреволюційних кадрів з числа студентів буржуазного, куркульського походження.

Молоді контрреволюційні сили були "об'єднані у додатковій організації "СУМ", що члени її повинні були бути за масових агітаторів "СВУ" серед студентства й куркульського селянства" [11].

Формально приводом для виникнення версії про існування "закордонного" та "внутрішнього" центрів "СВУ" саме 1926 р. став нібито одержаний С.О.Єфремовим з-за кордону лист Левка Чикаленка, який повідомляв про створення організації "СВУ" серед української еміграції і пропонував створити таку саме організацію на території України. Однак на попередньому слідстві це питання не досліджувалося, конкретних даних про обставини надходження цього листа і самого листа у матеріалах справи "СВУ" немає. Водночас після обнароду-

вання цієї обставини в ході судового процесу в газеті "Діло" був опублікований лист Л.Чикаленка від 12 березня 1930 р., в якому він категорично заперечував факт відправлення листа С.О.Єфремову 1926 р., а його свідчення назвав неправдивим. До цього епізоду ми ще повернемося.

Понад 200 томів справи "СВУ" були знов ретельно вивчені 1989 р. під час додаткової перевірки, яку здійснили співробітники тодішнього КДБ України. Читачі цієї книги мають змогу докладно ознайомитись із змістом великої за обсягом довідки, що була підготовлена і що яскраво показує механізм фабрикації справи "СВУ". Ми вкажемо лише на деякі основні висновки: незважаючи на те, що в обвинувальному висновку і вирoku відзначено наявність програми і статуту "СВУ", які доводилися до членів організації в усній формі, 14 обвинувачених на попередньому слідстві показали, що нічого про них не знають, 21 особа з числа обвинувачених взагалі не допитувалася з цих питань. З матеріалів справи не вбачається конкретного організаційного зв'язку "СВУ" з закордонними емігрантськими формуваннями, як це вказано в обвинувальному висновку і вирoku. Як видно із свідчень ряду осіб, котрі були засуджені, але їм пощастило вижити, в ході попереднього слідства на них чинився психологічний і фізичний тиск. У зв'язку з цим для прикладу наведемо уривок із заяви, що її у березні 1957 р. написав В.М.Ганцов на ім'я тодішнього Голови Президії Верховної Ради СРСР К.Є.Ворошилова: "Всього в ув'язненні та на засланні на Крайній Півночі я провів понад 22 роки. Це тяжке покарання було мені за мої "злочини" і за приналежність до організації "СВУ". Як я вже згадав вище, до організації "СВУ" я не належав і про існування такої організації не знав. Але у своїх свідченнях під час слідства я виходив із передбачення, що організація "СВУ" існувала і тільки я про це не знав. Лише після суду з розмов з іншими моїми співпроцесниками я взнав, що організації "СВУ" взагалі ніколи не існувало, що вона була фіктивною. Всі без винятку засуджені по процесу особи, в тому числі й ті, котрим приписувалася роль лідерів, як наприклад, Єфремов, Ніковський, говорили, що організації "СВУ" не було, що вони підтвердили зведений на них наклеп лише тому, що примушені до цього вигаданими

свідченнями інших ув'язнених, що вони їх дали під тиском слідчих органів" [12]. Саме такий тиск був застосований, зокрема, до студентів Б.Ф.Матушевського та М.П.Павлушкова, котрі одними з перших дали свідчення про існування "СВУ" та "СУМ". Було встановлено також, що органами попереднього слідства для "викриття" одних обвинувачуваних активно використовувалися свідчення інших.

Вивчені матеріали дали підставу переконатися в тому, що на практиці не існувало так званих організаційних структур "СВУ" ("СУМ", "медична секція", "академічна секція", "шкільна секція", "педагогічна секція", "інститутські наради редакційного активу", "видавнича секція", "автокефальна секція", кооперативна секція", а також Полтавська, Дніпропетровська, Чернігівська, Вінницька, Одеська, Миколаївська "філії"). Під час розслідування цієї справи у 1929-1930 рр. мали місце постійні порушення кримінально-процесуального закону.

Прокуратурою України було внесено протест у справі "СВУ" і ухвалою Верховного суду України від 11 серпня 1989 р. справу закрито через відсутність складу злочину в діях засуджених у цій справі осіб з їх повною реабілітацією.

Авторам цих рядків упродовж останніх років довелося вивчити чимало унікальних документів, що стосуються діячів, котрі проходили у справі "СВУ". Поза сумнівом, у тодішніх владно-каральних структурах були всі підстави, щоб "не любити" цих осіб. Адже вони явно не хотіли інтегруватись у мовчазну (вимушено мовчазну) більшість молодого тоталітарної держави, мали власні стійкі погляди й переконання. Зрозуміло, що гостро критично ставились вони і до більшовицької влади, відверто обговорюючи реальні вади її політики, особливо національної. Зокрема, ніколи не приховував своїх поглядів С.О.Єфремов. Загальним девізом його позиції можуть бути його ж власні слова з "Листа без конверта", якого він написав у січні 1918 р. до "командуючого українським військом" Ю.М.Коцюбинського: "Воля справді засяяла вже була під українським небом. І от приходять люде, що цю волю знов кладуть у домовину й важке віко пудовими набоями прибивають... Нас ділить прірва, безодня несходима, яка тільки-но може ділити

большевика од старого соціаліста, що не раз звідав царської тюрми та жандармських скорпіонів. І проте я не заздрю вашій силі й не проміняю її на мою неси-лу..." [13].

Ось оце прагнення бути самим собою, не розмінюва-ти власні переконання на "тимчасові" або "разові" комп-роміси з новою політичною владою вже само собою ро-било С.О.Єфремова та інших учасників процесу "СВУ" в очах можновладців "персонами нон грата", надавало їх життю трагічного забарвлення:

Слід особливо підкреслити, що накопичення "компромату" проти старої української інтелігенції по-чалось задовго до процесу "СВУ". Доволі рано почалось й відпрацювання політичних процесів за раніше підго-товленим сценарієм. Першим з таких процесів в Україні був процес над членами ЦК Української партії соці-алістів-революціонерів (УПСР) у травні 1921 р., відомий ще під назвою "справа Голубовича" (від імені ко-лишнього прем'єр-міністра УНР В.О.Голубовича). Всі матеріали по цій справі збирали чекісти, а В.А.Балицький очолював, за рішенням політбюро ЦК КП(б)У від 29 березня 1921 р., спеціально створену ком-ісію [14]. 9 квітня того ж року він доповів на засіданні політбюро про підготовку процесу. В ухвалі цього вищо-го партійного органу було "підказано", як готувати об-винувальний акт: "В обвинувальному акті відзначити зв'язок з бандитами та білогвардійцями, як на Україні, так і за кордоном" [15]. 17 травня 1921 р. своїм рішен-ням політбюро ЦК КП(б)У чітко дає зрозуміти, якого змісту повинен набути процес. "Процес використати, щоб дати характеристику поведінки української інтелі-генції" [16].

Так воно й трапилося, хоча вироки у справі ко-лишніх членів ЦК УПСР (а ця партія в 1917 р. і пізніше була реальним і доволі впливовим політичним конку-рентом більшовиків) виявилися м'якими. Влада демон-струвала свою гуманність. Зазначимо, однак, що на по-чатку 30-х років багато учасників цього процесу знов будуть "фігурантами" ДПУ: вони пройдуть за сфабри-кованою справою "Українського національного центру" і будуть згодом знищені. А тоді, 1921 р., партійні органи та чекісти робили все, щоб розколоти українську інтелі-

генцію. Саме так сформулювало завдання політбюро ЦК КП(б)У на своєму засіданні 4 червня 1921 р. [17].

На початку 20-х років українську інтелігенцію (як і російську) намагалися "поставити на коліна" не тільки за допомогою політико-ідеологічного викриття. Коли 1922 р. за кордон з більшовицької Росії було депортовано групу інтелектуалів, то на так званому "філософському пароплаві" було 77 осіб з України. Це сталося завдяки спеціальному рішенню політбюро ЦК КП(б)У від 23 червня 1922 р., яке, обговоривши питання "Про політичні виступи професури", запропонувало наркомату освіти та ДПУ "застосувати як один з репресивних заходів проти активістських елементів професури висилку за межі федерації" [18]. До 3 серпня 1922 р. українська частина списку була підготована ДПУ. До неї увійшли 77 осіб, серед них 47 працівників вищих навчальних закладів (з них 32 професори), представники Харкова, Києва, Катеринослава, Одеси, Кам'янця-Подільського. Цей список був схвалений ЦК КП(б)У та Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом (ВУЦВК). 9 вересня 1922 р. цей "список антирадянської інтелігенції, складений ДПУ України", було розглянуто й затверджено на засіданні спеціальної комісії ЦК РКП(б) в Москві [19]. В ніч з 17 на 18 серпня ДПУ було здійснено арешти [20].

Водночас у чекістів виникли свої міркування щодо запланованої акції, оскільки, на їх думку, українська еміграція може із захватом сприйняти нове інтелектуальне поповнення, ще більше згуртується і тоді ДПУ буде значно складніше вести роботу для її дезорганізації. Ось чому багато кандидатів на депортацію так і залишилися кандидатами. Серед них були і одні з основних дійових осіб на процесі "СВУ" – С.О.Єфремов і В.М.Чехівський.

Однак ДПУ продовжувало збирати проти них, а також проти інших "націоналістично" настроєних інтелігентів "компрокат", ініціювало прийняття в січні 1923 р. рішення політбюро ЦК КП(б)У про проведення чергової "чистки" вищих навчальних закладів "від політично шкідливих та антирадянських елементів" [21].

26 червня 1925 р. на закритому засіданні політбюро ЦК КП(б)У В.А.Балицький доповідав про роботу ДПУ. По його доповіді прийняли ухвалу про зміцнення матер-

іального становища ДПУ, про виділення додаткових коштів на "осведомительскую и контрдиверсионную работу" [22]. В.А.Балицький скористався цією ситуацією і знов привернув увагу партійного керівництва до української інтелігенції. І якщо зовсім нещодавно, у травні 1921 р., Центральна Контрольна Комісія КП(б)У могла собі дозволити піти на невеликий конфлікт з Балицьким [23], то тепер до його думки прислуховувались з поштивою увагою. Реакція була такою, на яку розраховували в ДПУ: "Створити комісію у складі Кагановича, Чубаря, Шумського, Гринька і Балицького для вивчення питання про українську інтелігенцію, нашої тактики щодо неї, зокрема стосовно Академії та Грушевського, залучення до роботи тощо" [24].

22 лютого 1926 р. політбюро ЦК КП(б)У знов повертається до питання "Про настрої серед української інтелігенції". Одним з доповідачів був, зрозуміло, В.А.Балицький. Надані ним матеріали значною мірою вплинули на зміст прийнятого рішення: "Вважати за необхідне взяти курс на рішучу боротьбу з правими угрупованнями в середовищі української інтелігенції. Доручити тов. Балицькому через місяць подати доповідь про подальші заходи по розкладу правих угруповань в середовищі української інтелігенції" [25].

5 грудня 1926 р. С.О.Єфремов зробив у щоденнику запис, що яскраво відбиває, як чекісти працювали з українською академічною інтелігенцією: "Якусь вакханалію розводить круг Академії ГПУ (чи українізоване ДПУ). За два тільки тижні 5 чоловік наших співробітників викликали, допитували про Академію, вимагали "давати відомості"... Кажу п'ятеро, бо стільки приходило до мене на сповідь, а, можливо, що не всі приходили... Фактично ДПУ дуже добре знає, що робиться в Академії. Знає навіть такі деталі, що їх звичайні наші співробітники не знають. Це показує, що є у нас шпиги десь близько коло центра, але не в центрі, бо всього-таки ДПУ не можуть дати, що його цікавить. А цікавлять найбільше внутрішні стосунки – Грушевський, Кримський, Єфремов: що хто говорить, що робить... Взагалі ДПУ, очевидно, одержує від своїх "сексотів" (секретнихсотрудників) якусь кашу дрібниць і пліток, в якій не добере тями і хоче її коригувати допитами на-

ших співробітників. Теж система. Нема чого людям робити, то вигадують собі роботу, щоб своє існування виправдати. Так робили колишні охоранки, так роблять теперішні охоранки, тільки що масштаб ширший і нахабство та безсоромність куди більшого розмаху. Поступ очевидний, хоча ледве чи на честь комуністичній державі" [26].

Є всі підстави вважати, що ДПУ в цілому успішно використало ті суперечності та чвари, що мали місце в середовищі академічної інтелігенції, зокрема контроверсійність у стосунках С.О.Єфремова та М.С.Грушевського. Гостро негативні характеристики останнього у великій кількості містить і щоденник С.О.Єфремова. Так, 15 вересня 1926 р. він занотує: "Ще вчора, приїхавши, поміж іншими листами застав друковане за підписом П.Тутківського (голова) та Ф.Савченка (секретар) повідомлення: "Українська Академія наук взяла на себе ініціативу організувати урочисте святкування ювілею 60-літнього дня народження академіка Михаїла Сергійовича Грушевського..."

...Як можна святкувати громадську діяльність людини, що заплямувала себе доносами, підлизництвом, підступними вчинками, інтригантством? Серед широкого громадянства про це мало, звичайно, знають...

Святкування Грушевському свій ювілей тепер – значить якраз не шанувати свого минулого. Адже про цілу смугу своєї діяльності, 1917-1923 рр., він не сміє говорити при більшовиках. Правда, він не раз вже публічно наплював був на цю минувшину, коли з тієї самої трибуни, де колись головував у Центральній Раді, говорив облесні компліменти робітничо-селянському Урядові. Невже це хоче зробити і під час свого ювілею?" [27].

Саме 1926 р. став дуже важливим у діях влади проти української інтелігенції. Нагадаємо, що в квітні 1925 р. ЦК КП(б)У очолив Л.М.Каганович, відряджений Сталіним з Москви. Доволі швидко зорієнтувавшись, він саме 1926 р. розпочав активну боротьбу проти "національного ухилу" в лавах КП(б)У. Щоправда, організація та інтенсивність цієї боротьби визначалася не тільки особистими якостями сталінського посланця, а й змістом листа Сталіна від 26 квітня 1926 р., адресованого політбюро ЦК КП(б)У та Л.М.Кагановичу. Паралельно розгорталася боротьба проти "націоналістичної" української інтелі-

генції. Ця боротьба значно посилилася після організованої 1928 р. "Шахтинської справи". Того ж року на березневому об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У, у своїй доповіді на закритому засіданні Л.М.Каганович значно стимулював пошук "шкідників" серед старих "спеців", тобто серед представників старої інтелігенції. А після того, як Сталін закликав на липневому (1928 р.) пленумі ЦК ВКП(б) шукати "шахтинців" у всіх сферах суспільного життя, ДПУ ще більш рішуче й цілеспрямовано почало діяти в пошуках "заколоту" серед тих, кого, сказати б, "законсервували" 1922 р., тобто не вислали за кордон або за межі України.

Звернімо увагу й на те, що справу "СВУ" було сфабриковано після "Шахтинської справи", але до ще однієї відомої інспірованої справи, яка завершилася наприкінці 1930 р. відкритим показовим процесом. Ідеться про справу "Промпартії" [28]. Якщо порівняти цей процес з процесом "СВУ", то виявимо дуже багато спільних рис. Складається навіть враження, що Сталін вирішив саме в Україні відпрацювати методику своїх показових процесів 30-х років, під час яких підсудні, відомі політичні, державні діячі, науковці, з вражаючою байдужістю до власної долі зізнаватимуться у страшних і фактично не скоєних ними злочинах.

На роль лідера "СВУ" було обрано академіка С.О.Єфремова, котрого впродовж кількох років ДПУ ретельно відстежувало і морально тероризувало, шукаючи свідчення його "контрреволюційності". Скажімо, для цього був використаний такий момент. Голова Львівського наукового товариства академік К.Й.Студинський вмістив у травні 1928 р. у львівській газеті "Діло" (орган "Українського націонал-демократичного об'єднання") статтю, в якій піддав різкій критиці керівництво Академії за невмілу організацію роботи ВУАН і проведення "русифікаторської" лінії у доборі співробітників. У зв'язку з цим, у відповідь К.Й.Студинському в цій же газеті С.О.Єфремов опублікував статтю "Про двох лицарів", де показав помилковість поглядів К.Й.Студинського і безпідставність його звинувачень на адресу ВУАН. Цю публікацію було зроблено приводом для публічного осуду С.О.Єфремова, якого звинувачували у

"контрреволюційності" за те, що для відповіді він звернувся до "буржуазних" засобів масової інформації.

С.О.Єфремов записує в щоденнику, що під впливом керівних органів УСРР Президія ВУАН прийняла проєкт резолюції, яка засуджувала його "контрреволюційну діяльність". У цій резолюції, зокрема, говорилося, що президія ВУАН "вважає за неприпустиме й засуджує виступ С.О.Єфремова з полемічною статтею, скерованою проти політики органів Радвлади (в закордонній пресі та ще в тій, яка вороже ставиться до Радвлади)("Діло")".

Самому академікові довелося пояснювати, що, друкуючи статтю в газеті "Діло", він не мав наміру обстоювати антирадянську лінію. 27 листопада 1928 р. С.О.Єфремов, як він сам зауважує в щоденнику, "сціпивши зуби" [29], пише пояснення до Київського бюро секції наукових працівників. Ось що, зокрема, він пояснює: "Стаття моя в "Ділі" (з 25-го липня – копію прикладаю) дає відповідь на надруковані в тій-таки газеті статті двох авторів, академіка К.Студинського й невідомого мені Лівобочного про Всеукраїнську академію наук. За змістом своїм (спростування поглядів і фактичного багажу названих авторів) і стилізацією... моя стаття скерована виключно проти академіка Студинського й самої редакції газети, що необачно вмістила глибоко, на мій погляд, нетактовні вихватки свого постійного співробітника академіка Студинського. Я писав не проти Академії наук, а навпаки – в її оборону, я писав не проти Наркомпроса (у мене взагалі про нього й мови нема)... Чому я вважав за потрібне друкувати таке спростування? А саме тому, що статті академіка Студинського і Лівобочного перед неосвідомленими в справах Академії читачами подавали цілком викривлений вигляд, як найвищої наукової установи на Радянській Україні, так і її роботи... Мені здавалося і здається, що такої дискредитації без протесту не можна було полишити якраз в ім'я правди і розвитку науки на Україні...

Подаючи ці пояснення на товариський суд Бюро Секції наукових працівників, я просив би в разі якоїсь неясності в них для членів Бюро дати мені можливість виступити з додатковими поясненнями..." [30].

Характерно, що навіть в щоденнику текст свого пояснення, С.О.Єфремов сам для себе зауважує:

"Думаю, що нічого з того не вийде. Фактична сторона їм не потрібна, та вони її і самі знають... Взагалі витворилось надзвичайне... якесь становище. Я опинивсь немов у ролі "великої держави", з якою друга держава воює, провадить дипломатичні переговори, зриває їх... Мабуть ще ні одна людина в світі в такому дурному становищі не була. І головне, що навіть на становищі "великої держави" я не воюю, а моя супротивниця всі сили пускає в діло і всі засоби" [31].

Разом з тим, як засвідчують записи у щоденнику, С.О.Єфремов дуже боляче й імпульсивно реагував на спроби більшовицької влади викоринити з ВУАН незалежну думку, приручити й "комунізувати" академію. Він виступав проти засилля в ВУАН далеких від науки людей, які просувалися за протекцією, висловлювався проти обрання академіками осіб (а серед них і М.О.Скрипник), які не займалися науковою роботою.

17 грудня 1928 р. С.О.Єфремов записав до щоденника свою розмову з президентом ВУАН Д.К.Заболотним, який розповів йому про розмову з М.О.Скрипником. Останній, за словами Заболотного, нібито дуже настроєний проти Єфремова, поводить війовниче й непримиренно, збирається поставити Єфремова на коліна, якщо той не розкається і не попросить прощення. С.О.Єфремов для себе визначає позицію: "Навколішки я не стану, кається не буду – отже, перспектива вияснюється: мандрівочка, і мабуть не близька, пахне..." [32].

У цьому ж записі знаходимо й таке: "Заболотний упав на дусі і, значить, Президія Академії, як і Секція, видасть мене з головою, одмовиться від своєї попередньої поміркованої резолюції і напише, що їй звелить Скрипник і К^о" [33].

Та не тільки у М.О.Скрипника, а й у інших тодішніх керівників С.О.Єфремов був "на прикметі". У зв'язку з цим процитуємо запис у щоденнику від 30 вересня 1926 р.: "Розпочавсь геологічний з'їзд. Серед урочистої балаканини особливо визначився голова Виконкому (в той час П.П.Любченко був Головою Київського окружного виконкому. – Авт.) Любченко. Почав геологів навчати геології і виявив при сій вірній оказії, що для нього геологія й археологія – це все одно. "Ви тут, – сказав, – зібралися, щоб нові відкриття в геології освітлити, а в нас в Ольвії теж тепер провадяться розкопки й чимало

інтересного знаходять. То колись думали, що геологія наука суха, неінтересна, про всяку старовину, а он тепер Радянська влада з геології користується для анти-релігійної пропаганди...". І так далі, в тому ж таки дусі. Не знаю, як почували себе геологи, вислуховуючи такі світлі думки з високого міста, що ж до автора промови, то він видно, дуже з себе задоволений і навіть в гадках не має, що сотворив анекдот в істинно-помпадурському смаку.

Мені з цим помпадуром довелось несподівано сьогодні ще раз стрінутися..." [34].

А далі С.О.Єфремов докладно описує свою зустріч з П.П.Любченком, яка відбулася того ж дня в театрі імені І.Я.Франка і, на нашу думку, для майбутньої долі першого мала неабияке значення. Наведемо уривок з цього запису: " В другому антракті до мене підійшов Любченко з такою миною, наче він мені велику честь робить. Я з ним не був знайомий і ця "честь" мене здивувала дуже. І стався між нами діалог...

Він: А все ж якось Академію мало видно, якось не показує вона себе.

Я: Чого ж ви хочете? Адже в таких установах праця, щоб бути видною, мусить провадитись століттями. А ми ж, не забувайте, існуємо всього 7 років, та ще яких років. За таких обставин взагалі трудно себе показати. А проте, праця все-таки йде, і велика.

Він (впадаючи в інтимний тон): А скажіть, здорово академіки лають Радянську владу?

Я: Не лають. Привикли. До того ж академіки – "народ кабінетний", не політичний. Знаєте, як ото Архімед: римський жовнір на його списом, а він: не руш, каже, моїх кружал...

Він (впадаючи в тон ще інтимніший): А скажіть, С[єргію] О[лександровичу], коли вже ви почнете активно працювати?

Я: От тобі і маєш. Мені немає часу і носа висякати, а з вашого боку тільки й чую: коли я почну працювати. Що ви розумієте під цим – активно працювати?

Він: Ну от хоч би в нашій пресі...

Я: Як так, то ніколи. Я людина старих поглядів, з старими забобонами. Отже, я думаю, що ніяка, але то ніяка робота – неможлива без волі слова. Ні державна, ні політична, ні культурна. І доки ви стоїте на своїй по-

зиції – не давати інакомислячим говорити, – доти я в пресі не виступатиму, бо вважаю, що і преси немає, а самі казюнні видання.

Він: Ми даємо волю слова...

Я: Кому? Собі?

Він: Хіба тільки інтелігенти можуть на нас ремствувати. А робітники та селяни мають волю слова і говорять, що хочуть.

Я: Звідки ви це знаєте?

Він: На наших з'їздах селяни висловлюються цілком вільно.

Я: Не вірте тому, що говорять на ваших з'їздах. Це говорять тільки, аби вам подобатись. От як би ви могли зробити те, що не можете, послухати, що говорять хоча б по селах неофіційно, між собою, то ви б не те казали. Ви б тоді побачили, що ваша воля слова перед тими речами мусила або поступитися, або ж узятися в нагайки... Та й ще одно: ну, нехай би я почав у вас писати, що б я писав? Півправди я не можу писати, а цілої ви не дасте. І вийшло б, що тільки всі говорили б, що більшовики купили Єфремова.

Він (сухо): Ми не маємо потреби когось купувати.

Я: І я те ж саме кажу: це ні вам, ні мені не потрібно. Отже і нема чого мені йти до вашої преси.

Тут знялася завіса і припинила розмову. Коли скінчився акт, він попрощався і пішов, видимо, розсержений. Ото поговорили любенько" [35].

6 грудня 1926 р. С.О.Єфремов занотовує у щоденнику: "Переказували мені розмову з Любченком, серед якої він з обуренням згадував про диспут наш в театрі. "Помилуйте, це – неможлива людина, – гукав розлючений помпадурик, – він мені так просто в вічі й говорить, що не буде у нас писати, поки немає волі словам. Це ж кадет якийсь". От і дурень. Сам навів на розмову і думав, що я йому в очі світитиму, говоритиму, що йому приємно. Цікаве ще оце обвинувачення в "кадетизмі". Воля слова – то ознака "кадетизму"... До чого дрібні оці людці, забувши, що самі ж стояли за волю слова, коли їх утискали. А тепер, коли вони утискають, то воля слова – буржуазний забобон і кадетизм. Тричі дурні, до того ж і безнадійні... Можливо, що в зв'язку з помпа-

дурським обуренням і ДПУ так зацікавилася останнім часом моєю особою" [36].

9 січня 1927 р. у щоденнику С.О.Єфремов занотовує: "Превосходительний Любченко, здається, не на жарт образився. Знову мені переказують, що він розповідав про нашу розмову зі скаргами на те, що я образив... І разом говорив, що вони вже зовсім розчарувалися в Грушевському і тепер не призначають його на президента, а також не призначають до Академії і Шліхтера. Превосходительний дурень, здається, серйозно думає, що він може призначити нам і президента, і пхнути в Академію кого схоче" [37].

І нарешті ще один запис – від 9 січня 1929 р.: "В газеті надруковано промову Косіора на партійній конференції. Часто згадує мене, та ще як згадує, навіть мою розмову з Любченком давню, колишню розмову переказує. Правда, з того переказу я не впізнав своїх слів: брехня від першого і до останнього слова. Очевидно, Любченко сфабрикував те, що йому здавалося кращим, а може, й від себе Косіор долепав. Ту розмову записав зараз же, та й тепер добре пам'ятаю, що я говорив і чого не говорив" [38].

Читаючи все це, ми можемо зрозуміти, чому саме П.П.Любченко був призначений одним з громадських обвинувачів на процесі "СВУ". Описуючи свої враження від виступів П.П.Любченка на процесі, письменник А.П.Любченко зазначав: "П.Любченко на процесі СВУ прокурором. Грубість, плиткість думки, причіпливість, хамство. Всі були роздратовані зарозумілим хамом" [39].

Наведемо приклад того, як саме П.П.Любченко будував свої діалоги (фактично допити) з С.О.Єфремовим на процесі:

Любченко: На запитання прокурора ви заявили, що організація СВУ поставила собі за завдання боротьбу за самостійну Україну. У нас існує Українська Соціалістична Радянська Республіка. Як же ви пов'яжете одне з одним?

Єфремов: Я поставив питання так, що за українську демократичну республіку.

Любченко: Але не за самостійну.

Єфремов: Тут, розумієте, були різні моменти. Є федералісти, які добачили можливість дальшого федералістичного зв'язку...

Любченко: Я запитую про СВУ.

Сфремов: Це питання не стояло, але тут було розуміння незалежності української республіки.

Любченко: Від кого?

Сфремов: Ні від кого. Від всіх незалежну (в залі сміх). Я не хочу вживати слова самостійна. Це слово, змісту якого я не хотів би надавати.

Любченко: Може ви мали на увазі великодержавність?

Сфремов: Ні, незалежну, але не великодержавну, – незалежну.

Любченко: Ви весь час стояли на засадах незалежності?

Сфремов: Ні, я був федералістом давнішим, і, власно кажучи, моя самостійність почалася в силу факта, а не теорії. Це саме тоді, коли волею судеб Україна була відірвана від решти землі теперішнього Союзу і сама собою прийшла до цієї концепції незалежності. Я ніколи не був запальним прихильником незалежності, тому що я мало вірю в те, що Україна може триматися в такому стані, в силу багатьох причин.

Любченко: Що ви вважаєте за основний факт, який зробив з вас самостійника?

Сфремов: Той політичний факт, що в кінці 1917-1918 року Україна зробилася самостійною, волею чи неволею.

Любченко: Що це значить?

Сфремов: Так очевидно склалися обставини...

Любченко: В зізнаннях ви зазначали, що не заперечуєте проти індивідуального терору, коли його буде скермовано проти видатних осіб?

Сфремов: Це була чисто теоретична розмова, в якій такі думки висловлювались. Це було не те, за чим му- сить йти вчинок. Це були більш теоретичні розмови.

Любченко: Хороша теорія про терор, в конкретних обставинах, і проти конкретних носіїв влади.

Сфремов: Проти конкретних носіїв влади я не визнавав. Такого не було.

Любченко: Ви в своїх зізнаннях кажете, що на цей раз ви зробили помилку і погодились на терор?

Сфремов: Ні, я визнавав, що я іноді відступав і приймав його теоретично, але якраз практично про це не було мови.

Любченко: Ну, справа практичного переведення терору залежить від здібності тих людей, які його переводять, а теоретично ви його приймали?

Єфремов: А коли не віриш у здібності людей, тоді справа зводиться до балачок.

Любченко: Тоді "всує сквернословие".

Єфремов: Так, всує.

Любченко: Ви ж терор санкціонували?

Єфремов: Ні, я не санкціонував.

Любченко: Ви вважаєте, що заява члена СВУ членові "СУМ"у, що може бути допущений терор, це не є санкція?

Єфремов: Коли це є в розмові з близькою людиною, з родичем, то не є санкція, не наказ, це звичайна розмова, яка власно ні до чого не приводить.

Любченко: Масовий терор во ім'я тої влади, про яку ви думали, ви теж допускали?

Єфремов: Ні.

Любченко: Я вам нагадаю, наприклад, таке місце з ваших зізнань: "Розгортаючи свої погляди на майбутнє України, я казав тому ж Павлушкову, що, звичайно, за думки не можна й не повинно нікого карати, і тому теоретичний виклад ідей комунізму, наукове їх розроблення не можуть бути заборонені і не повинні підлягати карі; зате ж усяке практичне їх виконання не може бути дозволене, як замах на державний лад України і його треба тамувати силою не спиняючись, коли вимагатимуть обставини, і перед репресивними заходами, хоча б при цьому довелось для блага народу знищити й мільйони комуністів".

Єфремов: Там насамперед помилка, не мільйони, а мільйон. (В залі сміх).

Любченко: Мільйон, ну хватить і цього. (Сміх).

Єфремов: Але з другого боку я знов прошу пам'ятати, що це є особиста розмова, коли висловлювалися, не шукаючи слів. Це є звичайна гіпербола, в якій говориться, що можна за даних обставин принести деякі жертви. Тақ що я не бачу, що це є програма.

Любченко: Я мушу зазначити, що в програмі кількість призначених до знищення не приводиться. А хто та особа, з якою ви розмовляли, яку вона роль відігравала в роботі?

Єфремов: Це був ватажок СУМ.

Любченко: Таким чином це була розмова керівника СВУ з ватажком СУМ?

Єфремов: Це було обміркування даних питань, без жодних практичних наслідків.

Любченко: Щодо практичних наслідків, то дійсно воно не мало ніякого значіння, але мене цікавить те, що ви такого погляду додержувалися.

Єфремов: Я говорив, що жертви при такому збігу обставин, коли буде якась боротьба, то очевидно жертви будуть.

Любченко: Таким чином, мільйон комуністів можна знищити для справи УНР?

Єфремов: Так, я думаю, що не лише мільйона комуністів знищити не можна, а й одного знищити не можна" [40].

Звертає на себе увагу те, що після 1926 р. питання про долю С.О.Єфремова було підняте до рівня керівних партійних органів. Так, 24 лютого 1927 р. політбюро ЦК КП(б)У своїм спеціальним рішенням "передвирішило" вислання С.О.Єфремова за кордон. Однак вислання не відбулось.

21 вересня 1928 р. політбюро ЦК КП(б)У розглянуло питання "Про Єфремова". Доповідав А.А.Хвиля. Для цього засідання був підготовлений такий проект рішення:

"1. Відзначити, що стаття академіка Єфремова в "Діло" (органі УНДО), спрямована проти політики Радянської України в області Української Академії наук, є відкритим контрреволюційним виступом.

2. Доручити нашій пресі підняти громадську думку проти контрреволюційної діяльності академіка Єфремова і дискредитувати його в очах широких мас радянської інтелігенції.

3. Після проведення цієї роботи визнати за необхідне вислання академіка Єфремова за межі України.

Питання про місце заслання вирішити додатково" [41].

Цей проект вельми виразно характеризує ставлення тодішнього керівництва до С.О.Єфремова. Однак після обговорення було прийняте зовсім коротке рішення: "У зв'язку з виступом Єфремова у газеті "Діло" підняти громадську думку проти контрреволюційної діяльності академіка Єфремова.

Питання про місце заслання вирішити додатково" [42].

1928 р. було прийнято ряд рішень, що стимулювали кампанію проти Єфремова у місцевій пресі та по лінії громадських організацій. Розпочалося проведення зборів з метою засудження "єфремовщини".

Сам С.О.Єфремов також зафіксував свої враження від повідомлень про ці збори. Так, 13 жовтня 1928 р. він записує: "Загальні збори професорів, студентів і службовців ІНО [42а] засуджують протирадянську шкідливу українській культурі роботу акад.Єфремова, що виявилась у низці його праць і виступів у "Ділі", що дискредитує висококваліфікованого робітника української культури".

Такий у повній красі текст цієї анафеми, опублікований сьогодні, що прийнятий був тиждень тому. Давненько зібрались... Думаю, що осуд цей падав власно на авторів його. Бо нехай вони силкуються, а зробити з мене ворога української культури не пощастить. Це більш комічний замах, ніж грозний" [43].

Однак організатори "засуджень" діяли вперто й послідовно, бо передбачали кінцевий результат своїх дій: створення різко негативного ставлення громадськості до особи академіка ВУАН. Так, на початку 1929 р. до Харківського, Київського, Одеського, Дніпропетровського окружних партійних комітетів від ЦК КП(б)У було надіслано директиву, в якій, зокрема, говорилося: "Президія ВУАН розглянула і засудила відомий виступ академіка Єфремова С. Постанова її з цього приводу оголошена в пресі (див. "Комуніст" N 1 (2687) від 1 січня). Вважаючи на стан Академії, радянська суспільність може визнати цю постанову президії за задовільну. Ухвала президії викликає опір з боку деяких академіків...

Тому ЦК КП(б)У пропонує Вам негайно перевести постанови солідарності з резолюцією серед наукових робітників і студентства й закінчивши 10.ІІ. Постанови треба перевести через округові бюро секцій наукових працівників, правління ВУЗів (бажано разом із науководослідними кафедрами, що містяться при цих ВУЗах), загальні студентські збори (1-2 вуза), конференції наукових робітників, що скликатимуться перед всеукраїнським з'їздом наукових робітників, а також і ті наукові товариства й організації, де можна буде провести відповідні резолюції.

Питання про академіка Єфремова треба ставити на чергових засіданнях зазначених вище організацій, аби такі засідання не набули характеру засідань спеціально скликаних з цього приводу. Треба досягти того, щоб всі ці збори й засідання ухвалили резолюцію, що приєднуються до постанови ВУАН" [44].

До цієї директиви додавалися "орієнтовний календарний план і зразок резолюції, що його можна змінювати, зберігаючи:

1) засудження виступу ... Єфремова, 2) приєднання до постанови ВУАН, 3) засудження спроб виправдання або недооцінку виступу Єфремова, що є по суті солідаризація з ним" [45]. У відповідності саме із запропонованою схемою 11 січня 1929 р. було прийняте рішення розширеного засідання Ради Українського товариства "Історик-марксист" та делегатів комуністів на Всесоюзну нараду істориків-марксистів. Головував на засіданні М.І.Яворський [46].

1928 р. С.О.Єфремова, за рішенням президії ВУАН, було усунуто від "усякої організаційної та адміністративної роботи в органах ВУАН". Наприкінці цього року він з гіркою пише в щоденнику: "Власне, зняття мене з посад (секретаря Відділу та з усяких комісій: статутарної, господарчої, ювілейної і т.інш.) для мене не мінус, а плюс. Одбирають вони силу часу, а все без потреби і мені це власне на руку... Підлішого часу не було й не буде, що ж, лишається пити отруєний келих до дна" [47].

Передчуття трагедії виявилися точними. Того ж 1928 р. після виборів до ВУАН політбюро ЦК КП(б)У, заслухавши 4 травня інформацію М.О.Скрипника про підсумки виборів, одним з пунктів свого рішення намічає "доручити ДПУ відновити справу Єфремова". 18 травня 1928 р. був заарештований М.П.Павлушков, який мешкав разом з С.О.Єфремовим та В.Ф.Дурдуківським і якого було оголошено лідером "Спілки української молоді (СУМ)". Невдовзі він дав свідчення проти Єфремова і вказав на місце (шафа з подвійною стінкою), у якому зберігався його щоденник. Г.Снегирьов у своїй "лірико-публіцистичній розвідці", книзі "Набої для розстрілу" наводить слова, що їх сказав уже після суду С.О.Єфремов В.М.Ганцову після винесення вироку у

справі "СВУ": "Ніколи не прощу Миколі, Микола для мене вмер. Я йому довіряв більше, навіть, ніж Дурдуківському. Він один, Микола, знав той потайник, де я ховав свої щоденники" [48].

Цікаво, що сам С.О.Єфремов зафіксував у щоденнику події, пов'язані з арештом М.П.Павлушкова. Наведемо кілька уривків з щоденникових записів 1929 р.:

"18 травня. Повернувся з академії, пішов обідати і наскочив на трус у Миколи. Чомусь мене не затримали, як усіх інших, але до 1-ої години ночі я не знав справи, бо після трусу лишено було в квартирі засідку, зняту лише опівночі. Микола не вернувся додому. Очевидно, його заарештовано в ГПУ...

19 травня. Виясняється, що вчора вдень була ціла низка трусів та арештів між Миколиними знайомими студентами. Отже, це не випадкове, а організоване "дітозгубництво". Забрано між іншим обох Матушевських...

31 травня. Сказали в ГПУ, що Миколу переслали вже до тюрми. Понесли їсти туди, кажуть, що там також нема...

8 червня. Про Миколу звістки дуже погані. Справа якось несподівано для мене стала з ним дуже серйозна. Товариші виказують. Усіх позаплутано. Микола пише навіть про розстріл або принаймні довгі роки ув'язнення. Що сталося, не розумію. Пише, що слідчі силкуються й мене заплутати до тієї невідомої мені справи й вже "здається заплутали". Перед ним говорять про якісь мої свідчення. Брехуни...

14 червня. Про Миколу розповідають, ніби він на якійсь панахиді в Софійському розкидав прокламації. Аж не віриться, що він пішов на такий "пістолетний вчинок" і нічого потім про це не говорив. Та все можливо. Молодь завжди молодь. Правда, самі потім і рознесуть і, як у даному разі, вкажуть один на одного. Дитяча витівка, але скільки вона жертв коштувала. Звичайно, не молодь винна, а система, що пхає її на нерозважні вчинки, а потім карає, як злочинців.

Не було б такої системи, не було б і таких злочинств.

20 червня. Володимирові (йдеться про В.Ф.Дурдуківського. – Авт.) щоденники потрапили до ГПУ. Вказала людина, що їх переховувала. Отже, Вол[одимир] вже призначений. А разом з ним і багато людей. Це й мені

грізне мemento [48а]. Чи не знищити й мені своїх записів. Шкода нищити. Будь що буде.

2 липня. Нова звістка од Миколи. Мучають його допитами по 12 годин. Все вимагають, щоб мене заплутав.

З сіл страшенні відомості: грабунок, терор. Ніхто не розуміє, кому це й навіщо потрібно. Руйнують "куркуля", а разом руйнують всякий взагалі добробут. Якесь садистичне божевілля.

5 липня. Сьогодні вночі забрали Володимира (йдеться про В.Ф.Дурдуківського. – Авт.) й цілий гурток його товаришів. Черга тепер за мною. От тобі і літній відпочинок" [49].

Цікаво, що у своєму щоденнику, в записі від 1 березня 1924 р. С.О.Єфремов склав своєрідний "реєстр" своїх арештів, починаючи з грудня 1905 р. Зафіксувавши обшук у своїй квартирі, що його зробило ДПУ 19 лютого 1924 р., він пише: "Мабуть що "амінь" казати годі... Пізно почав я тюремну свою кар'єру, але проходжу її, можна сказати, з честю, на старості літ все удосконалюючись... Воно, правда, мабуть, і система сама удосконалюється" [50].

С.О.Єфремов був заарештований 21 липня 1929 р. Після цього підготовка до політичного процесу набула надзвичайно активного характеру. Та перед тим, як розповісти про це, поставимо запитання, яке навряд чи може обійти будь-який дослідник подій 20-30-х рр., тодішніх сталінських політичних процесів: а чи існував реальний, не міфічний спротив більшовицькій владі і чи не можна відтак говорити про реальність існування "СВУ"?

Звичайно, спротив мав місце. Це засвідчує чимало документів, хоча сама згадана тема – опору сталінізму – ще потребує всебічної уваги дослідників. Сталінський "великий перелом" (тобто прискорена індустріалізація та форсовано-примусова колективізація) був такою карколомною зміною політики, яка не могла не викликати невдоволення і спротиву у найширших верствах суспільства. Характерно, що вони викликали появу опозиції і в самій більшовицькій партії, навіть серед партійних керівників. Документи і факти підтверджують, що відступ від оголошеної 1921 р. нової економічної політики створив на селі ситуацію громадянської війни. Проілюст-

руємо це деякими уривками з інформаційних повідомлень ДПУ УСРР про хід колективізації на Україні на початку 1930 р.

У своїй доповідній записці про політичний стан селянства України у зв'язку з політикою ліквідації куркульства як класу за період з 20 січня по 12 лютого 1930 р. В.А.Балицький повідомляв, що в січні 1930 р. відбулось 37 масових виступів селян, в яких взяли участь 12 тис. чоловік, на 9 лютого 1930 р. було заарештовано 11865 чол., у відповідь на політику "розкуркулення" селянами було здійснено 40 терористичних актів [51].

В.А.Балицький особисто очолив "оперативний штаб" по боротьбі із спротивом селян. Зокрема, 16 березня 1930 р. він повідомляв С.В.Косіору, Г.Г.Ягоді, Г.Є.Євдокимову: "Вчора приїхав до Тульчинської округи. Вся округа охоплена хвилюваннями і повстаннями.

З 17-ти районів округи вражені 15 районів. На сьогоднішній день хвилювання відбуваються у 153 селах. Цілком вигнано Радянську владу з 50 сел...

У деяких селах виступають під гаслами СВУ, що "Єфремова судять, а (незрозуміло) живе"...

У деяких селах – збройні виступи. Викопані окопи навколо селищ, котрі зайняті озброєними, що не пускають в село.

В окремих селах співають "Ще не вмерла Україна" й викидаються гасла "Геть Радянську владу. Хай живе самостійна Україна"...

Всю округу розбито на оперативні ділянки; кожному оперативному сектору придано збройні загони комуністів і військові кінні групи ДПУ. Відданий наказ про рішуче придушення виступів.

Я також залишаюсь в цій окрузі для оперативного керівництва" [52].

На 16 березня 1930 р. було зафіксовано масові виступи селян у 10 округах України [53], на 17 березня – у 8 [54], на 18 березня – у 10 [55].

Влада за допомогою ДПУ жорстоко придушувала ці виступи. Як повідомляв у своїй доповідній записці заступник Голови ДПУ УСРР К.М.Карлсон 19 березня 1930 р., "в результаті низки рішучих, оперативних і військових заходів було досягнуто такого становища:

Настало повне заспокоєння в округах: Полтавській, Ізюмській, Харківській, Сумській, Проскурівській, Кам'янецькій, Одеській і АМРСР – всього у 8-ми округах.

Настає заспокоєння в округах: Бердичівській, Шепетовській, Дніпропетровській, Волинській і Коростенській – 5-ти округах.

Різкий перелом у бік заспокоєння констатується в Тульчинській округі.

Таким чином, порівняно серйозні виступи продовжують відзначатися в 4-х округах: Київській, Білоцерківській, Могильов-Подільській, Вінницькій [56].

В цій же записці знаходимо відомості про те, що ДПУ УСРР з 1 лютого до 15 березня 1930 р. на селі було заарештовано 25 тис. чоловік, ліквідовано 36 "контрреволюційних організацій", 256 "контрреволюційних куркульських і терористичних груп", при цьому було розстріляно 655 осіб, 3 673 чол. відправлено до концтаборів, 5 580 чол. адміністративно заслано. "Виселення кулацтва, – зазначається далі в документі, – що розпочалось на Україні 20 лютого, здійснено у 29 округах і закінчується 19 березня.

За даними на 17-е березня, всього вислано куркульських сімей 17 602, всього вислано осіб 88 656...

З метою рішучої очистки прикордонних округ України від бандитських, контрреволюційних і куркульських елементів 25 березня почнеться вислання з прикордонної смути 15 тисяч чол. зазначеної категорії" [57].

І це лише окремі приклади. Вони ілюструють ту війну, що її повела влада проти селянства. Не дивно тому, що не тільки М.І.Бухарін та його прибічники, а й чимало рядових членів партії критикували сталінську лінію, створюючи тим самим для сталінського керівництва обстановку нестабільності. В Москві складалася думка про те, що ці внутрішні труднощі в поєднанні з низкою криз у міжнародних стосунках послаблюють позиції СРСР, сприяють активізації "контрреволюційних", "шкідницьких", "націоналістичних" сил. Крім того, тодішні партійно-державні керівники активно сприяли створенню обстановки постійного чекання ворожої інтервенції, шпигуноманії. Не випадково справа і процес "СВУ", окрім іншого, мали завдання з метою дискредитації "українських націоналістів" представити їх як

найманців польсько-шляхетського уряду та спецслужб інших країн. На відміну від обвинувачених у "Шахтинській справі" осіб, котрі нібито прагнули відновити "єдиную неделимую" Росію, обвинуваченим у справі "СВУ" інкримінувалось прагнення зруйнувати СРСР, "відірвати" Україну від інших тодішніх "союзних республік". Відтак, інспіруючи справу "СВУ", влада, на її думку, ставила крапку на спробах тих або тих сил виступати під прапором "українського націоналізму" чи "сепаратизму". Втім, не лише українського. Відомо, що було організовано не тільки процес "СВУ", а й процеси такого роду в інших національних республіках (наприклад, у Білорусії), хоча вони не мали такого великого резонансу, як "СВУ".

Повернімося тепер до другої частини раніше поставленого запитання, а саме про реальне існування "СВУ-СУМ". На нашу думку, ця гіпотеза навряд чи витримує перевірку документами і фактами. Немає підстав говорити про те, що підсудні на процесі "СВУ" раніше створили якісь опозиційні структури. Мова може йти скоріше про інтелектуальну опозицію. Безумовно, С.О.Єфремов та інші його, за висловом В.М.Ганцова, "співпроцесники" були українськими патріотами (тим самим в очах нової влади "українськими буржуазними націоналістами") й активно працювали в ім'я національно-культурного відродження України. Однак робили вони це абсолютно легітимно, а не підпільно, за директивами від українських або інших еміграційних центрів.

У зв'язку з цим звернімося до думки одного з підсудних, К.Т.Туркала, котрому пощастило вижити (він емігрував до США, де помер 1979 р.): "Тепер ще є українці, які вважають справу "Спілки визволення України" двадцятих років за контроверсійну, тобто їм невідомо й неясно, була чи не була така організація в дійсності. А є й такі українці., які твердять, що СВУ 20-х років була і тим то виправдовують московську большевицьку владу, яка скарала фактично невинну верхівку наукової інтелігенції українського народу. Я особисто, як один із підсудних, відкидаю контроверсійність у цій справі і рішуче, з цілковитою моральною відповідальністю заявляю, що формально організації СВУ не було, а її провокаційно сконструювало, з допомогою двох підсудних у цій справі, московське

ГПУ, щоб створити законну підставу для знищення верхівки української наукової інтелігенції того часу. Усі ті підсудні, що належали до моїх приятелів і друзів, казали мені, що довідувалися про "існування" СВУ від слідчих під час передсудового слідства, коли я розмовляв із ними вже на суді" [58].

Цілком слушним є й інше зауваження К.Т.Туркала – про те, що фактично всі організатори процесу "СВУ" згодом були знищені: "Українське суспільство пояснювало це тим, що вони не склали політичного іспиту, бо перепроводили цей процес не так, як треба було. Отож і вийшла була ця справа шита білими нитками. Та й саме ГПУ – його склад – до 1940 року оновлено. Для чого тримати живих свідків?" [59].

Це й справді так. Майже всі, хто був причетний до справи "СВУ", були знищені під час "великого терору" 1936-1938 рр., а дехто й раніше. Але тут постає інше запитання: чому обвинувачені самі на себе зводили такі жахливі наклепи? Слід визнати, що слідчі вміло застосовували індивідуальні методи шантажу. Візьмемо для прикладу С.О.Єфремова, котрий на допиті 25 липня 1929 р., невдовзі після арешту, заявляв, що "про існування контрреволюційної організації не знав і ні від кого про неї не чув" [60], а 10 вересня того ж року визнавав "існування "Спілки визволення України", контрреволюційної організації, і свою до неї приналежність..." [61]. Чому так трапилось?

Одне з пояснень цьому дала вже 1992 р. киянка Тетяна Ільченко, яка в листі до газети "Рада" написала, що ще в дитинстві спілкувалась з С.О.Єфремовим. Він мешкав у Києві на вулиці Гоголівській, у будинку В.Ф.Дурдуківського, сестра котрого Онисія фактично була дружиною Сергія Олександровича. "Вже під час фашистської окупації, – згадує автор листа, – ми з мамою зайшли до Онисії Дурдуківської і вона розповідала, що Сергію Єфремову пригрозили: якщо не підпише тих фальсифікованих паперів, необхідних слідству, то її заарештують. Знаючи, що тортури зведуть її у могилу, Єфремов, рятуючи кохану, підписав все, що від нього вимагали..." [62].

Цікаві спогади, що зайвий раз засвідчують інспірований характер справи "СВУ", залишив один із сучасників, О.П.Семененко, котрому довелося бути присутнім

на самому процесі в Харківському оперному театрі: "Підсудних привозили з тюрми не в "чорних воронах", а в звичайних автобусах, ніби на прогулянку. На сцені в перервах підсудним підносили чай з "пирожними". Організатори явно перегравали, пересаджували свою роль гуманних учнів Дзержинського. Особливо ці масні і демонстративно великі солодощі, кондитерські вершини тодішнього щасливого життя, були тут не до речі. Проте, думаю, що відкинути, відсунути їх підсудний академік Сергій Єфремов, людина великої гідності, не міг. Не могли й інші. Так саме не могли відкликати своїх попередніх свідчень, даних у Києві, вимучені довгими днями і ночами без сну. І признання, і театральні солодощі, все належало до задалегіть розробленого ритуалу і підсудні мали коритися йому" [63].

У книзі спогадів "Тортури" К.Т.Туркало описував ту фантастичну ситуацію, в якій опинилися підсудні в Харкові під час процесу. Для них було відремонтовано і відповідно мебльовано спеціальний корпус в'язниці. Замість переповнених брудних камер з парашами та кузками – світлі двомісні кімнати, ліжка з білизною, килими на підлозі, тумбочки для особистих речей, вішалка для одягу, стіл з чистою скатертиною, ваза з квітами, папір, олівці, книги. Перший сніданок, другий сніданок, обід, вечеря, чай перед сном. Білий хліб, цукор, масло, кава, тістечка, різноманітне меню – немов у санаторії. Перукар, новий пристойний одяг. "Я, – пише К.Т.Туркало, – мусів ущипнути себе, щоб переконатися, що це не марево, а дійсність" [64].

Надто короткою виявилася ця дійсність для підсудних. Вона тривала до 19 квітня 1930 р., тобто до закінчення процесу "СВУ". Цей процес став свого роду сигналом, політичним гаслом для наступу проти тих сил національного відродження України, уособленням котрих були представники старої, в першу чергу академічної, інтелігенції, а також діячі Української автокефальної православної церкви. Не даремно слідчий С.С.Брук, як згадував Б.Ф.Матушевський, на допитах повторював: "Нам треба українську інтелігенцію поставити на коліна, це наше завдання – і воно буде виконане; кого не поставимо – перестріляємо." [65]. Тим самим процес "СВУ" перетворювався на трагічну інтродукцію фізичного і морального винищення тих інтелектуальних

верств, чиїми зусиллями політика "українізації" (як складова частина "коренізації"), офіційно декларована більшовицькою партією ще 1923 р., могла набути реального змісту, означати дерусифікацію, сприяти самоідентифікації українців і України як держави. Не випадково журнал "Більшовик України" 1930 р. в одній з передових статей писав: "В процесі СВУ український пролетарський суд розглядає справу не лише про контрреволюційні покидьки петлюрівщини, а судить в історичній ретроспекції весь український націоналізм, націоналістичні партії, їх зрадницьку політику, їхні негідні ідеї буржуазної самостійності, незалежності України." [66].

І справді, за задумом організаторів, це мав бути суд не стільки над конкретними особами, скільки над цілим періодом національно-визвольної боротьби українського народу. А окремі підсудні, котрих підбирало ДПУ, мали символізувати цей період, його філософію, світоглядні засади.

Основними діючими особами на процесі "СВУ" були 45 чоловік. Ще 700 (а не 450, як вважалося раніше) чоловік було заарештовано невдовзі у зв'язку з цією справою [67]. А всього, за деякими підрахунками, під час та після процесу "СВУ" було заарештовано, знищено або заслано понад 30 тисяч осіб. Як уже підкреслювалося, все це відбувалося під час "великого перелому", наступу на селянство, на так званого куркуля. Вакханалія пошуку "класових ворогів", або, як говорив Сталін 1928 р., пошуку "шахтинців", тобто шкідників, у всіх сферах суспільного життя, повинна була постійно підкріплюватися різного роду "викриттями", коли всі хиби політики влади, катастрофічний соціально-економічний стан, що уможливив згодом, наприклад, голод початку 30-х рр., можна було пояснювати "ворожими диверсіями", "шкідництвом" тощо. Одним з підтверджень цього мав стати процес "СВУ". Не випадково П.П.Любченко, котрий виступав на ньому одним із громадських обвинувачів, у передмові до видання стенограми процесу "СВУ" писав: "Стенограма процесу над СВУ повинна стати в руках трудящих могутньою зброєю для викриття тої каїнової змовницької роботи, що її провадили і провадять українські націоналісти проти

країни Рад. Стенограма процесу СВУ вустами самих підсудних – вчорашніх провідних діячів петлорівщини, УНР – розкаже кожному, на кого і для чого працює українська буржуазія, українські націоналісти, за яку "самостійну", за яку "незалежну" Україну вони борються" [68].

Але цікаво, що розповідь про те, "на кого і для чого працює українська буржуазія", ДПУ почало формувати задовго до самого процесу "СВУ". З 18 червня 1929 р. в Києві було заарештовано групу молодих людей, котрих обвинуватили в приналежності до нелегальної організації. Серед молодих людей були й такі, що з 1928 р. співпрацювали з ДПУ, входячи в контакт з "націоналістично настроєними" особами. Свідчення саме цих осіб були використані для того, щоб зламати і примусити М.П.Павлушкова і Б.Ф.Матушевського свідчити проти С.О.Єфремова та інших майбутніх учасників процесу "СВУ".

М.П.Павлушков, Б.Ф.Матушевський, Д.М.Бобир, Д.Г.Кокот, Ю.В.Виноградов, П.Т.Нечитайло, Г.Я.Слободяник визнали свою участь у "Спілці української молоді (СУМ)", яка нібито була терористичною організацією. 6 червня 1929 р. М.П.Павлушков, якого оголосили лідером "СУМу", тільки почав давати ще доволі плутані свідчення, а до ЦК КП(б)У вже пішла доповідна записка В.А.Балицького. Цей документ, а також його наступна доповідна записка від 11 червня 1929 р. яскраво засвідчують, як поспішає шеф ДПУ, в якого все вже визначено наперед. Ще, власне, не одержані від заарештованих молодих людей розгорнуті свідчення, а вже вважається "твердо встановленим, що... Єфремов оформлював політичні настрої вказаної антирадянської організації..." [69]. Не дивлячись на те, що 10 червня 1929 р. слідчим ще ніяк не вдається вичавити з Б.Ф.Матушевського зізнання в існуванні "СВУ", а не тільки "СУМ" [70], 11 червня 1929 р. М.П.Павлушков намагається боронити С.О.Єфремова і В.Ф.Дурдуківського [71], саме в записці від 11 червня зафіксована вказівка про арешт В.Ф.Дурдуківського й висловлене тверде припущення про існування організації "старих", тобто "СВУ". До речі, в цих документах прізвище М.П.Павлушкова написано як Павлушко. Ось що, зокрема, зазначалось у документі від 11 червня 1929 р.: "З

моментів, що викривають Єфремова і Дурдуківського в допиті Павлушка найбільш суттєві такі:

1. Павлушко передав Єфремову один примірник надрукованої на друкарській машинці програми організації.

2. Ще у 1925 р. Павлушко передав Єфремову один примірник розмноженої ним листівки за підписом "Союз боротьби за самостійну Україну" – закордонне видання УНР.

3. У бесіді з Павлушко про вбивство Петлюри академік Єфремов і Дурдуківський висловлювали невдоволення тим, що українська інтелігенція недостатньо активно реагує на це вбивство, і говорили про необхідність дати знати всій нації про смерть її вождя, заподіяної руками національного ворога. Зробити це Єфремов і Дурдуківський рекомендували шляхом нелегального розповсюдження творів, присвячених пам'яті Петлюри.

Організація це здійснила у своїй роботі.

4. Павлушко одержував від Єфремова періодично контрреволюційну літературу (Літературно-науковий вісник) й систематично передавав Єфремову як свої контрреволюційні твори, так і інших членів організації.

5. У зв'язку із нелегальною панахидою по Петлюрі, що відбулась 1927 року в Софійському соборі в Києві, Єфремов і Дурдуківський давали Павлушко вказівки про те, щоб на цю панахиду зійшло якомога більше людей, про використання панахиди як демонстрації та для будь-якого виступу.

Як відомо із раніш повідомлених зведень, організація розповсюдила тоді в соборі понад 100 примірників листівок, присвячених пам'яті Петлюри" [72].

М.П.Павлушков, Б.Ф.Матушевський давали нові і нові свідчення, чимало з яких було написано під диктовку слідчих. Розпочалися арешти осіб, проти котрих вони свідчили: В.Ф.Дурдуківського, С.О.Єфремова, а всього з 3 липня 1929 р. по 19 січня 1930 р. заарештували ще 41 особу з кола тих, хто згодом опиниться на лаві підсудних у Харківському оперному театрі. Після того, як з 10 вересня 1930 р. С.О.Єфремов почав давати необхідні ДПУ відомості, свою увагу до справи "СВУ" значно підвищили партійні органи.

Так, 3 листопада 1929 р. політбюро ЦК КП(б)У приймає рішення про те, щоб провести процес у Хар-

кові, для чого "виділити з числа звинувачуваних не більше 40 чоловік", забезпечити, щоб "після затвердження ПБ ЦК КП(б)У тексту повідомлення ДПУ УСРР у справі про "Спілку визволення України" з'явилося одночасно в українській і московській пресі" [73].

В листопаді 1929 р. під тиском ЦК КП(б)У Рада ВУАН обговорює питання про викриття "СВУ". В обговоренні взяли участь академіки О.Н.Соколовський, О.В.Палладін, О.В.Корчак-Чепурківський. На пропозицію академіка Д.І.Багалія було ухвалено резолюцію. В ній, зокрема, зазначалось: "...Ходу соціалістичного будівництва, в якому наукові робітники Радянської країни займають почесне місце в рядах будівників соціалізму, безумовно, не може затримати справа контрреволюційних зрадників, що назвала себе "Спілкою визволення України..." [74].

Тоді ж, у листопаді 1929 р., за директивами ЦК КП(б)У розпочинається широкомасштабна кампанія для ідеологічного "забезпечення" процесу "СВУ", а по суті нагнітання психозу. Для цього використовувалися і засоби масової інформації, і різного роду зібрання. Наприклад, у листопаді 1929 р. під час мітингу викладачів і студентів вищих навчальних закладів Харкова були спалені солом'яні фігури С.О.Єфремова та В.М.Чехівського, а В.А.Балицький у виступі на мітингу підкреслював: "Це не лише демонстрація студентства, це демонстрація підтримки органів ДПУ, котрі ведуть боротьбу з недобитими залишками контрреволюції. Ці залишки пробують організувати змови проти влади робітників і селян. Нас підтримує пролетаріат, всі трудящі нашої країни..." [75]. Наприкінці промови він закликав "очиститись від усякої багнюки і ще наполегливіше будувати українську пролетарську культуру" [76].

На цьому мітингу виступив Голова ВУЦВК Г.І.Петровський, який пообіцяв, що уряд України вживе всіх заходів проти тих, хто гальмує соціалістичне будівництво. А заступник наркома юстиції УСРР М.В.Михайлик запевнив присутніх, що Верховний суд УСРР з високою відповідальністю поставиться до справи "СВУ" і в своєму вироку висловить волю робітничого класу і селянства прибрати зі свого шляху всіх тих, хто хоче йти проти диктатури пролетаріату [77]. Своїм виступом він фактично визначив вирішення справи, нех-

туючи відомим постулатом кримінально-процесуального закону: вирок суду повинен базуватися лише на доказах, досліджених на судовому засіданні.

13 грудня 1929 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило таке рішення:

"а) Наполягати перед ЦК ВКП(б) на затвердженні кандидатури тов. Мазура головою суду.

б) Визнати бажаним приїзд робітничої делегації із Західної України на процес. Зробити запит про це до ЦК ВКП(б)" [78].

18 грудня цього ж року політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення про склад суду над учасниками "СВУ". 23 грудня 1929 р. В.А.Балицький у присутності М.В.Михайлика допитав С.О.Єфремова [79]. Того ж дня було ухвалено "головою суду у справі СВУ висунути кандидатуру тов. Приходька" [80].

Саме в грудні 1929 р. підготовка до процесу "СВУ", скерована партійно-чекістським тандемом, вступає в вирішальну фазу. Тоді в надрах ДПУ з'являється низка документів, в яких буквально деталізується все, що пов'язується з "СВУ". Ці документи, – про них ще йтиметься, – надходять до ЦК КП(б)У, ЦК ВКП(б) та ОДПУ СРСР. З ними знайомиться Сталін, котрий 2 січня 1930 р. надсилає до Харкова таку шифрограму:

"Харьков – Косиору, Чубарю.

Когда предполагается суд над Ефремовым и другими? Мы здесь думаем, что на суде надо развернуть не только повстанческие и террористические дела обвиняемых, но и медицинские фокусы, имевшие своей целью убийство ответственных работников. Нам нечего скрывать перед рабочими грехи своих врагов. Кроме того, пусть знает так называемая "Европа", что репрессии против контрреволюционной части спецов, пытающихся отравить и зарезать коммунистов-пациентов, имеют полное "оправдание" и по сути дела бледнеют перед преступной деятельностью этих контрреволюционных мерзавцев. Наша просьба согласовать с Москвой план ведения дела на суде" [81].

У Харкові, зрозуміло, дуже швидко відреагували. Наступного дня, 3 січня 1930 р., політбюро ЦК КП(б)У спеціально розглядає питання "Лист товарища Сталіна про справу "СВУ". Приймається таке рішення:

"1. Повідомити ЦК ВКП, що суд над Єфремовим та іншими почнеться в першій половині лютого цього року;

2. Доручити товаришам Балицькому і Любченкові, які виїдять до Москви, доповісти в ЦК ВКП про хід роботи Комісії у справі "СВУ";

3. Доручити товаришеві Картвелішвілі цю постанову політбюро телеграфно повідомити товаришеві Сталіну" [82].

Трохи пізніше, 5 лютого, у Москві Сталін скликає спеціальне засідання політбюро ЦК ВКП(б), присвячене справі "СВУ". На це засідання виїдять В.Я.Чубар, П.П.Любченко, В.А.Балицький, М.В.Михайлик [83]. А 23 лютого 1930 р. політбюро ЦК КП(б)У знов повертається до питання про процес "СВУ":

"а) Процес розпочати 8 березня.

б) Склад суду затвердити такий: тт. Приходько (голова), Волков, Соколянський, Коробенко, Муха, Одинець і Корженко. Фракції президії ВУЦВК оформити склад суду в 3-денний строк.

в) Громадським обвинувачем (від письменників) затвердити тов. Слісаренко" [84].

Незадовго до цього у вигляді спеціального документа були сформульовані "основні моменти" у справі "СВУ". Авторами остаточної редакції цього документа були С.В.Косіор, В.А.Балицький, П.П.Любченко. Саме в цьому матеріалі проводилася повторена потім в обвинувальному висновку і вирoku думка про те, що "СВУ" була заснована в середині 1926 р.

16 лютого 1930 р. у виступі на загально-міських зборах інженерно-технічних та наукових працівників Москви про справу "СВУ" згадав Голова Раднаркому СРСР О.І.Риков. 19 березня 1930 р. у статті "Викриття контрреволюційної організації на Україні" газета "Известия" поставила у зв'язок "шкідників" у сільському господарстві республіки з "контрреволюціонерами" з "СВУ": "Шкідники в сільському господарстві викривляли лінію радянської влади, допомагаючи куркульству, "СВУ" політично формулювало його вимоги" [85].

Це писалося в той же час, коли в Харкові вже розпочався процес "СВУ". У зв'язку з цим ще раз звернімося до спогадів О.П.Семененка. Вони, на нашу думку, варті того, щоб докладно їх процитувати, оскільки відтворюють деталі, яких не знайти в документах: "Про

суд дуже докладно писали в газетах і передавали через радіо всю судову процедуру. Серед публіки в театрі в більшості було мало українців. Сумна доля людей приречених і суджених у трибуналах революцій. Доводиться їм у найтяжчі хвилини бачити довкола не друзів й однодумців. Тільки родичі тут були. Але мовчазна маса в театрі (квитки на процес розподіляли через советський апарат) нагадувала юрби в трибуналах французької революції.

Судив спеціально призначений склад Кримінальної Судової Колегії Верховного Суду УСРР, голова – Приходько, члени – Соколянський і Волков. Був також запасний член Колегії. Приходько і Соколянський ніколи не були суддями.

Голова – Антін Приходько – з тих українських інтелігентів, що склали верхівку української партії боротьбистів, лівого крила українських соціалістів-революціонерів, і були прийняті, влилися індивідуально в компартію в 1920 році. Приходько був заступником Наркома Освіти.

Свою роль судді він виконав і був ліквідований ще перед 1937 роком. Його рідного брата, теж члена партії, але менше відомого, я бачив у коридорі Спецкорпусу тюрми номер 2 в жовтні 1937 року. Це був рідкий випадок, коли в'язні з різних камер могли зустрітися. Брат Приходька показав мені вибиті на допиті передні зуби.

Іван Опанасович Соколянський – талановитий педагог, на чолі інституту дефектології мав великі досягнення в навчанні сліпо-глухонімих. Через сім років я зустрів його в камері Внутрішньої Тюрми НКВД. Соколянський пройшов усі етапи тодішнього слідства і суду, але вийшов на волю, покинув Україну, переїхав на роботу до Москви. Помер своєю смертю в Москві 1960 року.

Третій член суду Григорій Іванович Волков, перед революцією студент-правник, син лікаря Гуревича з міста Миколаїв на Бузі. Працював заступником харківського губ. прокурора, потім головою Кримінальної Касаційної Колегії Верховного Суду УРСР. Серед тодішніх робітників советської юстиції він був одним з найкультурніших і найбільше кваліфікованих і надавався на роль дорадника і керівника в процесуальних проблемах, які могли виникнути під час публічного розгляду.

Підсудний Андрій Ніковський, що під час процесу зберігав незвичайну в такій ситуації жвавість і бадьорість, дотепно назвав Волкова суфлером.

Волков згодом перейшов до Москви до Інституту Червоної Професури, де й був заарештований" [86].

Цікаво й важливо, що О.П.Семененко у спогадах згадує, окрім інших дійових осіб "театру в театрі", і тих, хто "диригував" процесом: "Чекання тяжкого вироку завжди напружує нерви. Тут за театральним фальшом і ніби-то прилюдним судочинством особливо почувалася присутність чужої, злої сили. Серед людей на сцені було і начальство. Вони трималися непоказно, але на них варто було подивитися. Під актом обвинувачення два підписи – Горожанин і Козельський, обидва на сцені суду.

Горожанина мало хто знав. В концертних залах інколи можна було побачити цього інтелігента. З довшим, ніж звичайно, волоссям, що надавало йому артистичного вигляду ніби піаніста, скрипаля...

Борис Козельський був керівником відділу, що відав українськими справами і підлягав Горожанину...

Разом з усіма чекає Горожанин. Він нудиться. Ось він підходить до академіка Сергія Єфремова. Той сидів на першій лаві скараю.

Горожанин дуже невимушено, як добрий знайомий, щось говорить до Єфремова. Може якісь незначущі слова і ця розмова тільки ще один акторський жест у тій зловісній театральщині.

Єфремов був справді знаною і справді шанованою людиною. Коли він проходив приниження того показового процесу, сторонні, чужі люди говорили про нього з любов'ю і болючим співчуттям.

В його розумних очах і в усьому виразі обличчя відчувалася та повага людини, що витворилися в багатьох поколіннях предків – козаків, священиків і господарів свого поля.

Тепер на сумному лиці я побачив очі мученої, зацькованої людини. Я пригадав, що він любив нагадувати слова Драгоманова: чиста справа чистих рук вимагає...

Вирок читав Приходько, високий, вузькоплечий, лисуватий. Читав як завдання, як найнятий на нелюбу роботу, але читав і припечатував чужою печаткою.

Чи думав він, в яку категорію українців він записаний і коли прийде його черга? Він був товаришем Шумського і Блакитного, мусив розуміти.

Тяжко було йти на вулицю з того театру" [87].

У цитованих спогадах вказується на те, що на сцені Харківського оперного театру постійно були присутні і безпосередньо керували ходом судового процесу начальник секретного відділу ДПУ УСРР В.М.Горожанин та начальник 2-го відділку Б.В.Козельський. Саме їх підписи стоять під обвинувальним висновком у справі "СВУ", а також під тими документами, які читач знайде в цій публікації і з яких, власне, розпочалася справа "СВУ". Та перед тим – кілька слів про В.М.Горожанина і Б.В.Козельського, котрих, за документами і свідченнями очевидців, з повною підставою можна вважати головними "диригентами", як казали, опери "СВУ".

Валерій Михайлович Горожанин, справжнє прізвище котрого Купельський, народився в єврейській родині 1889 р. в місті Акермані (нині Білгород-Дністровський) Бессарабської губернії. Вчився на юридичному факультеті Новоросійського університету в Одесі, на який вступив 1909 р., а вже 1912 р. був відрахований за приналежність до партії есерів. Після лютого 1917 р. знову спробував відновити навчання в університеті, але не зміг цього зробити через активну політичну діяльність. На той час він уже був серед членів партії "боротьбістів", а з лютого 1919 р. увійшов до КП(б)У. З 1907 до 1914 р. В.М.Горожанин вів підпільну роботу в Одесі і Бессарабії. Встиг побувати і у Франції, де написав памфлет "Анатоль Франс і Ватикан". Жовтневі події переживав в Одесі, де писав для газети "Голос революції". Його літературний псевдонім – "Горожанин". З травня 1919 р. почав працювати в органах ЧК, був слідчим з особливо важливих справ Одеської губернської частини ЧК. У 1920-1921 рр. – начальник слідчо-оперативної частини і член Колегії Миколаївської губернської ЧК, у 1921-1922 рр. – начальник секретного відділу ДПУ УСРР, у 1923 р. – начальник секретно-оперативної частини ПП ДПУ Правобережної України, у 1923-1924 рр. – помічник начальника Київського губернського відділу ДПУ. Саме в цей час В.М.Горожанин мав пряме відношення до фабрикації справи "Київського обласного цен-

тру дії". Втім, на його рахунок була не тільки ця, а й чимало інших справ. Як зазначалось в нагородному листі, підписаному В.А.Балицьким, Горожанин був "безпосереднім керівником всієї роботи по боротьбі з антирадянськими партіями і контрреволюцією серед релігійних угруповань на Україні", 1921 р. розробив і ліквідував петлорівську організацію "Народна помста", брав участь у захопленні Ю.Тютюнника та ін. [88].

23 травня 1924 р. він очолив секретний відділ ДПУ УСРР, а після проведення справи "СВУ" 1930-го був відраджений до Москви, в розпорядження ОДПУ. До 21 травня 1935 р. – помічник начальника іноземного відділу Головного управління держбезпеки НКВС СРСР, згодом – другий заступник начальника цього ж відділу. З листопада 1935 р. – старший майор держбезпеки, потім – заступник начальника Особливого бюро НКВС СРСР. 21 листопада 1937 р. звільнений з "органів" і того ж року розстріляний.

І знов повернімось до спогадів О.П.Семененка. "Директиви для Горожанина, – пише він, – склалися не в Харкові. Співробітник Наркомюсту з категорії "перекладачів" казав мені, що він перекладав з української на російську матеріали слідства у справі СВУ для Москви. Річ у тому, що це слідство, як виїняток, ГПУ проводило українською мовою" [89].

Це твердження потребує певного уточнення, оскільки більшість матеріалів у справі "СВУ" було підготовлено російською мовою, але коли слідчі ставили запитання російською мовою, багато хто відповідав українською, що для московського начальства потребувало перекладу. Однак безсумнівим є те, що саме В.М.Горожанин грав одну з ключових ролей у фабрикації справи "СВУ". Це підтвердив особисто В.А.Балицький, котрий давав таку характеристику своєму підлеглому: "Своїм вмільм керівництвом сприяв успішному завершенню ліквідації "СВУ" і забезпечив політичне розкладення її головних діячів. За участю тов. Горожанина було досягнуто викриття ролі української автокефальної церкви як повстанського знаряддя "СВУ", здійснення його політичного розкладання та знешкодження" [90].

Тепер – про Бориса Володимировича Козельського, справжнє ім'я котрого Бернард Вольфович Голованс-

вський. Він народився в травні 1902 р. в єврейській родині в місті Проскурові. 1919 р. закінчив комерційне училище в Києві, працюючи тимчасово коректором. В кінці 1919 р. вступив до більшовицької партії, хоча вже 1921 р. комісією по "чистці" був виключений як "пасивний член". 1928 р. Б.В.Козельського прийняли кандидатом в члени партії у партосередку ДПУ УСРР. З 1921 р. почав працювати в органах ЧК, а з 1927 р. – начальник 2-го відділку секретного відділу ДПУ УСРР, з 1930 р. – помічник начальника секретного відділу ДПУ УСРР, з 1934 р. – начальник секретно-політичного відділу УДБ НКВС УРСР. Застрелився 2 січня 1936 р., – після чого був обвинувачений у створенні "троцькістської організації" в органах НКВС. "В центральній газеті, – свідчить О.П.Семененко, – довгий некролог про нього підписали українські партійні вожді, але збрехали, ніби Козельський помер через серце. Чомусь їм треба було сховати правду" [91].

І справді, авторам цих рядків вдалося віднайти газетні некрологи, що їх підписали С.В.Косіор, П.П.Постишев, В.А.Балицький, Й.Е.Якір, З.Б.Кацнельсон, багато інших відповідальних працівників ДПУ УСРР і ОДПУ СРСР. Ці некрологи були вміщені в газетах "Вісті", "Комуніст" і навіть у тодішній всесоюзній "Правді" [92]. Цікаво, що співчуття дружині Б.В.Козельського Єлизаветі Марківні висловлювали і дружини вождів – Єлизавета Косіор, Тетяна Постоловська (дружина П.П.Постишева), Людмила Балицька, Сара Якір. Ніхто, однак, не висловлював співчуття родичам жертв Козельського, тим, кого він "розробляв" по справі "СВУ"...

Цікаво, що В.М.Горожанин був приятелем поета Володимира Маяковського. Вони разом подорожували по Півдню тодішнього СРСР, а в серпні 1927 р. у співавторстві написали кіносценарій про підступні дії англійської розвідки. Саме "комісарові українського ДПУ" В.М.Горожанину присвятив В.В.Маяковський вірш "Солдати Дзержинського", в якому є такі рядки:

*Есть твердолобые
вокруг и внутри –
зорче и в оба,
чекист, смотри [93].*

Про те, як Горожанин і Козельський розшукували "твердолобых", розповіла у своїх спогадах Надія Суровцова: "Харків 1926-1927... Одного разу Бобка Козельський, який сам не бував у нас на вечірках (ходила його дружина Йолочка), звернувся до мене: "Горожанин питається, як до вас прийти?" – "А що він п'є? " "Нарзан". "Це гірше, але хай приходить".

Якщо не помилюся, він був начальником контррозвідки. В кожному разі був дуже відповідальним робітником. Чергової вечірки він прийшов. Гарний, з блідим вишуканим обличчям, він справляв дуже культурне враження. Де б, з ким би я не розмовляла, він все намагався опинитися біля мене. Нарешті ми сіли поруч. Він старанно доливав мені вина, собі – нарзану, і весь час скеровував розмову на політичні теми. Не люблю, а поготів раніш не любила партнерів, що п'ють нарзан, а розмовляють про політику. Вино я пила, голова в мене була міцна, тренована, а розмови я весь час звертала на легкі тори. Так і стратив марно вечір та ніч відповідальний робітник..., немолодий вже красень з контррозвідки" [94].

Однак В.М.Горожанин часу не марнував – незабаром Надію Суровцову заарештували, а досвід у написанні кіносценаріїв про шпигунів він використав при підготовці процесу "СВУ".

"Драматургію" цього процесу певною мірою відбила низка документів, що з'явилися в надрах ДПУ УСРР в грудні 1929 р. і були підписані переважно В.М.Горожанином і Б.В.Козельським. Це, насамперед, велика за обсягом "Докладная записка о результатах работы по вскрытию украинского контрреволюционного подполья по Украине в связи с делом "СВУ", "Меморандум по делу Одесской филии "Спілки визволення України", "Докладная записка о деятельности медицинской линии "СВУ", "Ориентировочный список арестованных по Киеву, которые подлежат представлению на процессе", деякі інші документи, що їх авторам цих рядків вдалося розшукати. В цих документах знаходимо в систематизованому викладі чимало "ліній" діяльності "СВУ", про які потім згадували на процесі, а також і ті, що відпали, які чекістам не вдалося зробити такими, що виглядали б як реально небезпечні. У зв'язку з цим

надзвичайно цікавими є наступні два документи, що нам їх вдалося розшукати. Йдеться про "Ориентировочный список арестованных по Киеву, подлежащих представлению на процесс" і про документ під назвою "Кандидаты к процессу с периферии". Тут знаходимо не тільки прізвища тих, хто опинився на лаві підсудних, а й тих евентуальних обвинувачених, котрих "готували" до процесу. Особливої уваги заслуговують рукописні корективи, зроблені на цих документах. Скажімо, в "орієнтовному списку" по "Президії СВУ", тобто до головних ватажків, вписані Л.М.Старицька-Черняхівська, а також академік М.Є.Слабченко, котрому згодом відведуть більш скромну роль керівника Одеської філії [95]. Поряд із чотирма кандидатами на "церковну лінію" твердо дописано: "Будет взят ряд лиц с периферии" [96]. Навпроти "кандидатів до процесу з периферії" поставлені "плюси" поряд з прізвищами конкретних осіб, а поряд з іншими ніяких позначок немає, або, як от, приміром, поряд із прізвищем вчителя З.М.Гудзь-Засульського, "плюс" замінено на "мінус". На нашу думку, ці примітки зроблені особисто В.А.Балицьким, котрий уважно читав і робив позначки також на інших документах.

Ще одна доповідна записка, яку читачі також знайдуть у документальній частині книги, має назву "О деятельности медицинской линии "СВУ". Зміст цього документа дозволяє пояснити, чому у шифрограмі від 2 січня 1930 р. Сталін таку велику увагу приділив "медицинским фокусам", що приписувались обвинуваченим в участі в "СВУ" особам. Пам'ятаєте? Він вимагав на суді "развернуть не только повстанческие и террористические дела обвиняемых, но и медицинские фокусы, имевшие своей целью убийство ответственных работников. Нам нечего скрывать перед рабочими грехи своих врагов. Кроме того, пусть знает так называемая "Европа", что репрессии против контрреволюционной части спецов, пытающихся отравить и зарезать коммунистов-пациентов, имеют полное "оправдание" и по сути дела бледнеют перед преступной деятельностью этих контрреволюционных мерзавцев..." [97].

Відомому лікарю, пацієнтами якого були і деякі з комуністичних вождів, Аркадію Олексійовичу Барбару і

наснитись не могло у жахливому сні, що він буцімто розглядав пацієнта-комуніста "не як хворого, а як ворога". Тим не менш невдовзі йому довелось зізнаватися у цих та інших "гріхах". Звичайно, по суті, ці зізнання носили фарсовий характер, але далеко не фарсовим був вирок. Засуджений до 8 років позбавлення волі, у жовтні 1938 р. він був страчений за те, що нібито продовжував "контрреволюційну діяльність" уже в концтаборі [98]. До речі, під час свого перебування на Соловках А.О.Барбар добровільно працював як лікар, надаючи необхідну медичну допомогу як ув'язненим, так і охоронцям [99].

Що вражає найбільше, коли аналізуєш зміст згаданих вище документів? Передусім те, що в них, власне, не зафіксовано жодного конкретного злочину тих осіб, котрих обвинувачували в участі в "СВУ". Це здається парадоксальним, але це насправді так. Ідеться про певні "злочинні" наміри, розмови, якісь "заколотницькі" проекти, але не про конкретні дії. Скажімо, автори доповідної записки про діяльність медичної секції "СВУ", підкреслюючи, що "питання про політичний терор в медичній практиці членів організації, що обговорювалась на їхніх нарадах, набуває серйозного значення", разом з тим зазначають: "Нами не виключається можливість фактів конкретного широкого шкідництва в цьому сенсі з боку лікарів-членів "СВУ" і хоча їхні свідчення позбавлені ще необхідної чіткості (підкреслення наше. – Авт.), з кожним новим свідченням це питання набуває все більш реальних форм" [100].

Але саме ось цих "реальних форм" так і не виявилось у наступних документах. Вельми цікаво, що 28 грудня 1929 р. навіть М.П.Павлушков, котрого слідчі зробили фактично головним "фахівцем" з терору, на очній ставці з В.Ф.Дурдуківським на запитання "Чи не можете ви згадати розмови, під час якої висловлювалося б думку про те, що членам "СВУ", лікуючи видатних комуністів, можна не додержуватися приписів медичної етики?" відповідав так: "Говорили ми взагалі про те, що дивно, як це лікарі – інтелігентні і свідомі люди, розуміючи становище, в якому перебуває тепер країна під проводом компартії, не використовують своїх специфічних можливостей для боротьби, знищення видатних комуністів. Цієї думки додержувалися всі ми, висловив її перший, як пригадується тепер мені, Сфремов.

Взагалі на цей засіб дивилися ми як на крайній і досить усім нам неприємний. Щоб у такому дусі кому-небудь з лікарів робилися відповідні пропозиції, я ніколи не чув і думаю, що такого і не могло бути" [101].

А ось що відповів на це ж запитання В.Ф.Дурдучківський: "...Повинен сказати, що ці думки, ці слова були більше виразом крайнього обурення і ворожнечі до компартії, ніж певними сталими переконаннями, які малося на увазі безпосередньо переводити в життя. Як правильно каже М.Павлушков, конкретних пропозицій в цьому напрямку нікому з лікарів не було роблено. Справа йде не за лікарів "СВУ", а взагалі за лікарів ворожих до компартії" [102].

До речі, навіть у обвинувальному висновку у справі "СВУ", що його 7 лютого 1930 р. затвердив В.А.Балицький, в розділі V "Позиції "СВУ" в питанні про терор" можна прочитати ось таку куцу констатацію: "Лікарі – члени медичної групи "СВУ" принципіально висловлювались за вживання в своїй лікарській діяльності терору у спосіб незастосування лікарської етики відносно комуністів" [103].

Натомість в одній з довідок на А.О.Барбара читаємо: "Барбар спільно з Удовенком, Підгасцьким та ін[шими] є активним членом СВУ. Захопивши в свої руки Президію ВУАН, перетворив її в центр СВУ. Здійснював за директивами СВУ контрреволюційну діяльність... Добрав та виховував молоді кадри лікарів на село для контрреволюційної пропаганди й підготовки збройного повстання проти Радянської влади... Розробивши план своєї контрреволюційної діяльності, давав вказівки лікарям під час лікування хворих комуністів не надавати їм допомоги, як метод медичного терору" [104].

Ось так з намірів виникали... "злочини". І це лише один конкретний приклад. Тих, кого намітили на "злочинців", повинні були врешті-решт стати ними. І вони ними стали, як потрібно було ДПУ.

Друга характерна риса документів, що були підготовлені в ДПУ УСРР наприкінці 1929 р., їхній абсолютний антиукраїнізм. Коли знайомишся із змістом цих документів, не можна не дійти висновку, що фабрикація справи "СВУ" і підготовка відкритого процесу у цій справі водночас були рішучим кроком не тільки до фізичного, а й до морального терору українства, до ак-

тивної дискредитації політики "українізації". Фактично все українське в цих документах постає "петлюрівським", "націоналістичним", "шкідницьким" тощо.

Все це можна побачити навіть у вже цитованій доповідній записці про діяльність медичної лінії "СВУ", в якій, зокрема, читаємо: "Програма різнобічної антирадянської діяльності медичної секції "СВУ" зводилась до таких завдань.

У Київському медінституті – зайняття керівних посад "свідомими українцями" та проведення ними антирадянської політики в інституті; вибори на посади професорів, асистентів, ординаторів, аспірантів осіб з антирадянською українською ідеологією (підкреслено нами. – Авт.); антирадянський націоналістичний вплив на викладацький склад інституту; розвиток антирадянських націоналістичних настроїв серед українського студентства" [105].

Ще більш показовою щодо цього є "Докладная записка о результатах работы по вскрытию украинского контрреволюционного подполья по Украине в связи с делом "СВУ". Цей досить великий за обсягом документ містить підсумки роботи ДПУ в тодішніх окружних центрах України і переконливо засвідчує: основний цілеспрямований удар організатори справи "СВУ" спрямували проти української інтелігенції, причому не тільки старої. Ось один із фрагментів: "При операції по українській контрреволюції у зв'язку із справою "СВУ" Кременчуцьким окрвідділом ДПУ були заарештовані найбільш активні кадри української шовіністичної інтелігенції в Кременчуці й ліквідовано ряд угруповань молоді з куркульсько-шовіністичними тенденціями" [106].

В іншому місці читаємо, що в Яготинському районі Прилуцької округи існувала "контрреволюційна шовіністична організація учнівської молоді", яка діяла "під виглядом літературного гуртка, що ним керував учень 7-річки Гришко В.І. та зав. школою Редченко". Далі зазначається, що на засіданнях гуртка "вивчалась націоналістична література та історія України" [107]. Характерно, що вказано і період існування "організації": 1925-1926 рр., тобто і згаданий завідувач школи Редченко, учні Гришко, Василенко, Гоголенко, Шипота та ін. були заарештовані не в момент своєї "контрреволюційної

діяльності", а пізніше. Це означає, що з них просто вичапили необхідні відомості про те, що колись існувала "організація", а також інші свідчення.

Під "націоналістичні" підводилися буквально всі гуртки, об'єднання, навіть якщо, скажімо, вони мали літературний характер, як, наприклад, гуртки вивчення культури українського слова на Вінниччині [108].

Навіть на Луганщині викрили "контрреволюційне шовіністичне угруповання". Але з кого? Зрозуміло, з учителів української мови, які створили "гурток українізаторів". Як зазначено, "група мала своєю метою організувати навколо себе українців-шовіністів, впливати на вчительство та студентство" [109].

Академікові М.Є.Слабченку інкримінувалося те, що він згуртував навколо себе групу "майбутніх молодих українських професорів", яких знов-таки обвинувачували в "шовіністичній роботі" [110].

Коли читаєш усе це, мимоволі виникає запитання, а хто, власне, визначав ступінь "шовінізму" чи "націоналізму"? Малоосвічені слідчі з ДПУ, яким у принципі були чужими українське середовище, українська культура. Все українське для них автоматично перетворювалося на "націоналістичне", і вони при цьому твердо знали, що не помиляються: саме цього від них чекало начальство.

Відтак при читанні цитованого та багатьох інших документів у справі "СВУ" виникає відчуття, що ця справа формувалася як рішучий крок у дискредитації політики "українізації", яку, зокрема, працівники ДПУ УСРР ніколи не сприймали як серйозну і довготривалу. Отже, розробляючи справу "СВУ", чекісти ніби підводили базу для наступних тотальних погромницьких антиукраїнських акцій, що будуть здійснюватись з 1933 р.

Ще одна характерна риса згаданих документів – прагнення всіляко дискредитувати Українську автокефальну православну церкву, підготувати ґрунт для її знищення. В "Докладной записке о результатах работы по вскрытию украинского контрреволюционного подполья по Украине в связи с делом "СВУ" знаходимо чималу кількість посилянь на "контрреволюційну діяльність автокефалії". Так, читаємо, що в Кам'янець-Подільській окрузі "проводили свою роботу активні діячі автокефалії, котра розвинула у Кам'янецькій окрузі велику

антирадянську роботу. Окрвідділом ДПУ заарештовано групу автокефальних попів в кількості 9 чоловік, що очолювалась автокефальним архієпископом Пивоваровим. Учасники групи, колишні члени "Кирило-Мефодіївського братства" (йдеться про засноване на початку лютого 1918 р. "Українське православне братство імені святих Кирила та Мефодія". – Авт.), ще 1925 р. прагнули створити так звану "бойову базу" для антирадянської обробки селянства, організували по селах церковні хори і були активними прибічниками Липківського та Чехівського" [111].

Фактично ліквідацію УАПЦ більшовики почали з усунення митрополита Василя Липківського від керівництва цією церквою на II-му Всеукраїнському православному соборі 1927 р., хоча арешти і розстріли окремих діячів УАПЦ мали місце з самого початку її існування. В.М.Чехівський був головою II-го церковного собору 17-30 жовтня 1927 р., вів переговори з владою у справі митрополита Липківського, котрого згаданий II собор увільнив від митрополичого служіння. Це було зроблено з метою зберегти УАПЦ. Однак, уже 1928 р. В.М.Чехівському було заборонено займатися будь-якою релігійною діяльністю, а 17 липня 1929 р. він був заарештований. Було заарештовано чимало діячів УАПЦ в тодішніх округах і районах України, ще до підготовки справи "СВУ". Однак саме фабрикація цієї справи мала, на думку її організаторів, поставити крапку в історії УАПЦ, остаточно морально і фізично знищити її.

Не випадково в одному із згаданих документів, підготовлених в ДПУ в грудні 1929 р., докладно планувалося, що саме інкримінувати діячам УАПЦ. Насамперед це "атеїзм більшості автокефального духовенства", хоча знов запитаймо себе: хто і за якими критеріями мав визначати міру цього атеїзму? Далі – це "петлюрівське минуле більшості автокефалістів", використання "СВУ" УАПЦ як "знаряддя антирадянського впливу на широкі маси для ведення підпільної роботи", "українізація церкви та релігії – засіб для здійснення мети "СВУ" [112].

Співробітники ДПУ доклали великих зусиль, щоб "розшифрувати" всі ці напрями. Ось лише деякі приклади з віднайдених нами документів, датованих груднем 1929 р. Наприклад, стверджувалося, що на Пол-

тавщині "організаційна робота по створенню автокефальної периферії проводилась членами Київського центру "СВУ" Чехівським, Липківським, єпископом Жевченком і священником Тараном.

Як на один з найбільш яскравих прикладів цієї діяльності можна вказати на ліквідовану раніш контрреволюційну організацію автокефалістів на чолі з якимось Жовницьким (ув'язнений до концтабору), що ставила своєю метою організацію повстання проти Радвлади, і на ліквідовану в цей час аналогічну організацію на чолі з колишнім активним петлюрівцем, керівником автокефальної громади Ведюком і автокефальним попом Стрижаком...

Свідченнями заарештованих автокефальних попів встановлено контрреволюційну роботу автокефальної церкви, що використовувалась шовіністичними елементами з контрреволюційною метою" [113].

Зауважимо: в черговий раз встановлено "контрреволюційну роботу" не за фактами, а за "царицею доказів" сталінського "правосуддя" – зізнаннями самих обвинувачених, видобутих під тиском "караючого меча революції".

Осип Зінкевич у своїй цікавій розвідці "Справа української автокефальної православної церкви на процесі Спільки визволення України і її ліквідація у 1930 р." висловлює припущення, що слідчі ДПУ, побачивши задалегідь, що їм не під силу добитися під час слідства від В.М.Чехівського та його брата М.М.Чехівського поступливості, вирішили довести до скликання "надзвичайного собору" УАПЦ 28-29 січня 1929 р. [114]. Нагадаємо, що цей собор, скликаний напередодні процесу "СВУ", ухвалив резолюцію про зв'язок УАПЦ з "СВУ", про "контрреволюційність" УАПЦ і, зрозуміло, про її "самоліквідацію".

Однак документи, що раніше були недоступні для О.Зінкевича та для інших дослідників, засвідчують, що В.М.Чехівський та М.М.Чехівський ще 1929 р., до моменту скликання "собору", почали давати необхідні ДПУ свідчення після того, як з Володимиром Мусійовичем та його братом "попрацювали".

Сам "собор" був таким чином плановою акцією ДПУ УСРР, що мала засвідчити "крах" УАПЦ. За словами

одного із сучасників цей "собор" з кількох недобитих єпископів "нагадував собою акт насильства над українською ієрархією, вчинений царем Петром I 19 листопада 1708 року, коли до царської ставки в м. Глухові... було привезено під військовим караулом зв'язаного митрополита Київського Йоасафа Кроковського, покликано Чернігівського й Переяславського єпископів та ще кількох з ближчих російських єпархій для проголошення анафеми над гетьманом Іваном Мазепою. Як тепер, так і тоді всеильно діяла московська деспотія, лише тоді "священному" Соборові єпископів під загрозою "лишення живота" було наказано проклясти як "зрадників" Мазепу та його сподвижників, а тепер проголошено "зрадником" увесь православний український народ" [115].

Нагадаємо, що протягом 1926-1929 рр. в Україні було заарештовано п'ять ієрархів УАПЦ, а всього в добу сталінізму було знищено її 34 єпископи, 2000 священників та інших церковних служителів.

Деякі дослідники (О.Зінкевич та ін.) на підставі видрукованого першого тому стенографічного звіту про процес "СВУ" зауважують, що В.М.Чехівський на засіданнях суду 15 і 16 березня зробив спробу "уточнити", а фактично відмовитись від своїх попередніх сфальсифікованих свідчень. Це й справді так. Наприклад, ось який діалог відбувся у нього з М.В.Михайликом з приводу участі в "БУДі":

Михайлик: Коли вперше вступили до Братства Української Державності?

Чехівський: До Братства Української Державності ніколи не вступав і не був членом.

Михайлик: Ви ваші зізнання добре пам'ятаєте? Прийдеться пізніш вам нагадати про те, що ви були членом Братства Української Державності. До чого в основному зводилася ваша робота за час від 1920-24 року?

Чехівський: Церковна робота переважно.

Михайлик: Значить, з 1921 до 1924 року ви займалися роботою по організації української церкви? І тоді, як зазначено у ваших зізнаннях, ви належали до організації Братерства Української Державності?

Чехівський: Я не належав до організації Братства Української Державності.

Михайлик: Потім з'ясуємо..." [116].

Наведемо ще один невеличкий уривок з діалогу, за який потім В.М.Чехівському довелося розплачуватись:

"Михайлик: А знаєте, хто входить в склад духовництва?

Чехівський: Я показав.

Михайлик: Ви показали...

Чехівський: І зараз показую, що кандидатами обиралось, більшою частиною, у значній кількості, тих урядовців, старшин директоріанських армійських загонів, які жодної роботи не мали, залишились безробітними, але жили легально. У нас священники обираються...

Михайлик: Мене не цікавить, як вони обираються. Мене цікавить ваша оцінка. Я наведу вам один приклад, те, що ми маємо в офіційних документах. У свій час було зроблено обслідування (Цікаво, хто "обслідував"? – Авт.) 577 парафій. Це обслідування показало, що серед активу автокефальної церкви у тих парафіях було: старих офіцерів 6 ч., денікінців – 22 ч., петлюрівських бандитів – 214 ч., колишніх членів УПСР, УСД, УКП – 55 ч., жандармів, поліцаїв – 17 ч. і членів "союзу русского народа" – 3 чоловіка. Це взято на виборку. Картина правильна?

Чехівський: У нас не було таких даних..." [117].

За ці та інші невідповідні "сценарію" процесу слова В.М.Чехівському довелося покаятись. Після того, ясна річ, як йому в ніч з 16 на 17 березня 1930 р. "підказали" необхідність" такого каяття.

Засідання 17 березня почалося з його заяви, яку друкована стенограма передає так: "Вчора 16 березня, помилково зрозумівши три запитання прокуратури, я й помилково дав три відповіді. Тепер я ці три відповіді виправляю. Я розумів слово – українська автокефальна церква в єднанні всіх ознак життя церкви, але я повинен був розуміти тільки сторони політичного життя, соціально-політичного, і через цю помилку, через неправильне розуміння цього слова, я дав помилкові відповіді на такі питання: перше запитання було – чи керував БУД українською автокефальною православною церквою? Тоді я відповів, що ні, маючи на увазі тільки політичне життя церкви, отже відповідаю, що БУД керував українською автокефальною православною

ною церквою, впливаючи на її політичне життя. На друге запитання, а саме про повстанські кадри в церкві, – я також відповів негативно. Тепер, маючи на увазі таке розуміння церкви, політичні сторони життя, свідчу й визнаю, що після того, як припинилась громадянська війна, в активних колах української автокефальної православної церкви посіли місця повстанські елементи, себто елементи з традиціями й ухилом до повстання. А третє запитання було таке – чи визнаю я за правильне вирішення останнього надзвичайного собору автокефальної церкви, що українська автокефальна православна церква є складова частина СВУ, Спілки визволення України. На це запитання я відповів, що ні. Однак, маючи на увазі, що я повинен був його розуміти як політичне життя церкви, відповідаю, що українська автокефальна православна церква щодо політичного життя правила за зняття, бо була складовою частиною Спілки визволення України" [118].

Саме з цього моменту В.М.Чехівський давав переважно вигідні організаторам процесу свідчення. Важко сказати (можна тільки здогадуватись), як саме з ним "попрацювали" в ніч з 16 на 17 березня, але є всі підстави стверджувати, що він був остаточно зламаний. Про це свідчать і ті документи, які нам вдалося віднайти і які стосуються долі В.М.Чехівського. Протягом серпня-вересня 1932 р., під час перебування в Ярославському політизоляторі ОДПУ, він пише низку заяв з проханням про реабілітацію. Ці заяви він адресує Генеральному прокуророві Найвищого суду УСРР, Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, політбюро ЦК КП(б)У, ДПУ УСРР, ОДПУ СРСР, Президії Центрального Виконавчого Комітету СРСР. Наведемо уривок з однієї із заяв, зміст яких фактично був однаковий. Ідеться про заяву до Президії ВУЦВК від 31 серпня 1932 р.: "Мене у справі СВУ осудив Найвищий Суд УСРР до 10 років суворої ізоляції і 5 років обмеження прав вироком з 19 квітня 1930 р. Повно визнав я перед робітничою владою УСРР на суді провинність, супротивних державному радянському проводу виявів моєї діяльності. Відверто, прилюдно осудив я всі мої провини перед владою робітництва УСРР, осудив також і всякий напрям угодовства з буржуазією як в соціал-демократичних, так і в націоналістичних спрямуваннях,

осудив і всякі внесення в церковне життя супротивних радвладі соціально-політичних моментів...

Здійснення поставлених проводом ВКП і пролетарської держави завдань як в соціально-політичному, так і національним житті є метою, до якої й я щиро і з захватом прямую в житті, світогляді і напрямі волі, діяльності.

Непохитна, тверда, без повороту, безпечна моя спрямованість до роботи улюбленої – піднесення великої творчості комунізму, здійснення соціалізму державного робітництва. Це моє слово не слово лащення, не слово захисного егоїзму, а слово справжнього життя. Сила непохитної моєї спрямованості до творчої пролетарської роботи над будівництвом соціалізму в СРСР витворилась не моїм тільки зусиллям, а й творчою будівною працею провідництва пролетаріату. В великих жертвах, трудах, боротьбі, досягненнях пролетаріату за 15-ліття викувалась, загартувалась непохитна тепер і моя воля до величної творчої спільної пролетарської роботи-боротьби. Силу безпечної непохитності спрямування моєї волі до пролетарського революційного творчого шляху підносить і вплив тих революційних змагань і боротьби, що зазнав я в своїй діяльності до відступу по шляху революції. Вільне моє керування в житті-діяльності моїй творчими вказівками проводу пролетарського вождя, ВКП, гарантує мене від небезпеки ухилів або відступництва од революційного пролетарського шляху. Прошу Президію ВУЦВК на четвертому році моєї суворой ізоляції амнестуванням дати мені змогу всі сили свої принести, поки вони не згасли, віддати до дна на велике творче діло будівництва соціалізму в СРСР і разом в УСРР." [119].

Не поспішаймо засуджувати цю заяву В.М.Чехівського чи іронізувати над його поведінкою, адже можна лише уявляти, що йому довелося пережити і в яких умовах перебувати, щоб з-під його пера вийшли такого роду рядки. До речі, до різних керівних інстанцій, як нам вдалося з'ясувати, апелювали й деякі інші засуджені у справі "СВУ". Дехто з них писав і на ім'я Сталіна. Писав також і В.М.Чехівський. Саме на його прикладі ми хочемо показати, наскільки це було безнадійно.

16 червня 1935 р. нарком внутрішніх справ СРСР Г.Г.Ягода надіслав Сталіну заяву В.М.Чехівського з проханням про амністію. Однак до цього було додано довідку, зміст якої не залишав сумнівів в тому, яким саме буде присуд "вождя народів". Ось що, зокрема, читаємо в цій довідці: "Контрреволюційна діяльність Чехівського полягала у створенні на місцях нелегальних контрреволюційних груп, в організації автокефальної п'ятірки, проводилося вербування в СВУ петлюрівських старшин, отаманів повстанських банд. Автокефальну церкву Чехівський перетворив у повстанський штаб.

В.М.Чехівський винним себе визнав" [120].

3 листопада 1937 р. В.М.Чехівського було розстріляно за рішенням трійки УНКВС Ленінградської області. Однак характерно, що довгий час сама дата його смерті приховувалася. Нам вдалося віднайти по-своєму унікальний документ, який пояснює цю ситуацію. Це лист начальника І-го спецвідділу Управління МВС Ленінградської області Назарова до начальника Обліково-архівного відділу КДБ при Раді Міністрів СРСР Плетньова від 29 травня 1956 р. Копії цього листа під грифом "цілком таємно" було надіслано начальнику І-го спецвідділу МВС СРСР і начальнику І-го відділу УМВС Київської області. Прочитуємо основну частину цього документа мовою оригіналу:

В соответствии с указанием КГБ при Совете Министров СССР N 108 СС от 24 августа 1955 г. направляем заявление гражданки Чеховской А.М. о розыске Чеховского Владимира Моисеевича, 1875 года рождения, уроженца Киевской области, осужденного вторично в местах заключения 9 октября 1937 г. тройкой УНКВД Ленинградской области к высшей мере наказания. Приговор исполнен 3 ноября 1937 г. и переписку по данному заявлению [передано] для приобщения к архивно-следственному делу N 215 471.

І-й спецотдел УМВД Киевской области просим вызвать гражданку Чеховскую Анастасию Моисеевну, проживающую по адресу: г. Киев, Стрелецкая улица, дом N 18, кв. 1, уточнить установочные данные Чеховского В.М. (год и место рождения) и после уточнения объявить ей устно, что Чеховской В.М., отбывая наказание, умер в местах заключения 13 января 1940 г. от кровоизлияния в мозг" [122].

Особливу увагу в документах, підготовлених у грудні 1929 р. під орудою В.М.Горожанина та Б.В.Козельського, було приділено так званій зарубіжній "СВУ", зв'язкам Київської "СВУ" з закордонними українськими еміграційними центрами. Фактично це була широкомасштабна спроба дискредитувати українську еміграцію, показати її зв'язок з "капіталістичними державами", а також -- "підривний" характер її діяльності щодо УСРР. Тим самим українська еміграція, а також різного роду її утворення, мали постати в очах, як тоді заведено було говорити, "робітничо-селянської маси" не як люди, що ведуть боротьбу за власну незалежну державу, а як купка запроданців, політичних авантюристів. Не випадково у доповідній записці на ім'я В.А.Балицького В.М.Горожанин і Б.В.Козельський докладно виписали розділ "Зарубіжна "СВУ", в якому, зокрема, перераховані "члени зарубіжної "СВУ":

- а) Лотоцький, Чикаленко – в Польщі;
- б) Шульгін, Прокопович – у Франції;
- в) Д.Дорошенко – в Німеччині...
- г) Лукасевич – в Швейцарії...
- д) Мацієвич – до 1927 року в Румунії, згодом – у Чехо-Словаччині.
- е) Л.Дорошенко – уповноважений "СВУ" у Львові."

Далі читаємо про "направлення із закордонної "СВУ" на Україну антирадянської літератури, листівок та доларів" [123].

Характерно, що цей пункт так і залишився нерозшифрованим (хто, коли, як і в якій кількості направляв).

Чимало із названих осіб С.О.Єфремов слухняно згадає вже під час відкритого судового процесу. Наведемо уривок з друкованої стенограми:

"Михайлик: Розкажіть більш докладно, як утворювалася організація ваша в той період, коли закликала її до життя закордонна еміграція. По-перше мене цікавить, хто за кордоном порушив питання про власну організацію, і так само про організацію закордонну; подруге – як було налагоджено в цей момент у вас персонально зв'язок з закордоном, – і врешті, як за кордоном посувалася справа організації вперед, до остаточного оформлення тої роботи, яка велась у вас протягом 1924, 1925 і 1926 року?

Сфремов: Це власне ісходить із того, яким способом почалися заходи до заснування організації. Я вже казав, що з закордонною організацією у нас почалися зв'язки. Вони були раніше, але досить випадкові, почалися з приїздом Ніковського. Ніковський, приїхавши на Україну, привіз звістку про те, що закордонна еміграція утворює організацію визволення і вважає, що й на Україні мусить бути заснована організація, яка б взяла на себе справу. До приїзду Ніковського там була нарада, (Михайлик – де саме?) в Берліні здається, з участю, наскільки пригадую, Петлюри, Лотоцького, Дорошенка, і було визнано, що Ніковський, їдучи сюди, мусить висказати думку закордонних товаришів. Він, приїхавши, розказав нам про це, і ми почали підготовчу роботу, підготовчі заходи до заснування Спілки. Як я казав, 1924-1925 роки були власно тільки підготовчими, і вже тільки на початку 1926 року було пророблено деякі практичні заходи, щоб заміри перенести до дійсності.

Здається мені, що я тоді одержав листа, де мене повідомляли про те, що відбулася така нарада, здається мені в Празі, з участю Петлюри і головних керівників еміграції (Михайлик – а саме кого?), зараз забув, але здається мені були Мазепа, Левицький, Прокопович, Дорошенко, Лотоцький, Шульгін. Вони вирішили, що наступив час починати на Україні, і це мало бути тим стимулом, через який почали переводити вже далі заміри до дійсності. Тут треба сказати, що власно події кінця травня, цебто вбивство Петлюри, діло посунули вперед. Ми вважали, що цей момент з'являється найбільш підходящим для заснування нашої організації. Між іншим, коли б ця подія сталася пізніше, то може і ми пізніше організували би цю справу. Таким способом ця подія з'явилася великим стимулом для організації цієї справи. І от в кінці, або в середині червня, відбулося наше організаційне зібрання. Я взяв декілька зі своїх товаришів, на яких я більше сподівався, Ніковського, потім Чехівського, і ми на цьому першому зібранні і вирішили заснувати Спілку визволення України...

Назву я запропонував таку: "Спілка Визволення України", не через те, що вона мені подобалася, навпаки, вона надто й невиразна, але через те, що ця Спілка вже була організована за кордоном, із солідарності доводилося придержуватися цієї назви. Проти цієї назви був

один Чехівський, який говорив, що незручно брати ту назву, яка була скопромітована один раз, – це під час імперіалістичної війни, коли за кордоном був "Союз Визволення України"; я відповів, що вибору більшого немає через те, що назва прийнята за кордоном, а потім, по суті, справа не в назві. В кінці кінців ця назва була прийнята.

Тоді я запропонував програму Спільки Визволення України.

Михайлик: Таким чином, я вас так зрозумів, що за кордоном, зокрема в Празі, заснувалася Спілька Визволення України і після цього, після зв'язку з закордонною Спількою, заклалася на терені України підпільна організація "Спілька Визволення України..." [124].

В грудні 1929 р. С.О.Єфремова примусили власноручно написати великий за обсягом документ "Підсумки моєї контрреволюційної діяльності", який мав засвідчувати "ідейне роззброєння" керівника "СВУ". Тут згадується про два листи, що він їх нібито одержав від Л.Чикаленка – у квітні та червні 1926 р. Ось що зазначалося стосовно другого листа: "Деся приблизно в середині червня я одержав листа від Л.Чикаленка з дуже цікавими до нас на той час відомостями, він писав докладно про те, як сталася паризька подія (йдеться про вбивство С.В.Петлюри. – Авт.), як реагувала на неї українська еміграція од Парижу до Токію, який величезний злам зробила вона в настроях української еміграції, що у величезній масі своїй об'єдналася над труною небіжчика; подавав також дещо з голосів про Петлюру європейської преси та відомих діячів. Усе це, сповіщав автор листа, спонукало ініціаторів об'єднання, про яке писано було попередю, використати зручний момент і заснувати "Спільку Визволення України" ("СВУ") на принципах "УНР". На закінчення Чикаленко радив і нам не одтягатися й не упускати слушного часу та прискорити заснування аналогічної організації, що має працювати в контакті з закордонним "СВУ" [125].

Однак цікаво, що листа Л.Чикаленка в матеріалах справи "СВУ" – немає. Питання про його обговорення на засіданні "СВУ" не досліджувалося, відсутні протоколи допитів осіб, які знайомилися з цим документом. Взагалі бракує певності, що С.О.Єфремов такого листа

одержував. Як уже зазначалося, під час додаткової перевірки "СВУ" 1989 р. працівники тодішнього КДБ відшукали надрукований у газеті "Діло" за 15 березня 1930 р. лист з Варшави від відомого громадсько-політичного діяча, вченого-археолога Л.Чикаленка, датований 12 березня 1930 р. В ньому він спростовував брехливі повідомлення про свою причетність до створення "СВУ" та ін. Чикаленко пояснював, що єдиний раз писав С.О.Єфремову з-за кордону лише 1922 р. і йшлося в тому листі про археологічні знахідки, залишені в Києві в Академії наук, а не про політику. 27 березня 1930 р. газета "Діло" вмістила другий лист Л.Чикаленка, в якому він знов категорично спростовував факт листування з Єфремовим і висловлював припущення, що свідчення останнього або сфальсифіковані, або одержані внаслідок провокації.

Та хто тоді в Україні чув його заперечення? Важливо було, що С.Єфремов підписав зізнання про свій зв'язок з "контрреволюційними" закордонними силами. Це було головне. Це вже само собою створювало вкрай негативний образ тих, хто в 1917-1920 рр. вів боротьбу за Українську Народну Республіку. На це, як правило менш звертається уваги, але це – важливий аспект справи "СВУ".

У вже названій доповідній записці В.А.Балицькому знаходимо згадку про поїздки членів "СВУ" за кордон, зокрема фігурують прізвища В.М.Ганцова та О.Г.Черняхівського. Згадується й про те, що члени "СВУ" використовували німецького консула для зв'язку з закордоном і навіть те, що німецький консул бував на засіданнях літературного гуртка [126].

Що реально стояло за цими свідченнями? О.Г.Черняхівський (чоловік Л.М.Старицької-Черняхівської) та В.М.Ганцов справді бували за кордоном, зустрічалися з представниками української еміграції. Зокрема, В.М.Ганцов, філолог за фахом, у 1927-1929 рр. перебував у відрядженні в Берліні, Гамбурзі, Парижі, був членом I-го Інтернаціонального конгресу в Гаазі.

Він дійсно мав зустрічі з Дорошенком, Лотоцьким, Чикаленком, Прокоповичем, але не одержував від них ніяких доручень, як не одержував їх і від С.О.Єфремова для передання згаданим особам. Однак, якщо зважити на те, що в той час закордонні відрядження були

рідкісними, а особи, котрі мали такі відрядження, завжди привертали до себе пильну увагу "органів", то ми можемо зрозуміти, що не так уже й важко було зробити з В.М.Ганцова та О.Г.Черняхівського "зв'язкових" з "закордонним" центром "СВУ".

Тепер щодо німецького консула. Л.М.Старицька-Черняхівська категорично не визнала звинувачення у зв'язках з німецьким консульством. Вона пояснювала, що зустрічалась у Харкові з німецьким консулом з приводу оформлення документів для виїзду доньки за кордон. Секретар німецького консульства з дружиною бував у неї як приватна особа, спілкувався з усіма, хто перебував в той момент у помешканні, в тому числі з С.О.Єфремовим. Інших свідчень, що підтверджували б зв'язки "СВУ" з закордоном, у справі немає.

Звертає на себе увагу те, що найдетальнішу інформацію про зв'язки "СВУ" з закордоном, підготовку повстання й терору, організаційну діяльність, які нібито обговорювалися керівництвом "СВУ", дав М.П.Павлушков. Однак, оцінюючи його свідчення, не можна не враховувати того, що навіть формально він не входив до "керівного центру "СВУ". Можна лише здогадуватися, з яких "джерел" Павлушков черпав необхідну для своїх свідчень інформацію.

Дуже точну, на нашу думку, характеристику поведінки М.П.Павлушкова, котрий з якоюсь особливою активністю і насолодою викривав свого дядька С.О.Єфремова, дав Анатолій Болабольченко у своїй книзі "СВУ – суд над переконаннями": "Фантазія Павлушкова, обробленого ДПУ, не знала меж. Проте багато чого він говорив з намов слідчого... Рятуючи себе, він намагався переконати слідство, що знає дуже багато і може назвати нові імена... Слідство переважно не помічало очевидної брехні, інсинуацій і суперечностей у свідченнях Павлушкова. Коли ж, аби якось звести кінці з кінцями у протоколах допитів, звертали на це його увагу, той скаржився на погану пам'ять.

Ця людина, вчорашній студент з "поганою пам'яттю", була на суді, по суті, неофіційним, додатковим обвинувачем. Не будемо сьогодні судити його занадто суворо. Про те, що відбувалося в катівнях ДПУ, ми вже знаємо цілком певно" [127].

Те, що М.П.Павлушкова певним чином "обробляли", в тому числі за допомогою обіцянок, засвідчив ніхто інший, як він сам. Нам вдалося знайти кілька документів, що стосуються його перебування на Соловках. Зокрема, в його заяві в Колегію ОДПУ СРСР від 16 квітня 1934 р., написаною російською мовою, читаємо: "Я арестован 18.V.1929 г. и привлеченный по делу "СВУ" ("Спілка визволення України") 19.IV.1930 г. был осужден Верховным Судом УССР к 10 годам лишения свободы.

В настоящее время я кончаю отбывать первую половину своего срока и за эти пять лет изоляции не имел ни одного дисциплинарного взыскания, замечания или предупреждения, – был, что называется, примерным заключенным.

Несмотря на это, и даже наоборот, – как бы в насмешку надо мной и совершенно вразрез всем даваемым мне в свое время обещаниям ответственных представителей ГПУ УССР (Підкреслено нами. – Авт.) – условия моего содержания, режим его непрерывно ухудшались, резко распадаясь на определенные периоды – Киев, Харьков, Ярославль, Соловки... Лишь с переводом нашего изолятора с горы Секирной в Савватьево жизненные условия для меня приняли приемлемый характер.

Однако, где бы я не находился, даже в предварительном заключении во время следствия, я имел одно – самое главное и дорогое – укреплявшее меня и дававшее душевное равновесие, а именно – постоянную и совершенно регулярную личную и почтовую связь с моими родными. В Киеве и Харькове почтовые сношения были у меня абсолютно ничем не ограничены. В Ярославле я принужден был укладываться в определенную норму, однако регулярность и постоянство связи от этого никак не страдали.

Лишь с 9.IX.1933 г., когда я поступил на этап, доставивший меня 18.IX. того же 1933 г. на о.Соловки, произошел полнейший отрыв меня от родных. Даже письма, какие должны были быть получены мной в Ярославле и которые начальник Ярославского политизолятора обещал (и, конечно, сдержал свое слово) отправить по новому моему адресу, – даже они не были мне вручены...

Время шло, связь не восстанавливалась и, чем дальше, объяснения представителей местной админист-

рации на повторные мои и моих товарищей вопросы становились все менее вразумительны, нарушая порой все рамки приличия и простейшего правдоподобия.

Заявлялось даже, что откуда мы (заключенные) можем, дескать, знать, ведь за это время возможно все наши жены нам изменили, родственники перемерли, близкие наши разучились писать, – просто вдруг "разлюбили" и "забыли" о нас... Нет писем – значит не пишут!..

И это, и подобное не раз заявлялось в глаза, во всеуслышание взрослым людям! Это и подобное приходилось выслушивать!

Наиболее же частым и "правдоподобным" бывала ссылка снова на "технические затруднения" – отсутствие в зимний период связи острова с материком...

Я требую немедленного предоставления мне вновь возможности нормальной, регулярной и постоянной почтовой связи с моими родными (письма, телеграммы, денежные переводы и посылки), а также разрешения личных свиданий, как только явится к тому техническая возможность.

В случае, если настоящее мое требование не будет удовлетворено в двухнедельный срок со дня его подачи, т.е. до 30 апреля с.г. включительно, я вынужден буду прибегнуть к последнему средству и с 1-го мая сего года объявить голодовку" [128].

Однак невдовзі влада продемонструвала, що вона сама не має наміру вислуховувати претензії М.П.Павлушкова та ще з натяками на якісь обіцянки, що давались слідчими раніше: 3 листопада 1937 р. він був розстріляний.

Нагадаємо, що в справі "СВУ" був заарештований ще один студент – Б.Ф.Матушевський. Йому пощастить, він виживе і вже в 60-ті рр. буде давати свідчення про "кухню" фабрикації справи "СВУ". Слідчі чинили тиск і на Б.Ф.Матушевського. На першому допиті 18 травня 1929 р. він заявляв: "За що мене заарештовано, я не знаю. Контрреволюцією я не займався. З політикою Радянської влади цілком погоджуюсь. Вважаю тільки помилковим те, що проводять чистку у ВИШ'ах та викидають студентів за їх соціальне походження... Павлушков, на мою думку, теж людина радянських поглядів, але з ним мені менше доводилось говорити, бо я з ним

не на одному курсі. Він до мене іноді заходив, бував та кож і я у нього" [129].

Та невдовзі, після того, як з ним "попрацював" слідчий С.С.Брук, Б.Ф.Матушевський почав давати необхідні зізнання. Зокрема, в жовтні 1929 р. він пише свого роду "покаянну сповідь" на 56 рукописних сторінках, яка починається розділом "Що призвело мене до націоналістичних контрреволюційних поглядів" [130].

25 січня 1930 р. уповноважений ДПУ УСРР Правдін пред'явив обвинувачення Б.Ф.Матушевському і відтак він став одним з учасників "СВУ" [131]. Однак лінія поведінки його відрізнялась від того, як поводив себе М.П.Павлушков. Що тут спрацювало? Важко сказати. Можливо, в першу чергу, особисті, людські якості, але було саме так. Матушевський виявився менш "вигідним" ДПУ, ніж надмірно "активний" Павлушков.

За допомогою останнього організатори справи "СВУ" "забезпечували" ще одну лінію, намічену в грудневих, 1929 р., доповідних записках, підготовлених в ДПУ УСРР. Йдеться про викриття всього, що було пов'язане з ім'ям і діяльністю С.В.Петлюри та його прибічників за кордоном. Навіть саме виникнення "СВУ" було прив'язане саме до 1926 р. і подавалося як реакція на вбивство С.В.Петлюри в травні цього року в Парижі, яке вчинив С.Шварцбард.

У передмові до друкованого варіанту стенограми процесу "СВУ" П.П.Любченко писав, що вона "зосередила в собі головні сили української контрреволюції – фундаторів УНР, ідеологів петлюрівщини. До неї належали українські кадети – соціалісти-федералісти, партія II Інтернаціоналу. СВУ, що працювала на терені Радянської України, була тільки філією єдиної однойменної організації, розкиданої по багатьох капіталістичних країнах Європи. І тут і там провідне ядро її складалося з колишніх петлюрівських міністрів, дипломатів, петлюрівських попів та старшин. Ті з них, що провадили свою підривну роботу на Радянській Україні, засуджені пролетарським судом; інші ще вештаються по передпокоях міністрів і дипломатів Варшави, Парижу, Праги, продовжують свою каїнову роботу.

Сфремова, Ніковського, Чехівського, Гермайзе – позбавлено можливості продовжувати шпигунську, інтервенціоністську роботу, але Андрії Левицькі, Мацієвичі,

Лотоцькі, Прокоповичі, соціал-петлюрівці Мазепа, Садовський, Феденко – цей представник УСД до II Інтернаціоналу – працюють і далі, готуючи збройний похід проти країни рад. Програма їхня була і є – програма СВУ – так авторитетно ствердили на процесі видатні ватажки Спілки Визволення України – Єфремов, Чехівський та інші; спільники їхні – то спільники, що були в СВУ; господар їхній – той самий, що про нього розповідали на процесі Дурдуківський, Ніковський, Єфремов, Павлушков" [132].

Документи засвідчують, що слідчі ретельно й прискіпливо вивчали все, що стосувалося С.В.Петлюри або навіть згадки про нього, вишукували свідоцтво "контрреволюційності" тих чи тих діячів, котрі особисто зустрічалися, працювали з ним. Зрозуміло, найважливішою постаттю тут був С.О.Єфремов. Не випадково – і це добре можна простежити у стенограми процесу – не один раз його розпитували про С.В.Петлюру. "Криміналом" при цьому доволі часто слугували щоденникові записи С.О.Єфремова. У зв'язку з цим звернімося до одного з місць стенограми:

Михайлик: Ще одне запитання. Вчора, даючи зізнання, ви говорили, що смерть Петлюри дала товчок до організації СВУ?

Єфремов: Безпосередній.

Михайлик: Як СВУ використала смерть Петлюри?

Єфремов: Тут дехто, особливо молодь, гадали, що сама смерть Петлюри може викликати деякі розворушення, оскільки популярна людина він.

Михайлик: Це молодь гадала?

Єфремов: Здебільшого молодь. Ми гадали, що це була визначна подія, і що вона може відбитися на розповсюдженні нашої організації.

Михайлик: Ви інакше показували, що якраз цій події надавала великого значення й закордонна СВУ?

Єфремов: Ми гадали, що ця подія дасть стимул до того, що більш людей переконаних приєднається до справи.

Михайлик: Як це обгрунтовували?

Єфремов: Обгрунтовували так, що це популярна людина й можна використати його ім'я для організації, щоб увічнити його пам'ять.

Михайлик: Що було зроблено для увічнення?

Єфремов: Щодо шанування нічого не було зроблено на мою думку. Так, є думки про те, що був комітет, я це відкидав раніш і тепер відкидаю, особливо, коли познайомився з винувальним актом.

Михайлик: Ви вважали за необхідне ставити низку доповідь про Петлюру?

Єфремов: Можу сказати, що було зроблено. Це була не низка доповідей, а це була розповідь одного члена СВУ, Ніковського, який його добре знав.

Михайлик: Я запитую, яких заходів було вжито організацією, щоби смерть Петлюри використати в своїх цілях?

Єфремов: Було насамперед кілька доповідей, потім ходили по руках вірші.

Михайлик: Розповсюджувались вірші?

Єфремов: Так.

Михайлик: А стаття Донцова?

Єфремов: Вона дійшла дуже пізно і не грала ролі; була панахида у Софії.

Михайлик: До речі, про панахиду, вона була за вашою згодою?

Єфремов: Ні, я був проти неї.

Михайлик: Чому проти?

Єфремов: Я вважав, що святкувати панахидами не приходитьсь, а друге з боку конспіративного був дуже небережний крок.

Михайлик: Це могло провалити організацію?

Єфремов: На цей захід була звернена увага, і я вважав це річчю взагалі непотрібною.

Михайлик: І ви вважали за можливе замаскувати панахиду по Петлюрі панахидою по відомому революційному письменнику?

Єфремов: Ні, я такого маскараду не припускав, я цього не вважав.

Михайлик: Мене цікавить, як вас персонально вразила смерть Петлюри?

Єфремов: На мене вона зробила дуже важке вражіння. Власно я вважав, коли це була помста, кара була занадто запізнена, психологічно мало виправдана; що вбито людину, яка фактично політично була мертва або напівмертва і шкоди очевидячки робити не могла. З цього боку це зробило на мене негативне вражіння.

Михайлик: Як ви розцінювали реагування відомого вам громадянства?

Сфремов: Воно було цією справою обурено.

Михайлик: У вашому щоденникові є цікавий запис, який відноситься до цього. Ви пишете, – це 29 травня 1926 року:

"Тепер свинопаси жаліють, обурюються, нарікають потику в своїх закутках. Свинопаси себе не зрадять, а коли прийде час, то й козаки народяться й наростуть. І може трагічна смерть єдиного козака тисячу нових народить". Що це за свинопаси?

Сфремов: Я зараз скажу. У шевченківському вірші "Юродивий" є таке місце.

Михайлик: Це аналогія?

Сфремов: Так, я розумів масу обивателів.

Михайлик: Які, мовляв, не вберегли атамана, а тепер нарікають?

Сфремов: Так, це настрої чисто обивательський.

Михайлик: Ще момент, зв'язаний зі смертю Петлюри. Президія СВУ вважала за необхідне поставити на обговорення питання про майбутній процес вбивці Шварцбарда. Чому було поставлене це питання?

Сфремов: Обмірковували це питання, що можна зібрати матеріал, який би доводив, що Петлюра не був погромщиком і, з другого боку, намічалось, чи не можна післати за кордон кого, хто б міг виступити як очевидний свідок. Але ні матеріалів, ні людини такої ми не післали через те, що людина не знайшлася, і не можна було знайти матеріалів, які були потрібні.

Михайлик: Отже, Спілка Визволення України і ви в тому числі вважали, що Петлюра не був погромщиком?

Сфремов: Я вважав, що хоча погроми робилися...

Михайлик: Вважали, що він не відповідає?

Сфремов: Я вважав, що це було наслідком загальної анархії тодішньої, а не особливостей Петлюри.

Михайлик: Історичні факти, які є щодо цього питання, для вас не мають значення для оцінки діяльності Петлюри, як погромщика?

Сфремов: Я читав "Відродження нації" Винниченка, але мушу показати, що перший погром у Житомирі, на початку січня 1919 року, відбувся, коли на чолі Директорії був Винниченко. Це фактично був час такий, що

трудно було власне може вдержати тих подонків, люмпена, який це робив. Я думаю особисто, що Петлюра не був погромщиком.

Михайлик: Він стояв на чолі війська, яке робило погроми, і керував цим військом?

Єфремов: Я гадаю, він не мав сили що-небудь тут зробити. Така моя думка, може тут помиляюсь.

Михайлик: Мене цікавить друге, у вас це було виправдано, як до факту вбивства Петлюри відносилися члени СВУ і ви зокрема?

Єфремов: Я обурився цим вчинком.

Михайлик: Ви давали певну політичну оцінку цьому?

Єфремов: Звичайно, давав.

Михайлик: Я прошу дозволу оголосити певне місце з щоденника Єфремова, яке більше чітко дає оцінку події. Запис відноситься до 27 жовтня 1927 року. Ви пишете так:

"Закінчився новий "ритуальний процес", тільки перелицьований, Шварцбарда виправдано. Цілий тиждень жидівські чеберяки волочили по європейських смітниках труп закатованої ними людини, робили інсценізацію обурення, сліз і врешті свого досягли... І це жидівським чеберякам пощастило, чисту людину зроблено погромником, а убійника – героєм. Виправданням Шварцбарда процес не скінчено. Тільки нову завдано рану, за яку може одбувати прийдеться майбутнім поколінням".

Це євреям?

Єфремов: Ні, взагалі.

Михайлик: У мене більш запитань немає" [133].

Насамперед варто, гадаємо, звернути на думку С.О.Єфремова щодо необхідності вивчення матеріалів, які б давали відповідь на запитання про те, чи був С.В.Петлюра організатором погромів. Нині ми маємо всі умови для всебічного і неупередженого вивчення таких матеріалів. Поки що бракує цілеспрямованих зусиль істориків і правників у дослідженні доступних (а раніше ретельно захованих) документів. Отже, думка С.О.Єфремова була абсолютно слушною і пережила свій час. Але можемо тільки уявляти, якою "крамольною" вона видавалась тоді для комуністичних керівників та й для широкого загалу, котрому офіційна пропаганда постійно прищеплювала думку про "погромника" й "антисеміта" Петлюру.

Дуже цупко слідчі "вчепилися" у свідчення М.П.Павлушкова про те, що нібито 1926 р. на іменинах С.О.Єфремова йшлося про збирання коштів на пам'ятник С.В.Петлюрі за кордоном. 30 грудня 1929 р. на очній ставці Єфремова із своїм племінником перший рішуче відкидав ці свідчення [134]. Відкидав спочатку С.О.Єфремов і свідчення М.П.Павлушкова про те, ніби з його відома і за згодою В.М.Чехівського було організовано жалобну панахиду по Петлюрі у Софійському соборі, але згодом, під тиском, змушений був "визнати" цей необхідний для "драматургії" процесу момент.

Збереглося чимало свідчень, що антипетлюрівська кампанія, пропаганда оцінок щодо "погромницького" характеру діяльності С.Петлюри і українського національно-визвольного руху взагалі була розпочата ще до вбивства. Саме це, зокрема, засвідчив у своїх щоденникових записах С.О.Єфремов. Так, 1923 р. він занотовує: "Вчора почав у "Пролетарській правді" свої згадки про Петлюру Пінхус Красний, безнадійний міністр у жидівських справах при уряді УНР. Звичайно Петлюра виходить злісним погромщиком... Падлюка... Чого ж ти мовчав, коли був в уряді? Правда, вже була тоді версія, що цей переможний бердичивець був просто за більшовицького агента в українському уряді. Можливо. Але навіть цей агент власне нічого страшного фактично розповісти не може й його ієреміяди досить таки бліденькі вийшли" [135].

Після пострілів С.Шварцбарда такого роду пропагандистські зусилля були подвоєні. Для ілюстрації знов звернімося до щоденника С.О.Єфремова.

28 травня 1926 р. він робить такий запис: "В газетах канібальський танок над трупом забитого ворога. Тільки що вчорашній українець обернувся вже у французького громадянина. Падлюки... Кажуть, що газетам заборонено називати ім'я убивника і називати його тільки французом звелено. Кого ці ідіоти одурити думають?." [136].

А ось запис від 29 травня 1926 р.: "Засичало гаддя і розперезалося. Симульоване презирство, неукрита радість і брехня, брехня без кінця і краю. Що це за люди, що це за люди... Сьогодні Щупак у "Пролетарській правді" вискочив з статтею, якій імення трудно добрати. Починає з того, всупереч власним своїм повідомленням, що це не політичне вбивство. Далі повно гадючої злоби,

брехні, наклепу, щоб принизити мертвого вже ворога. Що це за люди... Навіть того своїм гадючим мозком не здогануть, що їм самим невігідно так принижувати ворога; адже, що їм за честь, коли такого нікчемного подолали... В тім ото й річ, що вони і самі не вірять у те, що брешуть, і нахабством намагаються прикрити свій страх і радість. Гидота, а не люди" [137].

До речі, далі у своєму записі Сергій Єфремов дає коротку, але вельми змістовну характеристику Петлюрі. Напевно, варто ознайомити з нею сучасного читача: "Петлюру я знав либонь з 1905 р. Ближче до нього приєднався року 1907, коли він був за секретаря в "Раді". І ближча знайомість була не на його користь. Багато було в ньому тоді есдечеського духу – хвастливості, доктринерства і несерйозності. Були й неправильні штучки, через які довелося йому одмовити від секретарювання в "Раді"... Потім він зник у Москві. Коли я вступив з ним уже 1912 року в редакції "Украинской жизни", я не пізнав колишнього Семена: виріс, споважнів, розвинувся, занехаяв свої колишні витівки. В Центральній Раді в 1917-1918 року він одним з найбільш вдумливих і розвинених політиків. По тому, як уступив він до Директорії, я з ним мало стрівся, але кожного разу робив він гарне враження.

Люди, що з ним працювали за останніх, найважчих для України часів, кажуть, що це був справжній державний муж з умінням поводитись з людьми, обернутись в трудних обставинах, підбадьорити серед бою, виказати особисту кмітливість, що так чарує простих людей. В усякому разі... це була єдина чесна людина в діях, що їх революція винесла у нас на поверх життя. Грушевський – пожалься боже, що з його сталося; Винниченко крутиться, мов тріска в ополонці; решта – просто дрібні, нікчемні люді. Один Петлюра стояв на своїй позиції; не похитнувшись, і коли б не переможні сили, то свого був би досяг. Та мабуть ще не доросли ми до того, щоб "самим о себе советувати". Як нам колись вибивали очі московські бояре і особисті зусилля не могли загальної нікчемності подолати. Один козак із мільйона свинопасів нічого не вдіє... І може трагічна смерть єдиного козака тисячу нових народить" [138].

Під час роботи з архівними документами ми неодноразово переконувались, як уважно стежило партійно-

державне керівництво України у 20-ті рр. за тим, що було пов'язане з ім'ям Симона Петлюри, з його діяльністю в еміграції. Збереглося чимало – і ми певні, що знайдеться ще багато, – документів, які стосуються його загибелі.

Одному з авторів цих рядів свого часу доводилось аналізувати і друкувати матеріали, які яскраво засвідчували, що не тільки живий, а й мертвий Петлюра, можливість скористатися його вбивством, щоб нарешті люди взнали про нього хоча б частину правди, – все це становило велику небезпеку для більшовицької влади в Україні у 20-ті рр. Ці матеріали також потверджували, що судовий процес над убивцею Петлюри не був звичайним юридичним ритуалом, що в нього були свої "драматурги" (цілком можливо і з ОДПУ СРСР та ДПУ України) [139].

Андрій Яковлів, політичний діяч, адвокат, дослідник історії українського права, в добре аргументованій розвідці "Паризька трагедія" переконливо обстоював думку про те, що Петлюру вбито за планом, розробленим ОДПУ СРСР, а сам процес над убивцею вівся не об'єктивно.

Ще один принциповий момент. І постріли Шварцбарда на вулиці Расіна, і паризький судовий процес – все це в кінцевому рахунку було вдало використано для дискредитації тих сил українського національного руху, складовою частиною яких був Петлюра. Саме цього прагнули і організатори процесу "СВУ", здійснюючи той самий "канібальський танок над трупом забитого ворога", про який писав у своєму щоденнику С.О. Єфремов. Ще раз підкреслимо: сам академік та й інші його "співпроцесники", як засвідчують документи, давали С.В.Петлюрі доволі об'єктивну характеристику, зовсім не ідеалізуючи особу цього політика. Та всі ці нюанси мало цікавили ДПУ. Для його працівників, задіяних у підготовці процесу "СВУ", це не мало суттєвого значення, оскільки С.О.Єфремов та інші обвинувачені однозначно і наперед оцінювались як речники "петлюрівщини" та "націоналістичної контрреволюції".

Втім, такими для ДПУ поставали не тільки безпосередні учасники процесу "СВУ", а й ті особи, яких "планувалося" притягнути до справи. Так, 4 квітня 1930

р. в ДПУ було складено схему "Про діяльність СВУ по секціях", з якої видно, що лише по одній із секцій передбачалося притягнути М. і К.Лисенків, М.Т.Рильського та ін., усього 14 чоловік.

Видатний поет Максим Рильський був згодом, 19 березня 1931 р., якраз у день свого народження, таки заарештований у Києві і відведений до Лук'янівської в'язниці.

В листопаді 1989 р. з архіву КДБ УРСР у фонди Київського літературно-меморіального музею М.Т.Рильського було передано власноручні записи поета з його слідчої справи № 272, які свідчать про те, що його арешт був відлунням процесу "СВУ".

В першому письмовому свідченні, даному 23 березня, підслідний виклав автобіографію й додаток до неї – "Мої знайомі". До цього першого списку знайомих включено 10 осіб, з-поміж яких названо засудженого у справі "СВУ" А.В.Ніковського.

30 березня М.Т.Рильський засвідчив, що "персонально був зв'язаний особистими стосунками з деким із носіїв так званої "української ідеї" і потрапив до гуртка одних із тих носіїв А.В.Ніковського -гуртка, що фактично становив одну із п'ятірок організації "СВУ".

Слідство, не маючи доказів вини Рильського, буквально вичавлювало зізнання із своєї жертви, штовхаючи її на самообмову. Підслідний заявив, що керівники "СВУ" використовували його "хибний шлях", тобто, як уточнив він, "шлях обертання до минулого (хоч і не до українського "славного" минулого, цим я не грішив), шлях одірваності від живого життя, закостенілості думки і форми". Свою функцію в "СВУ" М.Т.Рильський назвав "явно контрреволюційною" і кваліфікував її так: "...це була літературна діяльність, скерована на відтягування читацьких мас від класової боротьби (тут і далі виділено Рильським. – Авт.).

Трактуючи свою провину як негативну ("винен у тому, чого не робив, хоч і повинен був робити"), Рильський дає їй таке уточнення: "злочинне мовчання", "злочинна пасивність", "злочинне відлюднення".

З цієї розгорнутої самообмови, написаної власноручно, видно, як процес "СВУ" і каральна політика тоталітарної системи, що активізувалася після нього, гнітюче й паралізуюче впливали на творчу інтелігенцію, на

носіїв "української ідеї", як відстрашували від неї тих, котрі покликані були історією стати її речниками. Відбувався злам творчих особистостей, чинилося насилля над їхньою волею, нав'язувалися їм невідворотні ідеологічні стереотипи, з неодмінною апологетикою кривої системи та її верховного жреця.

Про деморалізацію, спричинену репресіями, Рильський заявив 4 квітня: "Арешти й суд у справі "СВУ" великі внесли зміни у внутрішнє і зовнішнє життя мос. Я мало у кого почав бувати..."

Те, що версію причетності Рильського до інспірованої "СВУ" шито білими нитками, переконливо видно із його свідчень 9 і 14 квітня. Ніхто його не вербував у "СВУ", як заявив він, а також і сам не "втяг" "кого-небудь" до організації. Посилання ж на те, що він, Рильський, "поділяв її (тобто "СВУ" – Авт.) неписану ідеологічну платформу", свідчить про ілюзорність тієї платформи, як і самої організації.

Як видно із матеріалів слідства, ДПУ намагалося пов'язати із "СВУ" всю групу неокласиків. Тут Рильський не схибив і чітко відстоював ту позицію, що "верховоди" неокласиків були далекі від "старого українства", а єдиною "податливою на впливи натурою" визнав лише себе.

19 серпня того ж 1931 р. справу N 272 провадженням було припинено у зв'язку з відсутністю достатніх даних для направлення її в суд. Та дамоклів меч несправедної покари тяжів над Максимом Тадейовичем довгі й довгі роки [140].

Та все-таки його доля склалася інакше, ніж у тих, хто опинився на лаві підсудних, навесні 1930-го... Багато хто з них починав як фарс свої зізнання. Театральними, на межі містики були, як ми вже писали, і ті умови, в яких утримували підсудних. Але після "театру в театрі", після процесу "СВУ" на сцені Харківської опери, де С.О.Єфремов, М.П.Павлушков та інші змушені були поводити себе цілком лояльно, відігравати відведені їм ролі, у їхні долі втрутилися трагічні реалії. Це вже було те життя, котре, як писав Борис Пастернак, "не читки требуют с актеров, а полной гибели, всерьез".

Саме це ілюструють чимало унікальних документів, з якими читачі можуть ознайомитися в другій частині

цієї книги. Однак, хоч і коротко, розповімо про долі підсудних.

1. Єфремов Сергій Олександрович, засуджений до 10 років позбавлення волі, помер 31 березня 1939 р. у Ярославській в'язниці.

2. Чехівський Володимир Мусійович, засуджений до 10 років позбавлення волі, розстріляний 3 листопада 1937 р. на Соловках.

3. Дурдуківський Володимир Федорович, засуджений до 8 років позбавлення волі, 31 грудня 1937 р. особливою нарадою УНКВС по Київській області засуджений до розстрілу.

4. Ніковський Андрій Васильович, засуджений до 10 років позбавлення волі, звільнений 21 квітня 1940 р., помер у блокадному Ленінграді.

5. Гермайзе Йосип Юрійович, засуджений до 8 років позбавлення волі, рішенням Колегії ОДПУ від 16 липня 1934 р. висланий у Саратовську область, 8 грудня 1937 р. трійкою УНКВС по Саратовській області засуджений до 10 років позбавлення волі, 5 січня 1944 р. особливою нарадою НКВС СРСР знов засуджений до 10 років позбавлення волі. Помер у в'язниці.

6. Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна, засуджена до 5 років позбавлення волі, 4 червня 1930 р. звільнена, жила в Сталіно та Києві, 20 липня 1941 р. працівники НКВС заарештували її, вивезли до Харкова, де її обвинуватили в антирадянській діяльності і відправили до Казахстану, померла в дорозі.

7. Гребенецький Олександр Зіновійович, засуджений до 5 років позбавлення волі, розстріляний 8 грудня 1937 р. за рішенням трійки УНКВС Марійської АРСР.

8. Черняхівський Олександр Григорович, засуджений до 5 років позбавлення волі, в червні 1930 р. строк замінено на умовний, помер у Києві 21 грудня 1939 р.

9. Ганцов Всеволод Михайлович, засуджений до 8 років позбавлення волі, термін відбував на Соловках, 15 квітня 1938 р. особливою нарадою НКВС СРСР засуджений на 8 років позбавлення волі. Після виправно-трудових робіт у Комі АРСР працював у Казахстані, 19 квітня 1950 р. особливою нарадою МДБ СРСР засланий до Красноярського краю, 1956 р. повернувся в Україну, помер у Чернігові 1979 р.

10. Павлушков Микола Петрович, засуджений до 10 років позбавлення волі, на Соловках трійкою УНКВС 9

жовтня 1937 р. засуджений до смертної кари, вирок виконано 3 листопада 1937 р.

11. Матушевський Борис Федорович, засуджений до 5 років позбавлення волі, звільнений в травні 1934 р., знов заарештований у Кіровську 1938 р., засуджений до 4 років позбавлення волі, звільнений 1940 р. У 1943-1945 рр. був на фронті. Помер у Києві 15 січня 1977 р.

12. Трезвинський Юрій Костянтинович, засуджений до 3 років позбавлення волі, з-під варти звільнений. Подальша доля невідома.

13. Токарівська Ніна Сергіївна, засуджена до 3 років позбавлення волі умовно, з-під варти звільнена. Подальша доля невідома.

14. Залеський (Залиський) Андрій Петрович, засуджений до 5 років позбавлення волі. Помер у в'язниці.

15. Іваниця Григорій Микитович, засуджений до 6 років позбавлення волі, 21 лютого 1938 р. трійкою УНКВС Красноярського краю засуджений на 10 років позбавлення волі. 24 серпня 1938 р. помер в Північно-Східному таборі Магаданської області.

16. Дога Василь Михайлович, засуджений на 3 роки позбавлення волі, висилку за межі України. Подальша доля невідома.

17. Шило Костянтин Степанович, засуджений до 3 років позбавлення волі умовно. Подальша доля невідома.

18. Моргуліс Зіновій Григорович, засуджений до 3 років позбавлення волі. Помер в ув'язненні.

19. Івченко Михайло Євдокимович, засуджений до 3 років позбавлення волі умовно. 1934 р. виїхав до Москви, потім на Кавказ. Працював у Владикавказі агрономом, з березня 1939 р. викладачем англійської мови у сільгоспінституті. Помер у жовтні 1939 р.

20. Голоскевич Григорій Костянтинович, засуджений до 5 років позбавлення волі. Покарання відбував у Ярославській в'язниці, потім був висланий до Тобольська, де загинув за нез'ясованих обставин.

21. Холодний Григорій Григорович, засуджений до 8 років позбавлення волі, 14 лютого 1938 р. засуджений до розстрілу.

22. Кривинюк Михайло Васильович, засуджений до 3 років позбавлення волі умовно. Працював у бухгалтерії Бессарабського критого ринку в Києві. 3 квітня 1941 р.

працював у Свердловську, де трагічно загинув 1 вересня 1944 р.

23. Страшкевич Володимир Михайлович, засуджений до 3 років висилки за межі України. Перебував у Воронежі, на 1959 р. проживав у Вінниці.

24. Шарко Вадим Вікторович, засуджений до 3 років висилки за межі України. Висилку відбував у Воронежі. Подальша доля невідома.

25. Дубровський Віктор Григорович, засуджений до 3 років позбавлення волі, термін відбував у Ярославському політизоляторі. Потім працював в Алма-Аті. 1 грудня 1937 р. засуджений до 10 років позбавлення волі. Особливою нарадою НКВС 16 грудня 1942 р. термін зменшений. 22 лютого 1943 р. був звільнений із "Свободлагу" Амурської області. Подальша доля невідома.

26. Туркало Костянтин Тимофійович, засуджений до 3 років позбавлення волі умовно. 20 квітня 1931 р. трійкою ДПУ УСРР вирок було скасовано і справу закрито. 1943 р. виїхав до Польщі, потім до Німеччини, 1949 р. – до США, де помер 1979 р.

27. Барбар Аркадій Олексійович, засуджений до 8 років позбавлення волі. Покарання відбував на Соловках. 9 жовтня 1937 р. був засуджений до смертної кари, вирок виконано 3 листопада 1937 р.

28. Удовенко Володимир Васильович, засуджений до 8 років позбавлення волі. Покарання відбував на Соловках. 25 листопада 1937 р. трійкою УНКВС Ленінградської області засуджений до розстрілу. Вирок виконано 8 грудня 1937 р.

29. Підгаєцький Володимир Якович, засуджений до 8 років позбавлення волі. Покарання відбував на Соловках. 9 жовтня 1937 р. трійкою УНКВС Ленінградської області засуджений до розстрілу. Вирок виконано 3 листопада 1937 р.

30. Кудрицький Микола Антонович, засуджений на 3 роки позбавлення волі умовно. Подальша доля невідома.

31. Болозович Овксентій Автономович, засуджений на 5 років позбавлення волі. Покарання відбував у Сибіру. Подальша доля невідома.

32. Ботвиновський Максим Ничипорович, засуджений до 3 років позбавлення волі. За рішенням Колегії ОДПУ СРСР 21 вересня 1932 р. висланий до Казахста-

ну на 3 роки. Розстріляний 2 грудня 1937 р. за рішенням трійки УНКВС Алма-Атинської області.

33. Чехівський Микола Мусійович, засуджений до 3 років позбавлення волі. 4 грудня 1937 р. трійкою УНКВС Курської області засуджений до розстрілу. Є відомості, що вирок не було виконано і М.М.Чехівський опинився за кордоном.

34. Єфремов Петро Олександрович, засуджений до 5 років позбавлення волі. Після звільнення працював у Дніпропетровську, Алма-Аті, де 1937 р. був заарештований. Подальша доля невідома.

35. Білий Микола Павлович, засуджений до 3 років висилки за межі України. Подальша доля невідома.

36. Товкач Костянтин Іванович, засуджений до 5 років позбавлення волі. Подальша доля невідома.

37. Щепотьєв Володимир Олександрович, засуджений до 3 років висилки за межі України. Згодом жив у с. Веприк, Гадяцького району. 19 листопада 1937 р. трійкою УНКВС Полтавської області засуджений до смертної кари. Розстріляний 29 листопада 1937 р.

38. Близнюк Петро Степанович, засуджений до 6 років позбавлення волі. 22 листопада 1933 р. засуджений до висилки у Казахстан. Подальша доля невідома.

39. Лагута Микола Дмитрович, засуджений до 3 років позбавлення волі. 25 листопада 1937 р. рішенням УНКВС Одеської області засуджений до розстрілу.

40. Біднова Любов Євгенівна, засуджена до 3 років позбавлення волі умовно. Подальша доля невідома.

41. Карпович Йосип Романович, засуджений до 3 років висилки за межі України. Подальша доля невідома.

42. Атамановський (Отамановський) Валентин Дмитрович, засуджений до 5 років позбавлення волі. 1 липня 1934 р. засуджений Колегією ОДПУ СРСР до заслання в Татарську АРСР. 26 серпня 1936 р. звільнений. Згодом працював у Саратовському медичному інституті, з 1958 р. – в Харківському медичному інституті. Помер 1964 р.

43. Слабченко Тарас Михайлович, засуджений до 3 років позбавлення волі. 27 жовтня 1937 р. військова колегія Верховного Суду СРСР засудила його до розстрілу.

44. Слабченко Михайло Єлисейович, засуджений до 6 років позбавлення волі. Термін відбував на Соловках.

Звільнений 18 січня 1936 р. Наступного, 1937 р. засуджений до 10 років позбавлення волі. 1947 р. звільнений, помер 27 листопада 1952 р. у м. Первомайську Одеської області.

45. Панченко-Чаленко Кирило Михайлович, засуджений до 3 років висилки за межі України. Подальша доля невідома.

"Коли оголошено вирок, – згадував О.П.Семененко, – я був у театрі. (Я вже повернувся з Кисловодського). Це була великодня ніч, але в цьому театрі, ні в місті не чутно було голосного тисячолітнього "Христос Воскрес"...

За стінами театру був Великдень без радісних дзвонів Воскресіння, тут був суд нечестивих... Харківський суд, ім'я СВУ були стислим гаслом для боротьби з національною Україною, з великим національним опором" [141].

Справу "СВУ" було також використано для продовження розпочатої в середині 20-х рр. кампанії проти "націонал-ухильництва" в КП(б)У та його носіїв, передусім О.Я.Шумського і М.Г.Хвильового. У зв'язку з цим, виступаючи на XVI з'їзді ВКП(б) у червні 1930 р., М.О.Скрипник, зокрема, говорив: "Протиставлення культур української і російської є справою наших ворогів. Саме по цій лінії вели свою роботу члени контрреволюційної організації СВУ, у цьому напрямку працювали члени їх літературних секцій, наукові працівники і т.д. І коли ми бачимо окремі прояви подібних тенденцій серед членів нашої партії, ми безпощадно б'ємо їх і вважаємо, що тут ніякої примиренності не може бути" [142].

Мине не так багато часу, і самого Миколу Скрипника 1933 р. будуть обвинувачувати у протиставленні української та російської культур, в інших "гріхах". Це призвело його до самогубства 7 липня 1933 р.

Після процесу "СВУ" С.В.Косіор пов'язав цю справу з "шумськізмом". Виступаючи на XI з'їзді КП(б)У, він стверджував, що "справа СВУ є жорстоким вироком шумськізму. Вона показала, що шумськізм був не чимось іншим, як підголоском, агентурою українського буржуазного націоналізму" [143]. Ось так комуніст Шумський і безпартійні інтелігенти, яких оголосили фундаторами "СВУ", опинилися в одній "націоналістичній" когорті.

Характерно, що на XI з'їзді КП(б)У С.В.Косіор сказав декілька слів на захист М.Г.Хвильового: "...Час уже

припинити цькування тов. Хвильового за його старі гріхи, що роблять деякі наші гарячі, дуже принципові товариші..." [144]. Генсек ЦК КП(б)У сам пояснив, чому він боронить колишнього "націонал-ухильника": йшлося про статтю Хвильового з приводу процесу "СВУ". Власне, слід говорити про дві статті, вміщені в газеті "Харківський пролетар" – "А хто ще сидить на лаві підсудних? (до процесу "Спілки визволення України)" та "За щоденником С.О.Єфремова – вождя, академіка, "совісті землі української", що палахкотить "великим полум'ям". Перша з тих статей розпочиналась так: "Державна політична управа не помилилася: вона натрапила на найголовніший штаб бойової контрреволюційної організації... Зізнання панів із "СВУ"..., їхня цілковита ідейна капітуляція перед залізною робітничою логікою більшовицьких політичних концепцій, оголошення єфремовського захальяного щоденника з "фольклором" базарної спекулянтки-перекупки, з тупоголовими міщанськими анекдотами, з антисемітськими афоризмами запеклих погромників – все це завдає такого удару українській контрреволюції, що їй приходитьсь тепер не стільки верещати й шушукати, скільки тяжко зітхати й чухатися" [145].

Друга стаття закінчувалася такими словами: "Процес "СВУ" остаточно розвінчав божка старої гопаківсько-шароваристої України. Він показав всю його нікчемність, допотопність, і всю його огидну безсилу ненависть до робітників і селян. Щоденник все це стверджує. Щоденник ще раз показує нам справжнє обличчя "совісті землі української", через щоденник ми ще раз бачимо, на якому низькому інтелектуальному й моральному рівні стоять недобитки української контрреволюції" [146].

Цитовані статті М.Г.Хвильового, на нашу думку, слід розглядати як одну з відчайдушних спроб зацькованого письменника врятувати власне політичне реноме, "купити" (ясна річ, у неправедний спосіб) спокій, якого він так потребував. Разом з тим ті, хто надавав М.Г.Хвильовому для "аналізу" щоденник С.О.Єфремова, розраховували досить точно, адже академік не тільки відверто демонстрував своїми записами політичні симпатії й антипатії, не тільки записував анекдоти (під

рубрикою "з новітнього фольклору"). Він неодноразово і критично висловлювався на адресу самого М.Г.Хвильового, що, гадаємо, не могло не зачепити письменника [147]. Невдовзі 13 травня 1933 р. він, зацькований, покінчить життя самогубством.

А тоді, 1930 р. своєрідним фінальним акордом справи "СВУ" стало рішення політбюро ЦК КП(б)У від 28 квітня про нагородження співробітників ДПУ за викриття справи "СВУ": "Визнати за необхідне нагородження орденом червоного прапора за викриття СВУ – тт. Козельського, Брука, Ушакова, Горожанина, Загорського, Іванова В.Т., Розанова, Леонюка.

Доручити фракції Президії ВУЦВК внести відповідні пропозиції ЦВК СРСР" [148].

Однак ці "герої", як і переважна більшість їхніх жертв, проживуть не дуже довго, будуть репресовані або, як Б.В.Козельський, вдадуться до самогубства. Буде репресовано і могутнього шефа ДПУ-НКВС України В.А.Балицького [149]. Так система "віддячить" своїм adeptам. Це буде пізніше, а 1930 р. досягнутий успіх надихнув на продовження пошуку "націоналістичної контрреволюції". І такий пошук не був безрезультатним. Ось як про це говорив на XII з'їзді КП(б)У П.П.Постишев: "Процес СВУ виявив, що українська націоналістична контрреволюція перейшла до перекидання основних своїх сил і концентрації основної своєї роботи тут на Радянській Україні, а не за кордоном... В 1931 році КП(б)У дістала другий, надзвичайно гучний і серйозний сигнал. Я маю на увазі викриття так званого "Українського національного центру", який являв собою блок українських і галицьких націоналістичних партій... Справа "Українського національного центру" різко ставила перед КП(б)У питання про більшовицьку пильність, про вигнання націоналістів з державного апарату, про боротьбу з націоналістичними ухилами в своїх власних лавах" [150]. Та це вже тема для іншої розповіді...

Повертаючись до справи і процесу "СВУ", ще раз підкреслимо: вони були помітним кроком до формування антиправової, антидемократичної держави. Гору вочевидь взяла політика, те, що називали класовим підходом, а юридичні норми були знехтувані. В цьому плані варто повертатися до цього процесу і цієї справи

для аналізу механізму їх фабрикації, аналізу політико-правових аспектів, того, якою бідою загрожує ситуація, коли право пристосовують до політичної кон'юнктури.

Одну з перших серйозних спроб з'ясувати історичну правду про справу "СВУ" ще в 70-ті рр. зробив Гелій Снегірьов, який підготував повість "Набої для розстрілу (Ненько моя, ненько...)", надруковану в Україні лише 1989 р. Користуючись тільки доступними матеріалами, пресою 30-х рр. і спогадами деяких учасників справи "СВУ", він переконливо показав її сфабрикований характер. І він же висловив припущення, що колись наші сучасники побачать оголошення: "Сьогодні заново слухається справа "СВУ" [151].

І справді, сьогодні, звертаючись до документів цієї справи, ми ніби заново слухаємо її. І це в першу чергу потрібно для повноцінного розуміння того, від якої тяжкої тоталітарної спадщини слід рішуче відмовитися, щоб жити у справді правовому суспільстві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Єфремов С. По-суворовському // Літературна Україна. – 1990. – № 43.
2. Див.: Потебенко М.О. Протест // Літературна Україна. – 1989. – 31 серпня; Савцов В. Злочин, якого не було // Радянська Україна. – 1989. – 12, 13, 16, 19, 26, 27 вересня; Абдуллін О., Басараб В. Спростування енциклопедії // Робітнича газета. – 1989. – 19 листопада; Кирилюк В. Процес СВУ – сталінська фальшивка // Літературна Україна. – 1989. – 7 грудня; Ільєнко І. Оскаржує історія // Літературна Україна. – 1990. – 17 травня; Реабілітована правда // Радянська Україна. – 1990. – 12 вересня; Сидоренко О. "Підлішого часу не було..." Як і чому було сфабриковано справу так званої Спілки визволення України // Вечірній Київ. – 1991. – 15 травня; Шаповал Ю.І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. – К., 1993. – С. 64-81; Болабольченко А. СВУ – суд над переконаннями. – К., 1994. – 114 с.; Пристайко В. Жертви терору. Як ДПУ боролось з українською академічною наукою // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1994. – № 1. – С. 70-82 та ін.
3. Див. наприклад: Опера СВУ – музика ГПУ. Спогади свідків. Збірник. Упорядник Ю.Хорунжий. – Кам'янськ-Шахтинський, 1992. – 152 с.
4. Див.: Енциклопедія українознавства. – Париж – Нью-Йорк, 1976. – Т. 8 – С. 3005-3006.
5. Див.: Білокінь С. СВУ – опера ГПУ? // Наш час. – 1992. – № 12.
6. Див.: Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 16, спр. 7, арк. 58.
7. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2994, арк. 185, 186, 190.
8. Див.: Касьянов Г. Доля академіка С.О.Єфремова // Під прапором ленінізму. – 1989. – № 19. – С. 75-78; Лицар духу // Київська старовина. – 1992. – № 1. – С. 38-51; Шаповал Ю.І., Левенець Ю.А. Повернення в історію. Сергій Єфремов // Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К., – 1994. – С. 73-92 та ін.
9. Спілка визволення України. Стенографічний звіт судового процесу. – Харків, 1931 – Т. 1. – С. 11-14.

10. Там само, с.14.
- 10а. Вищі школи. – Авт.
11. Скрипник М. "Спілка визволення України" // Більшовик України. – 1930. – № 8. – С. 14.
12. Архів Служби безпеки України (далі – Архів СБУ), спр. 67098 ФП, т. 67, арк. 315-316.
13. Єфремов С. Лист без конверта // Літературна Україна. – 1990. – 30 серпня.
14. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 14, арк. 55(зв).
15. Там само, арк. 76.
16. Там само, арк. 120.
17. Там само, арк. 130(зв).
18. Там само, арк. 98.
19. Гусєв В. Застосувати як одну з репресивних мір проти професури вислання за межі федерації // Віче. – 1994. – № 10. – С. 124-125.
20. Там само, с.125.
21. Там само, с.128.
22. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 1, арк. 178.
23. Там само, спр. 14, арк. 121(зв).
24. Там само, спр. 1, арк. 179(зв).
25. Там само, спр. 2, арк. 136.
26. Архів СБУ. Щоденник С.О.Єфремова за 1926 рік на 148 сторінках. – С. 139-140.
27. Там само, с. 95-96.
28. Див.: Федоров Л. Как придумали партию // Родина. – 1990. – № 3. – С. 58-62.
29. Архів СБУ. Щоденник С.О.Єфремова за 1928 рік на 169 сторінках. – С.152.
30. Там само, с.153.
31. Там само.
32. Там само, с.162.
33. Там само.
34. Архів СБУ. Щоденник С.О.Єфремова за 1926 рік. на 148 сторінках. – С. 105-106.
35. Там само, с. 106-108.
36. Там само, с. 140.
37. Архів СБУ. Щоденник С.О.Єфремова за 1927 рік на 142 сторінках. – С. 5.
38. Архів СБУ. Щоденник С.О.Єфремова за 1929 рік на 64 сторінках. – С. 5-6.

39. Ваплітянський збірник. Під ред. Ю.Луцького. – Торонто, 1977. – Вид. 2-е, доп. – С. 41.
40. Спілка визволення України. Стенографічний звіт судового процесу. – С. 178-180.
41. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 4, арк. 307.
42. Там само.
- 42а. ІНО – Інститут народної освіти. – Авт.
43. Архів СБУ. Щоденник С.О.Єфремова за 1928 рік на 169 сторінках. – С. 125.
44. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2924, арк. 5.
45. Там само, арк. 5-6.
46. Там само, арк. 7.
47. Архів СБУ. Щоденник С.О.Єфремова за 1928 рік на 169 сторінках. – С. 169.
48. Снегірьов Г.І. Набої для розстрілу. – С. 108.
- 48а. Від латинського *memento* – пам'ятай. – Авт.
49. Архів СБУ. Щоденник С.О.Єфремова за 1929 рік на 64 сторінках. – С. 50, 55, 58, 60, 61, 63.
50. Архів СБУ. Щоденник С.О.Єфремова за 1924 рік на 155 сторінках. – С. 41.
51. Graziosi A. *Collectivisation, Revoltes Paysannes et Politiques Gouvernementales // Cahiers du Monde Russe.* – 1994. -N 3. – Рр. 480-481.
52. Там само, с. 549-550.
53. Там само, с.551.
54. Там само, с.560.
55. Там само, с.564.
56. Там само, с.577.
57. Там само, с. 579-580.
58. Туркало К. Спогади. – Нью-Йорк, 1978. – С. 4.
59. Там само, с. 5.
60. Архів СБУ, спр. 67098 ФП, т. 11, арк. 37.
61. Там само, арк. 96.
62. Рада. – 1992. – 27 березня.
63. Семененко О. Харків-Харків... Харків - Нью-Йорк, 1992. -С. 97.
64. Цит. за: Болабольченко А. СБУ – суд над переконаннями. -С. 47.
65. Снегірьов Г.І. Набої для розстрілу. – С. 110.
66. Українська контрреволюція перед пролетарським судом // Більшовик України. – 1930. – N 5-6. – С. 9.
67. Архів СБУ, спр. 67098 ФП, т. 238. – "Докладная записка о результатах работы по вскрытию украинского

контрреволюционного подполья по Украине в связи с делом "СВУ". – Арк. 1.

68. Спілка визволення України. Стенографічний звіт судового процесу. – С. 1.

69. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2994, арк. 29.

70. Архів СБУ, спр. 67098 ФП, т. 80, арк. 77-79.

71. Там само, т. 70, арк. 59-62.

72. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2994, арк. 31, 31(зв).

73. Там само, оп. 16, спр. 7, арк. 61.

74. Листопадова сесія ВУАН // Вісник ВУАН. – 1929. – N 11,12. – С. 19.

75. Пристайко В. Жертви терору... // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1994. – N 1. – С. 72.

76. Там само.

77. Там само, с. 72-73.

78. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 7, арк. 103(зв).

79. Архів СБУ, спр. 67098 ФП, т. 13, арк. 232-234.

80. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 7, арк. 106.

81. Замятина Т. Иосиф Сталин: "Виновных судить ускоренно. Приговор – расстрел." Рассекречен личный архив вождя народов // Известия. – 1992. – 11 июня.

82. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 7, арк. 113.

83. Там само, арк. 119.

84. Там само, арк. 132.

85. Известия. – 1930. – 16 марта.

86. Семененко О. Харків-Харків... – С. 98.

87. Там само, с. 98-100.

88. Архів СБУ, спр. 2816, арк. 13, 19.

89. Семененко О. Харків-Харків... – С. 100.

90. Архів СБУ, спр. 2816, арк. 20.

91. Семененко О. Харків-Харків... – С. 99.

92. Див.: Вісті. – 1936. – 3 січня; Комуніст. – 1936. – 3 січня; Правда. – 1936. – 4 января.

93. Карабчиевский Ю. Воскресение Маяковского. – М., 1990. – С.145, 147; Маяковский В.В. Собрание сочинений в 6-ти тт. – М., Т.4. – С. 59. Див. також: Поезія. – 1972. – N 6. – С. 220-236.

94. Суровцова Н. Життя Надії Суровцової, описане нею самою в селищі Нижній Сеймчан // Наука і культура. Україна. – 1990. – Вип. 24. – С. 555.'

95. Архів СБУ, спр. 67098 ФП. 238. – "Ориентировочный список арестованных по Киеву, подлежащих представлению на процесс". – Арк. 1.
96. Там само, арк. 2.
97. Замятина Т. Иосиф Сталин: "Виновных судить ускоренно. Приговор – расстрел." Рассекречен личный архив вождя народов // Известия. – 1992. – 11 июня.
98. Архів СБУ, спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою А.О.Барбара. – Арк. 18.
99. Там само, арк. 15.
100. Архів СБУ, спр. 67098 ФП, Т. 238. – "Докладная записка о о деятельности медицинской линии "СВУ". – С. 3-4.
101. Там само, т. 77, арк. 129-130.
102. Там само, арк. 130.
103. Спілка визволення України. Стенографічний звіт судового процесу. – Т. 1. – С. 64.
104. Архів СБУ, спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою А.О.Барбара. – Арк. 19.
105. Архів СБУ, спр. 67098 ФП, – Т. 238. – "Докладная записка о о деятельности медицинской линии "СВУ". – С. 2.
106. Там само. – "Докладная записка о результатах работы по вскрытию украинского контрреволюционного подполья по Украине в связи с делом "СВУ". – арк. 32.
107. Там само, арк. 37.
108. Там само, арк. 57.
109. Там само, арк. 60.
110. Там само, арк. 4.
111. Там само, арк. 27.
112. Там само. – Докладная записка Председателю ГПУ УССР В.А.Балицкому. – Арк. 8.
113. Там само. – "Докладная записка о результатах работы по вскрытию украинского контрреволюционного подполья по Украине в связи с делом "СВУ". – арк. 24.
114. Зінкевич О. Справа Української Автокефальної Православної Церкви на процесі Спілки визволення України і її ліквідація у 1930 р. // Сучасність. – 1988. – N 7-8. – С. 219.
115. Опера СВУ – музика ГПУ. – С. 92-93.

116. Спілка визволення України. Стенографічний звіт судового процесу. – Т.1.– С. 369.
117. Там само, с. 380.
118. Там само, с. 403.
119. Архів СБУ, спр. 67098 ФП. – Справа-формуляр на В.М.Чехівського. – Арк. 6, 6(зв).
120. Там само, арк. 22-23.
121. Там само, арк. 28.
122. Там само. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою В.М.Чехівського. – Арк. 1.
123. Там само. – Докладная записка Председателю ГПУ УССР В.А.Балицкому. – Арк. 3.
124. Спілка визволення України. Стенографічний звіт судового процесу. – Т. 1. – С. 166-167.
125. Архів СБУ, спр. 67098 ФП. – Т. 238. – Арк. 26.
126. Там само. – Докладная записка Председателю ГПУ УССР В.А.Балицкому. – Арк. 4-5.
127. Болабольченко А. СБУ – суд над переконаннями. – С. 55-57.
128. Архів СБУ, спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою М.П.Павлушкова. – Арк. 16-17.
129. Там само. – Т. 80. – Арк. 3(зв), 4(зв).
130. Там само. – Арк. 58-85, 85(зв).
131. Там само. – Арк. 235-236.
132. Спілка визволення України. Стенографічний звіт судового процесу. – Т. 1. – С. 1.
133. Там само. – с. 214-215.
134. Архів СБУ, спр. 67098 ФП. – Т. 77. – Арк. 134.
135. Спілка визволення України. Стенографічний звіт судового процесу. – Т. 1. – С. 195.
136. Архів СБУ. Щоденник С.О.Єфремова за 1926 рік на 148 сторінках. – С. 72.
137. Там само.
138. Там само, – с. 72-73.
139. Див.: Шаповал Ю.І. Людина і система. Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні. – К., 1994. – С. 96-107.
140. Див.: Ільєнко І. Жага. Труди і дні Максима Рильського. Документальний життєпис. – К., 1995. – С.171-210.
141. Семененко О. Харків-Харків... – С. 99-100.

142. XVI съезд ВКП(б). Стенограф. отчет. – С. 243.

143. XI з'їзд КП(б)У. 5-15 червня 1930 р. Стенограф. звіт. -Харків, 1930. – С. 285.

144. Там само.

145. Хвильовий М. Хто ще сидить на лаві підсудних? (До процесу "Спілки визволення України") // Харківський пролетар. – 1930. -16 березня.

146. Хвильовий М. За щоденником С.О.Єфремова – вождя, академіка, "совісті землі української", що палахкотить "великим полум'ям" // Харківський пролетар. – 1930. – 25 березня.

147. Так, 14 січня 1927 р. С.О.Єфремов занотовує: "Перечитав у рукопису заборонену статтю М.Хвильового "Україна чи Малоросія" -полеміку проти більшовицьких публіцистів Юринця та Хвилі. Автор – теж більшовик, але здорово сипле своїм колегам за "малоросіянство". Тому-то статтю і заборонено. На жаль, як у всіх публіцистичних виступах Хвильового, й тут немає цензора, окремі видатні місця тонуть у великомовній балаканині та чисто хлоп'ячій звичці на кожному місці цитувати "авторитетів", іноді досить підозрілих. Може б він і виписався на публіциста, але, видимо, цій стороні його діяльності покладено край. Не буде ж комуніст нелегально виступати проти комуністів..."

148. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 184, арк. 87.

149. Золотарьов В.А., Шаповал Ю.І., В.А.Балицький. На шляху до правди про нього // Український історичний журнал. – 1993. – N 3. – С. 50-60.

150. XII з'їзд КП(б)У. 18-23 січня 1934 р. Стенограф. звіт. -Харків, 1934. – С. 202, 204.

151. Снегірьов Г.І. Набої для розстрілу. – С. 162.

СПРАВА «СВУ»:

документи і матеріали

не підлягають продовженню, а особливо до п. 2 ур. 69 ККР передає до архіву. Рішоту закреслює - робить докази повернути до властивих.

- III. Судові матеріали на підставі ур. 69 ККР 307 ККР покласти на державу серед-клицю.
- IV. Вирок ур. за ур. ур. 315 та 312 ККР надати на вказані адреси з повною копією судових процесів на вказані адреси, що інформують, де знаходяться.
- V. На підставі ур. 313 ККР заборони-ти закр. щодо засуджених у зв'язку з Кудрявського, Рубинського, Меркеля і Кіска Мезвінського - Миколай-Савою, Іванука з білгород і Шана Кіска тощо.
- VI. Вирок скасувати та на підста-ві ур. 320 ККР одержати не під-лягає.

Полова (Полова) *[Signature]*
 Паска (Паска) *[Signature]*
 Паска (Паска) *[Signature]*
 Паска (Паска) *[Signature]*

Розділ II

Вирок

11

Лисенки Української Соціалістичної Радянської Республіки, 1430 року, квітня 19, при Найвищій Суд УРСР в особливому складі, за головування тов. Тришогко А. П. Замків - т.т. Волкова Т. І., Коробачка Ф. Ф., Сітниць Т. М., Соколюкського В. П., за участю прокурора т.ч. Милашкіна: Алматова, Писарькова, Якимичка, громадський вступ: Витків - т.т. Ігнатушка, Євсарецька, Соколюкського та обстоює - т.т. Ратичка, Віленського, Курчицького, Погодинського, Рудика, Чубрицького, Кошарова, Кривоноса, Височинського, Іваницької, Коваленки Кривоноса, Іваницької та Шаца, розглянувши на суді літень заарештованого з 9 по березня по 19 квітня ц.р. суддю комп- революційної організації Стіха Височинського (Степан СВУ) за обвинуваченням:

1. Сороковий Сергій Олександрович в розшук, що керує: № арті арті 54^а, 54^б, 54^в, 54^г, 54^д Крим. Код. УРСР
2. Григор'єв Володимир Миколайович в розшук, що керує: № арті арті 54^а, 54^б, 54^в, 54^г, 54^д Крим. Код. УРСР
3. Сурганов Володимир Федорович в розшук, що керує: № арті арті 54^а, 54^б, 54^в, 54^г, 54^д Крим. Код. УРСР
4. Міщенко Іван Іванович в розшук, що керує: № арті арті 54^а, 54^б, 54^в, 54^г, 54^д Крим. Код. УРСР
5. Коваленко Антон Іванович в розшук, що керує: № арті арті 54^а, 54^б, 54^в, 54^г, 54^д Крим. Код. УРСР
6. Сидоренко Олександр Миколайович в розшук, що керує: № арті арті 54^а, 54^б, 54^в, 54^г, 54^д Крим. Код. УРСР
7. Коваленко Олександр Іванович в розшук, що керує: № арті арті 54^а, 54^б, 54^в, 54^г, 54^д Крим. Код. УРСР
8. Тришогко А. П. в розшук, що керує: № арті арті 54^а, 54^б, 54^в, 54^г, 54^д Крим. Код. УРСР

Протокол допиту М.П.Павлушкова**21 травня 1929 р.**

1929 г. мая м[еся]ца 21-го дня, уполномоченный СО КОО ГПУ Брук допросил ниженазванного гр[ажданина] Павлушкова в качестве обвиняемого, который показал:

Павлушков Николай Петрович 1904, года рождения, м[есто] рожд[ения] г.Тула, прип[исан] Киев, интеллигент, из духовных граждан, неимущий, гр[ажданин] УССР, образование высшее, холост, освобожден от воинской повинности, учащийся, студент ИНО, не судился, беспарт[ийный], член Союза "РОБОС", Гоголевская 27, кв. 3, в антисов[етских] армиях не был.

ПО СУТИ ДЕЛА ПОКАЗАЛ:

В Туле я жил до 1921 года, отец мой до 1921 г. был учителем словесности сначала в духовной семинарии, а затем был заведующим 6-ой школы при Соввласти. В 1921 году он стал священником церкви 12 апостолов. Какого направления церковь была — точно не знаю. Знаю, что не живая. Отец мой был дважды арестован, кажется в 1923 или 1924 году, обвинялся он в укрывательстве церковных ценностей, а затем в контрреволюционной деятельности. Был он, кажется, осужден на три года тюремного заключения, которое отбывал в г. Туле. По освобождении он занял свое прежнее положение в церкви 12 апостолов, где служит и по сие время. Я уехал из Тулы в 1921 г. в Киев, устроился машинистом в артельном управлении, поступил через биржу труда, работал я там год и поступил в первую Шевченковскую школу, которой заведовал мой дядя Дурдуковский. Учился я в этой школе один год и поступил в Ветеринарный Институт, откуда я был исключен по мотивировке за неуспеваемость, в самом деле это, по моему мнению, было не так. Центральная Комиссия в Харькове меня восстановила и я до 1926 г. учился в КВЗИ, затем поступил в ИНО на исторический цикл, где учился до дня ареста. Близких приятелей в Киеве нет.

Приятелями считаю Бобыря Федора (мається на увазі Діодор Бобир. – Авт.), Малашук Сава Иванович, Борочинский Алексей Михайлович, Солочинский Василий, больше товарищей у мене в Киеве нет. Бывали они у меня дома очень редко, я у Бобыря бывал только лишь тогда, когда он был больной, он у меня почти что не бывал. Близких знакомых у меня в Киеве, кроме вышеуказанных лиц, нет. Вообще, знакомые у меня только те, которые бывают у моего дяди Дурдуковского как например семья профессора Виноградова, Коробцовы, очень редко бывают Черняховские и учителя из школы Дурдуковского, больше у меня знакомых нет в Киеве. Больше, повторяю, у меня ни знакомых, ни товарищей вообще в Киеве нет. Точно сформулировать свои политубеждения я сейчас не смогу, ибо серьезно до сих пор над ними не задумывался.

Все написанное верно.
Павлушков.

Засвідчена копія. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр.67098 ФП. – Т. 70. – Арк. 4-5.

Додаткові свідчення М.П.Павлушкова**6 червня 1929 р.**

Виправляючи й озмінюючи попередні свої свідчення, подаю таке. Обставини особистого мого життя: викинення мене з числа студентів КВЗІ, арешт і ув'язнення мого батька, а також і торішнє моє уявлення про роботу державних органів і політику компартії на селі й взагалі на Україні все це призвело мене до думки про потребу зміни такого стану речей, шляхом організованої боротьби з наявним ладом в країні. Спочатку я тільки діливсь цими своїми настроями з своїми рідними – з дядьком моїм – Єфремовим С.О. і в цих розмовах висловлювалось здивування, що за такого ладу й досі культурна українська молодь не створила своєї національної нелегальної організації, говорилося про потребу створення такої організації. Тут я і намислив спробувати на власну руч організувати якесь нелегальне об'єднання з особисто мені відомих осіб. Пояснюю, що в цих розмовах брав участь і другий мій дядько – разом з Єфремовим – Дурдуківський В.Ф. (Володимир Федорович). Переглянувши своїх знайомих, рішив я у першу чергу поділитись своїм наміром з Матушевським Борисом Федоровичем, тоді ж ми намітили орієнтовочно, кого б ще можна було приєднати до себе. Визначимо, що на перші організаційні збори на квартирі в Матушевського запросимо ще й Бобира Діодора Миколайовича. На тих зборах вирішено було підготувати до другого разу кожному свій проект організації (структури). Там таки я запропонував систему п'ятирок і назву "СВУ" (Спілка Визволення України). Саме таку систему запропонував я тому, що внаслідок розмов з Єфремовим С.О. про минулу його підпільну роботу, склалося у мене вражіння, ствердження й словами мого дядька, що ця структура найпридатніша в підпільній роботі. З Дурдуківським В.Ф. про свій задум створити організацію й обрану до неї структуру я не казав ні слова. На других зборах – в приміщенні Комісії громадських течій ВУАН – присутні

були: Матушевський Б.Ф., Бобир Д.М., Нечитайло П.Т., Кокот Данило та я. Тут прийнято було мою пропозицію щодо структури п'ятірками. Дальші збори треті відбулися на квартирі в Слободяника Григорія, там були всі, що і на попередніх, окрім Кокота. На цих зборах відбулася суперечка в питанні про назву "СВУ" чи "СУМ" (Спілка Української Молоді) та про тип організації – партія чи спілка. Спинилися на типові спілкової організації, бо вона дає більш простору для об'єднання коло спільної мети (визволення України) людей з відмінними політичними поглядами. Ухвалено було всім студіювати партійну літературу перед- і після революційних організацій з метою вироблення своєї програми й статуту. Дальші збори (відбулися так само в Слободяника) розглянули проекти статуту й програми спілки (мій і Матушевського, здається). Прийнято було мої проекти. З політичного боку вирішено було домагатись утворення незалежної української демократичної республіки. Майбутній лад на Україні уявлявся з Центральною Народною Радою на чолі. На місцях – свої місцеві Ради, – не "виконкоми". Земля лишається в користуванні тих, хто на ній робить, великі підприємства – залізниці, копальні, ліси – власність держави. На перший час після встановлення нового ладу повинна була запровадитись диктатура нового уряду, всі заходи якого спілка повинна була підтримувати. В питанні про участь еміграції в новому державному будівництві ухвалено було не пускати емігрантів до керівної роботи в спілці, як відірваних од ґрунту, але ж визнати за можливе приймання їх звичайними членами. В статуті спілки прийнято було раніш намічену організацію "п'ятірок" і спроектовано поставити на чолі спілки центральне бюро, зв'язане з місцевими організаціями спілки. Тимчасом обов'язки центрального бюро мала виконувати наша п'ятірка – до того часу, поки не буде змоги скликати пленарне легальне зібрання спілки, де б можна було передати справи виборному бюрові. Статут проектував зробити обов'язковим для членів спілки само-політ-навчання та фізичні й військові справи. Кошти спілки мали складатись із членських внесків – по 10% місячного заробітку. На ці кошти в першу чергу проектувалося набувати зброю. Ідучи до своєї мети –

скинення радвлади – спілка мала розвинути агітаційну та терористичну діяльність. Після суперечки прийнято було мою пропозицію звернути терористичні акти проти представників центральної влади (Троцький, Буденний, Каменєв, Дзержинський). Думалося експропріювати шклографа в канцелярії електротехнікуму, доручено було розвідку в цій справі Нечитайлові П.Т., який вчився там. Хемікалій до шклографа думалося робити самим (власне я сам). Також був проект використати фототипічні способи друкування, я, як фотоаматор, мав вивчити цю справу. Взагалі думалося придбати якийсь мнотильний апарат, бо справі виготовлення агітаційної літератури ми надавали великі ваги. До питання про структуру керівного апарату спілки додали, що місцеві організаційні спілки мали поутворювати свої бюро, які через представників зв'язувалися б з членами центрального бюро. Вступ нових членів має провадитись за порукою двох дійсних членів, причому один з їх рекомендував кандидатури своїй п'ятірці, а другий мав перевірити непомітним способом особу кандидата. Потім збиралися у мене в садку, де остаточно ухвалено було оброблені проекти статуту й програми. Тут Нечитайло доповів, що експропріювати шклографа з електротехнікуму неможливо. Проект програми показав я Єфремову С.О., який тоді сказав, що він йому подобається, що нагадує програму колишньої його партії. – С.-Ф., також прохав дати йому примірник цієї програми, коли я передрукував його машинкою. Це я зробив знаючи, що він не викаже, від кого дістав її – через те, що й сам він обіцяв мені це. Переписуючи, показав я програму Дурдуківському В.Ф., не кажучи, що це є програма моєї організації, а потрапила вона до мене випадково й переписую її я тільки для себе. До якого питання програми робив він поправки, не пам'ятаю. Ще раз зібралися ми в Нечитайла П.Т. Так, як пригадую, говорили про те, де б дістати гроші для організації, здається ще про від'їзд самого Нечитайла на село, про те, що там він має організувати осередок спілки. Взагалі, як тепер можу згадати, з нашої п'ятірки завербували до членів спілки: Матушевський – Кокота (а той на селі має добирати собі т[оваришів], а також намітив він собі кілька душ у своїй профшколі), Бобир – Куре-

ню В.Я., Слободяник – (зараз не пам`ятаю), я говорив з Виноградовим Ю. Чи говорив про нашу організацію з Юркевичем Ю., не пригадую.

(Слово "центральної" приписав на звороті я).

Усе викладене в протоколі написав я власноручно і правдиво.

Микола Павлушков.

Засвідчена копія. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т. 70. – Арк. 20-23.

**Доповідна записка В.А.Балицького до ЦК КП(б)У
"Про ліквідацію контрреволюційної організації
української молоді в Києві"**

7 червня 1929 р.

В мае месяце т[екущего] г[ода] в Києве нами ликвидирована украинская контрреволюционная организация молодежи под названием "СУМ" (Союз Украинской Молодежи). Все арестованные в прошлом воспитанники украинской гимназии и I-й Трудшколы в Києве, которую возглавляет близкий к академику Ефремову, учитель Дурдуковский.

Организацию возглавляли Матушевский – сын бывшего петлюровского посла в Греции; Павлушко – сын попа, – племянник Ефремова и др[угие] Организация "СУМ" – относится к 1925 году. Создана она была по типу пятерки, имела разработанную программу и устав. Деятельность организации сводилась к воспитательной работе среди своих членов, шовинистической агитации среди студенчества, изготовлению и распространению контрреволюционных прокламаций и листовок, подготовке террористических актов против руководителей партии и Советской власти.

При обысках у членов организации обнаружена пишущая машинка, на которой печатались листовки, револьвер "наган", купленный на средства организации для совершения террористических актов против Троцкого (когда он еще был одним из руководителей партии) и Дзержинского.

Изготавливаемые организацией листовки разбрасывались в Киевских автокефальных церквах, текст их заимствован из "Літературно-Наукового Вісника" орган укр[аинских] фашистов во Львове, возглавляемый Донцовым.

В процессе следствия по этому делу установлено, что организацию идеологически вдохновлял и направлял ее работу академик Ефремов.

Из показаний наиболее активных участников организации, как-то: Матушевского, Нечитайло, Слободяника и др[угих] устанавливается, что мысль о создании организации подана Павлушко-Ефремовым. Предлагая на собрании организации ее название и систему пятерок, Павлушко заявил, что Ефремов считает такую систему наиболее приемлемой, конспиративной и не громоздкой.

Ефремовым была одобрена также и программа организации, которая в основном сводится к следующему:

1. Украина должна быть независимой демократической республикой.

2. Во время переворота и в первый период после него устанавливается диктатура партии, производящей переворот. После этого к участию в государственно-политической деятельности допускаются и другие партии.

3. Должна быть свобода слова, печати, собраний и вероисповеданий.

4. Старые украинские партии, сохранившиеся в эмиграции, к руководству государством не допускаются, как оторвавшиеся от украинской действительности.

Один экземпляр этой програми был вручен Ефремову, по его просьбе, для использования в какой-то литературной работе. (Показания Матушевского, Слободяника, Нечитайло и др[угих]).

Установлено также, что шовинистической литературой в частности журналом "Літерат[урно]-Наук[овий] Вісник", организацию снабжал академик Ефремов.

Все изложенное взято из откровенных показаний арестованных участников организации Матушевского, Нечитайло, Слободяника, Бобыря и др[угих].

Арестованный Павлушко, державший связь между организацией и Ефремовым, пока откровенных показаний не дает.

Считаем все-же твердо установленным, что 1) Ефремов оформлял политические настроения указанной антисоветской организации.

2) Снабжал ее контрреволюционной литературой (ЛНВ), заведомо зная о том, что она предназначена для использования в антисоветских целях и

3) Знал о существовании подпольной контрреволюционной организации.

Сообщенные здесь сведения о содействии со стороны Ефремова подпольной контрреволюционной работе приобретают особый интерес не только в связи с его выступлениями в "Діло", но и с имеющимися в нашем распоряжении документальными данными (фотоснимки его писем), относящимися к 1923 г. и свидетельствующими о том, что уже в то время Ефремов поддерживал тесные политические связи с активными эмигрантскими кругами.

Председатель ГПУ УССР

В.Балицкий

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2994, арк. 28-29.

**Додаткові матеріали "Про ліквідовану в Києві
контрреволюційну організацію "СУМ",
надіслані з ДПУ УСРР до ЦК КП (б)У**

11 червня 1929 р.

В докладной записке от 7/VI с.г. сообщалось о причастности академика Ефремова к ликвидированной в мае с. г. в Киеве Украинской к[онтр]-р[еволюционной] организации молодежи, под названием "СУМ".

Один из главных обвиняемых по этому делу Павлушко, осуществлявший связь между организацией и академиком Ефремовым, к тому времени еще откровенных показаний не давал.

В настоящее время от него получены показания, в которых он подтверждал и дополнял сведения о существовании и деятельности организации, изобличает в участии в к[онтр]-р[еволюционной] работе академика Ефремова и преподавателя Дурдуковского, близкого к Ефремову.

По показаниям Павлушко, организация к моменту ликвидации насчитывала в своем составе до 6-ти пятерок, из них одна была центральной пятеркой, которая руководила работой остальных.

Из моментов, изобличающих Ефремова и Дурдуковского в допросе Павлушко, наиболее существенны следующие:

1. Павлушко передал Ефремову один экземпляр напечатанной на пишущей машинке программы организации.

2. Еще в 1925 году Павлушко передал Ефремову один экземпляр размноженной им листовки за подписью "Союз борьбы за Самостійну Україну" – закордонное издание УНР.

3. В беседе с Павлушко об убийстве Петлюры академик Ефремов и Дурдуковский выражали недовольство тем, что украинская интеллигенция недостаточно активно реагирует на это убийство, и говорили о необходимости дать знать всей нации о смерти ее вождя, учиненной руками национального врага. Прodelать это Ефремов и Дурдуковский рекомендовали путем нелегального распространения произведений, посвященных памяти Петлюры.

Организация это осуществила в своей работе.

4. Павлушко получал от Ефремова периодически контрреволюционную литературу (Літер[атурно]-Наук[овий] Вісник) и систематически передавал Ефремову, как свои к[онтр]-р[еволюционные] произведения, так и других членов организации.

5. В связи с состоявшейся в 1927 году в Софиевском соборе в Киеве нелегальной панихидой по Петлюре, Ефремов и Дурдуковский давали Павлушко указания о том, чтобы на эту панихиду сошлось как можно больше людей, об использовании панихиды как демонстрации и для какого-либо выступления.

Как известно из ранее сообщенных сведений, организация распространила тогда в соборе больше 100 шт[ук] листовок, посвященных памяти Петлюры.

6. Ефремов информировал Павлушко о деятельности укр[аинской] эмиграции, в частности сообщал ему о том, что за кордоном производятся сборы на памятник Петлюре.

7. В первом сообщении указывалось о том, что Ефремов оформлял к[онтр]-р[еволюционные] настроения среди украинской молодежи. Этот момент находит подтверждение в следующем месте показаний Павлушко:

"В разговоре со мной Ефремов сказал, что для того, чтобы добиться независимости Украины, нужно, отбросивши всякие партийные разногласия, создать среди украинской молодежи национальный союз, в который могли бы войти люди с различными политическими убеждениями".

После этой беседы с Ефремовым, Павлушко и Матушевский выработали соответствующую программу организации "СУМ".

Киевскому Окротделу ГПУ предложено арестовать Дурдуковского.

Дальнейшее следствие продолжается с уклоном в сторону выявления не вскрытых еще пятерок и организации из "стариков", существование которой является вполне допустимым.

Председатель ГПУ УССР

В.Балицкий

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2994, арк. 31 (д), 31 (зв.), 32.

Додатковий протокол допиту М.П.Павлушкова

21 липня 1929 р.

Маю подати відомі мені факти до викникнення і розвитку СВУ. Першим, що показало мені існування невідомого до того об'єднання української інтелігенції, були збори в помешканні С.Єфремова десь навесні р. 1922...

Трохи згодом, але здається того ж 1922 р., казав мені Єфремов, що тутешнє громадянство, яке не пішло на еміграцію, чекаючи втручання ззовні, і само гуртується між собою. Назви якогось об'єднання він мені не сказав. Знаю, що найчастіш тоді зустрічались з Єфремовим і Дурдуківським – Голоскевич Г.К., Грінченкова М.М., Чехівський В.М., Ганцов, Гермайзе, Козицький П.О., Гребенецький О.З., Виноградов В.В., Коробцов В.Г. Гадаю, що усі вони теж належали до того давнішнього об'єднання, але цієї моєї гадки не стверджують ніякі факти і вона є лише моє припущення...

...Ставало все ясніше, що ніякої зовнішньої допомоги Україні чекати нічого, треба готувати тільки свої сили, на їх тільки покладатись. Все частіше говорилося, що треба бути можливо обережними, якнайкраще додержувати конспірації. Висновком із цього всього сталася описана вже раніш у мене інструктивна розмова Єфремова зі мною, під час якої я дістав вказівки відносно зміни тактики в роботі СУМ"у. Ця зміна тактики відбивала й погоджувала провідну лінію СВУ в його керуванні діяльністю СУМ"у. Та й взагалі треба сказати, що всі зміни в об'єднанні старших громадян СВУ та в попередньому (невідомою мені назвою) одразу ж через Єфремова і мене позначалися й на роботі СУМ"у. Так було р. 1926, в осені р. 1927 та нарешті й 1928 р. Ті зміни описував я раніш, кажучи про діяльність СУМ"у...

Спеціально до самого мене звертався Єфремов, згадуючи за свою організацію, тільки даючи мені згадувані вже не раз інструкції щодо роботи СУМ"у (рр.

1926, 1927 і 1928). Ніколи не показував він мені й не розказував докладно ні про статут, ні про програму організації. Я знав тільки від нього, що раніш, до 1927 р., вони були аналогічні з Сумівськими. Знав, що структура тієї першої організації (до заснування СВУ), а потім і СВУ, так само була п'ятірками, що Київська п'ятірка Єфремова була центральною...

Тепер, підсумовуючи все сказане у мене про СВУ, скажу, що реальної якоїсь роботи цієї організації, крім описаних вже у мене зборів і розмов, я не знаю, ніколи мені не доводилося з нею зустрічатись. Та й взагалі я вважаю, як чув це і я від Єфремова, що основним завданням СВУ була не якась конспіративна робота, а тільки об'єднання всіх культурно-українських сил і поширення серед них переконання, що всі вони, незалежно від партійних своїх переконань, повинні будуть підтримувати кожен національний уряд визволення з-під більшовиків України...

Додатково тільки скажу, що СВУ не об'єднало всі культурні українські націоналістичні сили. Правда, під самий кінець, восени р. 1928 сталося об'єднання і замирення між Єфремовим і Грушевським (внаслідок посередницьких заходів Гермайзе), але чи увійшов сам Грушевський до СВУ я напевне не знаю...

Оригінал. Рукопис.

Архів СВУ. – Спр. 67098 ФП. – Т. 71. – Арк. 1-19.

Свідчення С.О.Єфремова**23 липня 1929 р.**

Показаного мені листа (у фотографічній копії) до П.Зайцева визнаю за свого. Писав до його, як до знайомого, маючи на увазі особливо – одержувати закордонні видання, яких тоді, через неустановленність поштового зв'язку з закордоном, одержувати інакше було ніяк. Відомості, що їх подавав я в листі, мали характер освітлювання більш настроїв тодішніх, з розмов між знайомими, і самого слова "організація" вжито не точно, бо ніякої організації тоді не було.

Відомості, мені переказані на допиті ніби з свідчень інших арештованих про організації пізнішого часу, їх плани, наміри, роботу, мою в них участь і т.п., цілком не відповідають дійсності. Про такі організації я не знав, участі в них не брав. Та й не міг брати, вважаючи на приписувані їм способи (панахиди з одного боку, терор – з іншого), які я принципово одкидаю.

Сергій Єфремов*Оригінал. Рукопис.**Архів СБУ. – Спр.67098 ФП. – Т. 11. – Арк. 2.*

Свідчення С.О.Єфремова

25 липня 1929 р.

1. Считаете ли Вы правильным воспитание современной молодежи со стороны Советской власти. Если нет, то почему?

Я не педагог, на теми виховання можу говорити тільки теоретично. Школа на мою думку, повинна задовольняти дві вимоги: 1) давати знання й 2) давати загальний розвиток. З цього погляду сучасна школа стоїть нижче за школу дореволюційну, особливо періоду 1905-1917 рр. Сучасна семирічка відповідає, приблизно, колишнім прогімназіям і скінчивши таку семирічку, недолітки 14-15 років повинні вже спеціалізуватися, вибираючи професійну школу. Така рання спеціальність безперечно шкідлива, бо свідомо не може бути вибрана й приводить до випадковості. Навіть студенти колись дуже часто міняли факультети, поки потрапили на наукову стежку, що відповідала їхній "вдачі". Вважаю також шкодливим і знищення університетів, а сучасні ВУЗ'и – не відповідними для загального розвитку студентства. Всякому, хто з студентством стикається, впадає в очі зниження як знаннів, так і загального розвитку в нього. Це виходить ніби наука другого сорта, що безперечно одіб'ється на загальному культурному рівневі держави.

2. Может ли быть советская современная молодежь преемницей и продолжательницей могучего развития украинской культуры?

Певна річ може: повинна. Треба тільки направляти її відповідним способом привчати до того, щоб вона виробляла в собі культурні звички й волю до справжньої роботи, без крикливості, дрібного політиканства й саморекламності. Так само треба подбати про розвиток духа товариськості, що тепер, мені здається, дуже підупав з цього погляду вважаю за шкідливі оті "чистки",

що одбувались, наприклад, останніми часами, коли позбавляти змоги побирати науку в залежності од походження, стану й т.ін. Коли б жив тепер Чернишевський, то його, можливо б, вичистили й не знати, скільки талановитих діячів у зародку позбавлені змоги свої таланти розвивати й культивувати – як раз на шкоду "могучему розвитку" української і всякої іншої культури. Наука не повинна бути привілеєю і відроджувати принцип "кухаркиних синков", хоч би й навиворіт – ледве сприяє розвиткові культури.

3. Нужно ли прибегать к какому-либо подпольному методу воспитания молодежи ("Товариства Єдності та Згоди" у школі Дурдуковського)?

У правильно поставленій школі не треба. Нелегальщина народжується там, де натуральні потреби й потяги дітей не задовольняються одверто.

4. Не есть ли такой метод воспитания молодежи – воспитание кадров для борьбы с Соввластью, как преемников на случай падения Соввласти на Украине?

Думаю, що ні. Я не знаю докладно завданнів згаданого "Товариства Єдності і Згоди", але вважаючи на його назву і на час, коли воно існувало (здається в перші роки, коли національний принцип ще не був цілком визнаний), воно могло тільки вносити корективи до шкільного життя.

5. Организация "СУМ – Спілка Української Молоді" організувалась, по показанням Павлушкова, Виноградова и др[угих] из "ТЕЗ", как 1) тактически более приспособленная к условиям конспирации, 2) для противодействия разрушительному влиянию на ТЕЗ Советского влияния (некоторые члены ТЕЗ'а начали переходить в Комсомол), 3) для органической и активной политической работы (разговоры о терроре, об эсках, о типографии, о работе среди селян и т.д.). В основном работа шла по Вашим директивам и под Вашим руководством.

Я не знаю, як організувалась СУМ, бо й про саме існування такої організації довідався тільки з питаннів, поставлених на допиті. Ні терору, ні тим "ексів" не визнаю принципіально, а тому навіть розмов не міг би полишити без протесту, аніж щоб давати директиви чи керівництво. Нелегальну типографію чи пропаганду за теперішніх часів, коли втрачені конспіративні звички дореволюційного часу, вважаю просто за неможливу і вже тому не став би на таку роботу накерувувати молодь.

6. *Если Вы отрицаете последнее, то Ваше отношение к подобным способам работы среди молодежи.*

Негативне, бо така робота, вимагаючи великих жертв, нічого позитивного не давала б і нікому не потрібна. Думаю, що молодь найперше повинна вчитись.

7. *Ваше отношение к тем "старикам" (людям опытным и знающим, что это значит), которые втягивают молодежь в подобные организации.*

Я вважав би таке втягування за злочинство перед молоддю й перед трудящими масами, коли б стрів де таких людей.

8. *Павлушков говорит, что программа СУМ была по Вашим отзывам, близка к программе эсеров.*

Якесь непорозуміння, але не знаючи програми СУМ, не можу його розплутати. В усякому разі навіть розмов серед есерів про терор або "екси" не могло бути.

9. *Мне Вы сказали, что возможно у Вас есть экземпляр этой программы, так как вы собираете подобные документы, как историческую ценность, значит они у Вас хранятся в Академии или в нелегальном месте. Если нет, где хранятся у Вас подобные документы?*

Я сказав, що неможливо, що програма була. Якщо її не взято під час трусу, значить її не було. Ні в Академії, ні в іншому місці, ніяких сховів не маю.

10. Известно ли Вам о кружках молодежи Гермайзе и Чеховского?

Про це чув тільки, що Гермайзе провадив якийсь науковий семінар, а у Чехівського збирались товариші його небожки – дочки для згадок про неї. Про якісь політичні завдання цих "кружків" нічого не знаю.

11. Вы раньше относились к подобным кружкам отрицательно, но на опыте ТЕЗ и кружков Чеховского – Гермайзе убедились, что в них можно воспитывать национальную молодежь? Где у Вас и с кем был такой разговор?

Такої розмови не пам'ятаю. Ледве чи й могла вона взагалі бути, бо як згадано, ні про ТЕЗ, ні про гуртки Гермайзе та Чехівського докладних відомостей не мав.

12. О своем разговоре с Вами Павлушков говорил, что Ваше мнение было, чтобы в первую голову обратить внимание на студентов села. Был ли разговор такой у Вас с Павлушковым?

Такої розмови не пам'ятаю. Вважаючи на моє загальне відношення до такої роботи (див. попереду), думаю, що її не було.

13. Был ли у Вас разговор с Павлушковым и Нечитайло, который ушел из организации и к которому нужно применить какие-то меры. Ваш совет был подождать, посмотреть, что с ним будет.

Не знаю Нечитайла і ніколи про нього не чув.

14. О Нечитайле Вам говорил Дурдуковский?

Див. відповіді на попереднє запитання.

15. В конце 1925 года (а может быть в 1926 г.) Павлушкову Вы посоветовали прекратить связь между Центр[альным] Бюро и низовыми пятерками (орг[аниза]ции СУМ), что он и сделал? Может быть это происходил разговор о методах подпольной работы и вообще?

Ніколи цього не було – ні в 1925 р., ні в 1926 р., ні раніше, ні пізніше.

16. Павлушков говорил, что он, Вы и Дурдуковский остро реагировали на убийство Петлюры. Какие у Вас были разговоры с ним по этому поводу?

Я вже відповів, що убивство Петлюри в мені викликали почуття обурення, як акт непотрібного терору над людиною політично мертвою й нікому не шкодливою, або як якась незрозуміла помста. Думку цю, очевидно, я й висловлював у розмовах з Павлушковим.

17. Организация СУМ разбрасывала прокламации во время богослужения в Софии. Знали ли Вы раньше об этом? Узнали ли об этом позже?

Не знав, ні попереду, ні потім.

18. Не известна ли Вам прокламация следующего содержания: "Люди. Украинці. В цю мить Україна стоїть над розкритою ще труною найкращого свого сина, що загинув од підлої запродавської руки... Кров його на Вас, на недбалости, товстошкурости вашій... Схаменіться – будьте люди"...

Такої прокламації не знаю.

19. Получали ли Вы Л[итературно]-Н[ауковий] В[існик] из Львова?

Одержував поштою.

20. Читал ли его Павлушков и др[угие]?

Регулярно не читав. Може зрідка, окремі книжки.

21. *От кого Вы получали эмигрантскую закордонную прессу?*

Окрім ЛНВістника, емігрантської и закордонної преси я не одержував. Зрідка присилала 1-2 числа якісь газети або вирізки разом з потрібними мені книжками книгарня наукового товариства ім.Шевченка у Львові – без мого замовлення. Так було наприклад з ювілейним числом "Діла". Часом витинки приходили просто в листах, але знову кажу, дуже рідко. (Од В.Дорошенка та Ів. Кревецького).

22. *Павлушков говорит, что на Ваших именинах 20.X.26 г. было у Вас много народа – Дурдуковский, Чеховский, Старицкая-Черняховская и др[угие]. Вы, Чеховский и Старицкая-Черняховская выступали с предложением организации комитета по сбору пожертвований на увековечение памяти Петлюры, был выбран комитет. Были ли у Вас именины, кто был и какие были разговоры о смерти Петлюры?*

Іменини були, гості були, можливо що були й названі особи. Але обрання комітету й взагалі всякі розмови на цю тему вважаю за фантазію.

23. *Весною 1927 года в Киев приезжал секретарь адвоката Тореса, Вы возмущались методами его работы в УНИК`у и вообще. Был ли у Вас с кем-нибудь по этому поводу разговор?*

Розмова була, а з ким, сказати не можу. Привод до розмови дали чутки про методи роботи Торесового секретаря, а саме ніби добираючи з газетних повідомлень матеріял про єврейські на Україні погроми, він тенденційно усі погроми, навіть білогвардійські, ставив на карб українцям. Якщо такий метод справді було прикладено до збирання матеріялу, то, річ певна, ціна його ніяка і я з обуренням до цього поставився.

24. *Кто Вам говорил о недопустимых методах работы Лекаста (секретарь Тореса), якобы он все погромы, бывшие на Украине, приписывал Петлюре?*

На це питання не хочу відповідати.

25. Дурдуковський говорив Вам о шкільній організації? Не припомните ли подробности этого разговора и название ее? ТЕЗ? СУМ?

Розмова була останні дні перед арештом з приводу заарештування Павлушкового. Дурдуковський тоді подав згадку, чи не було цьому причиною існування колись організації ТЕЗ. Про СУМ згадки не було.

26. Брал ли у Вас Павлушков читать книги "Национализм" и "Записки еврея и гражданина" Марголина? Когда?

Це було, оскільки пригадую, торік чи позаторік улітку, під час перебування мого на дачі в Звонковій. Я ці книги тоді брав з собою, щоб з ними ознайомитись.

27. На даче в Звонковой в 1927 г. какие велись у Вас разговоры "про придатні тепер методи нелегальної роботи"? Что Вы на это Павлушкову ответили? Говорили ли ему Вы про СУМ? Как при настоящих условиях нужно проводить работу?

Не пригадую такої розмови.

28. Имеете ли Вы у себя полный комплект бюллетеня процесса Шварцбарда или неполный комплект?

Був неповний примірник.

29. Где Вы говорили о роли Винниченко, который был свидетелем Шварцбарда на процессе? Говорили ли Вы, что этот поступок Вы рассматриваете, как национальную измену (со стороны Винниченко) и трудный для нации момент?

Де я говорив про виступ Винниченка – не пам'ятаю. Але я говорив не про "зраду" Винниченкову, а про крайню безтактність його вчинку, коли б він відповідалість за ці погроми звалював на свого товариша в уряді, забуваючи про власну відповідальність, бо ж

один з найжахливіших погромів (у Житомирі) був саме за головування в уряді Винниченка. Мені здавалося, що Винниченко в даному разі був би свідком не об'єктивним. А в тім виступ його не відбувся, й про характер його можливі були тільки здогадки.

30. Посылали ли Вы ответ Студинскому один в "Діло", другой – Д.Дорошенко в Берлин?

Я послав тільки один примірник відповіді до редакції "Діла". Другого не посилав Д.Дорошкові до Берліну, як і нікому іншому.

31. Кто перепечатал Вашу статью Вам на машинке?

Здається, що Павлушков, хоча добре не пам'ятаю.

32. Читали ли Вы статью Дурдуковскому и Павлушкову?

Чи читав їм цього, напевне сказати не можу, мабуть читав.

33. Через кого Вы пересылали Д.Дорошенко свой ответ Студинскому?

Знов кажу, що Д.Дорошкові відповіді я не посилав.

34. Когда это было (не в липні ли 1928 р.).

Фактично ціла справа. З відповіддю Студинському відбулося так. 18, як що не помиляюся, липня 1928 р. я послав рекомендованим листом в редакцію "Діла", на ім'я його редактора рукопис відповіді. Але не сподіваючись, що "Діло" надрукує різку статтю проти свого постійного співробітника, я разом з тим окремим листом прохав Вол. Дорошенка, що живе у Львові, щоб він побував у редакції, і коли стаття не буде надрукована, взяв рукописа й передав його на сховок до рукописного

відділу бібліотеки наукового товариства ім. Шевченка у Львові.

35. *Пересылали ли Вы письма за границу через Старицкую-Черняховскую, которая затем передавала их в немецкое консульство?*

Не пересилав.

36. *Сколько раз Вы были в немецком консульстве (2-3 или больше раз)?*

Був двічі: вперше – щоб з доручення професора Фасмера умовитися про пересилку консульством йому книжок; вдруге – повідомити, що на пересилку на дано дозволу.

37. *Был ли у Вас гр[ажданин] Вольный из консульства на квартире или в Академии?*

Був раз на квартирі з запрошенням на раут до консула, де мали бути, як було сказано в запрошенні, члени "Горсовета, профессора и общественные деятели". Я подякував, але на раут не пішов.

38. *Где и когда Вы познакомились с гр[ажданином] Вольным (сотрудником немецкого консульства)?*

Познайомився тоді, коли з доручення професора Фасмера зайшов до німецького консульства, щоб умовитися про пересилку Фасмерові книг. Це було, якщо не помиляюся, на початку 1927 року (а може в кінці 1926 р.).

39. *Посылали ли Вы кого-нибудь из служащих Академии в немецкое консульство с пакетами или письмами?*

Такого випадку не пам'ятаю.

40. *Что Вы получили через консульство?*

Нічого не одержував.

41. Считаете ли Вы себя виновным перед Советской властью, что ближайшие к Вам люди состоят в к[онтр]-р[еволюционной] организации? Говорили ли Вам об этом?

Не вважаю, бо про існування к[онтр]-р[еволюційної] організації не знав і ні від кого про неї не чув.

С.О.Єфремов.

Оригінал. Машинопис:

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т. 11. – Арк. 28-37.

Додаткові свідчення С.О.Єфремова**10 вересня 1929 р.**

Визнаю існування "Спілки Визволення України", контрреволюційної організації, і свою до неї приналежність, що працювала серед української інтелігенції з 1926 р. Основне завдання організації: боротьба з радянською владою за визволення України. Заснувалася вона в 1926 р. після смерті С.Петлюри, коли серед деяких кругів української інтелігенції появились надії, що ця смерть отозветься серед ширших мас і може бути викликане повстання. За перший період свого існування організація прийняла систему п'яток, вважаючи на її конспіративність:

Програма організації: 1) Боротьба за незалежну демократичну Українську Народню Республіку, хоча на першій порі демократичні гарантії можна було обмежити, вважаючи на переходовий стан держави; 2) В земельному питанні прийнято передачу всієї землі, за винятком лиш невеличких маєтків, трудовому селянству за викуп колишнім власникам за допомогою держави; 3) В робітничому питанні – широке робітниче законодавство, яке забезпечувало і гарантувало робітникам заробітню платню і добрий прожиток, затверджуючи робітникам усе, що дала радянська влада: норма робочого дня, обов'язкове страхування, охорона здоровля і профспілки, але вільні цілком од державного втручання й опіки; 4) Поновляється право власності: всі націоналізовані підприємства повертаються колишнім власникам, за винятком підприємств, що мають державне значіння, як от транспорт; підприємства, засновані радянською владою, лишаються за державою, провадяться державними коштами, поширюються і розгортаються для забезпечення од безробіття; 5) В національному питанні визнано принцип національної рівноправності, з забезпеченням прав усім національним меншостям, додержуючи тільки того принципу, щоб цим не порушувались інтереси корінних українських мас; 6) В освітній справі – загальна безплатна обо-

в'язкова освіта принаймні в низчій, а по змозі і в середній школі для всієї людності; 7) В церковній справі відокремлення церкви од держави; релігійні громади мають право юридичних осіб; допускається по школах викладання релігії представниками культу, але тільки на бажання батьків; 8) Держава забезпечує всім громадянам незалежно від національності, релігії, політичних переконань, однакове виборче, активне і пасивне право, на підставах загального голосування; 9) Визнається обов'язок за державою сплатити свою частину державних боргів колишньої Росії; 10) При заснуванні спілки з міжнародних орієнтацій покладалася на Польщу; в дальшому ж розвитку замінено цю орієнтацію орієнтацією на Німеччину з причини більшої культурности останньої держави; 11) Військова справа вирішалася в тому розумінні, що заводилася міліційна система з додержанням територіяльного принципу; постійне невеличке військо мало бути для внутрішньої служби і в прикордонній смузі; 12) Як вирішено фінансову справу – тепер вже не пригадаю. На чолі організації стояла центральна п'ятка, прізвищ їх називати не хочу.

С.Єфремов.

Оригінал. Рукопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т. 11. – Арк. 95, 95(зв).

З протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У

3 листопада 1929 р.

Про процес "СВУ"
(т.Балицький)

- а) Суд організувати в Харкові;
- б) для процесу виділити з числа звинувачуваних не більше 40 чоловік;
- в) забезпечити, щоб після затвердження ПБ ЦК КП(б)У тексту повідомлення ДПУ УСРР у справі про "Спілку Визволення України" з'явилося одночасно в українській і московській пресі;
- г) головою суду намітити тов. Мазура;
- д) державним обвинувачем виділити тов. Михайлика;
- е) громадським обвинувачем виділити т. Любченка.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф.1, оп.16, спр.7, арк.61.

Ухвала пленуму ради ВУАН

28 листопада 1929 р.

Заслухавши інформацію про викриття контрреволюційної "Спілки визволення України", Рада ВУАН перед лицем трудящих мас Радянської України, а також перед лицем трудящих мас Західної України і перед усім Радянським Союзом від імені вищої наукової установи Радянської України заявляє:

Україні, яку царат віками пригнічував, яку Денікін та інші російські контрреволюціонери намагалися загнати знову до єдиної неділимної тюрми народів; яку Петлюра та інші отамани продавали чужоземному капіталу та шарпали внутрі бандитизмом; яку імперіалізм в світовій війні намагався зробити своєю здобиччю, польський імперіалістичний наскок пограбував і спустошив – цій Україні Радянська влада забезпечила незалежність і рівність в братерському союзі Радянських Республік, швидше відновлення, розвиток і реконструкцію народного господарства і могутній небачений в історії розквіт національної культури.

Величезні успіхи соціалістичної реконструкції в індустрії і сільському господарстві відкривають перед Радянською Україною ще більш грандіозні перспективи розвитку соціалістичної за змістом, національної за формою культури.

І українська наука, що є наймогутнішим чинником соціалістичної реконструкції господарства і культурної революції, оточена в країні Рад пошаною, досягла розвитку і в своїй роботі на користь трудящих мас набирає нових величезних сил і можливостей.

Цього непереможного ходу соціалістичного будівництва, в якому наукові робітники Радянської країни займають своє почесне місце в рядах будівників соціалізму, безумовно, не може затримати спроба контрреволюційних змовників, що назвала себе "Спілкою визволення України", що даремно намагається під ніби національним прапором, а на ділі в інтересах заклятих ворогів українських трудящих мас, зірвати непереможне будівництво Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Пленум Ради ВУАН з обуренням відкидає спробу інтереси капіталістичної реставрації чужоземної експансії приховати нібито інтересами національної української культури; тільки Радянська влада дала справжнє національне і соціальне визволення українським трудящим масам і веде їх непереможно далі по шляху розвитку соціалістичного будівництва.

Пленум Ради ВУАН також з обуренням відкидає наклеп про те, що заходи Радянського уряду до забезпечення успішного розвитку соціалістичного будівництва і до припинення всіляких спроб як української, так і російської контрреволюції зірвати успішний хід соціалістичного господарства та культурного будівництва, є похід проти української культури, проти української інтелігенції. Вся маса української інтелігенції рішуче заплямувала контрреволюційну спробу групи покидьків та недобитків української контрреволюції. Прилюдний суд виявить всю ганебність цієї справи.

Пленум Ради ВУАН однодушно і однодумно з трудящими масами Радянської України, з безумовним довір'ям до Радянської влади і до політики Комуністичної партії, виправданої досвідом 12 років революції, дає рішучу відсіч і дасть надалі всіляким спробам повалити Радянську Україну та Радянський Союз і заявляє, що тільки в союзі науки і праці, в тісному контакті широких кіл наукових робітників може розвиватися справжня дійсно вільна наука.

Хай живе Радянська влада!

Хай живе союз науки і праці!

Друкується за:

Вісті ВУАН. – 1929. – № 11-12. – с. 18-19.

**Доповідна записка Голові ДПУ УСРР
В.А.Балицькому "Про підсумки роботи
по викриттю українського контрреволюційного
підпілля по Україні у зв'язку із справою "СВУ"**

1 грудня 1929 р.

В результате операции, произведенной в 28 округах по вскрытию украинского подполья, связанного с "СВУ", арестовано свыше 700 человек. Операция охватила правые украинские круги и выявила целый ряд группировок и организаций, проводивших антисоветскую работу на селе и в окружных центрах.

В ряде округов выявлены организационные ячейки "СВУ", проводившие работу под непосредственным руководством и по указаниям Киевского центра или отдельных членов президиума "СВУ" (Ефремов, Чеховский и др[угие]).

Наряду с этим операция показала, что почти все ликвидированные контр-революционные группировки и организации идеологически родственные с "СВУ" и так или иначе, если не всегда организационно, то по своей целеустремленности, методам работы, программной платформе, связаны с ликвидированным ныне украинским контрреволюционным подпольным центром – "СВУ".

Общая картина по разгрому украинской контрреволюции в округах к настоящему моменту представляется в следующем виде:

І. По материалам Киевского следствия, по показаниям основных руководителей "СВУ", организация имела свои отделения (филии) в следующих округах: Одесса, Днепропетровск, Умань, Винница, Каменец-Подольск, Чернигов, Николаев, Полтава, Житомир, Черкассы, Херсон.

Ко дню составления настоящей записки в некоторых округах, как-то: Одесском, Днепропетровском, Уманском, Николаевском, – выявляются ячейки "СВУ".

В других округах установлены либо отдельные лица, имевшие связи с "СВУ", либо контрреволюционные организации, о которых пока нет данных, как об орга-

низационных отделениях (ячейках) "СВУ", но которые представляют по своей политической установке совершенно аналогичные "СВУ" контрреволюционные объединения.

II. Материалы следствия проводимого в Окротделах представляют положение в следующем виде:

ОДЕССА

По данным Киевского следствия – показаниям А.Никовского и С.Ефремова установлено, что филия "СВУ" в Одессе была организована Никовским, приезжавшим для этого в Одессу в 1926 году.

Никовским был завербован бывш[ий] член УСДРП, профессор М.Слабченко, в текущем году избранный в академики ВУАН. Вербовка происходила в присутствии его сына Т.Слабченко.

М.Слабченко охотно согласился принять участие в организационной деятельности "СВУ". Кроме того, Никовским был завербован Панченко и Белоскурский.

Ход работы по созданию ячейки "СВУ" в Одессе контролировался Киевским центром, посылавшим в Одессу впоследствии Чикаленко П. и выездом Ефремова.

Кроме того, в Киев в 1927 г. для доклада выезжали члены организации М.Слабченко и Панченко.

Показания Никовского подтверждаются и Ефремовым. В 1927 г. из доклада М.Слабченко в Киев выяснилось, как говорит Ефремов, что организация в Одессе развернула свою работу, что ею охвачено несколько десятков членов, разбитых на кружки, причём организация имеет большое влияние в одесских вузах.

С.Ефремов назвал членами Одесской филии "СВУ" – М.Слабченко, Гордиевского, Музычко, Герасименко, Панченко и Комарова. Гордиевский, Музычко, Комаров не арестованы.

Следствием по Одессе эти данные в основном подтверждены. Установлено, что руководящая роль в организации принадлежит профессору М.Слабченко.

Основным ядром филии "СВУ" в Одессе была группа, в которую помимо М.Слабченко, входили профессора Герасименко, Музычко, Гордиевский, Панченко (педагог) и Комаров – зав[едающий] украинской библиотекой. Большинство членов этой группы составляло

шовинистический актив Одесского Научного Товарищества. Из них арестованный Панченко сознался в причастности к "СВУ".

Он подтвердил, что филия "СВУ" в Одессе была организована в 1926 г. приезжавшим в Одессу Никовским.

ПОКАЗАНИЯ ПАНЧЕНКО

Никовский говорил ему, что в Киеве существует организация, ставящая целью создание новой, "не советской Украины". Организация эта уже достаточно окрепла и имеет разработанную программу. Методы деятельности организация предусматривает различные:

..."не останавливаясь даже перед поднятием вооружённого восстания, так как для этого есть полная возможность, учитывая то недовольство, какое наблюдается среди крестьянства и ту поддержку, которую организация получит извне"...

Большую роль, по мнению Никовского, сыграют общественно-культурные организации, которые должны провести подготовительную работу. Во главе Киевской организации стоит С.Ефремов.

ОБ ОДЕССКОЙ ФИЛИИ

Никовский говорил, что в Одессе необходимо создать руководящую пятёрку. Главенствующая роль в ней будет отведена украинцам, занимающим видное положение в общественных кругах. Панченко же должен был проводить работу в Музыкальном Товариществе им. Леонтовича.

С целью создания пятёрки в Одессе, Никовский непосредственно связался с Белоскурским, М.Слабченко и др[угими].

ГРУППА М.СЛАБЧЕНКО

Помимо этой основной ячейки установлено, что М.Слабченко создал вокруг себя группировку "будущих молодых украинских профессоров", в состав которой вошли – его сын Т.Слабченко, Ралев, Арсени, Секиринский, Грищенко Л. М.Слабченко вел антисоветскую об-

работку членов этой группы ещё в то время, когда они были студентами ИНО; по окончании ИНО они были втянуты М.Слабченко в Научно-исследовательскую кафедру при ИНО, которой он же руководил. В результате им была создана сплочённая контрреволюционная организация, члены которой проводили шовинистическую работу в школах среди молодёжи, где они работали как педагоги.

О МЕТОДАХ ПРЕПОДАВАНИЯ

Тарас Слабченко говорил Арсени, что излагая историю Украины, он ставил целью "разложить слушателей", проводя шовинистическую обработку их.

..."Моя задача приучить слушателей к тому, что история Украины -это история отдельного, с ярко выраженными чертами, народа"...

Тарас Слабченко говорил Арсени, что последний должен "воспитывать молодёжь в европейском духе, чтобы все ненавидели все русское, московское"... (Показания Арсени).

Все члены этой организации, кроме М. и Т. Слабченко, арестованы. Не называя "СВУ", Арсени, Ралев и Секиринский дали показания о составе и политической платформе организации, носившей явно фашистский характер.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПЛАТФОРМА ГРУППЫ М.СЛАБЧЕНКО

По данным Киевского следствия, М.Слабченко говорил Никовскому (во время пребывания его в Одессе в 1926 г.), что он считает Петлюру "национальным героем"и , что самостоятельную Украину он представляет себе как -

..."большое империалистическое государство с господством на Чёрном море, с интенсивной хозяйственной системой и широкими рынками сбыта"...

В результате влияния М.Слабченко в гораздо более откровенной форме высказывали свои политические взгляды члены того кружка, которым М.Слабченко непосредственно руководил.

Политическая установка этой группы носила ярко выраженный, буржуазно-националистический, империалистический характер и в основном сводилась к следующему:

... "Бессарабия должна принадлежать Украине, порт Данциг должен быть украинским потому, что Украина имеет на него все исторические права. Польское население должно быть украинизировано, а если оно не захочет украинизироваться, то его нужно вырезать..."

... "Каждый молодой организм должен развиваться за счёт другого организма..."

Будущая же Украина должна развиваться за счёт Румынии, Польши, Великороссии и вести "только агрессивную политику". (Показания Арсени).

Тарас Слабченко говорил Арсени, что "для роли руководителя Украины нужен человек более твёрдый и сильный, нежели Петлюра". О диктаторе говорил Арсени и М.Слабченко, по мнению которого скоро "появится человек, за которым пойдут все", и который выведет Украину из её тяжёлого положения.

Ралев говорил, что крестьянство сейчас разорено и положение его хуже, чем при крепостном праве. Все крестьяне ненавидят Советскую власть. Единственное, что спасёт Украину от коммунистов – это война. Тогда крестьянство повернет оружие против них (коммунистов).

Ралев говорил Арсени:

... "Если бы переменялась власть, я первый пошёл бы в украинскую ЧК и стрелял бы не так, как эти..."

О необходимости создания украинской ЧК по образцу большевистской, что говорил Ралев и Т.Слабченко (показания Арсени).

Показаниями Арсени установлено, что также под руководством профессора М.Слабченко находилась ликвидированная контрреволюционная группировка вокруг секретаря ОкрОНО Пелищенко, в состав которой входили Нестеренко, Крикун, Рута, Дорохольский, Каховский – учителя одесских школ.

Связью между этой группой и М.Слабченко являлся Арсени. Деятельность этой группировки сводилась к политической обработке молодёжи и аналогична деятельности школьной линии "СВУ".

Одесская филия "СВУ", помимо руководства указанной выше группировкой, охватывала своим влиянием Музыкальное Товарищество им. Леонтовича, впоследствии реорганизованное в ВУТОРМ, в котором проводилась работа Панченко, Белоскурским и Навроцким. Шовинистическим активом этого товарищества устраивались вечеринки под видом "чашки чая". После "официальной части" происходили собрания, на которых оставалась только "своя публика" и проводилась соответствующая обработка близких к идеям "СВУ" людей.

Постоянными посетителями этих вечеринок были М.Слабченко, Бржицкий (арестован), Букатевич, Бондаренко.

Одесская филия максимально использовала нелегальные возможности для развёртывания работы и охвата своим влиянием различных участков. В частности, через Навроцкого она проникла в кооперативную профшколу. По данным Панченко, Навроцкий был втянут в организацию.

Легальные возможности Одесская филия "СВУ" использовала особенно широко для работы среди студенческой молодёжи. Ею организовывались студенческие литературные кружки, была попытка организовать "театр на дому" и т.п.

Наряду с этим из шовинистического студенческого актива создавались и нелегальные контрреволюционные группировки, проводившие антисоветскую работу среди студенчества и на селе, о чём свидетельствует и ликвидированная контрреволюционная группировка студентов одесских ВУЗ'ов.

Группировкой был организован литературный кружок "Полум'я", ставивший целью, путём изучения украинской литературы, воспитывать студенчество в национальном духе.

Члены кружка проводили шовинистическую обработку студенчества, осторожно втягивая новых членов, применяя методы "СУМ'а" в Киеве (индивидуальная обработка и втягивание в организацию, не называя её). Для работы на селе группировка использовала выезды на село, для практических работ, членов группировки – студентов СХИ.

Следствием установлено, что среди учителей 77 жел[езно]дорожной школы в Одессе существовала контр-

революционная организация, в которую входили учителя Казка, Ильин, Полищук – арестованные Окротделом ГПУ.

По данным агентуры, Казка начал контрреволюционную подпольную работу ещё в Чернигове, после ухода Петлюры, и до 1923 г. жил в Днепропетровском округе, а после этого, по заданию Киевского центра украинской контрреволюционной организации, приехал в Одессу. Вместе с ним приехал в Одессу и профессор Жук, член "СВУ".

В Одесском Окротделе ГПУ имелись данные о причастности Казки к контрреволюционной организации студентов одесских ВУЗ'ов.

На допросе Казка подтвердил свои связи с контрреволюционными группировками ряда городов. По Днепропетровску он назвал П.Ефремова (член "СВУ", арестован Днепропетровским Окротделом ГПУ).

По Чернигову он был связан с днепропетровским профессором Жуком (член "СВУ"), по Киеву Казка назвал Рыльского, Зерова, Филипповича, С.Ефремова, Никовского, Крымского.

По Одессе Казка подтвердил свою связь с активными участниками контрреволюционной организации одесских ВУЗ'ов – Бильком, Стефановским (арестованы в Одессе) и близкую связь с учителями Ильиным и Полищуком.

Казка отказался дать более подробные сведения о своем участии в контрреволюционной организации.

Поставленный перед необходимостью дать откровенные показания, Казка покончил самоубийством.

Следствие по Одессе разворачивается. Упор взят на раскачку Белоскурского и дальнейшую обработку Панченко.

ДНЕПРОПЕТРОВСК

По данным Киевского следствия, в Днепропетровске существовала филия "СВУ".

С.Ефремов показал, что филия "СВУ" в Днепропетровске была организована в начале 1927 г. его братом профессором П.Ефремовым.

Через некоторое время П.Ефремов, по приезде в Киев, информировал Киевский центр "СВУ" о том, что

им уже организована группа в составе профессора Пархоменко, Бричкевича и Л.Бедновой.

В 1928 г. в Днепропетровск выезжал С.Ефремов, присутствовавший на заседании Научного Товарищества.

С.Ефремов показывает, что основное внимание группа должна была уделить работе в днепропетровских ВУЗ'ах, в особенности в ИНО и Горном Институте.

Предполагалось развернуть работу среди рабочих днепропетровских заводов.

Следствием в Днепропетровске данные Киевского следствия в основном подтверждены.

Арестованный П.Ефремов признал своё участие в "СВУ" и показал, что он был завербован, во время приезда в Киев, С.Ефремовым в 1927 г. и проводил работу по втягиванию членов в организацию и шовинистическую обработку студенчества.

Об этом П.Ефремов даёт следующие показания:

..."В этот мой приезд я говорил с братом о политическом положении. Оба мы высказывали недовольство политикой правительства и говорили о принципах государственной жизни, отвечавших бы нашим взглядам. Как вывод из этого, возник вопрос о реализации этих положительных, по нашему мнению, форм государственной жизни. Мой брат рассказал мне, что этот вопрос в Киеве уже вышел из стадии дискуссии и поставлен на реальную почву в форме создания политической организации под названием "Спілка визволення України". С.Ефремов познакомил меня с основными программными пунктами организации. Некоторые пункты программы вызвали с моей стороны возражения. Брат убеждал меня, что эта организация межпартийная и поэтому должна идти на компромисс"...

ОРГАНИЗАЦИЯ ФИЛИИ В ДНЕПРОПЕТРОВСКЕ

П.Ефремов взял на себя обязанность организовать филию "СВУ" в Днепропетровске, развернув работу среди профессуры, преподавателей ИНО, а также в днепропетровских ВУЗ'ах. Основную работу нужно было провести в Научном Товариществе. Однако, С.Ефремов говорил о необходимости развернуть работу по разным линиям и указывал даже, что нужно охва-

тить своим влиянием рабочих днепропетровских заводов.

По приезде в Днепропетровск, П.Ефремов приступил к выполнению взятых на себя задач.

... "Первый вопрос, ставший практически передо мной, заключался в том, чтобы ближе подойти к украинским профессорам и преподавателям ИНО, ознакомиться с их настроениями и взглядами со специальной целью выяснить материал, пригодный для втягивания в организацию" ...

О ЦЕНТРАЛЬНОЙ ГРУППЕ

... "Вторая задача, которая была поставлена в Киеве – это создание небольшой группы из целиком надёжных людей, которая была бы центром организации, направляла бы работу и, по возможности, как можно шире, охватывала днепропетровские академические круги" ...

О СОСТАВЕ ЦЕНТРАЛЬНОЙ ГРУППЫ

Намечая состав центральной группы, П.Ефремов задумывался над тем, кто в Днепропетровске может стать той центральной фигурой, вокруг которой можно объединить украинские шовинистические круги. Наибольшей популярностью в украинских кругах пользовался профессор Эварницкий. Однако, политическая неграмотность его, несдержанность и ряд других недостатков, по словам П.Ефремова, были причиной того, что Эварницкий организационно, якобы, не был втянут в "СВУ". Однако, П.Ефремов считал возможным –

... "использовать Эварницкого и его популярность, как украинского националистического деятеля для того, чтобы в широких кругах населения Днепропетровска усиливать и укреплять националистические идеи" ...

П.Ефремов завербовал в центральную группу Л.Беднову, жену видного украинского эмигранта-профессора Беднова (Чехословакия) и профессора Пархоменко. П.Ефремову казалось, что профессор Пархоменко "не впервые слышит об этой организации" и именно поэтому он без колебаний вступил в неё.

Профессор Бричкович, якобы, не был втянут в "СВУ". Однако, П.Ефремов считал его полезным и ценным работником, которого необходимо привлечь к работе.

Не называя пока всего состава центральной группы, П.Ефремов показал, что им были завербованы в "СВУ" Ненадкевич (служащий), Симоненко – научный работник, ассистент ИНО и учитель Демичев, проживающий в Криворожском округе.

Из них свою принадлежность к "СВУ" признал Ненадкевич.

О НАУЧНОМ ТОВАРИЩЕСТВЕ

Основной базой деятельности центральной группы "СВУ" было Научное Товарищество, объединившее все наиболее активные шовинистические научные круги, причем националистические тенденции сильно давали себя знать и до организации Днепропетровской филии "СВУ".

В основном П.Ефремов приводит в подтверждение этого следующие факты:

..."1. Пожизненным почётным председателем Научного Товарищества был избран Эварницкий, причём торжественное празднование 70-летия его жизни в некоторой части носило антисоветский характер. Было приветствие от какого-то музея из Праги, подписанное эмигрантом Бедновым, было приветствие, составленное в религиозном духе.

2. Организация торжественных заседаний в Научном Товариществе, носивших характер украинских националистических демонстраций.

3. Выборы почётным членом Научного Товарищества С.Ефремова.

4. Националистический характер докладов, устраивавшихся в Научном Товариществе, на которых присутствовала широкая аудитория.

Особенно ярко выраженный националистический характер имели доклады Эварницкого.

5. Борьба с попытками придать работе Научного Товарищества советский характер, борьба с марксистским влиянием, уклонение от участия в советских торжествах.

6. Перевес в Совете и Правлении Научного Товарищества украинцев, в особенности с 1927 г., когда председателем правления был профессор Малиновский, а впоследствии Пархоменко, и учёным секретарём П.Ефремов"...

До 1927 г. все эти тенденции, по словам П.Ефремова, не были продиктованы какой-либо политической организацией, после вступления его в "СВУ", П.Ефремов в работе Научного Товарищества целиком проводил линию "СВУ".

Сравнивая деятельность Научного Товарищества с деятельностью ВУАН, П.Ефремов показывает:

..."В Днепропетровском Научном Товариществе повторялось то же самое, что в более ярких формах было продемонстрировано в Киеве в разных секциях ВУАН, заседания которых использовались для создания среди слушателей политических настроений, которые служили бы почвой для внедрения идей "СВУ". Только, разумеется, в Днепропетровске это повторялось в меньших размерах и с меньшими результатами"...

П.Ефремов говорит, что вину за это он должен принять на себя, как член Президиума и Совета Товарищества —

..."сознательно проводивший в жизнь указанные выше контрреволюционные тенденции"...

О РАБОТЕ СРЕДИ СТУДЕНЧЕСТВА

Выше мы привели показания П.Ефремова о том, что в Днепропетровске членами "СВУ" являлись Курепко, Симоненко и Дудник.

Данными следствия установлено, что последние принимали участие в контрреволюционной группировке студенчества, частично ликвидированной в 1928 г., до раскрытия "СВУ". По этому делу, а также по агентурным данным, установлено, что организация охватывала ряд днепропетровских ВУЗ'ов.

О своей деятельности П.Ефремов показывает, что он на лекциях вёл шовинистическую обработку молодёжи.

В результате этого —

... "Молодежь, увлечённая национализмом, отходила от реальной работы в условиях советской действительности, выискивала ее отрицательные стороны"...

... "Мечты о самостоятельности Украины подогрелись настолько, что вели к контрреволюционным настроениям и противопоставлению советскому строю европейской буржуазии"...

П.Ефремов считает, что такими мерами он воспитывал враждебные Советской власти элементы.

Установлено, что в медпрофшколе существовала контрреволюционная шовинистическая группировка, в которую входили студенты медпрофшколы – Белый, Жижжун, Великодний, Пещанский. Группировка ставила целью борьбу за "самостоятельную Украину", агитацию среди студенчества и на селе.

Белый и Великодний сознались.

Ряд зацепок, полученных Окротделом ГПУ, свидетельствует о том, что в Днепропетровске существовала разветвлённая организация, охватывающая днепропетровские вузы.

Днепропетровским Окротделом ГПУ разрабатывалась шовинистическая группировка в бывш[ем] пчеловодном Товариществе, в которую входили бывш[ие] члены антисоветских украинских партий; целью было объединение национальной украинской интеллигенции.

Следствием установлено, что в этом пчеловодном Товариществе активную работу проводил старый украинский общественный деятель бывш[ий] член УПСФ – Богуславский, связанный с С.Ефремовым; П.Ефремов показал, что его брат С.Ефремов, во время приезда в Днепропетровск, связался с Богуславским.

В пос[ёлке] Амур существовала контрреволюционная группировка, в состав которой входил актив автокефальной общины. Группировка проводила шовинистическую агитацию. установлено, что в Днепропетровск приезжал В.Чеховский, проводивший с прихожанами нелегальные совещания, и автокефальный епископ Пивоваров, арестованный в Каменце.

Арестованный Соколовский показал, что он принимал участие в кружке бандуристов, организованном при ж[елезно]д[орожном] клубе Степовым, в который вошли студенты ИНО Кулинич, Луковецкий, Сагайдак, Удовенко и Роберт.

Члены кружка, раз'езжая по селам, вели шовинистическую агитацию. Соколовский показывает, что ему известно о существовании подпольного кружка с участием профессора Эварницкого, распространяющего украинскую литературу. По показаниям Соколовского, Степовой предлагал ему вербовать в организацию молодежь.

УМАНСКИЙ ОКРУГ

По данным Киевского следствия установлено, что в Умани была организована ячейка "СВУ", работавшая под руководством Крымского. Эти данные подтверждаются Уманским следствием.

Уманским Окротделом ГПУ раскрыта и ликвидирована Звенигородская организация "СВУ", созданная академиком А.Крымским, его секретарем Левченко и студентом Киевского ИНО - Григоровичем (члены "СВУ", из них не арестован А.Крымский).

В состав организации входили Крымский Е.Е., брат академика А.Крымского, Шиманский М.П., Подгрушный, Павлюк, Гайченко, Правосудович и Терещенко, большинство из них - учителя. Шиманский сознался в причастности к "СВУ", дал показания о Киевском центре "СВУ" и его деятельности и периферии "СВУ". Он же назвал состав Звенигородской организации.

Шиманский показал, что основной задачей этой организации была работа по созданию новых шовинистических кадров.

На лекциях при изложении предмета, членами "СВУ" - учителями велась осторожная шовинистическая обработка молодежи, причем говорилось о зависимом положении Украины, о тяжелом положении крестьянства. Прямо и открыто об этом говорилось в нелегальных кружках из отобранной и обработанной молодежи.

Обработанная в этих кружках молодежь получала задания при работе на селе вести антисоветскую и шовинистическую агитацию о тяжести налогов, хлебозаготовки, о несправедливой политике Соввласти по отношению к крестьянству.

... "Таким образом, крестьянам старались постоянно внушать идею о "самостоятельной Украине" и необходимости переворота"...

"СВУ" разлагала комсомольские организации, обрабатывая отдельных комсомольцев, которые продолжая оставаться членами ЛКСМУ, вели там работу по заданиям "СВУ", а также проводя в комсомол своих кандидатов, воспитанных в духе "СВУ".

Как пример, Шиманский приводит члена Звенигородской организации "СВУ" Гейченко.

В числе членов Звенигородской организации "СВУ" была зав[едующая] музеем С.Терещенко, которая, проводя шовинистическую работу в музее, вела работу среди селян, собирая сведения о настроениях крестьянства и передавая их Левченко.

Одним из методов деятельности Звенигородской организации "СВУ" была шовинистическая обработка молодежи в кружках при профтехшколе, кооператшколе и рабочем клубе.

Шиманский показал, что в Умани существуют кружки в педтехникуме и агротехникуме. Руководителем кружков в педтехникуме является пом[ощник] директора педтехникума Черняховский Ф.И., который поддерживал связь непосредственно с Киевским центром.

Черняховский и группа учителей, с ним связанных – Босенко, Балицкий и зав[едующий] музеем Безвенгинский – арестованы.

Установлено, что в 1-й Уманской трудшколе, которой заведовал арестованный член "СВУ" учитель Палляничко, велась массовая шовинистическая агитация среди учащихся.

Состав учеников подбирался преимущественно из детей кулаков и зажиточных, среди которых эта агитация имела большой успех. В школе устраивались литературные вечера с программой, рассчитанной на подогревание национально-шовинистических чувств.

1-я Уманская школа во многом напоминает 1-ю школу им. Шевченко в Киеве, которой заведовал В.Дурдуковский.

Арестованный учитель Иванский показал, что 1-я Уманская школа поддерживала "культурную" связь с школой Дурдуковского в Киеве.

Аналогичная связь устанавливалась с 1-й Монастырищенской школой.

Установлено, что арестованные в Жашковском районе кооператоры Плахута, Макаренко, Кобылянский и др[угие] поддерживали тесную связь с руководителем кооперативной пятёрки "СВУ" Болозовичем, высланным за контрреволюционную деятельность. Установлено, что приезжавшими в Жашковский район инструкторами устраивались собрания кулаков под видом вечеринок, на которых проводилась шовинистическая агитация.

По агентурным данным, Болозович и Юнкевич (высланный вместе с последним) давали задания Макаренко организовывать "Крестоюзы".

Из арестованных по этому делу серьёзного внимания заслуживает Плахута, связанный с руководителями ликвидированной ранее "Украинской Мужичьей Партии" — Доленко, Лещенко, Жилиным, Дражевским и Стороженко.

Уманским Окротделом ГПУ арестован, кроме того, ряд автокефальных попов, проводивших активную контрреволюционную работу. Наибольшего внимания заслуживают поп Антонюк, бывш[ий] петлюровский офицер, Чижский, бывш[ий] офицер, бывш[ий] студент Коммерческого института Мизецкий и др[угие].

Следствием установлена контрреволюционная деятельность автокефалии в Уманском округе и связь автокефальных попов с членами автокефального центра "СВУ" — Чеховским, Липковским и Хомичевским.

Ликвидирована также контрреволюционная группировка студентов Уманского педтехникума, в состав которой входили студенты Гиглавый, Кулиш, Повстенко, Поржицкий, Мовчан и др[угие].

По имеющимся данным, члены этой группировки проводили шовинистическую агитацию среди студентов и связывались с членами "СВУ" в Киеве.

НИКОЛАЕВСКИЙ ОКРУГ

По показаниям Ефремова, в Николаеве существовала филия "СВУ". Фамилий участников Ефремов не назвал.

При операции по украинской контрреволюции в Николаеве были арестованы наиболее активно про-

явившие себя представители правых шовинистических кругов, главным образом, преподаватели ИНО, работники местного Научного Товарищества.

Следствием установлено существование в Николаеве филии "СВУ". Арестованный Лагута сознался в причастности к организации "СВУ" и в проведении шовинистической работы среди учительства и студентов. По его словам, в Николаеве служилась панихида по Петлюре, под видом панихиды по Франко.

Как членов "СВУ" он назвал Каминского, зав[едующего] музеем в Николаеве и автокефалиста Гука. Арестованный Гудзь-Засульский, Бачинский и Левицкий сознались в проведении ими шовинистической деятельности, под влиянием Лагуты, не признавая своей принадлежности к "СВУ".

У Каминского при обыске обнаружено письмо, в котором ему в зашифрованном виде даются указания по проведению подпольной работы. Каминский сначала показал, что он видит это письмо впервые, но потом признал, что письмо написано ему Близнюком.

В Николаеве арестован Мюллер за антисоветскую шовинистическую агитацию. Мюллер — немец по происхождению, акклиматизировался на Украине и принимает участие в украинском движении с 1900 годов. При обыске у него обнаружено много написанных им стихов и песен резко шовинистического характера.

Одно из этих стихотворений посвящено "славному кобзарю М.Каминскому".

Следствием прорабатывается причастность Мюллера к Николаевской ячейке "СВУ".

Следствием установлена также антисоветская деятельность арестованного студента Блохина, организовавшего кружок молодёжи, в котором им проводилась шовинистическая работа.

Блохин поддерживал связь с членом Киевского центра "СВУ" Старицкой-Черняховской.

По показаниям Лагуты, филия "СВУ" в Николаеве организована бывшим комиссаром Центральной Рады в Таврии Близнюком, который приезжал с этой целью в Николаев. Близнюк арестован Кременчугским Окротделом ГПУ и направлен в Николаев. Он пока откровенных показаний не даёт.

ПОЛТАВСКИЙ ОКРУГ

По данным Киевского следствия, в Полтаве была организована филия "СВУ", создавшаяся из организованной в 1926 г. в Полтаве "БУД"овской ячейки.

Показания Рудинской свидетельствуют об организации в 1923 г. в Полтаве "БУД"овского объединения в составе Щепотьева, Голобородько, Чуйко, Жигагло, Товкача и Воропая.

Чеховский показал, что на первом заседании "СВУ" Ефремов назвал Щепотьева и Товкача из Полтавы, как лиц, которых можно привлечь к организационной работе.

С.Ефремов в своих показаниях останавливается на вербовке им в конце 1927 г. в "СВУ" Товкача.

Товкач согласился и впоследствии, прибыв в Киев, сообщил об организации группы в составе Щепотьева, Бузинного, Голобородько, Станиславского и "кажется" Мороза, Шульги и Хохлича".

По показаниям Ефремова, Полтавская филия "СВУ" в основном проводила работу по автокефальной и кооперативной линиям.

Установлено, что основное ядро Полтавской филии "СВУ" было разгромлено при ликвидации Полтавским Окротделом ГПУ в 1928 г. контрреволюционной украинской интеллигенции во главе с профессором Щепотьевым.

При ликвидации этой организации были высланы профессор Щепотьев, уполномоченный Украинского Красного Креста Левченко и учителя Ломакин Н.И. и Голобородько Д. и П.

Деятельность этой организации, её методы в основном совпадают с деятельностью "СВУ".

Щепотьевская организация вела работу по захвату руководящих постов в научной и педагогической работе, использованию в контрреволюционных целях советского аппарата, в частности Украинского Красного Креста; на селе задачей организации было проводить в советы кулаков и овладевать низовым аппаратом.

Необходимо отметить, что в политической установке Щепотьевской организации были весьма сильные фашистские тенденции.

Один из главных фигурантов Левченко говорил в 1926 г.:

... "Приход к власти в Польше Пилсудского – это необходимость каждой страны в настоящих условиях иметь во главе диктатора, потому что годы войны и революции расшатали общественно-политические устои общества в каждом государстве.

То же и в нашей стране. У нас ставка на демократию отпала сама по себе и сейчас имеется неотложная потребность, чтобы и мы имели диктатора, который сумел бы прибрать к рукам всю государственную распущенность и поставить дело строительства и возрождения нашей страны на надлежащие рельсы.

К этому в конечном счёте мы придём: партийный раскол и неурядицы, приобретающие всё больший размер и значение, приведут к тому, что массам надоест эта комедия и они вручат свою судьбу диктатору"...

Эти агентурные данные с достаточной ясностью характеризуют фашистские взгляды одного из лидеров щепотьевской организации.

При операции по украинской контрреволюции в связи с делом "СВУ" арестованы бывш[ие] члены УПСФ – Товкач, профессор Бузинный, Воропай и ряд других лиц, контрреволюционная деятельность которых не была полностью выявлена во время ликвидации щепотьевской организации в 1928 г. Эта группа продолжала свою деятельность после высылки Щепотьева и организовала ему систематическую денежную помощь, собирая ежемесячно до 200 рублей.

Товкач признал своё участие в "БУД"е и дал показания о характере и составе собраний, проводившихся в 1924 г. в Полтаве с участием С.Ефремова.

Кроме того, Товкач признал, что в 1925 году С.Ефремов говорил ему о решении, состоявшемся в Киеве, преобразовать "БУД" в новую организацию на более широких основах и информировал его о программе и задачах этой организации.

Полтавская организация поддерживала тесную связь с подпольем украинской контрреволюции в Харькове. В 1923 г. Товкач связал С.Ефремова с бывшим членом УПСР Доленко и впоследствии поддерживал тесную связь с ним и остальными руководителями ликвидированной в 1927 году в Харькове "Украинской Мужичьей Партии" – Левченко, Щербаненко.

Следствием установлено, что в Полтавском округе проводилась широкая работа по созданию контрреволюционной группировки под видом автокефальной церкви.

Организационная работа по созданию автокефальной периферии проводилась членами Киевского центра "СВУ" Чеховским, Липковским, епископом Жевченко и священником Тараном.

Как на один из наиболее ярких примеров этой деятельности, можно указать на ликвидированную ранее контрреволюционную организацию автокефалистов, во главе с неким Жовницким (заключенным в концлагерь), ставившую себе целью организацию восстания против Соввласти, и на ликвидированную в настоящее время аналогичную организацию, во главе с бывш[им] активным петлюровцем, руководителем автокефальной общины Ведюком и автокефальным попом Стрижаком. Лица эти, под непосредственным влиянием Жевченко и Тарана создали в с. Жуковке контрреволюционную организацию численностью до 25 человек из крупных кулаков, срывали на селе проводимые Советскими органами кампании и подготавливали восстание против Советской власти. По этому делу арестовано 24 человека.

Показаниями арестованных автокефальных попов установлена контрреволюционная работа автокефальной церкви, использовавшейся шовинистическими элементами в контрреволюционных целях.

При Воскресенской и Покровской общинах были организованы сестричества, которые, помимо церковных дел, занимались помощью арестованным за контрреволюционную деятельность автокефалистам. Установлено, что после убийства Петлюры среди полтавских автокефалистов ставился вопрос о необходимости служить панихиду по Петлюре.

ЧЕРНИГОВСКИЙ ОКРУГ

По данным Киевского следствия, в Чернигове существовала довольно сильная филия "СВУ".

Почва для организации ячейки "СВУ" в Чернигове была подготовлена Ефремовым во время поездки в Чернигов в 1925 г. После возникновения "СВУ" в Киеве, Холодному была поручена организация Черниговс-

кой филии, что и было выполнено им в 1926 г. путём ознакомления участников Черниговской группировки с программой и уставом "СВУ".

В марте 1927 г. Ефремов, будучи в Чернигове, присутствовал на собрании членов Черниговской организации. Как членов "СВУ" по Чернигову Ефремов называет – Шевелёва, Карповича, Лебеда, Бузиловича и В.Карачевскую (из них арестован только Карпович). Работой филии "СВУ" были охвачены Научное Товарищество, городские школы и автокефалия.

По показаниям Чеховского в Чернигове существовал кружок украинской интеллигенции, поддерживавший автокефалию. Основателя этого кружка Руденко Чеховский, проинформировавши о существовании "СВУ", привлёк к организации, утвердив его кандидатуру на совещании центра "СВУ" в конце 1927 или в начале 1928 г.

Из арестованных по Чернигову членов "СВУ" пока никто "СВУ" не назвал. Следствием установлено существование в Черниговской школе в течение пяти лет контрреволюционной группировки учителей, созданной Холодным, которая проводила шовинистическую обработку среди школьной молодёжи и поддерживала связь с членами "СВУ" в Киеве. Группировка, в числе других антисоветских действий, собирала деньги для помощи админвысланным украинцам.

В свое время, с 1921 по 1925 г. группировка активно участвовала в работе автокефальной церкви, создала её в Чернигове, идеологически руководила и вдохновляла её деятельность.

КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСКИЙ ОКРУГ

По показаниям члена "СВУ" Ефремова в Каменец-Подольске существовала филия "СВУ", в которую "возможно", входили Филь и Любарский, а по показаниям В.Чеховского, – Сицинский (Филь и Сицинский арестованы).

По показаниям В.Чеховского, в Каменце, по линии автокефалии, производились сборы денег для комитета по увековечению памяти Петлюры. Собранные для этой цели средства были переданы Чеховскому приезжав-

шим из Каменца в Киев автокефальным попом Винарчуком.

В г. Каменец-Подольске в 1918-19 г. весь активный контрреволюционный элемент группировался вокруг Каменецкого Украинского Университета, ректором в котором был Огиенко. В Каменце в начале 1919 г. было организовано Чеховским и Липковским "Кирилло-Мефодиевское братство". "Братство" воспитывало своих слушателей в национальном духе, подготовляло из них антисоветских деятелей и пользовалось активной поддержкой со стороны профессуры университета.

Окротделом ГПУ ликвидирована группа правой украинской антисоветской интеллигенции в составе преподавателя ИНО Шумлянского, бывш[его] члена УПСФ, Фила Ефима, преподавателя ИНО, Сицинского Ефима, бывш[его] попа-автокефалиста и учителей Кобылянского и Кондрацкого (члены УПСФ). Антисоветская деятельность этой группы аналогична деятельности "СВУ". Так, группа организовала в Каменце Научное Товарищество, возглавлявшееся Филем и Сицинским, и направляла работу товарищества по антисоветскому руслу.

Члены Товарищества поддерживали связь с членами "СВУ".

Под влиянием этой группы проводили свою работу активные деятели автокефалии, которая развила в Каменецком округе большую антисоветскую работу. Окротделом ГПУ арестована группа автокефальных попов в количестве 9 человек, возглавлявшаяся автокефальным архиепископом Пивоваровым. Участники группы, бывшие члены "Кирилло-Мефодиевского братства", ещё в 1925 г., пытались создать так называемую "боевую базу" для антисоветской обработки крестьянства, организовали по сёлам церковные хоры и являлись активными сторонниками Липковского и Чеховского.

Пивоваров показывает, что в 1920-1921 г. Вовкушевский (член "СВУ") рассказывал ему о том, что "Ефремов ведёт работу по объединению сил украинской интеллигенции в целях возрождения самостийной Украины".

Охарактеризовывая роль автокефалии в национальном движении, Пивоваров показал:

..."Автокефальная церковь являлась организующим началом всех украинских, националистически настроенных лиц; она являлась легальной формой обработки массы в узко националистическом духе; она была рупором, через который националистические идеи передавались в народ. УАПЦ считали способной возродить самостійну Україну. Да и могло ли быть иначе, когда сверху донизу, во главе УАПЦ и на периферии стояли люди, принимавшие активное участие в создании УНР"...

Определённая часть духовенства Каменецкого округа, по словам Пивоварова, "питала надежды на возрождение УНР, а также вела обработку населения в шовинистическом духе".

По показаниям других арестованных попов, в Каменецком соборе ежегодно с 1927 года совершались панихиды по Петлюре, причём на панихиде присутствовали представители правых украинских кругов. Один из участников автокефальной группы, поп Винарчук входит в ликвидированную Окротделом ГПУ, при операции, контрреволюционную организацию доктора Бутовского (м. Дунаевцы). В 1923 г. Бутовским был организован в м. Дунаевцы комитет Украинского Красного Креста, руководящие места в котором были распределены между "своими людьми".

По показаниям одного из арестованных, Бутовский, "ставя перед собой задачу борьбы с Советской властью, начал изыскивать легальные возможности популяризации национальных идей и воспитания масс в узкошовинистическом духе. Для этой цели был им организован УЧХ".

Винарчук показал, что в Киеве он бывал неоднократно, а последний раз он был в мае 1929 г. и заходил на квартиру В.Липковского, о чём, по приезде домой, рассказывал Бутовскому.

По линии молодёжи Окротделом ликвидирована антисоветская группировка Каменецкого химтехникума в составе 10 человек, деятельностью которой руководили профессора Кожухов и Зембицкая Н., высланная из Каменца за контрреволюционную деятельность.

Группа ставила перед собой задачу свержения Советской власти, обзаводилась оружием, вела шовинистическую обработку молодёжи.

ШЕВЧЕНКОВСКИЙ ОКРУГ

Значительная активность украинской контрреволюции в Шевченковском округе, проявлявшаяся по самым разнообразным линиям, свидетельствует о наличии крепкого, организационно оформленного подполья украинской контрреволюции в известных своих частях, связанного с "СВУ".

Агентурными данными, а также данными следствия можно считать установленным, что на Шевченковщине существует несколько сильных подпольных организаций, поддерживающих связи с Киевом.

Данными Киевского следствия установлено, что Киевский центр "БУД"а поддерживал связи с Черкасциной через местных кооператоров, когда там оперировал атаман Водяной. По показаниям члена Звенигородской организации "СВУ" Шиманского, в Черкассах существовала филия "СВУ", развернувшая особенно широкую работу в Черкасском педтехникуме.

Данными следствия в Черкассах установлено следующее:

1) В Черкассах выявлена группа шовинистов-учителей, принимавших активное участие в петлюровском движении, в состав которой входили учителя Паляничко, Матюха, Вадимов, Крыжановский и Базилевский. Члены группировки проводили шовинистическую работу при Советской власти, используя для этого легальные возможности – работа в школах, в шовинистическом издательстве "Слово" (существовавшем до 1925 г.). После ликвидации этого издательства, собрания этой группы проводились под видом вечеринок, устраивавшихся у участников группировки. Наиболее видной фигурой из участников группы является учитель Паляничко, брат бывш[его] заведывающего 1-й Уманской школой учителя Паляничко – члена Уманской организации "СВУ".

Паляничко тесно связан с контрреволюционными украинскими кругами в Шевченковском округе и с членами "СВУ" в Киеве.

В частности, он поддерживал тесную связь с Махиной А., участником ликвидированной в 1922 г. контрреволюционной повстанческой организации "Союз Визво-

ления Украины", существовавшей в Городищенском районе, Шевченковского округа. По этому делу Махиня был приговорён к лишению свободы и по отбытии заключения в допре, проводил на Шевченковщине контрреволюционную работу, раз'езжая по сёлам Шевченковщины, как корреспондент ВУАН. Махиня в 1929 г. расстрелян за контрреволюционную деятельность.

После освобождения Махини из допра Паляничко дал ему письмо к члену кооперативного центра "СВУ" Болозовичу. Через последнего Махиня связался с С.Ефремовым.

Паляничко поддерживал тесную связь с членом Киевского центра "СВУ" Дурдуковским, а также членами "СВУ" Голоскевичем, Филипповичем и Иваницей.

Следствием установлено, что заведывающий 3-й Черкасской школой Базилевский, а также учитель Гриценко в Смеле поддерживали связь с школой им. Шевченко в Киеве, которой заведывал Дурдуковский.

2) Следствием установлено, что в кооперативной школе в Черкассах распространялась нелегальная шовинистическая литература среди учащихся и проводилась шовинистическая обработка под видом изучения литературных произведений. Распространение литературы носит организованный и продуманный характер.

3) По линии автокефалии в Черкассах установлено, что автокефальный поп Хороший поддерживал тесную связь с членами автокефального центра "СВУ" В.Чеховским, Липковским, Хомичевским, Красицким и Ходзицким, а также членом Киевского центра "СВУ" Дурдуковским. Хороший откровенных показаний не даёт. Следствием выясняются связи и контрреволюционная деятельность группировки бывш[их] членов УСДРП, принимавших активное участие в автокефальном движении, во главе которого стоял Хороший.

4) Следствием по делу ликвидированной в с. Орловец контрреволюционной группировки автокефалистов установлено, что руководивший группой автокефальный поп Бутовский поддерживал связи с членами автокефального центра "СВУ" – Чеховским, Липковским, Вовкушевским и др[угими], а также с членом "СВУ" учителем Шило. Бутовский даёт ценные показания о контрреволюционной работе Липковского на Шевченковщине.

5) По Смелянскому району следствием выясняются связи и деятельность контрреволюционной группировки учителей в с. В.-Яблоновка и Березняки, во главе с учительницей Приходченко, принимавшей участие в контрреволюционной деятельности совместно с атаманом Водяным. Приходченко поддерживает нелегальную связь со своим мужем-эмигрантом Приходченко, находящимся в Праге.

По этому делу арестованы Приходченко, Жерновой, Петренко.

6) По Ольшанскому району следствием выявляется организационно оформленное укапистское подполье в сёлах Кирилловка, Зелёная Дуброва, Стеблево и связь его с "СВУ".

7) Следствием установлено, что проживающий в Киеве Покальчук, подозреваемый в принадлежности к "СВУ", поддерживает тесную связь с контрреволюционной группировкой учителей (Паляничко, Матюха, Крыжановский и др[угие]). Покальчук был председателем правления "ГУКУС" в Киевском ИНО и членом правления издательства "Слово", в котором членами "СВУ" проводилась шовинистическая работа.

Установлено, что Покальчук является пом[ощником] нач[альника] штаба 295 полка 99 дивизии, ежегодно приезжал в Черкассы для отбытия терсборов.

КРЕМЕНЧУТСКИЙ ОКРУГ

При операции по украинской контрреволюции в связи с делом "СВУ" Кременчутским Округделом ГПУ были арестованы наиболее активные кадры украинской шовинистической интеллигенции в Кременчуге и ликвидирован ряд группировок молодёжи с кулацко-шовинистическими тенденциями.

Следствие по всем возникшим делам вскрыло крепкое организационно оформленное подполье, связанное с "СВУ", и выявило отдельных лиц, поддерживающих связи с членами Киевского центра "СВУ" и ряд контрреволюционных организаций, программа, методы и деятельность которых совпадают с политической установкой "СВУ".

1) Установлено, что арестованный в Кременчуге украинский кооператор Близнюк, бывший петлюровский

комиссар в Таврии, вёл контрреволюционную деятельность по созданию филии "СВУ" в ряде округов, в частности, в Николаеве.

Близнюк направлен в Николаев.

2) Арестованный бывший член УСДРП, учитель Гороховатский, поддерживавший тесную связь с членом "СВУ" Гермайзе, вёл работу в Кременчуге по объединению контрреволюционной шовинистической интеллигенции. Гермайзе писал Гороховатскому о необходимости организации в Кременчуге "Научного Товарищества", которое объединяло бы украинскую интеллигенцию. Эта работа была Гороховатским проведена.

3) Следствием по делу ликвидированной в селе Еремеевка Жовнинского района контрреволюционной организации молодёжи установлено, что организация создавалась под влиянием активного шовиниста учителя Шарого, бывшего члена Центральной Рады, в последнее время работавшего в Киеве в качестве зав[едующего] Домом учёных.

Ещё в 1925 г. в Еремеевской семилетке из учеников старших классов организовался кружок "читателей", носивший националистический характер. Под влиянием шовинистического учительства, кружок превратился в подпольную контрреволюционную организацию под названием "Гурток молоді визволення України". Организация систематически распространяла шовинистическую литературу.

По показаниям Евтушенко Анны -

..."Эта работа должна была привести к всеобщему крестьянскому восстанию, которое помогло бы освободить Украину"...

Кружок ставил целью вовлечение большого количества молодёжи и использование каникул для того, чтобы вести агитацию среди селянства за создание самостоятельной Украины. Для агитации были намечены следующие темы:

а) Украина зависит от России;

б) Весь хлеб вывозится в Россию и Украине ничего не остаётся;

в) Землеустройство и наделение землёй проводится неправильно;

г) Аппарат и государственная власть находятся в руках других наций (евреев и кацапов);

д) Государство необходимо построить так, чтобы господствующим классом были крестьяне.

... "Для борьбы с существующим государством необходимо организовать казачество "СІЧ".

Почти все арестованные в этом сознались.

4) В с. Власовка, Градижского района ликвидирована аналогичная контрреволюционная организация молодёжи, возникшая под влиянием шовинистического учительства, под названием "Гурток визволення України".

Эта организация связалась с шовинистической частью в 1-й трудшколе и профшколе г. Кременчуга. Помимо учительства, организацией руководил работник редакции местной Кременчугской газеты Барвинок-Лиходий, который предлагал вести на селе агитацию против проводимых кампаний и говорил, что –

... "сейчас есть много контрреволюционных ячеек в Киеве, Полтаве, Зиновьевске, куда входят молодёжь и культурные силы Украины"...

Программа в основном совпадала с программой Еремеевской организации, отличаясь, однако, более активной контрреволюционной деятельностью.

Организация распространяла контрреволюционные листовки, проводила работу по срыву кампаний на селе и в последнее время намечалось создание массовой повстанческой организации на территории Кременчугского округа.

Низовые ячейки этой организации, в целях конспирации, поддерживают связь с "центром" только через руководителя, и рядовые члены их не должны знать о существовании центра.

Основной задачей организации было – борьба за самостоятельную Украину.

... "Осуществить последнее можно лишь путём культурной работы среди украинцев, а затем, когда масса будет достаточно подготовленной, – путём вооружённого восстания"...

Следствием по делу ликвидированной контрреволюционной организации учащейся молодёжи в г. Градижске установлено, что организация возникла из музыкального кружка при сельбуде и летом 1926 года оформилась под названием "СІЧ".

Был избран атаман, секретарь и особая секретная комиссия, которая должна была руководить организа-

цией и о решениях которой не должны были знать рядовые члены.

Организация поддерживала связь с Глобинской и Еремеевской 7-летками. Для увеличения средств организации была совершена кража в кооперативном товариществе.

В состав организации входили преимущественно дети автокефалистов, руководивших членами организации.

Последнее обстоятельство подтверждается показаниями В.Чеховского о том, что в Градижске автокефалистами велась работа среди молодёжи. Эта работа, несомненно, проводилась под руководством В.Чеховского, приезжавшего в г. Градижск.

Часть этой сети подпольных организаций была разгромлена в 1928-29г. при ликвидации по украинской контрреволюции.

В настоящее время следствием по Кременчугу является центр, руководивший этим подпольем и связанный с "СВУ", а также сельская периферия "СВУ" в Кременчугском округе.

Кроме того, Окротделом ГПУ арестованы активные автокефалисты г. Градижска попы Ханко и Вакуленко, миряне Билык и Радченко, являвшиеся новаторами автокефального дела в Градижске и сторонниками Липковского.

На протяжении ряда лет они вели систематическую контрреволюционную обработку населения г. Градижска и учащейся молодёжи; направляли в контрреволюционное русло деятельность автокефалистов по сельским приходам; организовывали "селянства" и "братства", об'единявших шовинистический элемент; оказывали материальную помощь высланным Соввластью украинским контрреволюционным деятелям и подрывали общественную работу в г. Градижске.

..."Украинская церковь, — говорил Ханко, — приближает украинский народ к воле и об'единению. Советская власть не будет существовать долго; скоро украинский народ от неё избавится и будет вольным"...

Радченко, по показаниям свидетелей, говорил:

..."Украинский народ должен быть в украинской церкви; она поможет ему освободиться от ига жидов"...

ПРИЛУКСКИЙ ОКРУТ

Прилукским Окротделом ГПУ ликвидирована контрреволюционная группировка автокефалистов в Пирятине, которой руководил автокефальный поп Назаркевич. В состав её входили Логвиненко В., бывш[ий] петлюровец, Щипко Н. – брат активного участника петлюровского заговора в 1922 г. и др[угие]. Лица эти сгруппировали вокруг себя украинский шовинистический элемент и вели антисоветскую работу. Группировка существовала под видом церковного хора при украинской церкви в Пирятине.

Деятельность организации выражалась в систематически устраиваемых собраниях, на которых производилась читка шовинистической литературы, в антисоветской агитации с использованием для этого церкви. Члены группировки ежегодно служили панихиды по расстрелянным петлюровцам. В 1927 г. на собрании организации обсуждался вопрос об увековечении памяти расстрелянного руководителя петлюровского движения на Пирятинщине Зубко-Терлецкого, путём прикрепления на хорах в украинской церкви дощечки с фамилией и именем последнего.

Часть арестованных в своих показаниях подтверждает эти данные.

В Яготинском районе, Прилукского округа, выявлена и ликвидирована контрреволюционная шовинистическая организация учащейся молодёжи, которой руководил заведывающий 7-леткой в г. Яготине учитель Редченко, в прошлом служивший в полиции, в 1925 г. окончил Киевское ИНО. В состав организации входили дети кулаков, подвергавшихся репрессиям за несдачу хлеба и контрреволюционную деятельность.

По агентурным данным, организация проводила систематические нелегальные собрания, вела шовинистическую агитацию среди учащейся молодёжи, выпускала контрреволюционные листовки. В связи с этим были арестованы: учитель Редченко и ученики 7-летки – Гришко В.И., Василенко А.А., Гришко И., Гоголенко Г., Шипота М. и А. ...

Следствием установлено, что организация существовала с 1925–26 г. под видом литературного кружка,

которым руководил ученик 7-летки Гришко В.И. и зав[едающий] школой Редченко. Заседания кружка проходили нелегально, раз в месяц. На заседаниях изучалась националистическая литература и история Украины. На этих же заседаниях говорилось, что участники кружка –

... "должны проводить агитацию за "самостійну Україну", что необходимо взяться за освобождения украинского народа, для чего надо подготовить восстание против Советской власти"... (показания Василенко).

Организация развёртывала свою деятельность с началом учебного года. По окончании занятий члены кружка получали задания вести работу на селе, проводя агитацию против мероприятий Соввласти и национально-шовинистические идеи.

Организацией было проведено нелегальное собрание, посвящённое памяти Шевченко, на этом собрании руководитель Гришко сделал доклад о Шевченко как о борце за национальное освобождение украинского народа и зачитывал отрывки его произведений, где говорится о необходимости народного восстания против угнетателей.

По окончании учебного года было созвано нелегальное собрание организации, на котором обсуждались организационные вопросы и перспективы работы на будущее. На этом собрании учитель Редченко говорил, что если кто-нибудь из членов организации, выйдя из школы, сойдёт с намеченного пути – ему угрожает смерть.

... "Необходимо проводить агитационную работу среди населения и призывать к восстанию, которое должно быть подготовлено к весне 1930 г., в чём нам поможет петлюровская армия, находящаяся в Польше. В сёлах необходимо создавать нелегальные кружки, которые вели бы агитацию за восстание и проводили бы наши идеи"...

На вопрос члена организации Василенко, как проводить эту работу, Редченко ответил – нужно вербовать членов из таких кругов, которые враждебно относятся к Соввласти, т.е. из кулаков, бывших царских чиновников и духовенства. Работа по созданию нелегальных кружков на сёлах действительно проводилась членами организации.

Арестованный Василенко Андрей показывает, что им была создана, по заданию организации, группа в с. Райковщина, в состав которой он завербовал Василенко Алексея, Василенко Петра и Дикого Ивана. Все они выходцы из семей кулаков, обложенных сельхозналогом в индивидуальном порядке (экспертное обложение). Группа эта ставила своей задачей ведение агитации против мероприятий Соввласти на селе, срыв хлебозаготовок и коллективизации. Группа наметала совершать террористические акты, в частности было намерено убить уполномоченного по хлебозаготовкам, члена партии Фашнева. Для этого приобретено было оружие. При обыске у Дикого действительно была найдена винтовка. На допросе арестованный член этой группы Василенко Алексей подтвердил показания Василенко Андрея.

Осенью 1929 г., по заданию Гришко, Василенко Андреем в с. Райковщине была расклеена контрреволюционная листовка с шовинистическими лозунгами. В листовке говорилось о том, что большевики принуждают крестьянство идти в коммуны, забирают последний хлеб, готовя крестьянам "новую панцину". Листовка призывает к свержению Соввласти. Приводим её содержание:

..."Товарищи селяне, нужно бороться с оружием в руках, так как весной их ждёт гибель. Из-за кордона уже идёт петлюровское войско, которое поможет нашей борьбе. Помогите же и вы, братья, освободить свой край — Украину из рук кацапов и жидов.

ПАРТІЯ ВІЛЬНА УКРАЇНА.

Сам прочитай и другому покажи"...

Василенко Андрей показывает, что, говоря о необходимости расклеить листовку, Гришко указывал, что на весну 1930 г. нужно подготовить переворот. Гришко обещал ему достать 4 нагана, которые предназначались для совершения террористических актов.

Заслуживает внимания тот факт, что члены этой организации имеют непосредственные связи с киевскими украинскими контрреволюционными кругами, через выехавших в Киев бывш[их] учеников группировки и др[угих] лиц.

В 1926-27 г. в редколлегияу стеной газеты, выпущавшейся в Яготинской 7-летке, входили Гришко В. —

ржидитель организации и Тарасенко Николай, который в настоящее время учится в Киевском художественном институте. Во время Шевченковских дней в школе ими была выпущена газета с заголовком, на котором была нарисована могила и отряд казаков с жёлто-блакитным знаменем.

Жена Редченко учительница Котляренко после арестов выезжала в Киев и Прилуки. Цель поездки пока не установлена.

Один из учителей Бережной Д., роль которого следствием полностью не выявлена, является воспитанником школы им. Шевченко в Киеве, которой заведывал В.Дурдуковский.

На одном из заседаний организации Редченко говорил, что на Украине проводится широкая работа по созданию нелегальных организаций и, что "партия", в которую они входят, носит название "Спілка визволення України". Гришко говорил, что Яготинская организация получает директивы из Киева и Пирятина. Эти данные, а в особенности данные о названии организации, требуют серьёзной следственной и агентурной проверки.

Следствие по этому делу продолжается в направлении полного выявления состава и деятельности Яготинской организации и нелегальных кружков, созданных ею в сёлах Яготинского района.

ГЛУХОВСКИЙ ОКРУГ

Член "СВУ" Чеховский В.М. показал, что в селе Ярославце Глуховского округа существовал автокефальный украинский кружок, с которым он, Чеховский, связывался во время посещения им с. Ярославца в 1925 г., через руководителя кружка — "учителя". Чеховский заявляет, что по своей политической установке кружок "имеет много общего с "БУД"овскими ячейками".

Данные эти подтверждаются произведённой Глуховским Окротделом ГПУ ликвидацией в с. Ярославце антисоветской группы бывш[их] активных деятелей "Просвіти" и руководителей автокефальной общины. Среди арестованных бывш[ий] член Центральной Рады Моисеенко Евгений, член УПСР, Коробка Павел, автокефальный поп Каверник Пётр, бывш[ий] управляющий имением графа Капниста Балыка Игнат.

Следствием установлено, что эта группа лиц на протяжении ряда лет, начиная с 1922 г., влияла на всю общественную жизнь с. Ярославца, вводила в с[ельский] совет и кооперативные организации своих людей, субсидировала автокефальную церковь и духовенство из средств кооперации и вела антисоветскую обработку населения.

По показаниям арестованных, такие задания ими получены были от приезжавших к ним В.Липковского, В.Чеховского и епископа Орлика.

Арестованный Балыка показывает:

..."Чеховский выступал в деревне и рассказывал об истории Украины, указывая при этом, что Украина была когда-то свободной, а потом её поработили поляки и великороссы. Говорили, что нужно стремиться к объединению масс и создавать свою национальную культуру; всю молодёжь необходимо группировать вокруг церкви и вести среди неё просветительную работу в шовинистическом духе"...

..."Много ещё и теперь на Украине кацапов; мы должны их выгнать; пусть едут к себе в Великороссию и не обманывают нас, украинцев"...

В.Липковский, по показаниям того же Балыки, говорил:

..."нужно развивать деятельность украинской церкви и вербовать на свою сторону учительство; группировать молодёжь, для чего создавать хоровые кружки и, таким образом, заинтересовывать её и втягивать в церковную общину"...

Руководитель антисоветской группы Воловик, ближе всех связанный с Чеховским и Липковским, инструктируя членов группы, говорил:

..."Необходимо проводить в сельсовет, кооперацию и другие организации своих людей, чтобы потом было легче вести работу по объединению масс"...

Таковую же контрреволюционную линию вели Чеховский и Липковский во время своих посещений г. Глухова. Так, в 1927 г. Чеховский в кругу Глуховского автокефального актива выступил с следующей речью:

..."Украина будет самостоятельным государством, иметь будет своё правительство, свои местные органы управления, а тогда наша церковь сделает гораздо

больше, чем сейчас. Сейчас же мы должны стремиться объединить вокруг церкви все украинские силы, организовать молодёжь и готовить её к новому лучшему будущему"...

Как в с. Ярославце, так и в Глухове, Чеховский вызвал к активной антисоветской деятельности ряд местных автокефалистов, связь с которыми не прерывал до последнего времени.

Арестованный при операции автокефалист г. Глухова Тариев показал:

..."В 1929 г. у Глуховского епископа Самборского (арестован) было собрание активных автокефалистов. Самборский и Козин (автокефальный поп, имеющий тесную связь с Чеховским, арестован) говорили о том, что большевикам недолго осталось существовать, что за границей собираются силы украинской эмиграции"...

..."Затем Козин сообщил, что в Киеве в данное время существует подпольная контрреволюционная организация, объединяющая все украинские силы как в Киеве, так и на периферии. Этой организацией руководят Чеховский, Липковский и другие"...

Кроме этой организации, в Глуховском педтехникуме была ликвидирована в 1928 г. шовинистическая группа студенчества, возглавляемая студентом Максименко, жителем с. Уздицы, Глуховского округа. В октябре месяце 1929 г. Лубенским Окротделом ГПУ был арестован красноармеец 224-го полка, гр[ажданин] с. Уздицы Безыменный за злоупотребление по службе. При допросе Безыменный показал, что в группировку Глуховского педтехникума был втянут и он, получив от Максименко задание вести пропаганду среди крестьянства за самостоятельную Украину. В результате работы Безыменного в с. Уздице был организован контрреволюционный кружок из крестьян, в количестве 11 человек, в том числе один автокефальный поп. Члены кружка обзаводились оружием. Будучи в армии, Безыменный создал в 224-м полку антисоветский кружок в количестве 6 человек. Члены красноармейского кружка обязались после демобилизации вести контрреволюционную работу в своих сёлах.

Красноармейский кружок арестован. Ведётся следствие.

БЕЛОЦЕРКОВСКИЙ ОКРУГ

В 1928 г. в Белоцерковском округе была ликвидирована контрреволюционная организация учащейся молодёжи под названием "Полуботківська громада". Организация имела подробно разработанную программу, установка которой совпадала с основными положениями "СВУ", и организовывала сеть ячеек в Белоцерковском округе.

Кроме того, в округе наблюдалась значительная активность украинской контрреволюции.

Следствием установлено наличие крепкого подполья украинской контрреволюции, развернувшего работу по разным линиям.

По данным Киевского следствия, членом инженерского кружка "СВУ" Коробцовым был завербован техник Белоцерковского комхоза Черевань, который дал согласие вести работу по организации "СВУ". Черевань арестован.

Кроме того, по линии молодёжи членами "СУМ"а Ткачём К.М. и Ясинским проводилась работа по созданию ячеек "СУМ"а в Белоцерковском округе.

Следствием по делу установлено, что контрреволюционной деятельностью молодёжи, создавшей организацию "Полуботківська громада", руководили учитель Величковский, лидер укапистской организации в Белой Церкви, видный петлюровец, директор Департамента в министерстве земледелия УНР, связанный с Гермайзе, а также учителя, активные шовинисты – Барановский, Безкровный, Котляревский.

Учитель Барановский, зав[едующий] 1-й школой в Белой Церкви поддерживал тесную связь с С.Ефремовым и Дурдуковским. Барановским поддерживалась "культурная" связь между 1-й Белоцерковской школой и школой им. Шевченко в Киеве, которой заведывал Дурдуковский.

Следствием установлено, что арестованный зав[едующий] музеем в Белой Церкви Дроздов-Мышковский, связанный с С.Ефремовым по работе в "ТУП"е, поддерживал с ним связь и в последние годы.

Следствием выясняется контрреволюционная деятельность Дроздова.

Арестованный участник "Полуботківської громади" Каленский показал, что "Полуботківська громада" имела оружие и типографию. Кроме того он показал, что со слов члена организации Диденко ему известно о связи "Полуботківської громади" с Киевской подпольной организацией.

..."По словам Диденко, такая организация есть не только в Белой Церкви, но и много студентов Киевских ВУЗ'ов также работают в подпольной организации. Белоцерковская организация поддерживала связь с Киевской"...

Белоцерковским Окротделом ГПУ арестованы, кроме того, автокефальные попы Карпович, Вишневецкий, Ковцевич, Кулида и др[угие].

Следствием установлено, что в состав автокефального духовенства входили люди, принимавшие участие в вооружённой борьбе против Соввласти, проводившие контрреволюционную работу под флагом автокефальной церкви.

Карпович, активный автокефальный поп, служивший в армии Петлюры, показал:

..."Автокефальная церковь преследовала не церковные, а политические цели. Говорилось, что каждый священник должен идти в крестьянскую массу, пробуждать в крестьянах национальные чувства и идею возрождения Украины"...

..."Конечной целью работы было свержение Соввласти и установление самостоятельной буржуазно-демократической республики"...

Такую линию проводили руководители автокефальной церкви.

..."В Софиевском соборе в Киеве всегда царил враждебная Соввласти атмосфера. В дискуссиях преобладало мнение, что церковь прежде всего, фактор политический, фактор возрождения "самостоятельной" Украины, способ избавиться от Соввласти. В проповедях систематически проводилась такая мысль. Особенно ярки были выступления В.Чеховского и Липковского"...

Карпович показывает, что —

..."В состав автокефальной церкви вошли почти исключительно лица не религиозные, преследующие по-

литические цели, в прошлом активно выступавшие против Соввласти с оружием в руках”...

Иллюстрируя это фактами, Карпович называет автокефального попа Ковцевича, бывшего офицера Дьяченко и др[угих] в прошлом активных повстанцев, члена окружной церковной рады Кулиду, бывш[его] участника банды Гончара.

У попа Вишневого регулярно устраивались собрания автокефальных попов, на которых наряду с церковными вопросами, обсуждались политические.

Автокефалистами широко использовались с целью контрреволюционной работы церковные пятидесятки и сестричества, производились денежные сборы в пользу потерпевших за контрреволюционную деятельность под видом денежных сборов в пользу "инвалидов церкви".

Автокефальные попы вели шовинистическую агитацию, направленную к срыву кампаний.

Установлено, что после того, как в 1929 г. было конфисковано имущество кулаков, не сдавших хлеб – поп Вишневский служил молебен об избавлении от такой напасти.

ЛУБЕНСКИЙ ОКРУГ

По показаниям члена "СВУ" В.Чеховского, в Лубнах и Миргороде, Лубенского округа имеются националистические кружки автокефальной молодежи, группирующиеся вокруг автокефальных приходов.

Организация таких объединений является одним из видов деятельности "СВУ" по автокефальной линии.

Окротделом ГПУ ликвидирована контрреволюционная организация студентов Нероновичского педтехникума. В организацию входили выходцы из кулацких семейств, принимавших активное участие в автокефальном движении и связанных с активными автокефальными попами г. Миргорода. Организация носила название "Союз пахарей-крестьян". Руководил ею студент Лутай Пантелеймон, сын кулака, имеющий связи с контрреволюционными кругами Киева (розыскивается нами). Следствием установлено, что своей задачей организация ставила следующее: вести

широкую и систематическую контрреволюционную обработку студентов крестьянского молодняка; компрометировать в глазах крестьянства представителей низовых советских и партийных органов, для чего использовать действия и ошибки отдельных лиц; эту работу свою организация проводила под видом самокритики для зашифровки своих контрреволюционных намерений, внедряя в крестьянские умы мысль о том, что Украина эксплуатируется Москвой, в силу чего украинское крестьянство в материальном отношении бедствует. Конечной целью организации было свержение Советской власти и установление "Самостийной Украины".

Сообразно намеченным планам и велась организацией контрреволюционная работа: организация систематически устраивала подпольные собрания, на которые привлекались обработанные в контрреволюционном духе студенты; распространяла шовинистическую литературу; обсуждала политическое настроение крестьянства и вырабатывала дальнейшие контрреволюционные мероприятия. Члены организации обзаводились оружием.

Контрреволюционную связь организация держала с другой ликвидированной, контрреволюционной группой села Устивицы, Лубенского округа. В эту группу входили местные кулаки-автокефалисты, принимавшие в прошлом активное участие в петлюровском движении и терроризировавшие бедноту и советски-крестьянство[*].

Члены Устивицкой группы подрывали экономические мероприятия Соввласти на селе, вели антисоветскую обработку крестьянства и устраивали подпольные собрания, во время которых пели "Ще не вмерла Україна" и обсуждали планы контрреволюционной работы.

Руководили контрреволюционной работой группы в с. Устивицы отец Лутая Пантелеймона – Лутай Андрей, местный автокефальный поп Артеменко и фельдшер Шрейдер.

В 1929 же году Лубенским Окротделом ГПУ была ликвидирована в с. Довгалёвка и г. Сорочинцы к[онтр]р[еволюционная] организация, в которую входила кулацкая молодёжь, принимавшая активное участие в автокефальном движении.

По показаниям арестованных, их шовинистические убеждения являются результатом воздействия ряда

автокефальных попов, систематически произносивших в церкви националистические проповеди.

Организация ставила своей задачей борьбу за независимость Украины и практиковала террористические акты. Свержение Советской власти, по мысли участников организации, должно произойти в результате массового повстанческого движения, руководителей которого даст автокефальная церковь.

Следствием установлено, что одним из руководителей этой организации является автокефальный поп Ляхно, выехавший в Одессу.

Ляхно арестован и направлен в Лубны.

Следственное дело по этой организации представляется в Судебную тройку.

ХЕРСОНСКИЙ ОКРУГ

По показаниям Ефремова и Павлушкова в Херсоне была организована филия "СВУ", во главе которой находится литератор Чернявский.

Ефремов показал, что в 1928 г. он приезжал в Херсон, и Чернявский информировал его о работе организации, распространявшей своё влияние на студенчество ИНО и педтехникума.

В Херсонскую филию "СВУ", по словам Ефремова, входило около 20 человек. Следствием выявлена группа учителей – Петров, Глущенко, Сухин, Хорунжий, Проценко, Петрова-Войнова. Члены группы собирались и обсуждали различные политические вопросы. В школах ими проводилась работа по шовинистическому воспитанию молодёжи. Эта группа пыталась проводить "своих" людей во все школы для обеспечения в них своего влияния.

Петрова-Войнова до 1926 г. училась в Киеве, состояла членом правления литературного кружка ИНО "ГУКУС", находившегося под влиянием членов "СВУ".

Войнова была связана с Чеховским, Гермайзе и Дорошкевичем, эти связи она поддерживала и после приезда в Херсон.

По показаниям Чеховского, Войнова предлагала ему от имени партии левых революционеров, ставящей целью свергнуть Советскую власть, координировать дей-

ствия с "украинским центром". Войнова, не отрицая встречи с Чеховским, говорит, что предложение координировать действия было сделано Чеховским.

Чернявский, которого Ефремов называет руководителем Херсонской филии "СВУ", откровенных показаний пока не дал.

РОМЕНСКИЙ ОКРУГ

Данными Киевского следствия (показания В.Чеховского) установлено, что автокефальный поп Хоць организовал в Лохвице, Роменского округа "Братство работников слова", аналогичное братству, созданному в Киеве при Софиевском Соборе.

Следствием установлено, что Хоць поддерживал связь с Липковским, информировавшим лохвицких автокефалистов через Хоця о состоянии и перспективах работы автокефалии. Сам Хоць называет укр[аинское] автокефальное движение "церковно-освободительным движением". В церкви производились поминания за всех находящихся "в тюрьмах и ссылке".

В Лохвице существовало при укр[аинской] автокефальной церкви сестричество, из активных членов этого сестричества и автокефалистов был создан кружок выступавших с проповедями во время систематически проводившихся собраний братства.

В этот кружок входили Заславец К.Ф., кооператор, арестован при последней операции в связи с делом "СВУ", Горошко В.С., сын помещика, Левченко Г.Н., б[ывший] дьяк, дирижёр укр[аинского] хора, активные члены сестричества Кулик Мария и Заславец М.Я.

Следствием прорабатывается связь этого кружка с автокефальной пятёркой "СВУ".

В г. Ромнах ликвидирована к[онтр]р[еволюционная] группировка кооператоров, в состав которой входят б[ывш]ие студенты Киевского кооперативного института – Заславец, Смолий, Усенко, группировка проводила шовинистическую работу и поддерживала связь с Киевскими кругами через Заславца и студента Киевского кооперативного института Михайличенко (пока не арестован), связанного с членом "СВУ" проф[ессором] Зеровым. По показаниям Смолия члены группировки вели разговоры о существовании в Киеве контрреволюцион-

ной организации. Учитывая то, что члены кооперативной пятёрки "СВУ" находились в большинстве на работе в Киевском кооперативном институте, вероятно связь и руководство группировкой со стороны членов "СВУ" - кооператоров.

В этом направлении ведётся следствие.

В с. Рашевка, Роменского округа ликвидирована контрреволюционная организация молодёжи под названием "Співець за волю", в состав которой входили Тимошенко В., Прикипелов, Пунькин Ю., Кротенко В., Гончаренко, Подгайный (арестованы) - ученики семилетки. Арестованы также руководившие группировкой б[ывший] петлюровский офицер Пошивайло и кулак Тимошенко.

Организация ставила целью борьбу за "Самостійну Україну", имела программу и устав и выработала календарный план работы. Был избран председатель и секретарь организации, которым собирались членские взносы.

Организация имела библиотеку, в которой была собрана антисоветская литература, читавшаяся на собраниях организации.

Члены организации вели шовинистическую агитацию среди селян. Было намечено выпускать к[онт]р[революционные] листовки и приобретать оружие.

В Гадячском районе выявлена к[онт]р[революционная] организация под названием "Украинские бойскауты", в которую входили ученики Гадячской семилетки. Организация была создана учительницей Дмитренко-Билан и дьяконом Твердовским.

Организация вела работу по разложению пионерской организации, распространяла листовки с фашистским знаком. Организация была построена по военному образцу и имела "атамана" Ковтуна. Последний дал показания о том, что учительница Дмитренко обрабатывала учеников в к[онт]р[революционном] духе и давала читать шовинистическую литературу.

..."Она часто рассказывала, говорит Ковтун, о прошлом Украины, о Запорожской Сечи. О настоящем положении Украины Дмитренко говорила, что украинцам живётся сейчас гораздо хуже, чем раньше потому, что всюду в государственном аппарате сидят жидаы и кацапы, которые грабят Украину, вывозят хлеб, продают его и деньги эти идут на улучшение жизни русских".

Ковтун показывает, что аналогичную агитацию вёл Твердовский, говоривший, что Советская власть угнетает украинцев и что необходимо бороться за самостоятельную Украину.

...Твердовский говорил также, что организация не украинская и нужно создать украинские организации молодёжи, которая была бы национальной, как например, скауты"...

Следствие по этому делу разворачивается.

Кроме того, Роменским Окротделом арестованы б[ывшие] ученики Лохвицкой школы Заславец и Литвиненко, создавшие к[онтр]р[еволюционную] организацию под названием "Молоде братство України". Это дело заслуживает внимания, поскольку в Лохвицкой школе проводил активную к[онтр]р[еволюционную] работу учитель Сергиевский, заключённый в т[екущем] г[оду] в концлагерь за антисоветскую деятельность.

Есть данные полагать, что организация "Молоде братство України" возникла по инициативе и под руководством Сергиевского.

Следствием эти данные проверяются.

КОНОТОПСКИЙ ОКРУГ

По показаниям члена "СВУ" В.М.Чеховского, в Конотопском ОкрОНО в 1924-25 г.г. существовала антисоветская группа украинской интеллигенции, распространявшая по школам УНР'овскую литературу и обрабатывавшая таким образом учительство в антисоветском духе.

В 1925-26 г.г. к Чеховскому, по его показаниям, приезжали из Конотопа "2 железнодорожника" и рассказывали о существовании в Конотопе антисоветской организации. В то же время (1925-26 гг.) в период пребывания Чеховского в Конотопе, ему было сообщено Кротом о том, что у них "существует украинский националистический кружок".

Наличие этих кружков Чеховский увязывает с деятельностью "БУД"а по автокефальной линии.

Окротделом установлено, что среди конотопских автокефалистов существовала сплочённая к[онтр]р[еволюционная] группа. В эту группу наряду с другими,

входили члены УПСР Довгопольй Никита и член Центральной Рады, б[ывший] член УПСР Довгий Иван, являвшиеся руководителями автокефального дела на Конотопщине. По всем данным, Довгопольй и Довгий являлись теми "2 железнодорожниками", которые устанавливали связь Конотопской организации с Чеховским.

Кроме этого, в г. Соснице, Конотопского округа существует антисоветский кружок учителей, возглавляемый учителями Кошевым и Кротом. Участники кружка принимали активное участие в украинизации приходов. Контрреволюционная деятельность кружка не прекратилась до настоящего времени и по своему характеру аналогична деятельности "СВУ".

Данные эти разрабатываются следствием.

АМССР

Следственная разработка ликвидированной Молдавским Окротделом ГПУ в 1929 г. к[онтр]р[еволюционной] организации установила связи её с членом "СВУ" В.Чеховским. Указанная организация создана бывшим полит[ическим] руководителем банды Заболотного Лещенко Прокофием.

Организация, именовавшая себя "крестьянской партией", ставила своей задачей следующее: используя экономические затруднения Соввласти и недовольство отдельных слоёв села экономическими мероприятиями, вести по ряду сёл и соседним округам интенсивную контрреволюционную обработку крестьянства для сколачивания повстанческих групп на борьбу с Соввластью за "Самостийну Украину". Эта подготовительная контрреволюционная работа должна связываться с антисоветскими планами украинской эмиграции, а возглавить будущее повстанческое движение должны будут "украинские культурные верхи".

... "За границей, — говорил Лещенко, — имеются организации, которые ведут большую подготовительную работу. У нас, на Украине, подготавливаются украинские кадры, которые в случае выступления из-за кордона, восстанут.

...Наша задача — объединить всё честное из украинцев и в нужный момент поднять восстание"...

Восстанием должны были быть охвачены три округа.

При ликвидации организации у одного из её членов был обнаружен свежий оттиск штампа "Дійова Повстанческа Рада".

Весной 1929 г. Лещенко связался с В.Чеховским, для чего ездил к нему в Киев, вместе со своим единомышленником автокефальным попом Зубко. По показаниям Лещенко, в разговоре с Чеховским они останавливались на ошибках прошлого повстанческого движения против Соввласти, заключавшихся в отсутствии связи повстанчества с "украинскими культурными верхами". Чеховский высказал мысль о том, что "Украине сейчас было бы гораздо хуже, если бы в своё время повстанцы не боролись против Соввласти".

Эту встречу подтверждает в своих показаниях Чеховский и говорит, что "священник Зубко и его знакомый (Лещенко) поинформировали меня о тяжёлом положении крестьянства и сообщили о наличии у них в селе группы, из которой можно создать антисоветскую организацию. Они приглашали меня приехать на село и помочь им разобраться в создавшемся положении"...

Следствием установлено, что организация, созданная Лещенко, готовила восстание в 3-х округах и через Чеховского искала связи с Киевск[им] подпольным центром, который взял бы на себя руководство.

Кроме того, Молдавским Окротделом ГПУ ликвидирована к[онтр]р[еволюционная] группировка учителей в Каменском районе, руководитель которой Чайка связан с членом "СВУ", академиком А.Крымским.

Следствием установлено, что члены группировки вели шовинистическую обработку молодёжи, поддерживали связи с кулачеством и вели агитацию против мероприятий Соввласти на селе.

ВИННИЦКИЙ ОКРУГ

По данным Киевского следствия, в Виннице была основана филия "СВУ" через руководителя Винницкого Научного Товарищества Атамановского В. (показания Ефремова).

Националистические деятели в Виннице, по показаниям члена "СВУ" Никовского А.В., концентрировались

в начале революции в земстве и кооперации. Руководил ими покойный писатель Маркович Д.В., через которого была установлена связь Киевского БУД'овского тогда центра с Винницей.

По агентурным данным Винницкого Окротдела ГПУ, в г. Виннице существовала группа правой укр[аинской] националистической интеллигенции, возглавляемая В.Атамановским. В группу входили, кроме Атамановского, следующие педагоги различных винницких школ: Атамановский Михаил (брат Атамановского В.), Тимошенко Михаил, Филипповский Виталий, Доброгай, Троцюк, Шпаковский, Слотвинский, Назимов, Смерчинский и кооператор-экономист Перетятко. Группа была тесно сплочена общностью ярко выраженных антисоветских настроений, аналогичных настроениям и общей линии работы членов "СВУ".

Отдельные члены, под влиянием Атамановского, организовывали на периферии кружки по изучению "культуры украинского слова". Об антисоветском характере этих кружков говорит одна из работ кружка при Турбовском Каолиновом заводе, где (в работе) было такое выражение: "Наступившая смута, вызванная безумием большевиков, ставит наше государство на край гибели и требует напряжения всей нашей воли, мужества и исполнения долга каждым для выхода из переживаемого нашей родиной смертельного испытания".

Член группы ректор Винницкого укр[аинского] педтехникума Доброгай группировал вокруг себя студентов-украинцев и влиял на их настроения в антисоветском духе. На Винницкой периферии по ряду школ имеются шовинистические группировки учащихся.

ЗАПОРОЖСКИЙ ОКРУТ

При следствии Запорожским Окротделом ГПУ вскрыто несколько антисоветских шовинистических групп, из которых заслуживают внимания следующие:

1. Преподаватели средних и высших школ Запорожья Салтан, Кметь М., Кметь А., Квитка, Ващук, Гнатишак, в большинстве галичане, имеющие петлюровское прошлое, бывш[ие] участники к[онтр]р[еволюционных] петлюровских организаций, представляли собой тесно

сплоченную группу, проводившую шовинистическую работу в школах и среди студенчества. Члены этой группы связаны с Киевскими профессорами Рудницким и Синявским, близким к "СВУ". Следствием установлено, что в 1928 г. на квартире Кмета состоялось собрание членов группы, на котором присутствовал приехавший из-за границы Мирослав Сичинский, руководитель украинской организации "Оборона Украины" в Америке. Сичинский был информирован группой о тяжёлом положении украинцев, которых они изображали жертвами руссофильской политики. В августе с.г. в Запорожье должны были приехать Синявский и Рудницкий для участия в совещании с указанной группой, чему однако, помешали произведённые в Киеве аресты.

2. Группа, в состав которой входили б[ывшие] укаписты Шудрик, Ткалич, Спица и Гирасименко. При обыске у одного из них найдена программа, из которой видно, что они вербовали в создаваемую ими организацию кадры молодёжи в городе и на селе. Группа ставила задачей проводить своих единомышленников в низовые сельские организации КП(б)У, обеспечить таким образом, достаточное представительство крестьянства в КП(б)У, которое не может быть охвачено чересчур узкой, по их мнению, организацией. Большинство членов группы происходит из села Жеребец, Запорожского округа, в котором в прошлом была сильная укапистская организация.

3. Запорожским Окротделом разрабатывается ещё группа шовинистически настроенных инженеров (Гаврун, Сорокин), в своё время поддерживавших известный проект Днепростроя, составленный инженером Могилко. Эта группа связывалась с харьковскими украинцами-инженерами (Грацианским) и с членом "СВУ" киевским профессором Веселовским.

Гаврун переписывался с Веселовским, указывая в письмах, что проектом Могилко нужно заинтересовать ВУАН.

По данным Киевского следствия, инженерский кружок "СВУ" интересовался Днепростроем и расценивал проект Могилко, как более отвечающий интересам Украины.

Разработка ведется в направлении выявления инженерской линии "СВУ" на Днепрострое.

НЕЖИНСКИЙ ОКРУТ

Следствием по г. Нежину установлено, что арестованный Окротделом ГПУ учитель Данчевский был в тесной связи с членом "СВУ" Иваницей Г.М.

По показаниям Иваницы, Данчевский –

... "имел мировоззрение и установку в украинской общественно-политической работе, сходные с установкой, задачами и платформой "СВУ"...

... "Об общей целеустремлённости и организационно-тактической линии "СВУ" Данчевский мог получить представление из моих отдельных утверждений в последнем разговоре со мной два года тому назад"... (показания Иваницы).

По агентурным и следственным данным Нежинского Окротдела ГПУ, Данчевский являлся членом антисоветской группировки в г. Нежине, куда, кроме него, входили арестованные доктор Случевский, видный петлюровский деятель Коломийченко, быв[ший] тов[арищем] председателя нежинской "Просвіти" Федорина. Эта группа объединилась Случевским и собиралась у него на квартире. Группа обсуждала вопросы об угнетении Соввластью укр[аинской] интеллигенции, о "жидовском" засильи, украинизации и приходила к выводу о необходимости борьбы с Соввластью.

Случевский, как установлено следствием, был связан с членом "СВУ" по мед[ицинской] линии Барбаром и бывал у него в Киеве; Барбар, в свою очередь, бывал у Случевского в Нежине. Эти данные, а также аналогичность действий группы Данчевского-Случевского с работой "СВУ" говорят о наличии в г. Нежине филии "СВУ", хотя арестованные в этом пока не сознались. В этом направлении ведётся дальнейшее следствие.

ЛУГАНСКИЙ ОКРУТ

Луганским Окротделом ГПУ при последней операции по украинской к[онтр]р[еволюции] была ликвидирована контрреволюционная шовинистическая группировка учителей – преподавателей украинского языка, члены которой проводили контрреволюционную работу. В группу входили активные шовинисты – Лещина-

Мартыненко, Литвиненко, Мещерский, Хоменко и др[угие].

В начале 1927 года эта группа организовалась в легальный по форме "кружок украинизаторов". Группа ставила своей целью организовывать вокруг себя украинцев-шовинистов, влиять на учительство и студенчество. Членам кружка Хоменко, Винниченко и Иркиевскому было дано задание вербовать в кружок студентов.

Группировка систематически собиралась, причём наряду с собраниями, на которые старались привлечь всех членов её, проводились отдельно собрания узкого ядра, руководившего группировкой.

Лещина-Мартыненко, стоявший во главе этой группировки, поддерживал связь с контрреволюционной организацией профессора Щепотьева, ликвидированной в 1928 году в Полтаве и являвшейся как это теперь установлено – частью "СВУ", а также с арестованными при последней операции в Полтаве Бузининным (член "СВУ"), Воропаем (подозревается в принадлежности к "СВУ").

Лещина-Мартыненко, отрицая свою причастность к "СВУ", признал, что он поддерживал связь с С.Ефремовым, Ганцовым и Голоскевичем, но только делового характера, несомненно, что связь его с этими лицами носила не только деловой характер, но и характер связи по линии деятельности организации "СВУ".

ТУЛЬЧИНСКИЙ ОКРУГ

Окредделом ГПУ в 1929 г. ликвидирована в селе Ладыжинские хутора к[онтр]р[еволюционная] группа активных автокефалистов, возглавляемая местным автокефальным попом Ковалем и регентом церковного хора Михайликом. В группу входило до 20 человек. Антисоветское влияние группы сказывалось дезорганизующим образом на жизнь села. Группа, по инициативе Ковалю и Михайлика, ежегодно организовывала "маевки", во время которых распевались шовинистические песни и произносились тосты за "самостійну Україну".

Для антисоветской обработки населения поп Коваль распространял среди селян шовинистические книги и вёл среди них к[онтр]р[еволюционную] агитацию. Под влиянием Коваля, секретарь местной комсомольской ячейки вышел из комсомола и стал дьяком. Деятельность Коваля характеризует осуществление на практике линии "СВУ" в части использования автокефальной церкви.

Следствие по этому делу закончено и оно представлено на тройку.

ЗИНОВЬЕВСКИЙ ОКРУГ

Данными Киевского следствия установлено, что С.Ефремов поручил организацию ячейки "СВУ" в Зиновьевске старому украинскому общественному деятелю, учителю Никитину, во время его приезда из Зиновьевска в Киев. Никитин дал на это своё согласие.

На допросах, отрицая своё участие в "СВУ", Никитин показал, что в 1928 г. он, по приезде в Киев, был у Ефремова, причём последний предлагал ему организовать в Зиновьевске Научное Товарищество, которое должно объединить украинские культурные силы. Следствие продолжается.

ВОЛЫНСКИЙ ОКРУГ

При операции по укр[аинской] к[онтр]р[еволюции] в связи с делом "СВУ" в Житомире была арестована к[онтр]р[еволюционная] группировка правой украинской шовинистической интеллигенции, главным образом, преподавателей ИНО, а также студенчества, разрабатывавшаяся до этого.

По данным Киевского следствия арестованный зав[едающий] этнографическим отделом музея в Житомире Кравченко был связан с Киевским центром — "БУД'а", который через Кравченко, поддерживал связь с Житомирскими к[онтр]р[еволюционными] кругами.

Следствием по Житомиру установлено, что Кравченко, Абрамович, Ненадкевич, Хахвалюк и Рымаренко, входящие в ликвидированную группировку, собирались и вели разговоры на шовинистические темы. В частности установлено, что Ненадкевич и Хахвалюк

вели разговоры о необходимости борьбы за "самостійну Україну" и говорили о существовании подпольной украинской организации в Киеве.

Следствием данные эти прорабатываются и выясняется связь этой группировки с "СВУ".

ВЫВОДЫ

Общие итоги всеукраинской операции по раскрытию низовых организаций "СВУ" можно характеризовать следующим образом.

1. При операции в августе-сентябре 1929 года был снят активный учёт Окротделов ГПУ по украинской контрреволюционной общественности.

Следствием установлено, что именно эти кадры составляли костяк выявленных филий "СВУ" и организаций, установка которых аналогична установке организаций "СВУ".

2. По тем округам, в которых следствие развернулось с достаточной полнотой, выявлены – структура филий "СВУ", методы деятельности, связи с центром, конспирации, что даёт возможность разворачивать следствие на основании в основном изученных методов работы.

3. В настоящее время эти условия обуславливают возможность от общего удара по украинской контрреволюции перейти к планомерному выявлению, раскрытию и оперативному разгрому организаций и связей "СВУ" на периферии, а также к раскрытию всего организованного подполья украинской контрреволюции.

Однако, проделанная работа по периферии является только началом работы по выявлению состава и конкретной контрреволюционной деятельности низовых организаций "СВУ" и выявления не изученных и не раскрытых до конца линий.

Следствие по выявлению этого подполья продолжается.

Для полного и успешного разрешения этой задачи необходимо:

1. Подтягивание работы на оставшихся участках, в особенности в тех Окротделах, в которых выявление украинского подполья, связанного с "СВУ", является серьёзной и неотложной задачей (Черкассы, Винница, Каменец, Житомир, Бердичев, Белая Церковь).

2. Планомерное развёртывание следствия по наметившимся линиям работы "СВУ" (местные "Научные" товарищества, линия студенческая, школьная, кооперативная, молодёжи, автокефальная, Красного Креста), с учётом необходимости активизации следствия по наиболее отставшим линиям (кооперация, село, работа среди рабочих).

3. Перестройка учёта и изменения методов агентурной работы, с целью выявления и разработки агентурным путём а) неликвидированных линий "СВУ", б) оставшейся на свободе части членов "СВУ", пытающихся восстановить разгромленные организации и связи с центром.

Заместитель начальника
Секретного отдела ГПУ УССР

О.Абугов

Начальник 2-го отделения
Секретного отдела

Б.Козельский

Оригінал. Машинопис

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т. 238. – Арк. 1-64.

Примітки.

* Пропуск в оригіналі.

**Меморандум у справі Одеської філії
"Спілки визволення України", складений за
відомостями секретного відділу ДПУ УСРР**

1 грудня 1929 р.

1. ОРГАНІЗАЦІЯ ФІЛІИ "СВУ" В ОДЕССЕ

Арестованный С.Ефремов показывает:

... "На Одессу мы обратили внимание в первую очередь, считая, что там сохранилась значительная группа украинской интеллигенции, которую можно было привлечь в "СВУ". Ещё летом 1926 г. в Одессу приехал Никовский, сам одессит, с широкими связями среди одесского общества, и уже тогда имел разговор с Слабченко, Панченко и др[угими] об "СВУ", её программе, задачах, методах работы и организации. Почву, как рассказывал Никовский о своих впечатлениях, в Одессе он нашёл благоприятную и был уверен, что организация там будет основана. Чтобы ускорить её основание, мы, немного спустя, но тоже летом 1926 г. командировали в Одессу ещё и Чикаленко П., и он, вернувшись, известил, что "отдел" "СВУ" в Одессе почти организован, и мы можем считать, что организация наша в Одессе уже существует.

После этого, уже в 1927 году в Киев приезжал Слабченко и подтвердил эти сведения, информировал лично меня в присутствии Никовского, о деятельности и составе Одесской организации. Из людей, которых он назвал мне тогда, у меня в памяти остались следующие: Слабченко, Панченко, Музычко, Гордиевский, Ксмаров, Герасименко; других, лично мне неизвестных, я не удержал в памяти.

Помню из информации Слабченко, что сильнейшая в Одессе группа – это преподаватели и профессура в высших школах и, что тут есть перспективы на серьёзные результаты в работе, так как слушатели в одесской высшей школе, в подавляющей массе украинцы и крестьяне, таким образом, почва подходящая и следствием работы по этой линии могут быть связи с селом через студенчество, среди которого находятся целиком готовые и надёжные люди.

Припоминаю, что как пример такого надёжного студенчества, Слабченко назвал Лужанского, но как члена организации или как одного из тех, на кого можно надеяться в будущем – теперь уже не могу наверно сказать.

В 1928 г. я был в Одессе летом и заходил к Слабченко, чтобы осведомиться у него о делах организации. Он мне рассказал, что работа идёт главным образом среди студенчества и у него лично есть несколько талантливых и интересных учеников, которые уже начинают проводить научную работу под его руководством. Одного из таких учеников я припоминаю и застал тогда у него. Но имени его не знаю. Вообще мне казалось, что Одесская организация работает главным образом, по линии просвещения, и у нее не достаёт связей в практических отраслях жизни. Справедливо ли это моё впечатление, не могу ручаться, но я объяснял его упадком торгового и промышленного значения Одессы, вследствие чего она осталась преимущественно культурно-просветительным центром"...

(Показания С.Ефремова от 24/ХІ-29 г.).

Арестованный Дурдуковский показывает:

..."Довольно численная организация "СВУ" была в Одессе, главным организатором которой ("СВУ") был Никовский; он дважды специально ездил в Одессу для создания филии "СВУ", или вернее для пересоздания тамошней "БУД"овской организации "СВУ". По этим же делам был в Одессе и Ефремов. Центром "СВУ" в Одессе был "доктор украинской истории Слабченко", имевший большой научный и общественно-политический авторитет среди профессуры и студенчества. Слабченко бывал в Киеве, видался с Ефремовым и информировал его о работе Одесской "СВУ". Дурдуковский также припоминает еще фамилии Комарова и Герасимова как членов Одесской организации "СВУ".

(Показания Дурдуковского от 28/ХІ-29 г.).

Арестованный Павлушков Н.П. показывает:

..."Ефремов в разговоре со мной сказал, что привлечение в организацию Слабченко является большим до-

стижением, так как вокруг Слабченко группируется большое количество украинских культурных сил...

Ефремов переписывался с одесским профессором Музычко" ...

(Показания Павлушкового от 30/VI, 29/VIII-29 г.).

Арестованный Никовский показывает:

..."Мое намерение ехать в Одессу посетить братьев и друзей С.Ефремов подкрепил тем, что в Одессе, среди надёжных людей, необходимо разыскивать, в первую очередь, прежде всего, прежних товарищей по университету, "ТУП"у и "Просвіте", позондировать почву и в общих чертах ознакомить их, не называя имён, с возможностью близкой организации. Названы были, как надёжные люди, о которых С.Ефремов имеет точные сведения, что с ними можно о таких делах с доверием говорить и что они, обещавши не разглашать сделанных им намеков о запроектированной организации, на случай, если бы отказались присоединиться, слово своё сдержат, – такие лица: М.В.Комаров, М.И.Гордиевский, М.Е.Слабченко"...

(Показания Никовского от 19-21/XI-29 г.).

Вербовка М.Слабченко

..."Разговор с Слабченко состоялся у него на квартире во время обеда, а больше после обеда, в присутствии его сына Тараса.

Сперва намеками, проверяя его взгляды, я рассказал М.Слабченко об УНР, о Петлюре, а когда увидел, что от его давнишних, еще в бытность студентом, издевательств над Петлюрой не осталось и следа и он оценивает его выше; чем я, называя национальным героем, надеждой масс, носителем идеи украинской государственности, а об Украине сказал, что она ещё должна сделаться государством и к тому же великим, империалистическим, с господством на Черном море, со своей интенсивной хозяйственной системой и широкими рынками сбыта, тогда я спросил его, есть ли еще в Одессе люди с такими взглядами и настроениями, и верит ли он сам, что международная политика может принести нам какие-то изменения в государственном устройстве.

На это он мне ответил, что твердо верит в то, что говорит и, хотя сам, по своим взглядам очень близок к большевикам и не отступит от своего пролетарского рода и чести быть революционером, однако, считает крайне необходимым, чтобы Украина прошла стадию самостоятельного государства.

Он, — говорил, — не хочет зла России, Москве, но Украина должна осуществить свою культурную государственную миссию на Черном море и стать великим государством; дело ее освобождения не за горами, а возродится она со своим хозяйством, очень быстро.

Я — историк народного хозяйства, — говорил М.Слабченко, — я знаю эволюцию и весь ход наших экономических возможностей и, как специалист, а не интеллигент-мечтатель, на основе неуклонных законов экономики могу доказать, как на ладони, что Украина должна вскоре освободиться и выйти на путь собственной великой государственности"...

(Показания Никовского от 19-21/XI-29 г.).

Вербовка Никовским Панченко

Никовский говорил Панченко:

..."Сейчас настолько укрепились и упрочились организация, что можно говорить о ней более откровенно. Он говорил, что в Киеве создавалась, вернее преобразовалась организация, имеющая целью создание новой, не Советской Украины..."

Программа организации разрешает все большие вопросы, как земельный, национальный и другие"...

..."При проведении работы, организация, по словам Никовского, не останавливается даже перед поднятием вооружённого восстания, так как для этого есть возможности, учитывая то недовольство, которое наблюдается, главным образом, среди крестьянства, а также ту поддержку, которую организация безусловно получит извне. Кроме того, большая роль отведена и общественно-культурным организациям, которые должны проводить подготовительную работу в городе"...

(Показания Панченко от 11/XI-29 г.).

..."Никовский говорил, что главная и руководящая роль не может быть отведена мне, что для этого найдутся люди с значительным общественным весом. В Киеве руководящую роль взяли на себя очень влиятельные люди, среди которых немалую роль играет С.Ефремов"...

...Структура организации такова, что каждая отдельная ячейка абсолютно не связана с другой и ведёт работу самостоятельно, отчитываясь лишь перед соответствующим членом организации. Для руководства работой ячеек в Одессе будет создана специальная пятёрка.

В работе нужно избегать называть имена для того, чтобы даже принимающие участие в работе не знали один другого"...

О Белоскурском

В этот приезд Никовского (в 1926 г.) Никовский встретился и вёл длительную беседу с Белоскурским. На мой вопрос, какое впечатление произвёл Никовский, Белоскурский ответил, что более очаровательного, умного и умеющего ориентироваться во всех вопросах человека, он не встречал. На мой вопрос, "договорились ли", Белоскурский ответил, что вполне. Больше мы с ним, по молчаливому соглашению, к вопросу о его участии в организации не возвращались, тем более, что Никовский сказал мне, что он считает Белоскурского вполне подходящим для работы в организации и поручил ему вполне самостоятельную работу"...

(Показания Панченко от 11/XI-29 г.).

О Музычко и Герасименко

..." Относительно Музычки и Герасименко знаю, что они были в Киеве и затем из слов Никовского, который меня спрашивал, что из себя представляют Музычко и Герасименко, я вывел заключение, что или он или же Ефремов виделся с ними в Киеве. Никовский отзывался о них довольно положительно, считая, что это новые силы украинские, которые со временем могут себе составить и имя и положение".

(Показание Панченко от 10/XI-29 г.)

2. О НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМИССИИ И НАУЧНОМ ТОВАРИЩЕСТВЕ

О Научно-методической комиссии

Арестованный Панченко показывает:

... "Задолго до вовлечения меня в организацию "СВУ" Никовским в Одессе при Политпросвете бала организована научно-методическая комиссия, разбивающаяся на ряд секций. В числе секций была организована секция художественная. В начале председателем секции был профессор Гордиевский, но вскоре профессора Гордиевского заменил я. Секция имела задание в связи с проведением украинизации, вести художественную работу – устройство различных концертов, вечеров, посвящённых памяти украинских писателей. Разработка программы, организация хоркружков и т.д. Секция состояла из 5-6 членов (Грушевская, Третьяк, Яциневич, я – остальных не помню)" ...

... "В 1923 или в 1924 году в Одессу, по поручению нелегального правления Т[овариществ]ва им. Леонтовича, приехал член ревизионной комиссии Т[овариществ]ва Леонтовича Чайка – с заданием организовать в Одессе филию Товарищества.

Получив от него соответствующие указания, посоветовавшись со своими товарищами, я взялся за организацию филии. Первый состав филии не помню, но в него целиком входила секция и ещё дополнительно профессор Гордиевский, Навроцкий, Ключко, Миколук и ещё ряд лиц. Состав филии был 12 человек. Первый председатель был профессор Гордиевский, а секретарем я. Филия полностью взяла на себя проведение работы секции, так, что вскоре секция научно-методической комиссии расформировалась.

Набирая членов, Товарищество вначале придерживалось принципов полезности вербуемого, а именно – отношение к художественно музыкальной области, но в дальнейшем перестало быть разборчивым в выборе членов" ...

(Показание Панченко от 12/XI-29 г.)

О Научном Товариществе

... "О Научном Товариществе Никовский отзывается, как об организации, которая сумела объединить вокруг

себя наиболее полезные украинские культурные силы и наибольшее внимание нужно сейчас уделить культурной работе, так как для этого есть подходящие силы. Никовский очень интересовался, как себя держит Слабченко, и одобрил резкое заявление Слабченко по поводу украинизации, считая, что та украинизация, которая проводится сейчас, безусловно не даёт и не даст никаких результатов."... (Показания Панченко от 10/XI-29 г.).

3. О МУЗЫКАЛЬНОМ ТОВАРИЩЕСТВЕ ИМЕНИ ЛЕОНТОВИЧА

Арестованный Панченко показывает:

О деятельности Музыкального Т[оварищес]тва им. Леонтовича

..."Моя роль заключалась в том, чтобы сосредоточить в Товариществе всех украинцев, чтобы создать соответствующее ядро, я должен выбрать ряд лиц, которые соответствовали своими убеждениями желаемой цели. Среди общественников я считал самыми подходящими для этой цели Белоскурского и Навроцкого. Белоскурского я, отчасти, посвятил в это дело, указавши ему, что наша работа может пригодиться в будущем, как основа в изменившихся обстоятельствах. Для большей авторитетности моих слов я его свел с Никовским, который имел с ним длительную беседу. В дальнейшем Белоскурский стал, очевидно, на самостоятельный путь, так как со мной больше на эту тему бесед не вёл, а сдружился сильно с Чикаленко, с которым до того был в довольно враждебных отношениях. Вообще положение Белоскурского как администратора Укрфила, имевшего непосредственное соприкосновение с иностранцами, от которых он собирал сведения и которых он сам информировал, причем информации носили явно неблагоприятный для Соввласти характер (тяжелый экономический кризис, неумелое ведение хозяйства и т.д.), давало ему широкие возможности в той работе, которая ему была поручена. Говорю, была поручена, так как он и в дальнейшем стал на самостоятельный путь, о чем и Никовский мне говорил, указывая, что положение Белоскурского дает ему, Никовскому, возможность пору-

чить ему самостоятельную работу и, действительно, в последнее свидание с Никовским в 1928 г. в Киеве Белоскурский имел очень длительную беседу с Никовским и затем с Чикаленко, после чего он совершенно самостоятельно повел работу. не обращаясь ко мне"...

(Показания Панченко от 10/XI-29 г.).

..."В показаниях о Белоскурском я не конкретизировал своего указания по поводу информации, дававшейся им иностранцам. В данном случае я имел в виду его отношения и связь с артистом Голынским, с которым он близко сошелся и дружил"...

(Показания Панченко от 11/XI-29 г.).

О вечеринках

..."Устройство вечеринок "чашки чаю" не моя инициатива, но я считал, что эти вечеринки выявят весь украинский актив, который можно будет организовать. Наибольшую активность в организации этих вечеринок проявили Навроцкий и Белоскурский, причем состав посещавших был очень изменчив, но часть из них была очень постоянной, к этому числу относятся Бондаренко (бывш[ий] зам[еститель] директора Украинбанка), Букатевич, Слабченко М., Бржицкий (кооператор). Вечеринки носили двойной характер – была часть официальная и неофициальная. Официальная часть – когда происходил концерт и чаепитие, а затем, когда публика расходилась, происходила неофициальная часть вечера. К сожалению, я так мало уделял внимания этим вечеринкам, что не знаю, что происходило на этих неофициальных вечеринках. Всегда на вечерах и до самого конца бывали Навроцкий и Белоскурский, которые смогут лучше меня эту часть осветить. На одном из вечеров был Чикаленко, который до того имел длительную беседу с Белоскурским"...

(Показания Панченко от 10/XI-29 г.).

О реорганизации Музыкального Т[оварищест]ва им. Леонтовича

..."С 1928 г., в особенности со с'езда, на котором Товарищество им. Леонтовича было реорганизовано в

ВУТОРМ, новые принципы работы резко изменили положение вещей и Товарищество отпало, как организация, через которую можно было бы проводить дальнейшую контрреволюционную работу. С'езд, выступление на с'езде Скрыпника, та организованность, с которой была проведена резолюция, предложенная фракцией с'езда, несмотря на то, что большая часть с'езда, состоящая из представителей с мест, людей, в большинстве со старыми украинскими просветянскими традициями, была против резолюции о новом курсе и направлении работы Товарищества, привели меня к мысли о необходимости проявлять исключительную осторожность в работе организации, а в дальнейшем и о выходе каким-либо путём из состава организации.

О своих опасениях я, понятно, по приезде в Киев, Никовскому ничего не сказал, но обрисовал ему картину с'езда таким образом, что он ничего не сказал относительно значения для организации потери товарищества, а ограничился иронической фразой: "похоронили Товарищество"...

(Показания Панченко от 12/XI-29 г.).

4. О РОЛИ МОЛОДЁЖИ

Арестованный С.Ефремов показывает:

..."Информируя меня о жизни Одесской организации, Слабченко несколько был недоволен её односторонним составом, который мешает проникать в различные круги Одесского общества, однако, одновременно высказывал надежды, что с дальнейшим развитием организации наверно удастся найти более широкие связи и пути для влияния. Такими путями в Одессе пока что остаются влияние на молодёжь, среди которой есть способные и серьёзные люди, помню, что тогда же он назвал фамилию Лужанского, как члена "СВУ" из молодёжи"...

(Показания С.Ефремова от 5/XI-).

..."Много значения придавал Никовский связи с молодёжью, потому что он несколько раз спрашивал меня, не знаю ли я кого-либо из молодых украинцев, на которого можно было бы положиться и через которого

можно было бы связаться с молодёжью. Я ответил, что никого не знаю, на что Никовский сказал: "Ничего, мы найдём к ним другой ход". Очень большое внимание Никовский уделял работе Научного Товарищества, так как несколько раз спрашивал меня, как идёт работа Товарищества и почему я не уделяю внимания ему, на что я ему ответил, что главная причина – отсутствие времени, а меня давно тянут туда. Полагаю, что такая заинтересованность Никовского не осталась без результатов и соответствующим образом он связался, через "генералов" с украинской молодёжью, так как большая часть научной молодёжи сгруппирована там и большое влияние среди них имеет Тарас Слабченко, о чём с моих слов знал Никовский"...

(Показания Панченко от 10/XI-29 г.).

Арестованный Никовский показывает:

..."М.Слабченко говорил, что одесские украинцы как раз и составляют готовую почву для организации, что можно даже перетряхнуть старые места, но сила не в них, а в молодом поколении, которое горит украинским неофитизмом, по-большевистскому активно, закалено гражданской войной и в состоянии различать что идёт на пользу и что во вред Украине"...

(Показания А.Никовского от 19/XI-29 г.).

5. КРУЖОК М.СЛАБЧЕНКО

О кружке М.Слабченко

..."В 1921 году группа студентов ИНО сблизилась между собой. В эту группу входили тогда Ралев, Горун, Чмиль, Грищенко В., Грищенко Л., Секиринский Т. Все они селяне-украинцы. После окончания ИНО М.Слабченко организовал семинар повышенного типа с целью готовить тех, кто окончил ИНО, в аспиранты. В этот семинар М.Слабченко пригласил К.Арсени, Л.Грищенко, В.Грищенко, П.Чмеля, Г.Горуна, П.Секиринского, Т.Секиринского и М.Ралева. Здесь же, на семинаре, они познакомились с Курганским и Лужанским. С этого момента и начинается непосредственное влияние Слабченко на нашу группу. Долго этот семи-

нар не существовал. М.Слабченко увлекал нас своей оригинальностью, своей энергией, талантливостью, любовью к Украине, своим европейзмом. М.Слабченко приглашал нас к себе, раздавал темы для научных работ. С этого момента у него часто бывали М.Ралев, Л.Грищенко, П.Секиринский и Лужанский. Мне Слабченко говорил, что я хочу воспитать в вас молодых украинских профессоров"...

(Показания Арсени от 16/Х-29 г.).

Арестованный Ралев показал:

..."Мои знакомства с членами группировки, например, с Секиринским относятся к 1920 году, когда я был в украинском учительском институте. Там же познакомился с Слабченко, Музыкачко и др[угими]. Когда учительский институт был организован в ИНО, произошло слияние с Арсени, Грищенко Л., Слабченко Тарасом.

У Арсени устраивались вечеринки, на которые приглашался также проф[ессор] Музыкачко. На этих вечеринках провозглашались тосты за самостоятельную Украину, за расцвет украинской культуры и т.д.

С Тарасом Слабченко частые встречи происходили с 1925 года, в школе № 13. Тарас Слабченко говорил о колониальном положении Украины и о необходимости самостоятельной Украины, необходимости самостоятельного бюджета и права распоряжаться всеми гос[ударственными] доходами и природными богатствами.

Группировка вокруг М.Слабченко носила политический характер, так как все были украинцами-самостийниками, мечтали об отделении Украины от СССР и о создании украинской демократической республики, однако, никаких активных мер не принимали"...

(Показания Ралева от 24/Х-29 г.).

Арестованный Секиринский показывает:

..."Об'единив группу людей под научным флагом, профессор Слабченко влиял на нас антисоветскими идеями в духе независимости Украины.

Главным образом влияние проводилось через Тараса Слабченко, который дружил с нами. Мысли и взгляды Тараса Слабченко – это были мысли и взгляды академика Слабченко – его отца. Тарас Слабченко говорил, что Украина сейчас зависит от России и пред-

ставляет колонию. Также говорилось о воспитании в школах; Тарас Слабченко указывал, что воспитание необходимо проводить в таком направлении, чтобы будущих граждан сделать сознательными украинцами и таким образом увеличить число сторонников украинского дела. Эта идея исходила от М.Слабченко"...

(Показания Секиринского от 3/XI-29 г.).

Арестованный Арсени показывает:

О Тарасе Слабченко

..."Основную руководящую роль в этой группировке играл Тарас Слабченко, поскольку он был близок с М.Слабченко. Тарас Слабченко говорил, что во время своего пребывания в Киеве он видел Ефремова и Никовского, которые на него произвели такое впечатление: Ефремов – говорил Тарас Слабченко, – особенно Никовский – это действительно руководители украинской нации, действительные националисты и мы должны верить только им и идти за ними"...

(Показания Арсени от 11/X-29 г.).

Отношение к внутренней политике

..."Часто в разговорах Тарас Слабченко и М.Ралев говорили о необходимости создания в будущем украинской Чрезвычайной Комиссии по образу большевистской ЧК, где они все бы могли работать"...

(Показания Арсени от 17/X-29 г.).

..."После смерти Петлюры, Тарас Слабченко говорил следующее: "Петлюра человек симпатичный, но неразумный. Для роли руководителя Украины нужен человек более твердый и сильный"...

(Показания Арсени от 17/X-29 г.).

..."Я крестьянин, хорошо знаю село. Экономически село разрушено. Сейчас хуже, нежели во времена крепостничества. Все крестьяне ненавидят Советскую власть. Украину может спасти от коммунистов война. Если бы мобилизовать крестьян, они бы повернули оружие против коммунистов. Если бы переменялась

власть, я первый бы пошёл бы в Украинскую ЧК и стрелял бы не так, как эти"...

(Показания Арсени от 20/X-29 г.).

..."Однажды при М.Слабченко, Тарас Слабченко говорил о тяжёлом экономическом положении Украины. На это М.Слабченко ответил:

"Скоро этого тяжёлого положения не будет, скоро явится такой человек, за которым пойдут все. Это я знаю наверное, как историк"...

(Показания Арсени от 5/XI-29 г.).

Внешняя политика

..."Один раз Тарас Слабченко и Ралев зашли ко мне. Тарас Слабченко говорил о будущем украинской "самостийной державы", о её будущей политике по отношению к соседним державам.

По словам Слабченко, Бессарабия должна была принадлежать Украине. Что же касается Польши, то порт Данциг должен быть украинским потому, что Украина имеет исторические права. Польское же население должно быть украинизировано, а если оно не захочет украинизироваться, то его нужно вырезать.

На моё возражение, что это зоологический национализм, Тарас Слабченко ответил: каждый молодой организм должен развиваться за счёт другого организма. Будущая самостийная Украина – молодой организм и она должна развиваться за счёт своих соседей -- Румынии, Польши и Великороссии. **Будущая Украина должна иметь только агрессивную политику.** Одновременно Тарас Слабченко говорил о том, что Украина должна ориентироваться на Германию, откуда она могла брать технику, оружие, которым могла бы вооружить своё войско"...

(Показания Арсени от 17/X-29 г.).

О столице Украины

..."Строя в разговорах проекты организации будущей Украины, Тарас Слабченко доказывал, что столицей Украины должна стать Одесса, так как это порт, близкий к Западу. Он часто говорил о том, что очень жалко,

что у нас не было собственной буржуазии, так как она бы создала могучее украинское государство"...
(Показания Арсени от 19/Х-29 г.).

Арестованный Ралев показывает:

О фашистских тенденциях

..."Говоря об Украине, Тарас Слабченко доказывал, что в революцию 1917-1918 года она потеряла свою самостоятельность только из-за того, что была интеллигентская мягкость, демократичность у её руководителей, что не было твёрдой и решительной руки, особенно в военных делах: всё строилось и основывалось на сознательности и идейности в то время, когда нужна была твёрдость и решительность действий.

Если бы у украинских деятелей тогда была государственная тактика Муссолини, то они наверное отстояли бы украинскую самостоятельность. Муссолини как государственного деятеля Тарас Слабченко расценивал очень высоко. Италия из незначительного государства, говорил он, благодаря Муссолини, его государственному уму, тактике и дипломатии, которую он проводит, превратилась в государственную единицу, с которой большая Антанта считается, как с государством, которое имеет вес, и считается с её требованиями и предложениями"...

..."О необходимости такой твёрдой и решительной руки в строительстве будущего украинского государства Тарас Слабченко говорил с такой уверенностью, как будто бы уже завтра будет возможность создавать Украинское самостоятельное государство"...

..."О Донцове Тарас высказывался, что это своего рода украинский Муссолини, только не с таким большим и острым умом, как Муссолини. Пилсудский, по мнению Т.Слабченко, также человек типа Муссолини, у которого государственная тактика последнего"...

(Показания Ралева от 20-23/Х-29 г.).

Тарас Слабченко говорил:

О расстрелах

..."Большевики победили все партии и все течения, благодаря своей решительности и твёрдости, и блестя-

ще построили государство, не считаясь со всеми трудностями, у них же надо учиться государственной тактике и строительству государства. При создании нового самостоятельного государства необходимо обязательно создать такой орган, как "ЧЕКА", особенно вначале, на первых порах это просто незаменимый орган: "ЧЕКА" должна наводить страх на внутреннего врага, терроризировать его, не нянчиться с ним и не колебаться с расстрелами в необходимый момент. Говорил об этом Тарас не один раз"...

(Показания Ралева от 20-23/Х-29 г.).

Арестованный Арсени показывает:

Шовинистическая обработка молодёжи

..."Ралев говорил, что он не очень придерживается официальной программы при преподавании и вносит много своего. Он говорил, что дети его школы поддаются национальному воспитанию и что он имеет большое влияние даже на родителей. Указал также Ралев, что зав[едующий] школой им недоволен, так как догадывается о его национальной работе"...

(Показания Арсени от 11/Х-29 г.).

..."Ралев часто говорил – я провожу своё, где только возможно, я очень удовлетворён тем, что мои ученики ненавидят "жидов". Тарас Слабченко говорил – я в школе преподаю обществоведение, но преподаю в таком виде, что из слушателей делаю украинцев"...

(Показания от 16/Х-29 г.).

..."Иногда мы говорили о необходимости проведения национальной работы среди детей и у меня иногда бывали уклоны в моей педагогической работе, которые заключались в националистическом освещении украинской литературы. К членам нашей группировки -- Ралеву, Грищенко Л. и ко мне заходили ученики старших классов, которых мы приглашали и с ними проводили беседы. Ралев снабжал их книжками. Собирались мы у Л.Грищенко, где устраивали вечеринки, на которых проводили свои беседы"...

(Показания Арсени от 11/Х-29 г.).

6. О ГРУППЕ ПЕЛИШЕНКО

Арестованный Арсени показывает:

"Для доказательства искренности моего признания считаю нужным сообщить о существовании ещё одной антисоветской группировки, имевшей шовинистическое украинское направление. Во главе этой антисоветской группировки стоял бывш[ий] секретарь ИНО, потом секретарь окрнаробраза Е.И.Пелишенко.

Пелишенко безусловно человек антисоветский, настроенный враждебно к Соввласти и ко всем её мероприятиям. Не ограничиваясь только разговорами и антисоветской работой в деле воспитания детей, Пелишенко стремился к большей деятельности. Для этого он желал, чтобы та антисоветская группировка, бывшая вокруг его и которую он создал вместе с П.Нестеренко (Пропуск в оригинале. – Ред.) часто у себя и реже у Нестеренко по воскресеньям устраивал вечеринки, на которые приглашал членов группировки. На этих вечеринках обменивались мнениями по поводу текущих событий.

Состав группировки был следующий: Пелишенко, Нестеренко, Крикун, Руга, Дорохольский и Каковский.

Кроме того, часто я там встречал Кассиора П. и Паполнова, последний особенно отличался своими реакционными взглядами. Что же касается меня, то я к этой группе целиком не принадлежал и был как бы связью между антисоветской группировкой Слабченко и группировкой Пелишенко. Поскольку я больше встречался со Слабченко, я, конечно, иногда передавал общее желание Слабченковской группировки Пелишенко и др[угим]"...

..."На этих вечеринках говорилось о том, что в экономической политике Соввласть зашла в тупик. Политика на селе не выдерживает никакой критики. Крестьянство приведено этой политикой к краю. Оно сейчас беднее, чем когда бы то ни было, страшные налоги разоряют крестьян. В компартии страшная склока и разложение. Чувствуется какая-то безалаберщина во всём. Полная безалаберщина в наробразе. Припоминаю один

раз Пелищенко говорил "сейчас коммунары один другого едят, когда я служил в наробразе, я это видел"...

(Показания Арсени от 12/Х-29 г.).

7. РАБОТА В ПРОФШКОЛЕ

Арестованный Панченко показывает:

..."Связь с кооперативной профшколой, через Навроцкого всё время поддерживалась Белоскурским настолько, что обязательно при устройстве всякого рода концертов и вечеров, в первую очередь, обслуживалась профшкола. Такое обслуживание велось Белоскурским в отношении некоторых трудшкол, каких именно – не знаю"...

(Показания Панченко от 12/ХI-29 г.).

..."Кооперативная профшкола находилась в полном ведении Навроцкого. Как говорил Белоскурский, Навроцкий – основа всего существования профшколы. Влияние и значение в жизни профшколы Навроцкий, а через него и Белоскурский, так как они очень тесно были связаны, имели очень большое. Как педагогический состав, так весь внутренний распорядок, всё находилось в полной зависимости от Навроцкого"...

(Показания Панченко от 10/ХI-29 г.).

8. О СВЯЗЯХ "СВУ" НА ПЕРЕСЫПИ

Арестованный Панченко показывает:

.."Во время своего приезда в Одессу Никовский очень много времени провёл у своей кузины (где-то около Жеваховой горы). Там, судя по словам Никовского и Чикаленко, который был с ним, было очень много родственников. Подробностей беседы с ними Никовский не передавал, но можно было вынести впечатление, что он очень доволен результатами своего пребывания и беседы с родственниками. Вообще Никовский вносил очень много конспирации в свою работу и поэтому только недомолвками и недоговорённостью выдавал себя. Большую роль он, очевидно, отводил своему брату

Панько, который служил непосредственной связью между Никовским и теми элементами из Пересыпи, которые нужны были ему для организации. Никовский говорил, что для организации нужно использовать **все мало-мальски недовольные элементы**. К числу этих недовольных элементов он, очевидно, относил и этих пересыпских знакомых, а что там была более или менее зажиточная публика, я вынес впечатление из слов Никовского"...

... "Брат Никовского – Панько служил на джутовой фабрике и говорил относительно того, что там имеется недовольный элемент, который, очевидно, Никовский предполагал в дальнейшем использовать.

Роль брата Никовского – Александра была, очевидно, в том, чтобы в моменты катастрофы перевести за границу членов организации.

Титаренко С.Е. в свой последний приезд в Одессу, очевидно, имел поручение к той части организации, которая была сосредоточена на Пересыпи, так как он забежал ко мне на полчаса, оправдываясь тем, что он очень торопится на Жевахову гору, кроме того, он от Дейнара имел поручение к Салий"...

(Показания Панченко от 10/XI-29 г.).

... "Переписку со мной Никовский прекратил ещё в 1928 г. В последний раз, когда я виделся с ним в мае 1929 г., я задал ему вопрос – почему он прекратил писать, Никовский ответил, что за ним идёт слежка и поэтому он не хочет подводить кого-нибудь из своих знакомых, так что я хорошо сделаю, если не буду ему писать.

Тогда же Никовский говорил мне о переезде моём в Бессарабию, причём советовал за содействием обратиться к брату Александру, который сможет нелегально перевезти на тот берег (в Бессарабию), подробности я смогу узнать у того же Александра.

После ареста Никовского я спросил Александра о том, каким образом он переправляется на тот берег (в Бессарабию), и Александр мне ответил, что он с знакомыми рыбаками едет в Днестровский лиман и там, как бы прибываемые к другому берегу, они проскакивают пограничный монитор"...

(Показания Панченко от 11/XI-29 г.).

Арестованный Никовский говорил Панченко:

... "Ефремовский инцидент с академиком Студинским показывает, что советская пресса и диктаторы общественного мнения совсем и не думают о справедливых поводах для уничтожения противника и совсем не собираются слушать его доводов и оправдания. Поэтому, если есть какая-либо возможность [выехать] за границу и там иметь кусок хлеба, лучше всего уехать отсюда. Если же у Панченко есть возможность уехать в Бессарабию, пусть бы ехал туда, там много украинцев и они тоже требуют культурной помощи. Если бы не дали паспорта, можно перейти границу нелегально, используя связи моего брата Александра на Румынской границе"...

(Показания Никовского от 26/XI-29 г.).

9. О КАЗКЕ

Арестованный Казка показывает:

... "Антисоветская активность украинской интеллигенции выразилась в создании антисоветских группировок, из них мне известны: Черниговская организация, существующая под видом литературной группы, в состав которой входили Могилянский Дмитрий, Могилянский Л. (потрібно Лада Могилянська. – Авт.), Куриленко, проф[ессор] Жук. Эта группа представляла шовинистически настроенную молодёжь под руководством проф[ессора] Жука и устраивала еженедельно, до 1925 г., т.е. до переезда проф[ессора] Жука в Одессу литературные вечера ("четверги").

Из состава киевской группы известны – Рыльский, Зеров, Филиппович, Ефремов, Никовский и Крымский. С отдельными представителями этих групп я был связан путём личных свиданий и переписки"...

(Показания Казки от 4/X-29 г.).

... "Общая политическая наша установка выявлена на основании бесед моих со следующими лицами в Одессе: профессором Жуком, студентом Стефановским, студентом ОСХИ – Бильком, с завед[ующим] ж[елезно]д[орожной] школой Ильиным, учителем Полищуком"...

(Показания Казки от 4/X-29 г.).

... "На день ареста у меня были следующие расхождения с компартией: 1) По вопросам экономики: а) постройку заводов, перерабатывающих украинское сырьё вне Украины, считаю неверным; б) индустриализация страны, главным образом, проводится за счёт крестьян, что отражается на развитии сельского хозяйства, кроме этого; собираемые средства на Украине используются не только в пределах Украинской республики, что считаю неверным; 2) По вопросу украинизации считаю неверным, что установка взята не на украинцев, а на украинизировавшихся и сама то украинизация проводится несколько официально, т.е. на деле она мало чувствуется; украинская литература подвергается суровой цензуре, благодаря чему не имеет достаточной свободы своего развития; действительной украинской культурной силе недостаточно развязаны руки для её деятельности; 3) Украинская республика в своём развитии должна ориентироваться на Запад, в частности на Германию. 4) Не имеется достаточной возможности в области развития национального искусства и музыки" ...

(Показания Казки от 27/XI-29 г.) [*].

... "Стечение обстоятельств, установленных следственным путём, выражающихся в связи с контрреволюционной организацией, общности моих взглядов с ней, свидетельствуют о том, что и я как-будто являюсь соучастником этой организации.

Своё участие в контрреволюционной организации я признаю тогда, когда будет представлен передо мной человек, который является авторитетом этой организации и представит мне факты моей работы в этой организации" ...

(Показания Казки от 9/X-29 г.).

Начальник СО ГПУ УССР
Начальник 2-го отделения СО

В.Горожанин
Б.Козельский

Оригінал. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т. 238. – Арк. 1-27.

Примітки.

* Дата допиту 27/XI-29 р. вказана помилково, оскільки А.Казка покінчив життя самогубством 23 жовтня 1929 р. (Ред.)

Доповідна записка Голові ДПУ УСРР В.А.Балицькому

1 грудня 1929 р.

Следствием по делу "СВУ" вполне установлено следующее.

1. ЦЕЛЬ "СВУ" – свержение Советской власти и установление независимой демократической Украинской Народной Республики.

2. ПРОГРАММНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

А. Критика Советской системы.

а) Советская экономика и политика ведут к упадку страны.

б) Украина превращается в колонию России.

в) Общее понижение культурного уровня.

г) Село – объект для нажима Соввласти.

д) Живые силы страны требуют освобождения из-под власти коммунистических доктрин.

Б. Собственно программные положения.

а) Государственное устройство устанавливается на законодательном собрании.

б) Передача земли крестьянству за выкуп; возврат земель колхозов и совхозов бывшим владельцам.

в) Возвращение национализированных предприятий бывшим владельцам.

г) Полное восстановление частной собственности.

д) Никаких привилегий отдельным классам.

3. НАМЕЧЕНИЕ СОСТАВА БУДУЩЕГО ПРАВИТЕЛЬСТВА (Ефремов, Никовский, Чеховский, Матвиевич, Дурдуковский и Гермайзе)

4. ТАКТИКА И НАПРАВЛЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ "СВУ"

а) Организация нелегальных собраний, совещаний на основе строгой конспирации.

б) Систематическое ведение антисоветской агитации; распространение провокационных слухов.

в) Распространение среди широких масс контрреволюционной литературы.

г) Намечение террористической деятельности ("СУМ").

д) Объединение националистических украинских элементов по профессиональному и производственному признаку в пятёрки, кружки, группы, товарищества, общества и т.д.; использование для этой цели различных сфер культурной и общественной деятельности.

е) Широкое и всестороннее использование легальных возможностей для проведения антисоветской деятельности.

ж) Внедрение "своих" людей в советские учреждения, кооперативы, школы, печать и т.д. для борьбы с советскими и коммунистическими элементами внутри их.

з) Обработка молодёжи в школах, вузах и кружках; создание из неё контрреволюционных групп и организаций.

и) Широкое использование автокефалии в целях организационной деятельности.

к) Саботирование советских мероприятий в области культурного и хозяйственного строительства.

л) Организованное строительство и саботаж.

м) Широкое использование всех легальных кафедр (церковь, печать, вузы) для агитации в более или менее открытой форме взглядов "СВУ".

н) Связи с закордонной украинской эмиграцией.

о) Поддерживание связей с представителями иностранных государств.

п) Заседания с участием немецкого консула.

р) Контрразведывательная работа во враждебном лагере (сменовеховцы, ГПУ).

с) Сбор средств на различные антисоветские цели.

5. ЗАРУБЕЖНАЯ "СВУ"

А. Представительство членов зарубежной "СВУ" при правительствах больших европейских государств; дипломатическая деятельность этих представителей.

а) Лотоцкий, Чикаленко – в Польше;

б) Шульгин, Прокопович – во Франции;

в) Д.Дорошенко – в Германии; связь с Берлинскими гетманскими кругами; связь с генералами Греннером и Гофманом;

г) Лукаевич – в Швейцарии; связь с Лигой Наций;

д) Мациевич – до 1927 года в Румынии, впоследствии – в Чехо-Словакии;

е) Л.Дорошенко – уполномоченный "СВУ" во Львове.

Б. Направление из заграничной "СВУ" на Украину антисоветской литературы, листовок и долларов.

В. Взаимоотношение Киевского центра "СВУ" с заграничной "СВУ"; Украина – главный фронт. "Где главный фронт, там и лучшие боевые силы" (Ефремов). Приезды членов заграничного "СВУ" для работы на Украину.

Г. Организация связи между Киевской "СВУ" и заграничной.

а) Поездки членов "СВУ" за границу (Ганцов, Радзимовская, Черняховский).

б) Инструкции Киевского центра командируемым за границу: 1) добыть информацию о политическом положении Европы. 2) О положении и перспективах украинских притязаний.

в) Использование германского консульства, как пути связи с заграницей.

6. ВЗАИМООТНОШЕНИЕ С ПОЛЬШЕЙ

А. Польская ориентация в первый период существования "СВУ".

Б. Принятие германской ориентации, не порывая "дипломатических" взаимоотношений с Польшей.

В. Деятельность Лотоцкого в Варшаве как представителя заграничного "СВУ"; поддержка им дипломатических взаимоотношений с Польшей, не раскрывая карт об ориентации "СВУ" на протекторат Германии.

7. ГЕРМАНСКАЯ ОРИЕНТАЦИЯ И СВЯЗЬ С ГЕРМАНСКИМ КОНСУЛОМ

А. Оценка будущего Украины, как страны, находящейся под протекторатом Германии.

Б. Внешняя политическая ориентация на Германию (не порывая с Польшей).

В. Установление связи с немецким консулом:

а) Участие немецкого консула на организационных заседаниях литературного кружка.

б) Обсуждение в его присутствии вопроса о будущем Украины (германский протекторат).

в) Передача через германское консульство почты и денежных средств для направления за границу.

8. АКАДЕМИЧЕСКАЯ ЛИНИЯ

А. Использование ВУАН, как опорного пункта, и базы организационной деятельности "СВУ" и превращение её в антисоветский оплот.

Б. Академический кружок "СВУ" (Ефремов, Никовский, Гермайзе, Дурдуковский, Голоскевич, Ганцов, Дога, Демьянчук и др[угие]), как основное ядро, из состава которого выходили руководители по другим линиям.

В. Подбор сотрудников ВУАН из антисоветских элементов.

Г. Использование ВУАН для организации связи с периферией и с эмиграцией.

Д. Хранение в помещении Академии наук организационных материалов.

Е. "ИНАРАК" в Институте Украинского Научного Языка (Холодный, Кривинюк, Шарко, Страшкевич, Дубровский, Левченко и др[угие]), как ячейка "СВУ".

а) Конспиративные политические собрания "ИНАРАК"а.

б) Клички участников.

в) Сборы средств на памятник Петлюре и автокефальную церковь.

г) Подбор сотрудников из антисоветского элемента.

Ж. Молодая Академия при ВУАН – группа аналогичная "ИНАРАК"у

а) Антисоветское направление академической работы.

б) Открытые выступления под видом актива младших работников.

З. Комиссия "Словника Живої Мови".

а) Специальный подбор сотрудников комиссии (Никовский, Голоскевич, Ганцов, Крымский).

б) Вредительство в области составления словаря.

в) Сбор средств в пользу атамана Дерещука.

И. Вербовка в организацию профессуры и создание специальных кружков из профессуры КВЗИ, СХИ, ИНО, Мединститута.

9. ШКОЛЬНАЯ ЛИНИЯ

А. Школа как основной фронт организационной деятельности "СВУ".

Б. Учительский кружок "СВУ" (Дурдуковский, Гребенецкий, Токаревская, Прохорова, Залесский и другие).

В. Вредительство в области школьной политики Соввласти.

а) Специальная программа школьной пятёрки в области школьной работы и проведение этой программы в жизнь.

б) Препятствование к преподаванию политграмоты.

в) Препятствование к вступлению детей в организацию юных пионеров.

г) Рекомендование детям шовинистической литературы.

д) Создание из учеников антисоветских организаций.

е) Влияние на родителей учеников.

ж) Сборы средств на антисоветские цели.

Г. Первая трудшкола – центр организационной деятельности по школьной линии.

а) Широкая связь с другими школами.

б) Вербовка зав[едующим] школой Дурдуковским в члены "СВУ" учителей иногородних и сельских школ, приезжавших в Киев с экскурсиями.

Д. Научно-Педагогическое Товарищество при ВУАН (Дурдуковский, Иванца, Дога, Шило и др[угие]) – идеологический центр школьной линии.

а) Цель товарищества – объединение украинских педагогических сил для борьбы за национально-политические права Украины.

б) Использование публичных собраний для пропаганды идей организации.

в) Обработка широких учительских кругов в антисоветском направлении.

10. МОЛОДЁЖЬ

А. Организация молодёжи для подготовки новых кадров для организационной деятельности.

Б. "СУМ" – "Спілка Української Молоді", создавшаяся под непосредственным наблюдением и руководством "СВУ" (Ефремов, Дурдуковский).

а) Программа и структура "СУМ" – аналогична "СВУ".

б) Задачи "СУМ" – свержение Соввласти путём агитации и террора, как средства для пробуждения народных масс.

в) Изготовление и распространение контрреволюционных листовок по поводу убийства Петлюры.

г) Реорганизация "СУМ" – переход к системе кружков.

д) Кружки под руководством Гермайзе, Филипповича, Зерова, Чеховского и др[угих], клубы украинской национальной молодёжи, в них выковывалась идеология "СВУ".

11. ЦЕРКОВНАЯ ЛИНИЯ

А. Автокефалия – политическая организация.

а) атеизм большинства автокефального духовенства.

б) Петлюровское прошлое большинства автокефалистов.

в) Использование "СВУ" автокефальной церкви, как орудия антисоветского воздействия на широкие массы и для ведения подпольной работы.

г) Украинизация церкви и религии – средства для осуществления целей "СВУ".

д) Ряд конкретных проявлений деятельности попов.

Б. Церковный кружок "СВУ" (Чеховский, Липковский, Ходзицкий, Вовкушевский, Шараевский и др[угие]); связи с периферией, связи с контрреволюционными организациями.

В. Организация панихиды по Петлюре в Софиевском соборе (под видом панихиды по Франко) и ряда других демонстраций.

12. КОМИТЕТ ПО УВЕКОВЕЧЕНИЮ ПАМЯТИ ПЕТЛЮРЫ

А. Состав комитета (Ефремов, Дурдуковский, Чеховский, Гребенецкий, Старицкая-Черняховская).

Б. Сборы средств на памятник Петлюре.

В. Пересылка средств за границу через Немецкое консульство.

13. ЛИТЕРАТУРНО-ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ЛИНИЯ

А. Литературный кружок "СВУ" – "цвет" организации (Старицкая-Черняховская, Ефремов, Никовский, Черняховский, Маргулис, Сердюк и др[угие]).

а) Нелегальные "четверги".

б) Посещение заседаний иностранным консулом.

в) Политические доклады приезжающих эмигрантов.

14. КООПЕРАТИВНАЯ ЛИНИЯ "СВУ"

А. Взгляд "СВУ" на кооперацию как средство экономического и политического освобождения Украины от Советской власти.

Б. Кооперация – экономическая база "СВУ" со времени "БУД".

В. Использование аппарата кооперативных организаций как средства связи.

Г. Кооперативная пятёрка – кооперативный кружок "СВУ" (Ганчель, Болозович, Ботвиновский, Высочанский и др[угие]).

Д. Взгляд на сельскую кооперацию как силу, способную при надлежащем руководстве проводить вредительскую работу.

15. СЕЛЬСКАЯ ЛИНИЯ

А. Ставка "СВУ" на крестьянские восстания кулацкой "национально-сознательной части".

Б. Использование церкви и школы, как близко соприкасающихся с селом, для работы среди крестьянства.

В. Выезды членов "СВУ" на село для антисоветской агитации.

Д. Характер агитации.

а) "Россия пожирает украинский хлеб".

б) "Против колхозов".

в) "Против принудительных расценок на хлеб".

г) "Путь к освобождению – через независимость Украины".

д) "Долой Советскую власть".

16. ПРОЧИЕ ЛИНИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ "СВУ"

Инженерно-техническая, агрономическая и медицинская линии как самостоятельные отдельные линии организационной деятельности "СВУ".

Начальник СО ГПУ УССР
Начальник 2-го отделения СО

В.Горожанин
Б.Козельский

Оригінал. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т. 238. – Арк. 1-10.

Доповідна записка про діяльність медичної лінії "СВУ"

1 грудня 1929 р.

Медицинская секция "СВУ", проводившая весьма активную и разностороннюю подпольную контрреволюционную деятельность, с четко выработанной программой, в настоящий момент приобретает чрезвычайно серьезное значение.

В последние дни следственная работа по этой линии стала разворачиваться усиленным темпом.

Медсекция ВУАН

По показаниям арестованных членов медицинской линии "СВУ" профессоров Кудрицкого, Подгаецкого и доктора Барбара весьма ярко выступает момент оформления медсекции ВУАН, в которой концентрировались все антисоветские, шовинистические медицинские силы, в контрреволюционную организацию, систематически проводившую свою деятельность еще до основания "СВУ" и корпоративного присоединения к ней части членов Президиума медсекции.

Деятельность медсекции

В период 1920 по 1925 год работа руководителей президиума медсекции ВУАН, украинских национально-политических деятелей и сторонников УНР (Корчак-Чепурковский, Черняховский, Удовенко, Барбар, Кудрицкий, Подгаецкий, Крымский и др[угие]), была направлена на подготовку почвы для "будущей УНР" в медицинской сфере.

Подготовка кадров

Ставя своей задачей воспитание д[окто]ра украинской антисоветской идеологии, который должен был играть большую роль в борьбе населения, в особенности

сельского с Советской властью, руководители Президиума медсекции ВУАН направили все свои усилия на украинизацию Киевского мединститута, с целью использования этой украинизации для вышеуказанных целей.

Создание организации

Начиная с 1925 г., когда прошла необходимость острой борьбы за украинизацию, контрреволюционная работа медсекции приняла нелегальные формы, с характером конспиративной антисоветской организации, прикрывавшейся якобы научной работой.

С этой целью были созданы фиктивные комиссии, в которых разместились члены организации, принятые в нее на специальном организационном совещании руководителей президиума медсекции, при единогласном голосовании.

Присоединение к "СВУ"

Таким образом, к моменту корпоративного вступления части президиума медсекции в "СВУ", медсекция представляла собой вполне подготовленную и законченную подпольную организацию, с четко выработанной программой антисоветской деятельности, фактически не претерпевшей особенных изменений в связи с присоединением к "СВУ".

Все арестованные члены медлинии "СВУ" в своих показаниях подчеркивают, что прежняя деятельность их организации вполне соответствовала целям и задачам, поставленным впоследствии "СВУ".

Программа антисоветской деятельности

Программа разносторонней антисоветской деятельности медицинской секции "СВУ" сводилась к следующим задачам:

В Киевском мединституте – занятие руководящих должностей "сознательными украинцами" и проведение ими антисоветской политики в институте; выборы на должности профессоров, ассистентов, ординаторов, аспирантов лиц с антисоветской украинской идеологией; антисоветское националистическое влияние на препода-

вательский персонал Института; развитие антисоветских националистических настроений среди украинского студенчества.

Вне пределов К.м.и. – утройство на должности Киева "надежных", с антисоветской идеологией докторов-украинцев, влияние на украинский политический характер деятельности Харьковской медсекции ВУАН и специальные командирования в нее своих людей.

На специальных совещаниях членов организаций, выполняя директивы "СВУ", они просматривали списки периферийных докторов для намечения кандидатур, с целью вербовки их в "СВУ" и для разверстки сил организации на периферии.

Единый антисоветский блок

Систематически проводя в жизнь этот план своей контрреволюционной деятельности, члены медицинской линии "СВУ", по их показаниям, блокировались с антисоветскими кругами не украинской интеллигенции, в целях создания единого антисоветского фронта, пользовались распространением антисемитизма и национальной ограниченности как средствами для влияния на свое окружение и даже в процессе своей деятельности прибегали к поискам и поддержке "своих" коммунистов-украинцев и к борьбе против других "не своих" членов партии.

Вопросы врачебной этики

Особенный интерес представляет возникшее в последние дни новое обстоятельство, для всестороннего выяснения которого нами приняты все меры.

Из дополнительно прилагаемых в настоящей докладной записке протоколов арестованных Барбара и Подгаецкого видно, что медицинская линия "СВУ" стояла на точке зрения, согласно которой пациента-коммуниста нужно рассматривать не как больного, а как врага.

Этот вопрос о политическом терроре в медицинской практике членов организации, обсуждавшийся на их совещаниях, приобретает серьезное значение.

Нами не исключается возможность фактов конкретного широкого вредительства в этом смысле со стороны

докторов – членов "СВУ", и, хотя их показания лишены еще необходимой четкости, с каждым новым показанием этот вопрос приобретает все более реальные формы.

Прилагаемые показания ярко рисуют физиономию и деятельность контрреволюционной организации медиков.

Нами принимаются все меры к скорейшему уточнению и детализации этого вопроса.

Приложение:

- 1) Показания Барбара.
- 2) Показания Подгаецкого.
- 3) Выдержка из протокола показаний Подгаецкого.
- 4) Протокол показаний Кудрицкого.
- 5) Выдержка из показаний Павлушкова.

Начальник СО ГПУ УССР

В.Горожанин

Начальник 2-го отделения

Б.Козельский

Оригінал. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т. 238. – Арк.1-4.

**Орієнтований список заарештованих по Києву, які
підлягають представленню на процес "СВУ"**

1 грудня 1929 р.

1. Президиум организации:

- 1) Ефремов С.А.
- 2) Чеховский В.М.
- 3) Дурдуковский В.Ф.
- 4) Никовский А.В.
- 5) Гермайзе О.Ю.
- 6) Гребенецкий А.В.

2. Академическая линия:

- 1) Туркало К.Т.
- 2) Голоскевич Г.К.
- 3) Ганцов В.М.
- 4) Андриевская О.Т.
- 5) Холодный Г.Г.
- 6) Кривинюк М.В.
- 7) Страшкевич В.М.
- 8) Дубровский В.Г.

Возможные:

- 9) Шарко В.В.
- 10) Лепченко Я.Ф.
- 11) Мияковский В.В.

3. Школьная (педагогическая):

- 1) Прохорова М.И.
- 2) Трезвинский Ю.К.
- 3) Токаревская Н.С.
- 4) Иваница Г.Н.
- 5) Залисский А.П.
- 6) Ильяшенко Л.А.
- 7) Шило К.С.

Возможные:

- 8) Дога В.М.

4. Молодежь:

- 1) Павлушков Н.П.
- 2) Матушевский Б.Ф.
- 3) Бобырь Д.Н.
- 4) Нечитайло П.Т.
- 5) Слободяник Г.Я.
- 6) Юркевич Ю.Л.
- 7) Кокот Д.Г.
- 8) Ткач К.М.
- 9) Солочинский В.Д.
- 10) Дымнич В.Л.
- 11) Христосенко А.Н.
- 12) Ясинский

Возможные:

- 13) Кокот И.Г.

5. Кооперативная:

- 1) Ботвиновский М.Н.
- 2) Ганчель Г.Г.
- 3) Высочанский П.

6. Церковная:

Возможные:

- 1) Чеховский Н.М.
- 2) Хомичевский Н.В.
- 3) Красицкий Ю.Ф.
- 4) Карпов Л.А.

7. Медицинская:

- 1) Барбар А.А.
- 2) Кудрицкий Н.А.
- 3) Подгаецкий
- 4) Скороходько (Ветинститут).

8. Инженерная:

- 1) Коробцов В.Г.

Начальник СО ГПУ УССР

В.Горожанин

Начальник 2-го отделения СО

Б.Козельский

Оригінал. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т.238. – Арк. 1-3.

Кандидаты до процессу "СВУ" з периферії

1 грудня 1929 р.

УМАНСКИЙ ОКРУГ

1. Крымский Е.Е., брат членов "СВУ" академика А.Крымского, один из активных членов Звенигородской организации "СВУ", завербовал в члены "СВУ" учителя Шиманского. Крымский Е. дал показания о деятельности Киевского центра "СВУ", не указывая названия организации.

2. Шиманский М.П., учитель профтехшколы, член Звенигородской организации "СВУ", признал свое участие в организации, дал показания о деятельности кружков "СВУ" в Киеве, о периферии "СВУ" и составе Звенигородской организации.

ДНЕПРОПЕТРОВСКИЙ ОКРУГ

3. Ефремов П.А., профессор ИНО, брат академика С.Ефремова, по показаниям последнего, организовал в Днепропетровске филию "СВУ", в которую втянул правую украинскую профессуру и б[ывших] членов УПСФ. П.Ефремов признал свое участие в "СВУ" и дал показания о работе среди профессуры и о шовинистической обработке студенчества.

НИКОЛАЕВСКИЙ ОКРУГ

4. Лагута Н.Д., преподаватель ИНО, член Николаевской филии "СВУ", признал свое участие в организации "СВУ" и в том, что проводил работу среди учительства и молодежи.

5. Гудзь-Засульский З.М., учитель, бывш[ий] председатель "Просвіти". По показаниям Лагуты, входил в существовавшую в Николаеве "незаконную националистическую группировку учительства", проводившую шовинистическую работу среди учительства и молодежи. Не называя "СВУ", дает показания о шовинистической деятельности Лагуты и его группы.

КРЕМЕНЧУТСКИЙ ОКРУГ

6. Близнюк П.С., лаборант хлебной инспекции, комиссар Центральной Рады по бывш[ей] Таврической гу-

бернии, связан в Киеве с Чеховским, Никовским и, по показаниям Лагуты, проводил организационную работу по созданию контрреволюционной организации среди кооператоров в Одессе.

ПОЛТАВСКИЙ ОКРУТ

7. Щепотьев В.А. бывш[ий] профессор ИНО, высланный из Полтавы за к[онтр]р[еволюционную] деятельность, выразившуюся в создании контрреволюционной организации. Данными следствия в Киеве (показания С.Ефремова) установлено, что Щепотьев является членом "СВУ". По данным Полтавского следствия установлено, что Щепотьевская к[онтр]р[еволюционная] организация является филией "СВУ".

8. Товкач К.И. (бывш[ий] кооператор). По данным Киевского следствия, член "БУД"а и "СВУ". Проводил активную работу по линии кооперации и автокефалии. В 1923 году связал С.Ефремова с Доленко (руководитель "Украинской Мужичьей Партии"). Впоследствии был тесно связан с руководителями "УМП" – Доленко, Лещенко, Щербаненко. Товкач признал свое участие в "БУД"е и связь с "УМП".

9. Рудинская М.Я., член "БУД"а, принимала активное участие в его деятельности в Полтаве. Руководила Воскресенским сестричеством в Полтаве, оказывавшем помощь арестованным за к[онтр]р[еволюционную] деятельность.

ЧЕРНИГОВСКИЙ ОКРУТ

10. Карпович О.Р., учитель. По показаниям С.Ефремова и Е.Холодного, член "СВУ", проводил шовинистическую работу среди молодежи; будучи неверующим, вел активную работу по организации автокефальной церкви и был председателем автокефальной общины. Откровенных показаний не дает.

КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСКИЙ ОКРУТ

11. Пивоваров Н.Г., автокефальный епископ, один из активных деятелей автокефального движения в Каменец-Подольском округе, тесно связан с В.Чеховским. Дал активные показания о контрреволюционной роли автокефальной церкви и ее руководителей. В своей к[онтр]р[еволюционной] деятельности не сознался.

12. Винарчук Н.О., автокефальный поп в с.Могилевка Каменец-Подольского округа. По данным Каменецкого

следствия, является членом к[онтр]р[еволюционной] шовинистической организации в м. Дунаевцы, объединившей кулацко-петлюровские элементы. По показаниям В.Чеховского Винарчук приезжал в Киев и привозил ему деньги, собранные для комитета по увековечению памяти Петлюры, причем, по словам Чеховского, вокруг него "могла быть филия "СВУ".

АМССР

13. Лещенко П.Б., бывш[ий] политический руководитель банды Заболотного, в Молдавском округе вел работу среди кулачества по созданию "селянской спилки", ставящей целью организацию крестьянства для свержения Советской власти. Лещенко связался с В.Чеховским и дважды ездил к нему в Киев, информируя о проведенной работе. Лещенко показал, что если бы он не был арестован, он создал бы организацию на территории трех округов – Молдавского, Тульчинского и Первомайского, численностью 2-3 тысячи человек и поднял бы восстание, связавшись с украинским к[онтр]р[еволюционным] центром в лице В.Чеховского.

БЕЛОЦЕРКОВСКИЙ ОКРУГ

14. Карпович А.П., автокефальный поп на Белоцерковщине, служил в петлюровской армии, при Соввласти был под судом за поджог ж[елезно]д[орожного] склада. Дает ценные показания о контрреволюционной деятельности автокефальной церкви и ее руководителей В.Чеховского и Липковского.

Начальник СО ГПУ УССР

В.Горожанин

Начальник 2-го отделения СО

Б.Козельский

Оригінал. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т.238. – Арк. 1-3.

**Із зізнань С.О.Єфремова
"Підсумки моєї контрреволюційної діяльності"**

5 грудня 1929 р.

В квітні 1926 р. я одержав через німецьке консульство листа од Л.Чикаленка з невеликою допискою В.Садовського і цей лист показав нам, що підготовчий період треба скінчити й захожуватися коло справи організації вже реально. Чикаленко писав, що останніми часами одбулося за кордоном кілька нарад з участю діячів УНР, і наради ті вирішили, що вже пора закласти визвольну організацію і подати про те ж таки гасло на Україну, як було умовлено ще на березільській нараді з Ніковським. Як учасників нарад, а разом і членів майбутньої організації Чикаленко називав С.Петлюру, І.Мазепу, А.Левицького, Феденка, Чикаленка Л., В.Садовського, Ол.Шульгина, В.Прокоповича, О.Лотоцького, Д.Дорошенка. Організація має поєднати тих з емігрантів, що стоять на позиції "УНР", виробивши компромісову програму для такого об'єднання: в сфері закордонної орієнтації намічається наближення до німців, для чого провадяться Берлінською еміграцією, головно Дорошенком, відповідні переговори. Повідомлюючи про ці заходи і вирішення, які незабаром мають бути остаточно оформлені, Чикаленко прохав узяти їх на увагу і з свого боку приступити до закладання відповідної організації тут, на Україні, щоб дальшу роботу провадити порозумівшись і в контексті з закордонною групою.

Цей лист, якого я читав тоді ж таки Ніковському та Дурдуковському, а також разом з ними і обмірковував його зміст, був для нас справдешнім гаслом до активної роботи коло закладання організації. Ми обрадилися щодо пунктів майбутньої програми, яку мав виробити я на перші збори організаційні, а також і щодо принципів об'єднання практичних і розпочали остаточні переговори з людьми, яких намітили до ініціативної групи з тим, щоб закінчити справу до літніх вакацій. Але саме тут трапилась подія, яка з одного боку трохи задержала організаційну роботу, але зате надала їй більшого

розмаху і нам самим надохнула більшої певності щодо успіху задуманої справи. Це була смерть С.Петлюри і розворушення в зв'язку з нею.

25 травня 1926 р. на вулиці в Парижі кількома пострілами з револьвера забито С.Петлюру; убійника Шварцбарда заарештовано тут же, і він, признавшись у своєму вчинкові, пояснив якого як акт помсти за єврейські погроми, що з ініціативи і з вини ніби Петлюри прокотилися вилічною хвилею по Україні в період 1919-1920 р.р. Звістка про смерть Петлюри зараз же досягла Києва, але спершу викликала була скептичне до себе відношення. Пригадую, що коли хтось з співробітників Академії, здається, Гр.Іванець, розповів мені, ніби чув у редакції "Пролетарської Правди" про паризьку подію, але сама редакція ніби вагається, чи друкувати, й хоче ще перевірити, то у мене склалося таке певне враження, що це одна з тих газетних "качок", які б'ють на сенсацію і яких вже вилітало й попереду, щоб за кілька день завзятого галасу пірнути в море забуття. Не розвіяло цього враження у мене й повідомлення, що з'явилося другого дня в газеті, якесь невиразне, плутане, непевне: подано тут було, що Петлюру забив один з членів української еміграції з якихось невияснених причин. І тільки третього дня з'явилося докладне повідомлення, яке вже не лишало місця сумнівам і яке треба було брати цілком серйозно. Пораз подія зробилася справжньою сенсацією й викликала велике заворушення серед українського громадянства, а можу говорити конкретно тільки про Київ, але є підстава гадати, що так було й по інших містах. Для переважної більшості української інтелігенції фігура Петлюри була свого роду символістичною і як єдиного послідовного оборонця і борця за незалежність України, що не поступився своїми планами ні за яких обставин. Мало знаний до революції взагалі в широких кругах, він по революції, особливо в період боротьби з більшовиками, зробився найпопулярнішим з українських діячів, надто через те, що мав діло з широким кругом військових людей, що розносили його ім'я і по селах. Через те смерть його, та ще за таких обставин, і зробила враження і його вважали просто за жертву комуністів, яким треба біло ніби позбутися популярного і тим самим не-

безпечного ворога. Мені самому, що звук взагалі критично ставитися до подій, дуже підозрілими видалися пояснення Шварцбарда, якими він аргументував свій учинок. Помста за погроми, хоча я знав, що не Петлюра в них винен, а загальна дезорганізація і анархія в його військах, що постійно розкладалися, а часто і набиралися серед непевних елементів - так кажу: помста за погроми була б аргументом непохитним, коли б вона відбувалася слідом за самим погромами. Але кипіти протягом шести років почуттям помсти, носити її незагаслою в грудях за зовсім інших обставин і вийти на безозброєного ворога, коли він вже перестав бути, навіть з погляду убійника, шкідливим - це здавалося мені неймовірним і навіть просто з психологічного боку неможливим. От же я і схилився до думки, що з Шварцбарда було тільки знаряддя в чужих руках, які у відповідний момент накерувати його на виконання давно задуманого вчинку. Кому належали ці руки? Очевидно, тому, кому це давало вигоду, кому було потрібно. Отже логічно шлях протягався до комуністів, тим більш, що обивательські чутки приписували комуністам акти індивідуального терору ще й попереду, пригадую, що те саме говорилося колись і з приводу забиття Оскілка, що так само загинув од руки якогось невиясненого убійника і за непевних обставин.

Усі ці причини і подіяли, що смерть Петлюри пронеслася голосно серед українського громадянства і примирила з ним навіть тих з-поміж його, що ставились попереду до Петлюри байдужо або навіть і неприхильно. Інші, більш націоналістично настроєні люди, звертали особливу увагу на особу убійника, добачаючи в тому, що це єврей - спеціально єврейську інтригу проти українства. Ці настрої вилилися в цілій низці відгуків, що ними українське громадянство озвалося на паризьку подію. Серед громадянства ходили в рукописах кілька віршів, присвячених убитому, пам'ятаю вірші Рильського, Маланюка, Матушевського, Павлушкова, що висловлювали обурення проти убійника і надію на те, що трагічна подія впливатиме на збільшення національного гніву і на поповнення лави борців за визволення України. Велике вражіння справляла також опублікована в "Л[ітературно]-н[ауковому] Вістнику" стаття Донцова, що подавала характеристику Петлюри в притаманних

цьому публіцистові фашистських фарбах. Антагоніст до певної міри Петлюри за його життя, Донцов тепер виставляв його за послідовного борця за незалежність України й у факті його забиття бачив новий доказ того, що вороги тієї незалежності ні перед чим не спиняться, аби закопати зненависну їм ідею самостійного розвитку українського народу; у Шварцбарді він бачив одного з тих паразитів, що вихохались на розкішному тілі України, але винесли з того тільки зненависть до неї та страх, щоб вона, прокинувшись до вільного життя, не позбавила їх можливості й далі втішатися з нетруженого існування на чужому організмі. Під свіжим вражінням паризької події у близьких до мене кругах зродилась думка – не пригадую, хто її автор, – щоб поділився з нами своїми споминами про Петлюру Ніковський, який працював з ним саме останнім часом і знав його з того боку, з якого не знав ніхто з нас. Такі доповіді-спомини Ніковський робив, здається, двічі – у Дурдуківського і в Черняхівської. Згадки ці були дуже цікаві змістом і, як звичайно у Ніковського, блискучі викладом. Ніковський зазначав, що ті, хто знав колишнього Петлюру, українського публіциста або службовця в одній з московських установ, власне, не знають його; що він випадково може опинившись і для себе самого в центрі подій, виріс надзвичайно і став справді людиною з державним розумом, здатною схопити і оцінити події в усенькій їх величині. Проте нещастям, що мало фатальні наслідки, було те, що коло його не було людей, які дорівнювали б йому своїм громадським значінням і розумінням подій, і тому вони не розуміли його і часто псували невмілим виконанням його плани. Окремо спинився Ніковський на вмінні Петлюри говорити з простими людьми, вояками, яким він імпував своєю простотою, щирістю і разом глибокою певністю в своїх твердженнях і наказах, а також нехтуванням всякої небезпеки, подаючи в тому приклад на власній особі. Цю рису Петлюри Ніковський ілюстрував кількома прикладами, взятими з обставин спільного життя. Ці доповіді викликали великий у нас інтерес і, здавалося нам тоді, добре характеризували особу небіжчика.

І ще зродився був тоді один проект на вшанування публічним способом пам'яті Петлюри. Вийшов він од Чехівського В., що запропонував одправити по ньому панахиду в Софії в найближчі по його смерті дні. Цей

спосіб викликав чимало заперечень, дехто, серед них і я, був проти панахиди: раз тому, що взагалі не спочував ушануванню таким шаблонним способом, та друге, вважав його небезпечним з конспіративного боку, а тим самим і шкідливим саме тоді особливо, коли перед нами стояло завдання широкої організації, яка вимагала су-губої конспірації. Чехівський все ж настоював на своєму і заявляв, що всеньку відповідальність бере на себе, а втім може навіть ручатися, що все обійдеться гаразд. Не знайшовши спочуття своєму проєктові у старших, він обернувся до молоді, я вже згодом довідався, що панахида таки була одправлена під замаскованим виглядом панахиди по Ів.Франкові з приводу 10-ліття з дня його смерті, що припадало саме на останні дні травня 1926 р. Підчас панахиди молодь (Павлушков, Матушевський Б. та інші, яких не знаю) розкидали в Софії прокламації з приводу смерті Петлюри. Цю прокламацію дав мені Павлушков, зміст її здався мені досить ординарним, і я тепер вже докладно його не пам'ятаю, перечитавши її Міяковському для колекції в архіві такого роду документів.

Отже всі згадані тут відгуки на смерть Петлюри здалися нам, що саме тоді заходжувались кого організації нелегального товариства, досить симптоматичними і сприятливими для нас задуманого діла. Ми були певні, що це розворушення громадського заінтересування до себе Петлюри виявиться заінтересуванням і до організації, яка ставить перед собою завдання визвольного характеру, яким служить і небіжчик. Більше, ми сподівались, що смерть популярної людини може викликати навіть ширші події, одбившись серед мас заворушенням проти Радянської влади. От чому ми поклали не одсовувати організаційних заходів, а прискорити можливо їх, щоб не спізнитися часом, коли розпочнуться якісь ширші виступи. Звістки з-за кордону, що знов наспіли незабаром, дали й формальний привід до розпочину організаційних заходів.

Десь приблизно в середині червня я одержав нового листа од Л.Чикаленка з дуже цікавими для нас на той час відомостями. Він писав докладно про те, як сталася паризька подія, як реагувала на неї українська еміграція од Парижу до Токію; який величезний злам створи-

ла вона в настроях української еміграції, що у величезній масі своїй об'єдналася над труною небіжчика, і подавав також дещо з голосів про Петлюру європейської преси чи відомих діячів. Усе це, сповіщав автор листа, спонукало ініціаторів об'єднання, про яке писано було попереду, використати такий зручний момент і заснувати "Спілку Визволення України" ("СВУ") на принципах "УНР". На закінчення Чикаленко радив і нам не одтягатися й не упустити слушного часу та прискорити заснування аналогічної організації, що має працювати в контакт з закордонним "СВУ". Ця порада виходила не од його тільки особисто, а від цілого колективу організаційного, що збирався саме був у Празі і складався – з його, А.Левицького, В.Прокоповича, Д.Дорошенка, О.Лотоцького, О.Шульгина. Про дальші події і заходи обіцяв незабаром подати звістку.

Цей лист з категоричною порадою використовувати час подіяв на нас рішуче. Зважаючи на всі зазначені події, ми також зважалися на останній крок у своїй підготовчій до організування роботі...

Десь коло половини червня 1926 р. ми скликали нарешті своє перше організаційне зібрання, – кажу: ми, себто я і Дурдуківський, що виступили таким чином ініціаторами справи. Одбувалося зібрання на помешканні в Дурдуківського; крім нас двох, присутні були такі, запрошені нами люди: Гермайзе, Гребенецький, Ніковський, Черняхівська, Чехівський. Збори розпочав я, вказавши на причину їх та завдання. Торкнувшись коротенько останніх подій, що категорично диктують нам ступити на шлях організаційної нелегальної діяльності, я зробив огляд тих обставин, серед яких нам доведеться працювати, і вислідів, які може та праця мати.

Це була мрія, що створила тільки фантом, який на порох розсипався, коли дійсність доторкнулась до його. І от вийшло, що найбільше пороху витрачено на організаційні справи й заходи, а далі... далі його все менше ставало в порохівницях. Історія синиці, що бралася море запалити.

Тяжко кінчати цим підсумки... Це значить, визнати повною мірою політичне банкрутство за собою; закреслити цілу політичну смугу, з усіма висновками, які з того акту можна зробити. Але їх треба зробити. І най-

перший з них: люди, що так можуть помилитися, повинні зійти з політичної арени раз назавжди. Вони можуть бути корисні у сфері своєї професії чи спеціальності, але в сфері політики вони покінчили самогубством. З політичного погляду маємо многоголовий труп, якого вже ніякими силами не підвести. Мушу щиро й одверто це визнати насамперед щодо себе, як разом і те, що в цьому може найбільше моєї вини. Адже, багато з тих людей, може всі, оглядалися на мене, рахувалися з моїм голосом, з моєю думкою, і само собою, їхня вина далеко менша. Вони винні тільки перед державою робітників і селян, тоді як я винен і перед державою, і перед тим, кого зробив перед нею винними, до того ж винен і як ініціатор, як і керівник.

І свої оці підсумки я закінчу тим, чим закінчив був свої попередні свідчення: єдине бажання, яке можу мати й про яке мріяти, це спокутувати справжньою роботою на користь робітництва й селянства цю свою подвійну вину.

С.Єфремов

Копія. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т.238. – Арк. 21-29.

Лист В.А.Балицкого до С.В.Косіора

13 грудня 1929 р.

Направляем Вам экземпляр показаний арестованного по делу "СВУ" академика Ефремова.

Ефремов дал суммированные показания и сам их назвал "Итоги моей контрреволюционной деятельности".

Показания представляют из себя ценный суммированный материал, дающий общее представление о всем деле "СВУ", а также говорят об истинных направлениях части украинской интеллигенции и политических стремлениях части внутренней и закордонной украинской контрреволюции.

Написаны показания собственноручно в камере.

Особенно ценна концовка показаний, в которой Ефремов кается, полностью признает свою вину и просит помилования у власти рабочих и крестьян.

При чтении необходимо учесть, что это перевод с украинского. Украинский же подлинник производит еще более сильное впечатление.

Прилагаю также экземпляр дневника Ефремова за 1923-1929 гг.

Председатель ГПУ УССР

В.Балицкий

Оригінал. Машинопис.

Архів СБУ. - Спр. 67098 ФП. - Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою С.О.Ефремова. - Арк.96.

З протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У

13 грудня 1929 р.

Питання, пов'язані з процесом "СВУ"

а) Наполягати перед ЦК ВКП(б) на затвердженні кандидатури тов. Мазура головою суду.

Доручити Секретаріату ЦК скласти для ПБ ЦК ВКП(б) записку з цього питання.

б) Визнати бажаним приїзд робітничої делегації із Західної України на процес. Зробити запит про це до ЦК ВКП(б).

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф.1, оп.16, спр.7, арк.103 (зв.).

**Протокол допиту С.О.Єфремова Головою ДПУ
УСРР В.А.Балицьким у присутності заступника
наркома юстиції УСРР М.В.Михайлика**

23 грудня 1929 р.

Вопрос: Какова переоценка ваших политических установок? Почему за сравнительно короткий период она возникла у вас?

Ответ: Я думаю, что я был искренен. На свободе мои сомнения, как у всякого политического деятеля, не давали возможности подойти вплотную к переоценке; во время заключения, первый раз за 10 лет, явилась возможность до некоторой степени провести эту оценку и сосредоточиться. Это результат известного передумывания всего моего прошлого.

Вопрос: У вас имелась политическая организация "СВУ", рассматривавшая все вопросы под определенным углом зрения. Почему у вас проявилось такое разочарование в "СВУ", как в политической организации?

Ответ: Я не был энтузиастом и до ареста. Я более скептически смотрел на нее, чем мои товарищи. Но теперь на меня произвело сильное впечатление то, что при соприкосновении с действительностью "СВУ" рассыпалась; она фактически рассыпалась еще до ареста, а арест доказал лишь мне, что она ("СВУ") – не имела под собой никакой почвы.

Вопрос: Насколько вы сейчас искренне отказались от политической деятельности в будущем?

Ответ: Об этом говорят сами факты. Политический деятель, совершивший такую крупную ошибку, не может уже возвращаться к политической деятельности. Все члены "СВУ" теперь политические трупы.

Отношение мое к Советской власти: я думал, что работал для рабочих и крестьян. В отношении социально-

политических моментов у меня нет расхождений. Лозунг "Диктатуры пролетариата" надо было бы все же заменить на "Сотрудничество трудящихся". В первое понятие вносится много ригоризма. То, что называется кулачеством, не так уж страшно. Это уничтожило бы трения с деревней.

Программа федерализма, для меня, как федералиста, приемлема. В частности, национальный вопрос на Украине: здесь курс взят правильный. Я говорю о правах всех граждан, даже и контрреволюционеров, и под свободами понимаю свободу слова и прочие. Для Советской власти ничего страшного не будет, если и помещику будут предоставлены эти свободы. Некоторые мои личные ошибки во взглядах, возможно, произошли потому, что у меня не было знакомых коммунистов, взаимоотношения с которыми были чисто формальными.

Вопрос: Об ориентации "СВУ". "БУД" был близок к польской ориентации в связи с рядом предпосылок, изложенных в ваших показаниях. Впоследствии ориентация приближается к немцам; форма закабаления при этом одна и та же, но нас интересует отношение "СВУ" и к полякам и к немцам.

Ответ: Мы и вначале не придерживались польской ориентации, она была накинута нам союзом Петлюры с Польшей. Старые счета не были этим решены. Особенно энтузиазма она у нас не вызвала, и внутреннего расположения к ней не было. Это натолкнуло нас на поиски другой ориентации и привело к немецкой, чему помогла и наша безвыходность; немецкая ориентация же была уже испробованной. Зарубежная "СВУ" не порывала отношения с поляками, также благодаря безвыходности положения.

Вопрос: В ваших показаниях вы не расходитесь с другими членами "СВУ", но отрицаете факт создания комитета по увековечению памяти Петлюры.

Ответ: Этого я не могу признать. Это недоразумение. Возможно, что отдельные лица что-то проектировали и делали. Я также расхожусь с другими в отношении их

заявлений об обсуждении вопроса – намечания кандидатур в "Будущее украинское правительство". Этого не могло быть как обсуждения отдельного вопроса на совещании "СВУ". Вопрос же о комитете увековечения памяти Петлюры я категорически отрицаю.

По другим эпизодам, показанным арестованными членами "СВУ", у меня возражений и расхождений, кроме разве не существенных мелочей, не имеется.

Вопрос: Есть ли у вас возражения по поводу режима, следственного состава, отношения к вам?

Ответ: Никаких возражений и жалоб. Полная корректность. Я сидел много раз, но последнюю свою тюрьму считаю идеальной. Никаких претензий ни к кому не имею.

При решении вопроса прошу принять во внимание, что главным виновником и организатором "СВУ" являюсь я, а другие лица – члены организации "СВУ" несут меньше ответственности, чем я.

Вопрос зам[естителя] наркомюста тов. Михайлика: Есть ли у вас жалобы на режим, на порядок производства следствия и получения от вас показаний?

Ответ: Никаких жалоб на режим, на порядок производства следствия и на получение показаний у меня не имеется.

"(Добавления сделаны по моей просьбе. Протокол мне прочитан и записан с моих слов). Подписано: "Додатки пороблено на моє прохання. Протокол мені читано і записано з моїх слів.

Сергій Єфремов"

Оригінал. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т.13. – Арх. 232-234.

З протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У

23 грудня 1929 р.

Про справу "СВУ"

На зміну постанови ПБ від 18 грудня 1929 р. (пр.№ 97, параграф 20) головою суду в справі СВУ висунути кандидатуру тов. Приходька.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф.1, оп.1,, спр.7, арк.106.

**Протокол очної ставки між В.Ф.Дурдуківським і
М.П.Павлушковим, проведеної слідчим ДПУ УСРР
С.С.Бруком у присутності прокурора ДПУ УСРР
Л.Крайнього**

28 грудня 1929 р.

Запитання Павлушкову:

У чий присутності відбулася (з-поміж членів Президії "СВУ") у вашому домі розмова, де засуджувалося поведінку проф[есора] Федорова під час лікування Леніна, коли він додержав медичної етики?

Відповідь Павлушкова:

Зазначена вище у запитанні розмова відбулася у нашому домі в присутності членів президії "СВУ" Дурдуківського В.Ф. та Єфремова С.О.

Запитання Павлушкову:

Хто ще був присутній під час цієї розмови?

Відповідь Павлушкова:

Як пригадую, крім Єфремова та Дурдуківського, під час цієї розмови присутній був лише я.

Запитання Дурдуківському:

Те ж, що й Павлушкову.

Відповідь Дурдуківського:

Я не покладався на свою пам'ять. Сам я розмови про те, що Федоров міг допомогти замахові, не пригадую, але погоджуюся, що вона могла бути, якщо її твердо пригадує М.Павлушков.

Запитання Дурдуківському:

Те ж, що й Павлушкову.

Відповідь Дурдуківського:

Не пригадую.

Запитання Павлушкову:

Чи не можете докладніше переказати зміст тієї розмови та обставини, в яких вона відбулася?

Відповідь Павлушкова:

З приводу поставленого питання згадую таке. Одразу після смерті Леніна відбулася в нашому домі розмова з приводу цієї події. В цій розмові Дурдуківський В.Ф. висловився у такому дусі, що, не зважаючи ні на що, в особі Леніна світ позбувся великої людини. З цим присутні там Єфремов та я згодилися, але ж Єфремов од себе завважив, що подія ця проте не може якось одбитись на житті країни, бо ж і так останні роки небіжчик був "живий труп". Інша річ, коли б це сталося значно раніше, хоча б у час, коли відбувся на Леніна відомий есерський замах. Не скажу точно, хто з нас – Єфремов чи я перший – висловили тоді думку, що шкода, що проф[есор] Федоров, який лікував тоді пораненого Леніна, не використав свого надзвичайного становища і непомітним способом не завершив роботи терористики.

Запитання Павлушкову:

Чи не можете ви згадати

Запитання Дурдуківському:

Те ж, що й Павлушкову.

Відповідь Дурдуківського:

Не пригадую точно, коли саме, чи безпосередньо після смерті Леніна, чи пізніше, але пригадую, що точного змісту розмова була: М.Павлушков дійсно правильно переказує мої думки й слова, а також і думки та слова С.Єфремова й свої.

Запитання Дурдуківському:

Те ж, що й Павлушкову.

розмови, під час якої висловлювалося б думку про те, що членам "СВУ", лікуючи видатних комуністів, можна недодержувати приписів медичної етики?

Відповідь Павлушкова:

Така розмова дійсно була і, як пригадую я, відбулася вона, безпосередньо продовжуючи згадувану вже розмову після смерті Леніна поміж Єфремовим, Дурдуківським та мною. Єдине, що я не можу ствердити, так це того, щоб говорилося тоді за членів "СВУ", бо ж на той час ще й сама організація не існувала. Говорили ми взагалі про те, що дивно, як це лікарі, інтелігентні й свідомі люди, розуміючи становище, в якому перебуває тепер країна під проводом компартії, не використовують своїх специфічних можливостей для боротьби, знищення видатних комуністів. Цієї думки додержувалися всі ми, висловив її перший, як пригадується мені, Єфремов. Взагалі на цей засіб дивилися ми, як на крайній і досить усім нам неприємний. Щоб у такому дусі кому-небудь з лікарів робилися відповідні пропозиції, я ніколи не чув і, думаю, що такого і не могло бути.

Відповідь Дурдуківського:

Така розмова взагалі була, але чи після смерті Леніна безпосередньо, чи ні, не скажу. Такі думки було висловлено. З свого боку, як один з співрозмовників, що теж висловлював такі думки, повинен сказати, що ці думки, ці слова були більше словом крайнього обурення й ворожнечі до компартії, ніж певними, сталими переконаннями, які малося на увазі безпосередньо переводити в життя. Як правильно каже М.Павлушков, конкретних пропозицій в цьому напрямкові нікому з лікарів не було роблено. Справа йде не за лікарів, членів "СВУ", а взагалі за лікарів, ворожих до компартії.

Запитання Павлушкову:

Чи не пригадуєте ви подібної розмови вже в період існування "СВУ", себто після 1926 р.

Відповідь Павлушкова:

Цілком конкретно такої розмови зараз не пригадую, хоча нічого неможливого в наявності її і в зазначений період не вбачаю.

Запитання Павлушкову:

Коли саме викристалізувався ваш к[онтр]революційний світогляд і яку роль відігравав у цьому Дурдуківський?

Відповідь Павлушкова:

Визначити певну дату усталення свого світогляду я ніяк не можу. Скажу, що приїхав я до Києва року 1921 з певною к[онтр]революційною настроєністю, що протягом усього мого перебування тут лише зростала, набувши відразу виразного націоналістичного забарвлення. Точніше скажу, що твердо почувсь я на ґрунті українського націоналізму десь на початку – в середині року 1922. Що

Запитання Дурдуківському:

Те ж, що й Павлушкову.

Відповідь Дурдуківського:

Не пригадуючи конкретних випадків такого змісту розмов, припускаю їхню повну можливість у зв'язку з тим, що ворожнеча проти компартії все зростала.

Запитання Дурдуківському:

Чи погоджуєтесь з відповіддю Павлушкова стосовно вашої ролі в утворенні світогляду Павлушкова і його контрреволюційної діяльності?

Відповідь Дурдуківського:

Погоджуюсь.

ж до ролі Дупдуківського у сформуванні мого світогляду, то скажу, що, перебуваючи весь час під його впливом, – особливо в період перебування мого в Шевченківській школі та роботи в ТЕЗ, – я саме в цьому впливові, так само як і впливі з боку Єфремова, можу вбачати найголовніші чинники, що справили мене на к[онтр]рево-люційний шлях українського націоналізму, себто поставили мене в лави активних ворогів радвлади, яку всі ми вважали за неприродню, окупантську на Україні.

Усе викладене тут у протоколі наших зводин писали ми власноручно і правдивість того свідчимо:

В.Дурдуківський
Микола Павлушков

С.Брук

Прокурор ДПУ УСРР

Л.Крайній

*Засвідчена копія. Машинопис.
Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т.77. – Арк. 128-131.*

**Шифрограма Й.В.Сталіна С.В.Косіору та
В.Я.Чубарю**

2 січня 1930 р.

Когда предполагается суд над Ефремовым и другими? Мы здесь думаем, что на суде надо развернуть не только повстанческие и террористические дела обвиняемых, но и медицинские фокусы, имевшие своей целью убийство ответственных работников. Нам нечего скрывать перед рабочими грехи своих врагов. Кроме того, пусть знает так называемая "Европа", что репрессии против контрреволюционной части спецов, пытающихся отравить и зарезать коммунистов-пациентов, имеют полное "оправдание" и по сути дела бледнеют перед преступной деятельностью этих контрреволюционных мерзавцев. Наша просьба согласовать с Москвой план ведения дела на суде.

И.Сталин

Друкується за:

Замятина Т. Иосиф Сталин: "Виновных судить ускоренно. Приговор – расстрел". Рассекречен личный архив вождя народов // Известия. – 1992. – 11 июня.

З протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У

3 січня 1930 р.

Лист тов. Сталіна про справу "СВУ"

1. Повідомити ЦК ВКП, що суд над Єфремовим та іншими почнеться в першій половині лютого ц.р.
2. Доручити т.Балицькому і Любченкові, які виїздять до Москви, доповісти в ЦК ВКП про хід роботи Комісії у справі "СВУ".
3. Доручити т.Картвелішвілі цю постанову Політбюро телеграфно повідомити тов. Сталіну.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф.1, оп. 16, спр.7, арк.113.

Заява С.О.Єфремова до Прокуратури УСРР

11 січня 1930 р.

Визнаю свою вину в тому, що року 1920 заснував контрреволюційну організацію БУД ("Братство української державности"), з перервою рр. 1920-1921 керував її діяльністю до кінця 1924 р., використовуючи зносини з закордонною і внутрішньою контрреволюцією через польське консульство, ватажків партизанських загонів, як Гайовий, Лозовик і інших поодиноких людей.

Визнаю свою вину в тому, що з червня 1920 року до квітня 1921 р. жив на території УСРР (Київ і Київщина) нелегально під ім'ям Ол.Ігнатенка-Кокодія.

Визнаю свою вину в тому, що р. 1922-1923 брав участь у масонській ложі "Единение".

Визнаю свою вину в тому, що з р.1925-го керував нелегальною контрреволюційною організацією СУМ ("Спілка української молоді").

Визнаю свою вину в тому, що р.1926 заснував контрреволюційну організацію СВУ ("Спілка визволення України") і до р.1929 керував її діяльністю, що виявлялася в концентрації українських контрреволюційних сил, пропаганді проти Радянської влади, підготовці до заміни радянського режиму режимом УНР, зносинах через німецьке консульство й поодиноких людей з закордонною контрреволюцією.

С.Єфремов

Оригінал. Рукопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т.13. – Арк. 276.

З протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У

31 січня 1930 р.

Про справу "СВУ": "Основні моменти у справі "СВУ".

а) В основному затвердити остаточну редакцію тез. Доручити тт.Косіору, Любченку і Балицькому завтра відіслати їх до Москви.

б) На засідання ПБ ЦК ВКП(б) 5.ІІ. у питанні про справу "СВУ" відрядити тт.Чубаря, Любченка, Балицького і Михайлика.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф.І, оп.16, спр.7, арк.119.

З обвинувального висновку у справі "Спілки визволення України" 4 лютого 1930 р.

РОЗДІЛ XI.

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

На підставі матеріалів передсудового слідства при-
тягнуто як винувачених у цій справі нижче наведених
осіб, звинувачених у тому, що вони:

1. Єфремов Сергій Олександрович, 53 роки, син свя-
щеника, член всеукраїнської Академії Наук, колишній
товариш голови Центральної Ради, колишній голова ЦК
партії Укр[аїнських] соц[іалістів]-федералістів:

а) у період 1920-1924 р.р. керував контрреволюцій-
ною організацією "Братство Української Державности"
("Буд"), що її мету, завдання й діяльність викладено в
описовій частині винувального висновку, злочин цей пе-
редбачено арт. 54² Кримінального Кодексу УСРР;

б) у період 1926-29 р.р. керував (як голова) контрре-
волюційною організацією "Спілки Визволення України"
("СВУ"), що її мету, завдання й діяльність викладено в
описовій частині винувального висновку; здійснював
зв'язок цієї організації безпосередньо і через пред-
ставників чужоземних капіталістичних держав з
укр[аїнськими] контрреволюційними емігрантськими
організаціями за кордоном.

Він є приводець та ідейний керівник бойової терори-
стичної організації молоді "СУМ" ("Спілка Української
Молоді"), що її мету, завдання й діяльність викладено в
описовій частині винувального висновку – злочини ці
передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54², 54³, 54⁴ та
54⁸ КК УСРР.

Признав себе за винного.

2. Чехівський Володимир Мойсеєвич, 54 роки, син
священика, колишній член ЦК партії УСД, колишній
прем'єр-міністр Уряду УНР, з вищою освітою, колишній
керівник автокефальної церкви.

3. Дурдуківський Володимир Федорович, 55 років,
син священика, колишній член партії УСФ зав[ідувач]
1-ї Київської школи та

4. Гермайзе Йосип Юр'євич, 37 років, проф[есор] Київського ІНО, колишній член партії УСД:

а) у період 1920-1924 р.р. були членами керівного центру контрреволюційної організації "БУД" і виконували основні завдання цієї організації – злочин цей передбачено арт. 54² КК УСРР;

б) у період 1926-1929 р.р. були членами центру (президії) контрреволюційної організації "СВУ" та керували діяльністю цієї організації – злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54², 54³, 54⁴ та 54⁸ КК УСРР.

Признали себе за винних.

5. Ніковський Андрій Васильович, 44 роки, колишній член ЦК УПСФ, колишній міністр закордонних справ Уряду УНР:

а) у період 1920-1921 р.р. був членом керівного центру організації "БУД", що чинила на території УСРР, а в 1921-1924 р. був членом центру закордонного "БУД" – злочин цей передбачено арт. 54² КК УСРР;

б) приїхавши на Україну, як емісар від петлюрівського емігрантського центру, був одним із організаторів "СВУ";

в) у період 1926-1929 р.р. був членом центру (президії) "СВУ" – злочини ці передбачені арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54², 54³, 54⁴ та 54⁸ КК УСРР.

Признав себе за винного.

6. Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна, 60 років, письменниця:

а) у період 1926-1929 р.р. була членом центру "СВУ" і провадила керівну організаційну діяльність, згідно з програмою і завданням цієї організації.

б) здійснювала зв'язок центру "СВУ" з представниками деяких чужоземних капіталістичних держав, злочини ці передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. арт. 54², 54³, 54⁴ та 54⁸ КК УСРР;

Признала себе за винну.

7. Гребенецький Олександр Зінов'євич, 55 років, син священика, викладач Київської 1-ї трудової школи:

У період 1926-1929 р.р. був членом центру (президії) організації "СВУ", злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. арт. 54², 54³, 54⁴ та 54⁸ КК УСРР.

Признав себе за винного.

8. Черняхівський Олександр Григорович, 60 років, проф[есор] Київського Медичного Інституту:

а) був членом "СВУ";

б) організував та керував групою "СВУ" в Медсекції ВУАН;

в) виконував доручення центру "СВУ" щодо зв'язку і обопільної інформації "СВУ" з контрреволюційними емігрантськими організаціями, використовуючи для цього наукові закордонні відрядження – злочини ці передбачені арт. 54¹¹ стосовно до арт. арт. 54² та 54⁴ КК УСРР.

Признав себе за винного.

9. Ганцов Всеволод Михайлович, 37 років, професор-філолог, колишній член партії УСФ:

а) провадив організаційну роботу щодо основних завдань "СВУ" в академічній групі при ВУАН;

б) виконував доручення центру "СВУ" щодо організації зв'язків і обопільної інформації "СВУ" з контрреволюційним центром та окремими представниками його, використовуючи для цього наукові відрядження за кордон – злочини ці передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. арт. 54² та 54⁴ КК УСРР.

Признав частково себе за винного.

10. Павлушков Микола Петрович, 26 років, син священика, студент Київського ІНО:

а) 1925-1926 р.р. був організатором і керівником бойової терористичної організації "СУМ" ("Спілка Української Молоді"), що чинила під безпосереднім керівництвом С.О.Єфремова;

б) в кінці 1926 року, вступивши до організації "СВУ", вплив туди "СУМ" як "Юнацьку секцію" і далі керував цією організацією до дня арешту – злочини ці передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. арт. 54² та 54⁸ КК УСРР.

Признав себе за винного.

11. Матушевський Борис Федорович, 22 роки, син дідача, студент Київського ІНО:

1925-1926 р.р. був членом керівної "п'ятірки" організації "СУМ", що влилася до "СВУ" й реорганізувалася в "Юнацьку секцію" "СВУ" – злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² та 54⁸ КК УСРР.

12. Трезвинський Юрій Костянтинович, 49 років, син священика, учитель Київської 1-ї Трудшколи;

13. Токарівська Ніна Сергіївна, 41 рік, донька священика, колишній член УСД, викладачка Київської 1-ої трудшколи та

14. Заліський Андрій Петрович, 44 роки, син священика, колишній член партії УСФ, викладач Київської 1-ї трудшколи, висланий 1928 року за межі УСРР (в іншій справі) – були активними членами "СВУ" і здійснювали програму та завдання "СВУ" у шкільній групі "СВУ", злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² КК УСРР.

15. Іваниця Григорій Микитович, 38 років, професор-філолог – викладач Київського ІНО, колишній член партії УСД, науковий співробітник ВУАН.

16. Дога Василь Михайлович, 44 роки, селянського походження, професор Київського ІНО, кол[ишній] член партії УСД, науковий співробітник ВУАН та

17. Шило Костянтин Степанович, 50 років, син службовця, завідабель редакторського відділу Київської філії Держвидаву, науковий співробітник ВУАН, колишній член УСДРП, колишній співробітник Міністерства освіти за Директорії:

а) були членами "СВУ";

б) провадили активну організаційну діяльність, за завданнями центру "СВУ", у педагогічній групі цієї організації, злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² КК УСРР.

Признали себе за винних.

18. Маргуліс Зіновій Григорович, 50 років, син великого орендаря, член колегії оборонців, науковий співробітник ВУАН, колишній член УСФ, колишній помічник Київського губ[ернського] комісара при Центральній Раді,

Був членом "СВУ" та, будучи безпосередньо зв'язаний з центром "СВУ", виконував його завдання – злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² КК УСРР.

19. Івченко Михайло Євдокимович, 47 років, літератор – будучи членом "СВУ", здійснював програму й завдання "СВУ" в літературній групі цієї організації – злочини ці передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² КК УСРР.

Признали себе за винних.

20. Голоскевич Григорій Костянтинівич, 45 років, син священика, закінчив духовну семінарію, науковий співробітник ВУАН, редактор "Словника Живої мови",

колишній член партії УСФ, колишній член Центральної Ради:

а) у період 1921-1924 р.р. був членом контрреволюційної організації "БУД", злочин цей передбачено арт. 54¹¹ КК УСРР;

б) у період 1926-1929 р.р. був активним членом організації "СВУ" як один з керівників академічної групи цієї організації – злочин цей передбачено арт. 54² КК УСРР.

Признав себе за винного.

21. Холодний Григорій Григорович, 44 роки, син директора гімназії, науковий співробітник ВУАН, лектор Київського ІНО, керівник Інституту Української Наукової Мови (ІУНМ).

22. Кривинюк Микола (треба: "Михайло". – Ред.) Васильович, 59 років, селянського походження, біолог, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ, колишній член УСДРП.

23. Страшкевич Володимир Михайлович, 54 роки, син священика, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ, колишній член УСДРП.

24. Шарко Вадим Вікторович, 47 років, син службовця, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ, професор математики.

25. Дубровський Віктор Григорович, 50 років, син службовця, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ, зав[ідувач] видавничого відділу Цуктресту та

26. Туркало Костянтин Тимофієвич, 37 років, син священика, інженер-хімік, редактор ІУНМ, колишній член Центральної Ради:

а) 1926 року під керівництвом Г.Холодного, утворили запільну контрреволюційну організацію під назвою "ІНАРАК", діяльність цієї організації викладено в описовій частині винувального висновку;

б) на кінці 1927 року після утворення організації "СВУ", через посередництво цього ж Г.Холодного, організація "ІНАРАК" влилася до "СВУ", прийняла її програму й статут і продовжувала організаційну діяльність серед робітників ІУНМ, аж до ліквідації "СВУ", – злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² КК УСРР.

Признали себе за винних.

27. Підгаєцький Володимир Яковлевич, 41 рік, науковий співробітник ВУАН, проф[есор] Київського Медичного Інституту (КМІ), колишній член УСДРП, колишній член Центральної Ради.

28. Кудрицький Микола Антонович, 46 років, син священника, науковий співробітник ВУАН, проф[есор] КМІ, колишній член УСДРП.

29. Барбар Аркадій Олексієвич, 50 років, син дідача, науковий співробітник ВУАН, лектор Київського Медичного Інституту, колишній член партії УСД, колишній співробітник Міністерства охорони здоров'я за Гетьмана.

30. Удовенко Володимир Васильович, 49 років, син службовця, науковий співробітник ВУАН, колишній співробітник Міністерства [охорони] здоров'я за часів Гетьмана, професор Київського Медичного Інституту:

а) були членами "СВУ";

б) під керівництвом винуваченого О.Черняхівського, використавши легальні форми медсекції, перетворили її в осередок "СВУ", провадячи в ній і через неї контрреволюційну діяльність, згідно з програмою та основними завданнями "СВУ", злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² КК УСРР.

Признали себе за винних.

31. Болозович Авсентій Автономович, 43 роки, син священника, кооператор, лектор Київського Кооперативного Інституту, висланий 1928 року за межі УСРР (в іншій справі), та

32. Ботвинівський Максим Никифорович, 50 років, селянського походження, кооператор, член правління Молочарспілки, колишній член партії УСР, –

Здійснювали як активні члени "СВУ" програму та завдання цієї організації за директивами центру "СВУ" в кооперативній групі цієї організації, – злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² КК УСРР.

Признали себе за винних.

33. Чехівський Микола Мойсєєвич, 53 роки, син священника, священник автокефальної церкви, колишній полковник петлюрівської армії, засуджений на вислання за межі УСРР (в іншій справі) – будучи членом організації "СВУ", провадив організаційну роботу щодо здійснення програми й завдання "СВУ" по лінії автокефальної церкви, злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² КК УСРР.

Признав себе за винного.

34. Єфремов Петро Олександрович, 46 років, син священника, проф[есор] Дніпропетровського ІНО;

35. Білий Микола Павлович, 32 роки, син царського чиновника, учитель, та

36. Біднова Любов Євгенівна, 48 років, донька офіцера, дружина визначного петлорівського діяча, емігранта Біднова, учителька, -- притягнені до організації "СВУ" – Єфремов Петро – братом С.О.Єфремовим, а Білий та Біднова – Єфремовим Петром – у члени організації "СВУ", організували у Дніпропетровську філію "СВУ", що провадила під керівництвом Петра Єфремова організаційну діяльність за програмою і основними завданнями "СВУ" – злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² КК УСРР.

Признали себе за винних.

37. Товкач Костянтин Іванович, 47 років, селянського походження, член Полтавської колегії оборонців, колишній священник, колишній член партії УСФ, голова Полтавської округової автокефальної ради –

а) у період 1921-24 р.р. був організатором і керівником Полтавської філії контрреволюційної організації "БУД", злочин цей передбачено арт. 54² КК УСРР.

б) у період 1926-1929 р.р. був членом "СВУ" та

в) за дорученням центру "СВУ" організував у Полтаві філію "СВУ" і керував нею, – злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² КК УСРР.

Признав себе за винного.

38. Щепотьєв Володимир Олександрович, 50 років, з колишніх міщан, проф[есор] Полтавського ІНО, висланий за межі УСРР у 1928 р. (в іншій справі), був членом "СВУ", був до моменту вислання найближчим помічником К.І.Товкача щодо керівництва Полтавською філією "СВУ", – злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² КК УСРР.

Признав себе за винного.

39. Близнюк Петро Степанович, 49 років, кооператор, колишній комісар Центральної Ради у Таврії, колишній учасник петлорівських "повстанкомів", – притягнений у члени "СВУ" членом цієї організації Володимиром Чеховським, за його дорученням організував у Миколаєві філію "СВУ", – злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² КК УСРР.

Признав себе за винного.

40. Лагута Микола Дмитрович, 34 роки, викладач ІНО в Миколаєві, колишній член УПСР, – притягнений П.Близнюком у члени "СВУ", прийняв від нього після його, Близнюка, від'їзду з Миколаєва, керівництво Миколаєвською філією, – злочин цей передбачено арт. 54¹¹, стосовно до арт. 54² КК УСРР.

Признав себе за винного.

41. Карпович Йосип Романович, 43 роки, син дядя, викладач школи ім. Коцюбинського в Чернігові, організатор автокефального руху на Чернігівщині, колишній член партії УСФ:

а) був членом "СВУ",

б) за дорученням керівного центру "СВУ" організував і керував філією "СВУ" у Чернігові, – злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² КК УСРР.

Признав себе за винного.

42. Атамановський Валентин Дмитрович, 37 років, директор Вінницької філії всенародної бібліотеки України:

а) був членом "СВУ",

б) за дорученням керівного центру "СВУ" організував і керував Вінницькою філією цієї організації, – злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² КК УСРР.

Признав себе за винного.

43. Слабченко Михайло Єлісєвич, 47 років, член Всеукраїнської Академії Наук, професор Одеського ІНО, колишній член УСДРП, колишній капітан армії, скінчив військово-юридичну академію.

44. Слабченко Тарас Михайлович, 25 років, учитель, секретар Одеського Наукового Товариства ВУАН, та

45. Панченко-Чаленко Кирило Михайлович, 42 роки, педагог, – притягнені до участі в організації "СВУ" – Слабченко Михайло – членами центру "СВУ" С.О.Єфремовим та А.В.Ніковським, а Слабченко Тарас і Панченко-Чаленко – Слабченком Михайлом і А.Ніковським за директивою центру "СВУ" й під безпосереднім керівництвом Михайла Слабченка організували в Одесі філію "СВУ", де протягом 1926-1929 р.р. провадили організаційну діяльність у згоді з програмою та завданнями "СВУ", – злочин цей передбачено арт. 54¹¹ стосовно до арт. 54² КК УСРР.

Признали себе за винних.

Виходячи з вищеназваного і керуючись арт. 204 Кримінального Процесуального Кодексу УСРР і постановою ВУЦВК з 10-Х 1928 року "Про уточнення функцій органів ДПУ УСРР та прокурорського нагляду", цю справу надсилається до Прокуратури Республіки, щоб дати їй напрямок, згідно вимогам арт. 223 КПК.

4 лютого 1930 року.

м.Харків.

Начальник секретного
відділу ДПУ УСРР

В.Горожанин.

Начальник 2-го відділку

Б.Козельський.

Друкується за:

Спілка визволення України. – Стенографічний звіт судового процесу. – Харків, 1931. – Т.1. – С.156-160.

З протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У

23 лютого 1930 р.

Про процес "СВУ"

а) Процес розпочати 8 березня.

б) Склад суду затвердити такий: тт. Приходько (голова), Волков, Соколянський, Коробенко, Муха, Оди-нець і Корженко. Фракції през[идії] ВУЦВК оформити склад суду в 3-денний строк.

в) Громадянським обвинувачем (від письменників) затвердити тов. Слісаренка.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф.1, оп.16, спр.7, арк.132.

Лист М.О.Скрипника до С.В.Косіора

20 березня 1930 р.

Шановний Станіславе Вікентійовичу!

Справа СВУ в Найвищій суді вже в основному визначилася. Проведено допит майже всіх головних звинувачених. Я гадаю, що бажано і конче потрібно зараз зробити деякі підсумки і намітити основні вказівки щодо цієї справи.

Гадаю, що треба було б зібрати Політ. Бюро і на ньому заслухати доповідь про стан справи СВУ та це питання обговорити.

Водночас я в такому разі просив би обговорити ще одне питання щодо переведення справи СВУ, що відносно того питання у мене склалося розходження з тов. Любченком. Це питання формально стоїть так: чи заслухати свідчення, як свідка бувшого зав[ідувача] Упрнауки тов. Озерського, чи відмовитися від виклику його поруч з усіма іншими свідками. Коли брати це питання так формально, то можна було б сказати, що відмовляючись від заслухання всіх свідків, не треба відкидати одного, а саме комуніста тов. Озерського. Але це питання має не лише формальне значення.

Порядок переведення судового слідства в справі СВУ установлений не по темах чи епізодах, а переводиться допитом кожного звинуваченого по цілому обсягу питань, що його торкається. Такий порядок має свої позитивні наслідки, але водночас при такому переведенні справи стушкувалися деякі важливі питання.

Зокрема має значення в'яснення повнотою питання про ВУАН, як про базу для контрреволюційної організації і як її ширму. На суді досить докладно виявилася шкідницька робота в окремих галузях ВУАН'у в науково-педагогічній, медичній тощо, але лише під час допиту звинуваченого Гермайзе було йому поставлено запитання про те, які групи існували в ВУАН'і, яка між ними точилася боротьба тощо, – усе в'яснення питань про ВУАН обмежилось лише зізнанням Гермайзе про боротьбу в ВУАН'і між Єфремовим і Грушевським і його

заявою про їх "обос-рябоє" та зачитанням від тов. Любченка питання із щоденника Єфремова, де той дає лайливі характеристики Грушевському.

Політична боротьба в середині Академії та кругом неї, всі ці питання, що зв'язані з ВУАН'ом, саме є і мусять бути предметом виявлення під час зізнань тов. Озерського. Озерський був завідувачем Управління Науковими Установами Наркомосвіти, був головою комісії, що провела загальне обстеження Академії, що привело до зняття Єфремова з керівництва в ВУАН'і і було вихідним пунктом переборення впливу СВУ у ВУАН'і. Тов. Озерський був також головою комісії по обстеженню Інституту Наукової Мови ВУАН, де працювали СВУ'вці і т.інш. Заслухання на суді свідчень тов. Озерського саме і дасть можливість повнотою виявити цілий обсяг контрреволюційної роботи, веденої СВУ у ВУАН'і, що дасть можливість забезпечити надалі роботу ВУАН'у відповідно до потреб і завдань Радянської республіки. І конче потрібно з точки зору тої роботи і тої політики, що нам треба провести щодо ВУАН'у і в середині ВУАН'у.

Нарешті постановка питання про заслухання тов. Озерського дає можливість виправити теє викривлення уявлення, яке тепер складається від розпорошеної постановки питання про справу СВУ, – буцім СВУ і Єфремов робили, що хотіли і як хотіли, не стрічаючи ніякої протидії зокрема з боку НКО.

Отже тому я прошу Вас на Політ. Бюрі, де буде поставлено питання, як я пропонував, про СВУ, поставити і вищезазначене питання.

З комуністичним привітанням

М.Скрипник

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, Ф.1, оп.20, спр.184, – арк.52.

3 виступу захисника С.Б.Ратнера

12 квітня 1930 р.

Товарищи судьи, не без волнения приступаю я к исполнению тяжелой обязанности, обязанности защитника по настоящему делу. Я чувствую ту ответственность, которую я принимаю на себя, в настоящий момент, стоя здесь перед вами и подводя итоги настоящему делу. Ответственность эта особенно велика и значительна. К этому делу приковано внимание не только всей Украины, не только обширнейшей территории Союза Советских Республик, к этому процессу приковано внимание также и заграницы, и все им чрезвычайно интересуются.

Товарищи судьи, еще и сейчас я нахожусь под впечатлением тех ярких речей, которые здесь были произнесены представителями общественного и государственного обвинения. Эти речи, чрезвычайно яркие, были гневными, выявляли негодование и возмущение, которым были проникнуты те, кто эти речи произносил. Я их понимаю. Разделяя полностью и целиком ту основную точку зрения, которая красной нитью прошла через все эти речи, я понимаю гнев, понимаю и раздражение. Я понимаю это возмущение, товарищи судьи, иначе оно и быть не могло.

В настоящий момент, на 13-му году пролетарской революции, победоносного шествия диктатуры пролетариата, когда рабочий класс, бедняцкое и середняцкое [крестьянство] и трудовая интеллигенция все силы свои кладут на то, чтобы общими силами, общими возможностями поскорее подойти к полному осуществлению социализма, в настоящий момент, когда рабочий класс, селянство, трудовая интеллигенция все усилия прилагают к тому, чтобы перестроить нашу жизнь, наш быт на новых началах, на началах социализма, и теперь, когда все усилия прилагаются к возможному лучшему и быстрейшему осуществлению пятилетки и проведению индустриализации страны и коллективизации сельского хозяйства, — в этот момент приходится здесь, в этом зале судебного заседания свыше месяца тратить

на то, чтобы разбираться в деле о контрреволюционной деятельности лиц, преданных нашему суду.

Товарищи судьи, всем подсудимым по настоящему делу предъявляется обвинение по статье самой тяжелой из всех, которые знает наш уголовный кодекс. И это происходит потому, что им инкриминируется совершение самого тяжкого преступления – преступления контрреволюции.

И нам, представителям защиты, подводящим итоги этому процессу, необходимо остановиться на наиболее существенных, наиболее ярко выраженных моментах этого дела для того, чтобы сделать соответствующие выводы и придти к определенному заключению.

Товарищи судьи. В чем же дело? Почему же этот процесс вызывает всеобщее внимание? Почему внимание всех приковано к нему? Почему этот процесс и для нас представляется чем-то особенным, выдающимся на общем фоне дел, которые приходится разбирать и рассматривать.

Я, товарищи судьи, старый защитник, 27 лет вот стою я за этим пюпитром и исполняю обязанности защитника. За эти 27 лет немало дел прошло через мои руки, немало подсудимых я видел за своей спиной, немало следственных производств мне приходилось анализировать и изучать, – и должен вам определенно сказать, что дела, подобного настоящему, я в своей практике не встречал.

Мне приходилось в царское время выступать и до 1905 года, и в эпоху ликвидации революции 1905 года в качестве защитника по политическим делам, мне приходилось на скамье подсудимых видеть политических борцов, борцов за идею, мне приходилось изучать дела о них, но повторяю, ничего подобного в роде этого материала, который мы имеем сейчас в своем распоряжении, мне встречать не приходилось.

Вот уж 10 лет я работаю в нашем советском суде и за это время мне приходилось проводить дела о контрреволюционерах, мне приходилось изучать и эти материалы, и как я не стараюсь порыться в своей памяти, возобновить в своей памяти те материалы, которые я изучал, никогда такого материала я, товарищи судьи, не встречал. В чем же дело? Что здесь такое?

Вот перед вами на судебном столе лежат десятки томов следственноно производства. Официально говорится о том, что дело заключает в себе 47 томов, но если мы примем во внимание, что об отдельных подсудимых, каждый том состоит из нескольких частей, так например, о Павлушкове 5 частей, Дурдуковском 5 частей, Чеховском одном и другом, Никовском, Ефремове, Холодном и других, наберется свыше 60-ти томов, в которых излагается история контрреволюционной деятельности, проявленной подсудимыми по настоящему делу. И когда я, товарищи судьи, приступал к исполнению обязанности защитника по делу, когда я начинал знакомиться с этими материалами, я опять таки встретился с тем, чего мне никогда встречать не приходилось. Десятки тысяч испещренных мелким почерком, почерком людей, привыкших писать научные трактаты, научные исследования, блестящие литературные произведения, и вот этим бисерным, красивым, достойным лучшей участи почерком, исписаны тысячи страниц следственного производства по настоящему делу.

И товарищи судьи, когда я начал изучение дела, как полагается с изучением обвинительного заключения, когда я стал читать все, что изложено там, я, признаюсь совершенно открыто, решил, как защитник по делу, что нужно все это проверить. Слишком головокружительным представилось мне все то, что изложено на этих страницах обвинительного заключения. И когда я сам стал непосредственно все это проверять, я убедился в том, что очень объемистое обвинительное заключение еще не все изложило из того яркого и выпуклого материала, который имеется в следственном производстве по настоящему делу.

Характерная особенность этого дела сводится к тому, что почти без исключения все обвиняемые собственноручно писали свои показания. Каждый обвиняемый, как это видно из следственного производства, будучи арестован и посажен в место изоляции, получил в свое распоряжение добрых несколько дестей, если не стоп, листов бумаги, вооружился пером и чернилами и приступил к изложению своей контрреволюционной деятельности.

Когда я знакомился с материалами в отношении, скажем, Сергея Александровича Ефремова, я увидел

два очень объемистых тома и в конце второго тома мы имеем не менее объемистые "итоги" контрреволюционной деятельности, которые составлены самим обвиняемым Ефремовым. Я перепечатывал для себя эти итоги, я увидел, что одни только итоги контрреволюционной деятельности, собственноручно составленные Сергеем Александровичем Ефремовым, составляют 125 страниц, написанных на пишущей машинке.

Товарищи судьи, меня это удивило. Я начал перелистывать страницу за страницей. Я думал, может быть, он, Сергей Александрович Ефремов, посаженный в место изоляции, под влиянием ли чувства страха или инстинкта самосохранения написал не то, что было, написал не то, что соответствует действительности. Быть может, он находился под давлением какого-нибудь психоза. И вот в конце его итогов, я встретил протокол датированный 23 декабря истекшего года. Этот протокол составлен тогда, когда Сергея Александровича Ефремова в допре посетил председатель Государственного Политического Управления Украины т.Балицкий в сопровождении заместителя Народного Комиссара юстиции т.Михайлика.

Как видно из протокола, они долго беседовали по поводу того, почему он, подследственный Ефремов, пришел к тому сознанию и раскаянию, которое изложено в его итогах. Побеседовали, об этом будет речь впереди, и в заключение беседы ему был поставлен трафаретный вопрос о том, не жалуется ли он на что-нибудь, не было ли допущено какое-нибудь нарушение, во время производства расследования по настоящему делу, и обвиняемый Ефремов показал, что ему много раз приходилось проводить время в местах заключения, и в царское время, и теперь, и он заявляет, что условия, в которых он находится в месте заключения, и самое ведение расследования по делу идеальны. Это заявил тот Сергей Александрович Ефремов, о котором образно говорят: "Был случай, когда во времена царизма царские жандармы явились к Ефремову с целью ареста и производства у него обыска. Стоя на пороге его кабинета, жандармы робко спросили его, есть ли у него оружие, если есть, они предлагают ему это оружие выдать. На этот вопрос Ефремов ответил – у меня есть оружие, и, подошедши к своему письменному столу, он взял перо,

вручил им, говоря – вот мое оружие. Не убоился Сергей Александрович Ефремов и совершенно смело поглядел в глаза царских жандармов и не боясь их, ибо чувство страха, конечно не присуще подсудимому Ефремову". И вот мы должны констатировать, что следствие в отношении подсудимого Ефремова проводилось так, как он об этом заявил и как это зафиксировано в протоколе его допроса, что, конечно, имеет серьезное и весьма существенное значение по настоящему делу. Мы имеем также, товарищи судьи, показания всех остальных обвиняемых по делу. Также чистосердечно, также полностью сознаваясь, также с полной скрупулезностью скажу я, изложили они все детали своей контрреволюционной деятельности и так показывает каждый из них, один за другим, десятки за десятками. Бесконечное количество деталей, таких деталей, которые подчас представляются совершенно ненужными и излишними. Называется бесконечное количество лиц, которые имели или даже не имели никакого отношения к их контрреволюционной деятельности. Все это нашло соответствующее надлежащее место в их протоколах, собственноручно ими составленных, ими подписанных и фигурирующих теперь на суде в качестве материалов по делу.

И возникает вопрос, что же здесь произошло, товарищи судьи? Почему эти 45 человек, все подсудимые по делу, будучи арестованы, признали себя виновными. Почему эти 45 человек, будучи арестованными, собственноручно изложили всю историю своей контрреволюционной деятельности, исчисляемую в отношении некоторых годами чуть ли не около десяти лет. Почему же они, товарищи судьи, привели все эти детали, все эти соображения в то время, когда они могли бы не так полно, не так обстоятельно все это излагать. И в то время, когда в их показаниях имеется то, что известно было только им и никому другому. Вот, товарищи судьи, в этом моменте и заключается исключительность настоящего процесса. Вот, товарищи судьи, с этим моментом придется вам считаться тогда, когда вы после прений сторон по настоящему делу удалитесь в совещательную комнату для постановления по этому делу приговора. Этот момент, который сначала является какой-то психологической загадкой, сейчас, к концу су-

дебного следствия ничего загадочного в себе не представляет.

На скамье подсудимых 45 человек. Вот эти лица представляют собой интеллигенцию, эти лица, которые с большим успехом, с большой пользой для государства трудящихся могли бы свои знания, свой опыт, все то, что им дано и ниспослано свыше, принести на алтарь интересов трудящихся, все эти лица, товарищи судьи, к сожалению для них, избрали для себя другой путь – и они пошли по пути контрреволюционной деятельности.

Особенность настоящего процесса заключается в том, что они по истечению ряда лет своей неудачной политической работы, очутившись в месте изоляции, начали подводить итоги тому, что они проделали, начали переоценивать все то, что они сделали, за долгие годы своей политической работы, они, естественно, должны были придти к тому единственному логическому концу, к которому они, товарищи судьи, и пришли.

И это единственный логический вывод, к которому они пришли в своих показаниях и который является зафиксированным навсегда в истории революционного движения. В настоящее время они политические трупы; они для политики, для политической жизни какого бы то ни было государства, конечно, не представляют никакой ценности; и подведши итоги своей неудавшейся контрреволюционной деятельности, они решили, что только диктатура пролетариата и никакая другая власть, только в ногу с диктатурой пролетариата надлежит идти тем, кто до сих пор колебался, кто до сих пор сомневался, кто до настоящего времени считал, что можно не только идти другим путем, но можно, если не повернуть колесо истории, то во всяком случае на некоторое время его задержать...

Копія. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т.186. – Арк. I-II.

З протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У

28 квітня 1930 р.

Про нагородження робітників ДПУ за викриття СВУ

Визнати за необхідне нагородження орденом червоного прапора за викриття СВУ – тт.Козельського, Брука, Ушакова, Горожанина, Загорського, Іванова В.Т., Розанова, Леонюка.

Доручити фракції Президії ВУЦВК'у внести відповідні пропозиції ЦВК СРСР.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф.І, оп.6, спр.184, арк.87.

**Із передової статті журналу "Більшовик України"
(1930 р., № 5-6) "Українська контрреволюція
перед пролетарським судом"**

В процесі СВУ український пролетарський суд розглядає справу не лише про контрреволюційні покидьки петлорівщини, а судить в історичній ретроспекції весь український націоналізм, націоналістичні партії, їхню зрадницьку політику, їхні негідні ідеї буржуазної самостійності, незалежності України. Історія викрила справжнє обличчя українського націоналізму. Але для панів Єфремових, для зграї поповичів, що своїм соціально-натуральним глибоко неадаптивним Радянську Україну, цього було не досить. Вони вважали себе покликаними звільнити Україну від українських робітників та селян, дати їй брехливу буржуазну незалежність та самостійність. Вони вважали себе месіями визволення України, збираючись її визволити у всій силі і славі західно-європейського капіталу громом і руїною інтервенції. Схоплені карною рукою Держполітуправи й поставлені перед пролетарський суд, вони визнають себе винними: намагаючись коментувати, пояснювати свою змовницьку контрреволюційну роботу. Вони не зрікаються віри в буржуазну самостійність України, вони нахабно брешуть, що ніби вірили в цю самостійність.

Хто з них, коли й де справді боровся за самостійну Україну? Хто з їхніх вождів і отаманів не продав Україну? Ніхто, але всі! Ніхто з них ніколи не боровся за самостійну Україну, всі вони гуртом і вроздріб продавали Україну німецьким генералам, французьким імперіялістам, Денікінові та його соратникам за єдину неподільну, польським поміщикам та капіталістам, буржуазній Чехословаччині, боярській Румунії. Це вони, ці жалюгідні "самостійники", в травні 1918 р., коли українські робітники й селяни в червоногвардійських загонах накладали головою за Україну в боротьбі з німецьким імперіялістичним військом, вони на своєму з'їзді партії українських с.-ф. схвалювали: "Більшовицька авантюра висувала ідею самостійності української держави. Для даного моменту партія має виключати всяку

можливість федеративного зв'язку з Великоросією. Але, разом з тим, єднання з іншими сусідами, які утворюють нині свою державу, партія повинна ухвалити можливим і бажаним для інтересів України".

Тільки розвиток української пролетарської революції змусив їх хоч на словах визнати самостійність української держави, бо на ділі вони схвалювали на тому ж таки з'їзді політику запродання України "справжнім державним елементам".

Більше за те – керівник тодішньої української соціально-демократії В.Садовський і теперішній член закордонного СВУ в 1919 р. доводив за можливе федеруватись із справжнім державним необільшовицьким елементом Росії, це з добровольчою армією, яка широко несла на своїх прапорах гасло "єдиної неподільної Росії". Він так писав: "Зараз у Росії таким об'єднанням державних елементів із своєю владою являється добровольча армія". І в своїх писаннях, і ухвалах, у договорах з польськими й антантовськими імперіялістами, і в своїй практичній роботі всі вони не "сокрушалися" цим запродажництвом України.

Пролетарський суд робітничо-селянської України пригадав їм гайдамацькі батоги й карні куркульські загони, німецькі шибениці й петлюрівські погроми та руїну, бандитські напади на радянські села й розправу закликаних од них польських легіонів над революційною біднотою нашого Правобережжя. Розстріли, погроми, знущання, руїна України, проходили за ідейного благословення й за безпосереднього керунку панів Єфремових та їхніх підручних.

Отже, українська націоналістична контрреволюція не лише ніколи не боролася за справжню самостійність України, а вона в неї не вірила і свідомо обдурювала тих українських робітників і селян, що спочатку були засліплені націоналістичним чадом. Пани Єфремови та їхні підручні сподівалися й далі грати старої пісні про брехливе визволення та буржуазну самостійність України. Вони намагалися облудним чадом вплинути на молодь, прагнули формувати кадри молоді, заклали бойову запільну фашистську організацію СУМ, що не спинялась і перед терором. Вони хотіли б, щоб молодь стала для СВУ зрадницькими інформаторами про

більшовицькі справи, надійним резервуаром для майбутніх фашистських бойових одиниць, для кадрових керівників куркульських банд та виконавців терористичних актів. Вони мріяли з молоді підготувати "кадри борців з радянським ладом", і тому по-звірячому ненавиділи відданий революції й соціалізовмі передовий загін української молоді – комсомол. Та марні їхні мрії. До української робітничо-селянської молоді вони не змогли навіть приступитись, і їхній фашистський СУМ лишився замкненою організацією невдоволених куркулєнків та поповичів до того, аж поки потрапив на лаву підсудних.

Така ганєбна діяльність української націоналістичної контрреволюції. Дванадцять років пролетаріят, разом з бідняцько-середняцькими масами, під проводом Комуністичної Партії, бореться й будує соціалістичну Україну, віддаючи на це всі свої сили, притягаючи до велетенського будівництва кращі сили радянської інтелігенції, фахівців, наукових діячів. В цьому процесі боротьби й будівничої роботи кристалізуються й диференціюються сили.

Більшість української інтелігенції прийняла Жовтєнь, пішла за компартією, за пролетаріятом і вкладає свої сили та вміння у велику вселюдську справу будівництва соціалізму. Панам Єфремовим і їхнім прибічникам була дана широка можливість корисно, продуктивно працювати для українських робітників і селян. Вони не схотіли цього. Вони замаскувалися на радянській роботі й потай вершили ганєбне змовницьке діло. Та, піймавшись на гарячому, вони тепер проливають покаєнні сльози, обіцяють бути вірними й небрежливими. Дарма! Вони для нас труп. Це хай собі глибоко запам'ятають. Ми створимо нові кадри вчених, професорів, педагогів з цієї самої комсомольської молоді, яка, на думку Єфремова, "сама некультурність, безпросвітня тупість, безпринциповість, аморальність, підлота". Ця молодь, разом із своїми батьками колись власними життям і кров'ю відборола Україну від панів Єфремових та їхніх інтервєнтів і зробила її радянською, ця молодь сьогодні дає передові зағони будівників соціалізму, ця молодь дає і вже дає інженерів, лікарів, нових вчених-марксистів, що ними пишатиметься соціалістична Україна.

Змовницька справа СВУ також підтверджує як була і є правильна політика партії, посилюючи наступ на класового ворога, зміцнюючи класову боротьбу особливо на вирішальній ділянці – на селі, беручи курс на ліквідацію там капіталістичних коренів методом масової колективізації та ліквідуванням куркуля як класу, і як були жалюгідні базікання правих про притухання класової боротьби, про востання, цього найнадійнішого соціального чинника для СВУ – куркуля в соціалізм. Треба ще більше посилити і зміцнити боротьбу з класовим ворогом на всіх ділянках господарства, культбудівництва, ідеології.

Велетенський поступ пролетаріату і бідняцько-середняцьких мас села переможним шляхом соціалістичної реконструкції господарства, праці й цілого життя, побуту і відносин треба зміцнити, і на цій базі знищити всякі спроби й відриги контрреволюції й шкідництва. Масовий вступ робітників до партії, зміцнення партії на селі в колгоспах, робітниче висування, посилене підготовлення кваліфікованих і наукових кадрів з лав пролетаріату й бідняцько-наймитських мас – все це запорука того, що всякі спроби і СВУ і їхніх прямих і замаскованих допомагачів розіб'ються об тверду єдність і рішучість будівників соціалізму.

Розгортання і поглиблення нацкультбудівництва, перехід його на новий ступінь реконструктивної доби на базі побудови нових науково-дослідчих інститутів, академій, лабораторій, нових соціалістичних міст, парків соціалістичної культури, нових шкіл, музеїв, пам'ятників, радіофікації й кінофікації всієї України, зміцнення і розгорнення широкої масової культурно-виховної роботи й остаточної ліквідації неписьменности – обумовлюють нечуваний розвиток української національної соціалістичної культури. Поряд цих досягнень і перспектив нацкультбудівництва жалюгідними видаються національ-фашистські прагнення СВУ, що позмовницькому стриміли шкодити, руйнувати, псувати українську культуру. Нове піднесення нацкультбудівництва під проводом пролетаріату і КП(б)У змете з шляху всі негідні, шкідницькі, контрреволюційні елементи. Ще міцніше, ще більше, ще ретельніше партія і пролетаріат будуть будувати нову українську культуру.

А Єфремову і всій націоналістичній контрреволюції український пролетаріат відкаже словами великого борця за бідняцько-наймитську Україну – Т.Г.Шевченка, того, кого півсторіччя пани Єфремови фальсифікували під свій смак.

"Людській шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого.
Не стане ідола святого,
І вас не стане. Будяки
Та кропива, а більш нічого
Не виросте над вашим трупом.
І стане купою на купі
Смердячий гній – і все те, все
Потроху вітер рознесе".

(1860, 26/XI).

Пролетаріат знищив "Ідола святого". Лишилися "шашелі, няньки, дядьки отечества чужого", що "жируть і тлять старого діда" і своєю смердючою гнилизною отрують повітря. Переможені в відкритому бої, намагаються далі продавати Україну "чужим отечествам". Тільки на це вони і здатні. Весь український націоналізм – це купка "смердючого гною", "многоголовий труп". Такий присуд історії і боротьби.

Справа СВУ ще раз доводить, що тільки пролетаріат буде справжню Україну, що тільки пролетаріат з'єднає всі поневолені українські землі в одну Соборну Соціалістичну Радянську Україну в союзі з іншими пролетарськими соціалістичними республіками. За це логіка історії, за це факти боротьби.

Друкується за:

Більшовик України. – 1930. – № 5-6. – С. 9-12.

**Свідчення М.Т.Рильського, власноручно записані
ним у Лук'янівській в'язниці**

23 березня-28 квітня 1931 р.

МОЇ ЗНАЙОМІ

1) Дорошкевич Олександр Костевич. Бував іноді в нього у літературних справах, заходив часом і просто "на чай". Він до мене – рідше.

2) Ніковський Андрій Васильович. Не можу потаїти, що часом бував у нього, як і він у мене. Знайомі були ще з моїх гімназичних літ, коли він працював у "Раді", ворожий для мене, – тоді тільки "шапочно". По його поверненні з еміграції зустрівся десь у когось із спільних знайомих (не пам'ятаю, у кого). Велике він справив на мене вражіння своєю красномовністю, дотепністю і т.ін. На політичні теми ні тоді, ні пізніше він не любив говорити, справляв на мене вражіння людини, остаточно зневіреної у різних "петлорівських" та взагалі емігрантських організаціях і плянах і готової працювати на терені нашого Союзу в узькій ділянці свого фаху – лексикографії та істор[і] літератури, – і не було для мене нічого дивнішого, як те, що виявилось на процесі СВУ! Ми, стрічаючись, випивали, закусували, музикували, віршив я при йому не любив читати, бо він якось (здавалося) неуважно ставився до них. Дуже можливо, що в діла СВУ він не хотів мене посвячувати через мою легковажну, "поетичну" вдачу, а може, й з інших причин... Хто його знає! Може, він готувався (і мене готував) до цього.

3) Зеров Микола Костянтинович. Тут знайомство цілком ясне: спільні літературні інтереси, схожі смаки і т.ін. Проте вже коло 2-х років ми вже майже не буваємо один в одного, – не через якесь "охладження", а так, хто його знає чому.

4) Пахаревський Леонід Андрієвич. Стрічались іноді за чаркою. Політичних розмов не мали (як не мав я їх і ні з ким), але взагалі завжди П[ахаревський] здавався мені не тільки цілком лояльним до радянської влади, а навіть більше – завзятим прибічником нового життя, нового будівництва. Свою школу дуже любив і любив розказувати про свої педагогічні методи. Друга його улюблена тема – його перекладна діяльність, що він сам розцінював високо.

5) Филипович Павло Петрович. Бував я у нього ще рідше, як у Зерова. Увесь, на мій погляд, відданий науковій та педагогічній діяльності.

6) Дейнар Микола Антонович, артист. Спільне у нас – любов до пісні (і музики), веселої компанії, а крім того – ми обидва запальні рибалки.

7) Косинка Григорій. Я був у нього раз чи два, так само він у мене. Вважаю його за талановитого письменника, але якось ми ніколи не сходились в літературних смаках.

8) Титаренко Сергій Григорович. Знайомство давнє, що відновилося, коли я почав працювати у "Книгоспілці", де він завідував Редакційним відділом. Бував у мене на день народження, ще іноді, я в нього рідше. На політичні теми він ніколи не говорив, та і взагалі людина досить мовчазна, хоч у своїй роботі проявила чималу енергію та знання.

9) Донець Михайло Іванович, заслужений артист республіки. Його громадська фізіономія, певне, добре відома. Крім мистецьких інтересів (я йому робив деякі переклади для співу), нас з'єднувала і любов до полювання та рибальства.

10) Петрушевський Борис Дмитрович. Позналились на тім ґрунті, що він перекладав для "Книгоспілки" "Сказку о царе Салтане" Пушкіна, а я – як редактор мови – ту казку ухвалив до друку. Після того стрічались головним чином як мисливці (кілька разів полювали разом), інколи він заходив до мене погостити про полювання та про літературу (як людина дуже недавно "українізована", хоч і укр[аїнець] родом, він говорив звичайно про Пушкіна, Толстого та Чехова, – письменників, що їх і я особливо люблю).

Оце, мабуть, і всі ті знайомі, в яких більш-менш постійно (крім Косинки) бував я, і вони бували в мене. Щодо випадкових одвідин чиїх-небудь в літера[турних] справах чи "так просто" та декого з жіночих родичів і знайомих, у яких ми бували раз-два на рік (як і вони в нас), а також щодо тих компаньйонів, з ким доводилось інколи випити чарку, то про них навряд чи варто й говорити. Добре знайомий я також з деким із харківських літераторів – з Хвильовим, з Тичиною – але стрічався з ними, ясна річ, дуже рідко.

М.Рильський

23 березня 1931 р.

Додаткові свідчення Максима Тадеєвича Рильського від 30-го березня 1931 року

"Історія вчить". Але вчить вона не всіх однаково, не всіх в одній мірі, і тим пояснюється велика кількість людських помилок, тим пояснюється, що іноді людина, ставши одною ногою на певний, твердий ґрунт, другою ногою сковзається в болоті і часом зовсім і безнадійно буває в те болото затягнена, часом усе чи майже все життя борсається в тяжкій борні двох половин свого "я", часом щасливо видирається з тої борні. Цю борню я пережив протягом довгих років. Була вона для мене особливо тяжка тим, що я персонально був зв'язаний особистими стосунками з деким із носіїв так званої "української ідеї", вплив яких призвів мене до цілком фальшивої думки, ніби ця "ідея" – щось самодовільне, собіварте, ніби вона стоїть осторонь від загально[го] річища соціально-економічного та політичного життя. Цим пояснюється, що я – хоч іще 1923 р., коли написана поема "Крізь бурю й сніг", у мене почалася певна криза в сторону повного прийняття радянського ладу і радянського світовідчужання – усе-таки міг 1927 (чи 1928 р.) потрапити до гуртка одного з тих "носіїв укр[аїнської] ідеї" Андрія Ніковського – гуртка, що фактично становив одну з п'ятірок організації СВУ. Гурток той складався, крім самого Н[іковського], із таких осіб: Сергія Титаренка, Петра Чикаленка, Миколи Дейнара і мене. Спорадично бували там і інші особи – пригадую, напр[иклад] Гребенецького, був раз чи два й Леонід Пахаревський. Вечірки у Ніковського не мали характеру певних зібрань, це бували сходи для чарки, музикування, співу і т.ін. Принаймні таке моє враження. Проте в кабінеті господаря бували й розмови (переважно в легкодумному тоні – анекдотів тощо), які набирали іноді виразно контрреволюційного забарвлення. Очевидно, сам господар уміло й тактовно скеровував членів набраної п'ятірки в те русло, яке потрібно було для цілей верхівки СВУ, що сама, розуміється, ясно й виразно ставила для себе "всі крапки над "і". Щодо самої постаті Н[іковського], то моє з ним зближення мало кілька етапів. На першій етапі він мене дуже цікавив як блискуче-талановита постать, дуже освічена і крас-

номовна людина і т.д., але чув я не від одного та й сам спостерігав і негативні риси Н[іковського]: нещирість у відносинах з людьми, легковажність у виконуванні громадських, наукових, літературних обов'язків, досить вільне поводження з тим, що звичайно називають "моральними принципами" і т.ін. Але в останнім етапі цей чоловік скорив, полонив мене, і я мимохіть не тільки дуже сприяв з ним, а й підпав під його шкідливий ідейний вплив. Тут йому стала в пригоді моя "аполітичність".

Я прекрасно розумів і раніше, але тільки недавно усвідомив цілком, тобто відчув, що "аполітичність" – це міт, марево, що коли поет, особливо в часі напруженого соціально-політичного руху співає "аполітично", то він ллє воду на млин ворогів даного руху. "Безкласовий поет" серед певної кляси таким способом об'єктивно стає поетом ворожої кляси. Керівники СВУ це розуміли дуже добре, і тому, власне, їм тільки зоставалося використовувати той хибний шлях, на який я став, – шлях обертання до минулого (хоч і не до українського "славного" минулого – цим я не грішив), шлях одірваності від живого життя, закостенілості думки і форми. Адже це могло відтягувати читацьку масу, а головне – молодь – від живого життя, від бурхливого будівництва, від боротьби. Ось чому, напр[иклад] Єфремов, що свого часу (до революції 17-го року) стояв на ворожих до мене позиціях (газета "Рада" – орган Ніковського, Єфремова, Євгена Чикаленка – уперто замовчувала мої поетичні виступи), якимось при одній із небагатьох моїх з ним зустрічей хвалив мене за обраний "неоклясичний" шлях, цим пояснюється і його хвальні про мене слова в закордоннім виданні його "Історії укр[аїнського] письменства" – книжці, яка всім своїм "народницьким", тенденційним спрямуванням завжди була мені чужа й далека, хоч і не з політичних, а з естетичних та історико-літературних міркувань.

Отже, я став зняряддям верхівки СВУ, і, звичайно, не можна сказати, що зняряддям цілком пасивним, сліпим, несвідомим. Ні. Річ у тому, що хибна думка про якусь самодовільну українську ідею, ідею українського "відродження" не давала мені побачити, що, власне, справжнє відродження всіх поневолених націй тільки в

Радянському Союзу обернулося в дійсний факт. Я гадав, що ті нитки, які в'язали мене і моїх політків (ровесників), тобто людей мого покоління, з дореволюційним "українським рухом" (в масі своїй буржуазним), не треба рвати, що треба творити якусь "українську культуру", як острів серед моря культури радянської, не розуміючи до кінця, що той острів повернеться неодмінно на фортецю контрреволюції. Я ніколи не був адептом того звірячого, зоологічного націоналізму, що появив, напр[иклад] Ганцов, у своїх свідченнях на процесі СВУ, але ж фактично я працював в одних лавах з Ганцовими, я в своїй ділянці робив ту саму шкідливу роботу, що Ганцови – в своїх. Я присипляв читацьку масу, я одвертав її очі від сьогоднішнього дня, від напруженої клясової боротьби, бо до одної з "половин" моїх (друга робила, в цьому я певен, корисну для радянського суспільства роботу), до одної, кажу, з половин мого "я" був прив'язаний вантаж старих "українських" традицій, бо я ще не цілком ясно бачив перед собою те, що в дійсності відбувається – великий процес будування життя, процес, що взяла на свої плечі кляса-переможниця – пролетаріат. Отже, функція моя в СВУ – це була літературна діяльність, скерована на відтягування читацьких мас від клясової боротьби. Функція явно (бачу тепер цілковито) контрреволюційна. Проте було кілька випадків і діяння живим словом. У двох, чи що, вступних промовах до концертів Дейнара я трактував проблему народної пісні та укр[аїнської] культури відірвано від соціально-економічних процесів та від політичного життя, і хоч там не було (та й не могло бути) голої агітації, проте це скеровувало думки слухачів у бік отої самої фальшиво зрозумілої "української ідеї", ідеї в такому розрізі безперечно буржуазної, отже, й контрреволюційної.

Ударив грім. Відбувся процес СВУ. Перед очима радянського суспільства перейшла "во всей своей наготе" галерея "славнозвісних діячів", що з цілковитим цинізмом розказували, як вони "оптом и в розницу" продавали "неньку-Україну" закордонному капіталові. Мало того: з'ясувалася і політична нікчемність, безпомічність цих діячів, що в їхнім колі (хоч не тільки в їхнім) я обертався свого часу і під впливом перебував. Чи по-

винно це було цілком достаточо перекинути мій "половинчатий" світогляд? Повинно було. Чи сталося це? Не зовсім. Правда, поглиблення внутрішньої кризи, яка, повторюю, почалася в мені ще року 1923, – це поглиблення безперечно відбулося. Проте проклятий тягар отих давніх традицій, отої "укр[аїнської] ідеї", яка, коли не підшивати під неї зовсім інших мотивів, в наших умовах повинна б була стати порожнім звуком, – цей тягар не давав мені цілком вільно зажити новим життям. Я, автор "Сашка" – поеми-гімну на честь пролетаря-революціонера, – я проте кіс і далі в отих старих запліснявілих традиціях, я не рвав своїх зв'язків з такими ж носіями традицій – з Пахаревським, у якого часом бував, з Івченком, що не довів іще своєю практикою справжнього каяття в колишніх помилках (один в одного ми, правда, не бували), я не тільки не підтримував серед молодших літераторів їхнього прагнення нових обріїв, суто радянської тематики, а своїм скептицизмом збивав (хоч і не дуже вдало) ці настрої, я фактично належав до групи, яка знову-таки хотіла створити отой "острів українських традицій", хоч один такий уже "острів" був блискуче скомпроментований на процесі СВУ. Моя робота як перекладача з французької, польської, російської літератури була, розуміється, чесна і корисна для радянської культури, – але нечесне і об'єктивно контрреволюційне було те, що я замкнувся, що я не використовував свого дару (про розміри його не кажу, але він визнаний усією укр[аїнською] критикою) для допомоги (в своїй ділянці) напруженій праці трудящих мас СРСР у створенні нового життя. Як поет я мовчав. Як людина я в зібраннях кількох приятелів за чаркою не підіймався і їх не підіймав над болюто обивательських "разговорчиков", анекдотів, "брюзжання" і т.ін. Правда у 1-2 числі журналу "Життя й революція" (воно вже, мабуть, вийшло) повинні бути надруковані мої вірші "Сходи". Це в символічних тонах зроблена сповідь-декларація. Я малюю там свій шлях (життєвий і літературний) як темні сходи і разом з тим як тяжкий сон – і тільки дійшовши найвищої сходини, я "прокинувся і вийшов на роботу". Проте декларація, не підперта справжньою роботою, – мертва річ. Вона знаменує потяг до чогось, а не здійснення.

В чім же винен я?

У тім, що раніше в зв'язку з "діячами" СВУ, а пізніше, не порвавши з такими їх "отрогами" як Пахарецький, Івченко, я поруч з чесною працею в ділянці літератури (головно перекладацькою) переводив об'єктивно-шкідливу, об'єктивно контрреволюційну, об'єктивно буржуазну лінію "аполітичної" далекої від боротьби трудящих мас, а значить, по суті ворожої цій боротьбі письменницької діяльності; в тім, що я стояв осторонь тієї практичної, живої праці серед робітничих мас, яку провадили мої товариші письменники; в тім, що я *de facto* належав до групи людей, що написали на своїм прапорі заявлені слова "українське відродження" і діяльністю своєю вставляли дрючки в колеса революції; в тім, що я піддався обивательським настроям і "разговорчикам", хоч теоретично й знав ціну цим настроям і "разговорчикам".

Я переглянув своє життя. Я багато й тяжко думав. Я бачу, що мій шлях був хибний. Я цілковито й щиро у всьому каюся. Прошу зважити з одного боку мої "вільні й невірні провини", а з другого боку – мої заслуги перед українською радянською культурою (переклади з Чехова, Мопассана, франц[узьких] клясиків, Брюсова – серед них і така поезія, як "Ленін" та багатьох інших, ціла низка безперечно-революційних речей, як "Крізь бурю й сніг", "Ганнуся", "Сашко" і т.ін.); прошу прийняти до уваги мою тверду обіцянку цілком порвати всякі стосунки з людьми, що так чи інакше спричиняються до затримання розвитку радянського будівництва, і всі свої сили віддати на слугування цьому будівництву, спаливши оту прокляту половину мого "я", що тягла мене в болото контрреволюції, – і розглянути мою справу.

Не знаю, чи до речі буде тут іще нагадати, що сім'я моя в дуже тяжкому стані: хвора на серце жінка з 4 місячним хлопчиком і другий хлопчик, учень трудшколи, zostалися без чоловіка й батька, отже й без засобів для існування.

Прошу, коли це можливо, дати мені змогу вернути собі своєю роботою ім'я чесного громадянина Радянського суспільства, а сім'ї моїй – спокій.

Максим Рильський

30 березня 1931 р.

270

Додаткові свідчення Максима Тадєєвича Рильського від 1-го квітня 1931 року

Визнавши свою вину в тому, що я не порвав і після такого виразного і повчального "уроку", як процес СВУ, усіх тих ниток, які зв'язували мене з настроями певної частини громадянства, в більшій чи меншій мірі зв'язаними (хоча б тільки у галузі культури) з ідеологією СВУ та близьких до нього прошарків суспільства, я визнав і те, що в своїй діяльності до останнього року вів і далі, хоч і послаблено, лінію слугування ідеї "українського відродження", як чогось одірваного від річища радянського життя [*]. Сконстатував я й те, що ця лінія була безперечно шкідлива, об'єктивно контрреволюційна. Я чітко й виразно сказав, що гостро засуджую свій дотеперішній шлях (хоч і зазначив, що далеко не тільки шкідливу виконував на йому роботу) і хочу дальшими роками свого життя в міру змоги і сил змити з себе огидну пляму "аполітизму", що кінець-кінцем обертався на допомогу ворожим радянському будівництву силам.

Але в нелегкому стані опиняюсь я, коли ставлю собі завдання-конкретно сформулювати факти, що підпирали б це моє щире самообвинувачення. Річ у тому, що з самої природи моєї діяльності (відколи я кинув педагогічну роботу, публічні виступи тощо) впливає специфічна особливість: моя провина перш за все негативна, тобто я винен не так у тому, що **робив**, як у тому, чого не робив, хоч і **повинен** був робити.

Справді:

1) В момент напруженого будівництва, в момент нечуваного загострення клясової боротьби з одного боку, небувалого зросту індустрії – з другого – я майже ні одним словом не взяв участі в культурній допомозі цьому зросту індустрії, в кампанії за досягнення пролетаріату, переможної кляси, кляси-визвольниці. Це було мовчання злочинне.

2) Коли більшість письменників (говорю про київських) зв'язалася з підприємствами для проведення там освітньої роботи на суто радянських принципах (інша річ, як практично у того чи іншого та робота виходила), – я замкнувся в своєму перекладацькому чи редак-

торському закутку і не влився до загального потоку. Це була злочинна пасивність.

3) Коли більшість письменників, з яких, мабуть теж не один зазнав свого часу ідеологічних хитань, шукали форм для організованої, плянної діяльності, зливалися в об'єднання з певними завданнями (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників), тобто ставали на єдино правильний, чесний ґрунт, я зіставався на позиції поета-індивідуаліста, поета, що йде сам, а значить і не в ногу з добою, не в ногу з масами. Це було злочинне відлюднення.

Моє мовчання (як поета), моє відчуження від масового руху, від повного ідейного розриву з минулими хитаннями, з настроями частини громадянства, по-антирадянському чи просто по-обивательському настроєного, могли витлумачувати та напевне й витлумачували як німий протест. Не так воно було по суті, суб'єктивно для мене, але об'єктивно факт фактом: це було мовчання шкідливе, це було продовження тієї лінії, яка коріння своє має в настроях СВУ та близьких до нього прошарків суспільства, це була вода на млин контрреволюції.

Правда, коли Донцовський фашистський орган "Літературно-Науковий Вісник" передрукував торік без мого відома кілька моїх поезій (не на політичні теми, друкованих на Радянській Україні в журналах та моїх збірках), то мене цей факт обурило, і я вмістив у "Пролетарській правді" (числа не пам'ятаю) коротенького листа, де зазначив, що не маю і не можу мати нічого спільного з цим органом. Але коли – це правда, було вже років, здається, три чи чотири тому – коли закордонний український поет Маланюк (не знаю емігрант чи галичанин) надрукував у якомусь органі (здається, в тім же "Віснику"?) віршоване "Послання", не називаючи мене на ім'я, але весь час із епіграфами з моїх речей і тим самим явно на мене натякуючи, і винуватив там мене (мабуть не тільки мене) з своєї фашистської точки зору в "злочинній" байдужості до "громадянських справ" (так, як він їх розуміє), то я не дав йому належної гострої відсічі, і гнівну заслужену відповідь почув Маланюк не від мене, а від іншого поета – Володимира Сосюри, що з багном змішав убогі й справді таки злочинні ідейки цього співця "меча й хреста". Це повторюю, було

вже кілька років тому, але ж я міг і пізніше – "краще пізно, як ніколи" – виразно відмежувати себе від прихвостня фашизму, що, очевидно, бачив для себе якісь надії повернути мене в свою віру і зробити з мене слухняне знаряддя тих, кому він сам служить. Моє мовчання ворожі Радянській Спілці кола могли зрозуміти, та напевне й зрозуміли як небажання говорити, як, може, навіть до деякої міри потаємне співчуття Маланюкові.

Звісно, самою тільки відповіддю на Маланюкові натяки та винувачення я, коли б і написав її, не реабілітував би себе остаточно і не досяг би належного ефекту. Треба було і всю свою письменницьку практику скерувати так, щоб вона була реальною і вбивчою відповіддю всім Маланюкам, щоб вони назавжди зрозуміли, що нам не по дорозі. Я цього не зробив.

У чому був ґрунт специфічно літераторського незадоволення теперішнім становищем письменника в радянській державі, незадоволенням, яке часом я висловлював? Це – обмеженість тематики, вимога від письменника, щоб він не тільки не западав у шкідливі настрої, сюжети й т. ін., а щоб він доконче про те й про те, а не про що інше писав. Я не розумів чи не досить ясно розумів, що в наші дні, дні вирішальної боротьби, коли не хочеш опинитись "за бортом", треба всі сили скеровувати в одну точку, що тільки соціальнонаситена творчість, бадьора і перейнята прагненням сьогодняшнього дня, може бути потрібною й корисною для нас, що всяка витрата сил на сторону – злочин. І я не раз у гурті письменників, серед випадкових компаньйонів за чаркою і т.ін. (з останніми частіше, бо з письменниками мало мав стосунків) висловлював незадоволення з приводу цієї "вужькості", "обмежености тем", "скованости" письменників. Оце вже те, що я робив і в чому одверто каюся.

Мушу тут про те зауважити ось які пункти:

1) Я не вдавався до системи "рукописної" літератури, коли виключити мій жартівливо-гнівний вірш на автора статті про одну з моїх збірок проф[есора] Б.Якубського. Якубський, визначаючи мої художні досягнення, висловлював там жаль, що я йду "не в ритм з добою" [**]. Я в своїм вірші, що ходив свого часу

по руках, доводив досить гордовито, що "як доба нас дожене, то ми підемо в ритм з добою". Думаю й тепер, що проф[есор] Якубський не зовсім мав рацію.

2) Останні два роки я не виступав публічно з доповідями, лекціями і т.ін., отже, ніде перед широкою громадою не викладав хоч би контрабандно отих зв'язаних з ідеєю "українства" думок, що обтяжували мене, хоч усе з меншою силою, як прив'язана до ноги свинцева куля.

3) Останніми часами я зробив кілька рішучих кроків для остаточного переходу на нову, актуальну на сьогодні тематику. Такі мої вірші для засівкампанії (на пропозицію Укрфілу), текст для кантати "Перше травня" на замовлення капелі "Думка" (я його не встиг передати керівникові капелі; оплачений він не мав бути, а зроблений був у порядку громадського обов'язку) [***]; крім того, я принципово погодився на пропозицію дирекції Київського Держ[авного] Опер[ного] Театру (пропозиція, власне, йшла від Наркомос'у) скласти лібретто опери з темою: соціалістичне будівництво наших днів. Під час обдумування цієї теми, власне, й стався для мене прикрий і тяжкий, але об'єктивно зумовлений факт мого ув'язнення.

Ці три пункти, здається мені, промовляють на мою користь. Але цього мало. Але обивательське бурчання проти "скованості письменника" – факт; факт і відчуження від масового руху письменників у бік повної "радянської", у бік ударництва; факт і злочинне мовчання там, де мовчати не можна.

Тільки щирою, заппадливою, енергійною працею, тільки повним розривом з усіма, хто не тільки проти радянського будівництва, а хоч би лише хитався, як я, зможу я – коли мені (а я вірю, хочу в це вірити) буде дана ця змога – змити з себе всі ті ганебні плями, які залишились на мені від стикання з остаточо тепер скомпрометованими носіями убогої ідеї голого "українства".

Максим Рильський

Примітки.

* Знову підкреслюю, що з шовінізмом, з зоологічним націоналізмом не мав ніколи спільного; і з радістю прочитав у брошурі Ахматова про процес СВУ свідчення Ніковського, де

Н[іковськи]й, говорячи про те, що укр[аїнські] письменники настроєні антисемітично, додає: "Крім Рильського, що навіть єврейських анекдотів розказувати не вміє". Не зважаючи на буфонадний кінець цієї фрази, я радий був прочитати про себе правду.

** Інші критики, напр. В.Коряк, власне, в останніх моїх збірках, констатували поворот мій у бік справжньої літератури.

*** До речі: коли я вчителював у ІІ Київській Залізничній Трудшколі, то майже ні одно революційне свято не обходилося там без моїх, спеціально для нього написаних віршів.

Додаткові свідчення Максима Тадеєвича Рильського від 4-го квітня 1931 року

1. Моє оточення, мої особисті стосунки (переплетені зі стосунками літерат-громадськими) за останні роки вимальовуються так:

а) Працюючи (з 1923 р.) в Києві як учитель і лектор укрмови (і як літератор), я стрічався найчастіше з такими людьми: О.К.Дорошкевичем (він поміг мені влаштуватись у Києві на вчительській посаді), П.П.Филиповичем (ще раніше мав з ним, як одним із членів Правління в[идавницт]ва "Слово", листування з приводу моєї збірки "Синя далечінь"), М.К.Зеровим (так само знайомство почалось раніше, листуванням на літературні теми), В.П.Петровим (він разом з мною вчителював тоді в II Залізничній Трудшколі, крім того, у нас були спільні літерат[урні] інтереси, він писав про мене доповідь, яку потім прочитав в Академії), Д.М.Ревуцьким (мій учитель гімназичний, ми з ним разом усі ці роки перекладали тексти до вокальних творів – Шуберта, Бетховена та інш., які він редагував для друку). Більшість цих людей бували один в одного, іноді і в мене. З учителів товаришів, крім Петрова та ще хіба Олексія Антоновича Іванова (росіянин, тепер професор якоїсь сільськогосподарської дисципліни у київських вузах), я ні з ким не зійшовся близько.

Настрій у літературній братії був тоді з певним ухилом в бік "радянзації". Дорошкевич особливо ратував за "співробітництво з комуністами" (пам'ятаю особливо виразно нашу розмову про це, коли ми йшли разом із ним вулицею). Незадоволення з тих чи інших життєвих фактів бувало й висловлювалось ("цензурні" утиски, економічні труднощі тощо) – висловлював і я – але це не підносилося над рівень звичайного бурчання. Я особисто стояв, з одного боку, на ґрунті "чисто культурної праці", з другого – мучився хитаннями, болючим народженням нового світогляду (документ-поема "Крізь бурю і сніг"), що іноді набирив зовсім певних форм (вірш "Ні, ні, прийдешнє не казарма", поема "Ганнуся"), іноді збивався на стару дорогу об'єктивно (тепер я це розумію) шкідливого естетизму, замилюванням в старих формах та образах і т. ін., на дорогу пасивного по формі, реакційного по суті "аполітизму".

За тих часів часто влаштовувались (в Академії, у Вузах) літературні вечірки з обговоренням прочитаних творів. "Неоклясики" Филипович, Зеров обстоювали потребу у вивченні, засвоєнні культурної спадщини минулих поколінь надто, може, неухважно ставлячись до літ[ературного] молодняка, обурювались "монополізацією" літератури певними угрупованнями (яких тоді було мало, про них пізніше); я воював за "свободу творчості" (хоч на суто буржуазний характер цієї теорії мені й тоді вказували). Десь приблизно тоді ж почалися зібрання "диких" (тих, що не належали до певних організацій) письменників у тодішньому "Муз[ичному] т[оваристві] ім[ені] Леонтовича" (тепер ВУТОРМ). Збиралися досить різноманітні люди: і Загул, і Меженко, і Зеров, і Косинка, і Могилянський, і Петров, і Антоненко-Давидович і т.д. Бував і я. Читали свої твори, вимінювались думками. Наслідки "виміну думок" бували звичайно нікчемні. Жартівливо називали ці зібрання "Аспис" (Асоціація письменників) або й "Апис", "Аспид". Була, правда, думка зробити цю "асоціацію" організацією офіційною, але нічого не вийшло, і вона розпалась. Частина письменників з "Аспису" організувала тоді теж недовговічну, але офіційну вже групу "Ланка". Цікаво, що літератори, які ввійшли до "Ланки", завжди закидали "неоклясикам" (мені, Зерову, Филиповичу) відсутність твердої національної лінії, "русифільство". Підстави в них були такі: мій тост на зустрічі Нового року у Дорошкевича "За процвітання двох братніх культур – російської та української", любов Зерова згадувати і цитувати російських письменників, його родинне життя (розмова з жінкою по-російському, російське виховання сина) [*]; так само симпатії Филиповича (що й "зукраїнізувався" за революції) до російської літератури; наша спільна робота коло перекладання російських авторів ("Брюсов" та Антологія рос[ійської] поезії" за редакцією проф[есора] Якубського, "Пушкін" – робота, що продовжується й до нині, Чехов за моєю редакцією вдвох із пр[офесором] Іванушкіним, Лермонтов за редакцією Филиповича, ще не виданий). Входили до "Ланки" Антоненко-Давидович, Косинка, Осьмачка, Підмогильний. Проти "неоклясиків" вони різко виступали, зокрема

проти мене Антоненко-Давид[ович] на одній з літературних вечірок, а Підмогильний – у статті (журн[ал] "Життя і революція", року не пам'ятаю).

Велике зрушення (зима 1923-24 р.?) в настрої київських письменників вніс приїзд письменників-харків'ян, членів груп "Гарт" і "Плуг" – покійного Еллана-Блакитного, Пилипенка, Коряка, Хвильового, Тичини, Сосюри та ін. Харків'янин й кияни сфотографувались тоді, між іншим, і ту фотографію вміщено в журналі "Нова громада" з написом, здається, "Нашляху до єднання".

Тут визначу мої стосунки з П.Г.Тичиною та М.Гр.Хвильовим (хоч це зачепить почасти і дальші роки). П.Г.Тичина – чоловік особисто дуже оригінальний, замкнений у собі, нерішучий і навіть "конфузливий", мало міг вплинути на мене, і тільки літературна його практика, рішучий, хоч і не легкий, мабуть, розрив з колишніми релігійними та національними мотивами не раз примушували мене глибоко задуматись: а куди ж іти мені? (Хоч, правда, релігійні мотиви можна знайти у мене тільки в дуже ранніх речах, а національних, здається, зовсім нема, але ж я відчував, що й мої ліричні мотиви – щось дуже далекі від сучасності). Зате знайомство з Хвильовим – хоч я з ним стрічався дуже рідко – велике має для мене значення, особливо одна розмова у нього в Харкові, сам-на-сам. Ентузіаст комунізму (хоч, як відомо, з великими в свій час хитаннями, помилками, які він сам визнав), він казав, що він перш за все – слуга революції, що постать Леніна – найвища для нього постать у світі і т.д. Я відповів на те, що ладен цілком прийняти революцію, стримує мене особисто лише одно: "кров". Цей вияв "мягкотелости" викликав у Хвильового якусь іронічну і дуже уципливу репліку. В кожному разі, та розмова – один з етапів у моїм внутрішнім житті.

Вертаюся назад. Перебування "гартівців" та "плужан" у Києві, їхня бадьорість, цілеспрямованість на тлі закислого життя дуже вплинули на мене, і я написав поезію "Мідь ударила в кімнату, братніх сурем світла мідь" з іронічними словами про "сльози філантропа в окулярах золотих", з фразою "закривавилась Європа, в муках родить гнів і сміх". Ще яскравіше

прийняття нового світогляду, прийняття революції виявилось у моїй поезії "Мамо, сива мамо", де під "мамою" я розумію всіх наших "мам", людей старшого покоління, що тягнуть назад, до "курчат і молока" (обивательського благополуччя). Вірш викликав радісну статтю Хвильового (під псевдонімом Стефан Кароль) в одній із харківських газет.

Проте – далеко ще було мені до сталого світогляду!

Щороку 20-го березня я святкував у себе свій день народження. Бувало дуже багато людей. Крім названих на початку п.а, бували: Тичина (як бував у Києві), Косинка, Титаренко, пізніше Ніковський та Дейнар, Рулін (раз, здається), Якубський, Калинович (раз чи два), Бургардт (здається, раз), Іван Петрович Білик (учитель-математик, випадково був раз), Заліський (я познайомився з ним на курсах українознавства в Упр[авлінні] П[і]вденно-З[ахідної з[алізниці]), разів зо два був Єфремов (один в одного поза цим ми ніколи не бували і взагалі були далекі), Волошин, Волод[имир] Білий, Вороний Микола (здається, раз), Могилянський Мих[айло], Тась Дмитро, Драй-Хмара, Лебідь, останні два роки – Донець Михайло Іванович з дружиною і т.д. Людей багато, кімнатки тісні – отже творилась "толчея", загальної розмови звичайно не бувало, а люди розбивались собі коло столу на гуртки і розмовляли хто про що. Косинка (останніх 2-3 роки він не бував) читав, звичайно, якийсь уривок з оповідань своїх (напам'ять), найчастіше – "Промову собачки" (не пам'ятаю, як усе оповідання – воно надруковане – зветься); Ревуцький співав; якогось разу ми "неоклясики", гуртом склали і читали "неоклясичний гімн". Точно не пам'ятаю його змісту; але він був на "злобу дня", скерований проти тих наших критиків (зокрема з організації "Аспанфут"), що виступали на диспутах [**]. Отже, фактично, жодних "злочинних" розмов на цих вечорах у мене не бувало, але ж і виробленню "нового світогляду" в мені вони зовсім не сприяли, бо більшість гостей стояли тоді на "культурницькім", "аполітичнім" ґрунті, а від декого – як від Єфремова – віяло й зовсім-таки реакційним духом.

б) Приїзд із-за кордону Ніковського і моє з ним зближення (що настало не відразу) – сумні для мене дати. Вечори у Ніковського не мали характеру політич-

них зібрань, але проводились уміло: сам Н[іковський], ведучи розмову, часто звертав на спомини про "славні традиції", про українців давнішніх поколінь – одеського Смоленського, київських Житецького та Євгена Чикаленка, і цим розворушував у мені ту ідею голого "українського відродження", яку я вже почав був ліквідувати. З метою, очевидно, впливу на "артистичний сектор" (Дейнар) велося багато розмов про оперове мистецтво, і тут теж висловлювались думки реакційного порядку: українська опера повинна нібито іти не загально революційним, радянським шляхом, а брати зразок з опери італійської. Так "обробляли" нас у бажаному напрямку. Єфремова у Н[іковського]го я бачив тільки двічі (відносини у них, може, для людського ока, були "прохладні").

"Наслідки "обработки виявились. Дейнари для заробітку (в опері обоє тоді не служили) виступали з концертами (народня пісня, Лисенко). До двох, здається, таких концертів говорив вступні слова Н[іковський]й, до двох – я. І от настановлення моїх вступних слів хоч не могло бути явно контрреволюційне, але й далеко було від соціологічної аналізи, естетично-народницьке, а значить, і об'єктивно шкідливе. Приблизно такий же характер мала й моя ювілейна доповідь про Вороного в Будинку Літератури. (До речі, інші "неоклясики" – Зеров, Филипович – фактично "бойкотували" ювілей Вороного). На вечірці в ресторані "Червоний Київ" на честь Вороного, де була дуже різноманітна публіка – від Лакизи до Ніковського, – я присвятив Вороному експромта, де знов-таки наперед висунув не його революційні мотиви (їх, правда, небагато, але ж Вороной – один із перших співців пролетаріату, міста, перекладач "Інтернаціоналу"), а його "культурну місію" в укр[аїнській] літературі. Словом, націоналістичне оточення мене засисало. До речі – згадаю ще два прикриття для мене раніші факти: присутність на неофіційному ювілей Єфремова, де я навіть "по пьяному делу" написав йому якісь вірші з похвалою за вірність ідеї "служування народів" [***] та на ювілей школи Дурдуківського (на цей ювілей я склав, з пропозицій учнів школи, текст до кантати; музику написав композитор Козицький; націоналістичного характеру кантата не

має). Правда, я ще не знав тоді добре ролі Дурдуківського, самого його бачив удруге; проте націоналістичний душок на святкуванні ювілею і особливо в промові самого завшколою добре можна було почути. Це мене не спинило, і я, розчулений "товариськими стосунками" Д[урдуківсько]го з учнями та "натхнений" червоним вином, що ми пили в якійсь кімнатці, надряпав йому якогось віршика (на тему, здається, його "батьківських" відносин до учнів).

Словом – ця от – друга смуга в моїм київському житті дуже сумна, це відхід від завойованих уже в світогляді позицій до "українства".

в) Арешти й суд у справі СВУ великі внесли зміни у внутрішнє й зовнішнє життя моє. Я мало в кого почав бувати (у всіх, кого назвав у пункті а та в словах про день народження, майже не бував), ділив свій день між роботою та п'ятикою в компаніях "мочеморд". Збиралися ці компанії в ресторані "Континенталь", у пивницях, а часом – у Ярослава Витошинського (співробітника ВУТОРМ, тепер: УКРФІЛ'у). У Витошинського сходились тому, що він живе в центрі (я, наприклад, живу далеко від центра), а господар завжди ладен організувати п'янку. Політичних розмов не було хоч би тому, що сходились дуже різноманітні і по суті малознайомі люди: я, Витошинський, що здається нічим, окрім випивки і закуски, не цікавиться, композитор Михальчук (мій приятель, дуже невірноважена людина, останнім часом працює в Радіоцентрі і, безперечно, переключив усю свою композиторську роботу в революційне річище – баяда "Комсомолец" і т.ін. Про нього ще далі), інші співробітники "Укрфілу", якийсь Верещакін, Дейнар, що останніми часами працює в "Укрфілі", тощо. Сходились накоротко – випивали, закусували, розходились. До речі, про Дейнара: я знав, що він був арештований у справі СВУ, я знав, що дальше підтримування мого з ним знайомства мене може скомпрометувати. Але, з другого боку, знав я й те, що Дейнар – ніякий політик; що втягнений до компанії Ніковського він випадково і міг бути для Н[іковсько]го тільки несвідомим знаряддям; що цікавить його в житті тільки весела компанія, власний добробут, вокальне мистецтво та ще рибна ловля (яку він, так само, як я, палко любить); що учас-

ники процесу СВУ всякий для нього ореол утратили (як і для мене). Тому я й підтримував з ним приятельські стосунки. Додам іще, що ніхто так, як Дейнар (та ще Донець), не переконував мене "тематично переключатись", стати на ґрунт радянського, революційного мистецтва.

Інша річ Пахаревський, у якого я іноді (до його ув'язнення, певне діло) бував і з яким випивав. Хоч він і додержувався завжди революційної фразеології, але в ньому можна було відчутися отой самий повів ідеї "укр[раїнського] відродження", якому я часом улягав, скорявся. Та робота Пахаревського була переважно педагогічна, і я добре не можу сказати, оскільки він там був шкідливий чи корисний, оскільки переводив там свої ідеї чи настрої. З інших моїх знайомих цього періоду – назву Петрушевського, з яким мене єднають симпатії до клясиків російської літератури (Пушкін, Толстой, Чехов) та любов до полювання. "Зукраїнізувався" Петр[ушевський] дуже недавно, охоче переходить на російську мову.

Бував я часом у Мих[айла] Ів[ановича] Донця. Великий, як він каже, прихильник моїх віршів, він проте не раз переконував мене перейти на сучасну, актуальну тематику і дуже цікавився тим лібретто на тему "Соціалістичне будівництво наших днів", що я мав скласти. Двічі їздив я з ним на полювання поблизу заповідника "Конча-Заспа", де в нього була дача.

Зовсім уже останніми часами я почасти зблизився на ґрунті чарки горілки, шклянки пива – з деким із молодших літераторів: Яковенком, Косяченком, Щербатинським (останнього, як досвідченого в театральній справі, я притягав до роботи над лібретто опери). Серед інших тем для розмов бували й такі: незадоволення з тяжкого економічного стану (Яковенко одного разу пропонував послати делегацію до Голови Окрвиконкому з скаргою на неакуратну сплату гонорарів; я розвивав теорію про те, що завоюваннями напруженої боротьби на фронті будівництва користуватиметься хворе, виснажене покоління наших дітей, – теорія явно обивательська); становище літератури в умовах суворого контролю над нею. Щодо останньої теми, то я одного разу висловив думку, що добре б мені прочитати в Будинку Літерату-

ри доповідь на тему "Мої критики"; хтось (здається Косаченко) сказав, що такої доповіді не дозволять. Звідси пішли звичайні скарги на "скованість", "тематичну вузькість" і т.д. – давня пісня. Це показує, що досі живі ще були давні мої настрої, що не остаточно порвалися нитки, які зв'язували мене з старшим поколінням, з "культурництвом", "українством" і т.д. Такі розмови свої з молодшими товаришами я кваліфікую тепер як тяжку помилку.

II. Еволюцію мого світогляду можна змалювати кривою з трьох ліній. Перша іде вгору – в бік революційності – приблизно до зближення з Ніковським, друга – падіння вниз, у "традиції українства"; третя – після здемаскування учасників СВУ -хвилясто, зигзагами іде знову вгору. Тут, з одного боку, обивательські скарги на "утиски", на тяжкий економічний стан і т.д., – з другого – те, чого тільки сліпий не бачить: могутній зріст індустріалізації нашої країни (особливо вплинуло на мене захоплене оповідання Михальчука про Дніпрельстан – більше, ніж яка-будь газетна стаття, бо це ж було живе і цілком щире оповідання приятеля); зріст комуністичних ідей на Заході; непереможність пролетаріату в боротьбі з клясовим ворогом (судові процеси); зразок Харківських письменників, таких відмінних від Київських і світоглядом, і настроями, і темпами праці (я мріяв переїхати до Харкова, а може й кудись інше, хоч і за межі України, до великого індустріального центру, щоб змінити оточення, вражіння, стосунки...); безперечний для мене (особливо протягом останнього місяця, двох) висновок: письменник на Радянській Україні, взагалі в СРСР, коли не хоче морально вмерти, повинен стати радянським на всі "сто відсотків".

Відзначу тут ще одне, дуже важливе. Навіть під час найбільшого впливу Ніковського та його однодумців я завжди ставився негативно до думки про інтервенцію, про повернення емігрантів на політичну арену й т.ін. Мотиви цього ставлення такі:

1) Мій особистий, "інтелігентський" страх перед усякою війною.

2) Скептицизм щодо всяких "иностранных вмешательств" взагалі. Досить з мене хоч би тієї незабутньої картинки у с. Вчорайшому, коли кілька "поляків-пере-

можців", "друзів України" молотили нагаями так собі, без усякої причини, купку селян, щоб побачити в цій картинці образ усякої "чужоземної допомоги".

3) Скептицизм (щоб не сказати більше) до нашої "рідної" еміграції з її інтриганством, угодництвом, продажністю і т.д. (Натяк на це я зробив у передмові до свого перекладу "Пана Тадеуша").

4) Мрія про особистий добробут, якому, розуміється, "не поздоровилось" би при політичних змінах. Цей мотив особливу силу взяв останнього часу, коли народився у мене син, остаточно прикувавши мене до роботи – з одного боку та до сім'ї – з другого.

Отже, моя контрреволюційність і в найгірші часи не заходила далі за бажання "внутрішніх реформ" (поширення "свободи слова", поліпшення економічного становища, пом'якшення форм боротьби). Але висловлювати такі думки за наших днів, ширити їх серед молодших товаришів, було, розуміється, злочинно. Спалити всі кораблі половинчатого – чи й реакційного світогляду і всі зв'язки з його представниками – ось яке принадне завдання малюється мені тепер.

Максим Рильський

Примітки.

* Моя жінка – також росіянка з виховання, і мова у нашій сім'ї – мішана: то укр[аїнська], то рос[ійська].

** Пригадую й свою епіграму на Качуру:

Бережись, літературо,
На Парнасі переляк,
Геніяльного Качуру
З ланцюга спустив Щупак.

Цю епіграму недавно опублікував В.Атаманюк.

*** Ідея, що він поклав в основу своєї "Історії письменства" – книги, завжди мені своєю ідеологією, власне, естетико-громадянськими оцінками, чужої.

Додаткові свідчення Максима Тадеєвича Рильського від 8-го квітня 1931 р.

1. Моя роля у в[идавництві] "Книгоспілка".

Року 1923 чи 1924 завредвидав "Книгоспілки" Титаренко запропонував мені написати для в[идавництв]а казочку. Я написав казку в віршах на тему, яку сам обрав: скинення царату. Казку не прийнято ("надто довга"), і стосунки з в[идавництв]ом були холоднуваті. Вони поправились, коли я переклав для в[идавництва] "Тунель" Келлермана. З того часу почалась моя постійна праця у в[идавництві] "Книгоспілка". З адміністративною частиною "Книгоспілки" (члени правління Качеровський, Омельченко, пізніше Целартус; зав[ідувач] торговельної частини Добринін) були в мене стосунки тільки офіційні. З редакційно-видавничим відділом (Титаренко, Харченко, Новоселецький) мав я часті зустрічі, отже й стосунки ближчі (із них з Титаренком особисті).

Основна лінія "Книгоспілки" одверто не висловлена, але фактично реалізована була така: замкненість кола співробітників; недавання ходу літературному революційному молоднякові та марксистському літературознавству; зберігання "українських традицій"; контрабандне проведення націоналістично-народницьких тенденцій. Великий вплив по своєму приїзді з-за кордону мав особисто на Титаренка, а через нього й на весь редвидав (а може й на Правління) Ніковський. Мабуть, з його легкої руки "Книгоспілка" фактично обрала за цитадель почасти антирадянських, почасти просто нерадянських сил і настроїв.

Бажаючи покинути тяжку для мене педагогічну працю, а разом і мати якесь постійне місце, я звернувся до Титаренка з проханням дати мені в "Книгоспілці" місце постійного редактора мови. За згодою з Правлінням це місце мені дали. Це була не служба, а відробна (сдельная) праця. Я ще ближче зв'язався таким чином з видавництвом. Я проредактував стилістично "Олмейрову примху" Конрада, "Робітні сили" Івченка (тільки з боку мови), "Пана Халявського" (переклад Білого), пізніше – вкупі з Іванушкіним – працював над трьохтомовим Чеховим. Крім того, багато перекладів (Флобер, Мопассан, Гоголь, той же Чехов).

Більшість книжок "Книгоспілки" (серії "Літературна бібліотека", "Всесвітнє письменство") виходили з передмовама, примітками і т.ін. літературознавців. Тут симпатії видавництва ділилися між формалістичною (до певної міри) школою Зерова, Филипovichа і націоналістично-народницькими тенденціями Ніковського, Гермайзе (в останнього прихованими за "марксизмом") та інш. Я таких передмов та коментаріїв (крім маленької безіменної статті "П.Куліш" у виданні хроніки "Чорна Рада") не писав. Моє діло було – правити мову і переклади. Проте я не становив дисонансу в настроях і тенденціях "Книгоспілки", де завжди пахло "просвітянством", "українським культурництвом", "справжнім українством" і т.д.

Оскільки ідеологічна робота "Книгоспілки" велась пляномірно і яку роль грало тут правління (київські та харківські його члени) – сказати з певністю не можемо.

Після арешту Титаренка (а ще раніш – Ніковського) [*] на чолі редвидаву на деякий час став був Іванушкін, енергійний і освічений чоловік, комуніст. Проте він устиг зробити мало – хоч і намагався – розширити пляни, притягти до роботи революційно-настроєний молодняк, літературознавців-марксистів і т.д. На мене особисто Іванушкін мав великий вплив своїми розмовами, порадами і т.д. – це був один із тих людей, що могли витягти мене з болота "українщини" до ширших обріїв. Саме під його впливом я почав перекладати для ДВУ одну з найсильніших у світовій літературі атеїстичних речей – "Орлеанську діву" Вольтера (досі переклав половину). Проте повторюю, І[вануш]кін мало встиг зробити, і по його виїзді "Книгоспілка" зосталась тим же, хоч і ослабленим осередком далеких від радянського річища настроїв. Так само, по суті, цуралися революційного молодняка, марксистського літературознавства, бойової, актуальної літератури. Т[овариш]ка Хилинська (на місці Іванушкіна) мало встигла виявити себе за останні часи існування "Книгоспілки", -та й саме це існування було, властиво, агонією. В кінці 1930 р. "Книгоспілка" зліквідувалась: апарат її частково влився в ДВОУ.

Оглядаючись на роки свого співробітництва в "Книгоспілці", я мушу сконстатувати, що хоч моя роль там була скромна, технічна (редактор мови, перекладач), але ж я був одною із "спиць в колесниці" установи, яка й своїми темпами, і настановленням, вибором та освітленням літературного матеріалу, і добром співробітників тягла назад, до "культурницьких" та націоналістичних позицій, а значить – до позицій контрреволюційних. (Це, розуміється, не стосується таких людей, як Лакиза, Іванушкін, Хилинська, – я говорю про основний контингент робітників "Книгоспілки", тих, що давали їм ідеологічну фізіономію). Моя безперечна вина в тому, що я, бачивши це, працював разом з тими людьми і фактично грав у їхню дудку.

2. З літературних угруповань я не стояв близько до жодного, крім "неоклясиків", зв'язаних між собою не так ідеологією, як формальними моментами (та й то в останній час "школа неоклясиків" розпалась; перший, давно уже відійшов від неї проф[есор] Якубський). В час найближчого свого повороту до "відродженських" ідей я до певної міри повернувся був лицем до тих письменників із кол[ишньої] групи "Ланки", що свого часу винували мене, Зерова та Филипovichа в браку "національного почуття", "русофільстві" і т.ін. На цім ґрунті примирився я з Антоненко-Давидовичем [**], співчутливо слухав уже тоді напівбожевільні "селянофільські" поезії Осьмачки і т.д. Ближчих стосунків з цією групою не нав'язалось, але можливо, що в тих кругах, де мене раніше вважали за "чужого", мало не за "ренегата", почали покладати на мене деякі надії, мати за свого.

Коли почалась тяжка для мене робота перегляду пройденого шляху (під час і після процесу СВУ, де викрилось справжнє обличчя "визволителів" України [***] – я мусів остаточно порвати усі зв'язки з людьми, що с'як чи так споріднені були з ідеологією СВУ, а почасти і з її практикою. Я не найшов у собі досить сил для цього. Мені тяжко писати це, але думаю, проте, що це моє страждання – заслужене. Я не переборював своєї "старої" половини., я підтримував "разговорчики", я

своїм авторитетом серед укр[аїнської] інтелігенції не троцив давніх кумирів, а до певної міри служив їм.

Максим Рильський

Примітки.

* В рукописі слова в дужках викреслені.

** Пам'ятаю одну з ним розмову в пивниці про вірність "національній ідеї". Деталей не пригадую.

*** Антисемітизм Єфремова , наприклад, напівбожевільні "теорії" Дурдуківського і т.д. – це все були для мене несподіванки.

Додаткові свідчення Максима Тадеєвича Рильського 9-го квітня 1931 р.

I

Живучи постійно з 1923 р. в Києві, я працював як педагог (учитель і лектор) та літератор (поет, перекладач, стилістичний редактор). Зав'язались, а почасти відновились широкі знайомства. Велика частина моїх знайомих належала до "незадоволених", "опозиційно настроєних" українців, частина – до цілковито антирадянських (хоч не раз і в замаскованій формі) елементів. Я сам переживав і в своїй творчості, і в особистому житті болючі хитання – то схилявся цілком на радянський ґрунт (ціла низка поезій свідчить про це), то відкочувався в протилежний бік. Кінець кінцем я потрапив до п'ятірки СВУ, на чолі якої стояв один з провідирів організації – Ніковський. Пізніше я був одним із членів тієї групи в видавництві "Книгоспілка", що становила складову частину широкої антирадянської організації.

Які причини вкинули мене в це болото?

1) Особистий вплив Ніковського і – почасти – Єфремова (з яким я проте завжди розходився в цілому ряді пунктів, перш за все літературних).

2) Мій обивательський підхід до тимчасових утруднень в житті, як тяжке економічне становище, до таких невід'ємних фактів за диктатури пролетаріату, як суворий контроль над літературою, мій (на ґрунті народницького оточення й виховання) скептицизм до марксистських позицій в літературі, мій "аполітизм", що був власне політичною неписьменністю, мій літературний і почасти життєвий консерватизм, любов до звичного.

3) Моє виховання, що за один з головних ідеалів поставило мені голу ідею "українського відродження". Це "відродження" (свого часу, за царату, найлівіші учасники його виконували певну позитивну функцію, руйнуючи державний лад "тюрми народів"), – це відродження мислилось, як щось позакласове, собіварте, і в умовах гострої класової боротьби обернулось на знаряддя буржуазної політики.

Далі я зватиму це явище "українством" (в лапках), відмежовуючи його від того українства, як визвольного чинника, на оборону якого (проти – як це не дивно! – українців таки!) ставав Ленін і яке повне задоволення своїх бажань знайшло в радянській національній політиці.

Серед яких людей я в перший період свого життя обертався?

Це були, на жаль, здебільшого або люди, які не цілком перейшли на радянський ґрунт і жили в значній мірі відгомоном традицій того ж таки "українства", або люди, властиво байдужі до "українства", але закохані в формальних естетичних моментах, "аполітичні", або в більшій чи меншій мірі активні контрреволюційні діячі. З перших назову Дорошкевича (він дедалі більше відходив і відходить від позицій "українства"); з других – Зерова, Филиповича (певна еволюція в них теж спостерігається, про це свідчить між іншим лист Зерова в "Пролетарській правді", років зо два тому видрукуваний). Треті – Єфремов (мало зустрічався особисто), Ніковський, Заліський, Ганцов (дуже рідко стрічався), Голоскевич, Шило (видавничі стосунки), Пахаревський, Івченко, Іваниця (стрічався з ним у Дорошкевича), Гермайзе (стрічався надзвичайно рідко, бачив між іншим на ювілеї Єфремова) і т.ін. Дехто з них був "махровий" стовідсотковий "українець" (в лапках) (Єфремов) і т.ін. і дехто прикривався блискучим європейським одягом (Ніковський); дехто будував свою діяльність на безневинних по суті анекдотах * (Заліський); дехто виступав з дуже непевної якості національною філософією (Івченко на вечірці на честь російського поета Андрея Белого заявив, що росіяни шукають "невидимого града Китежа", а ми, українці, його маємо), дехто личкувався "марксизмом", "радянством" (Гермайзе, Іваниця), дехто – "чистою наукою" (Ганцов). Я серед цих постатей, заглиблений в особисті переживання ліричного поета, закоханий в естетичні цінності клясичної літератури, далекий від реального життя, від боротьби, але готовий разом з іншими нарікати на ті й на ті хиби в цьому житті (не аналізуючи їх джерел, не розуміючи їх неминуєчості) і "заряджений" свого часу чималою дозою "позаклясового" "українства", – я становив добрий об'єкт для уловлювання на вудочку політичних авантюристів. І мене уловили.

Хто втяг мене до п'ятірки СБУ?

Це відомо: Ніковський. Відомий і склад цієї п'ятірки. Найодвертіший у цім складі був Петро Чикаленко, але керівна роль належала "обоятельному" Ніковському. Дейнара просто можна назвати жертвою Ніковського: жодних "українських" традицій він у сім'ї і в вихованні не дістав, од усякої політики був далекий, цікавився лише власним своїм та жінки добробутом, чаркою, закускою, веселою розмовою, співом. Проте він -- представник артистичних кіл – був потрібний і його використовували.

Що являли собою вечори у Ніковського?

Перше – зовсім невинне: чарка, закуска, "болтовня". Друге – трохи гірше: чоловічі розмови в кабінеті з певного зафарблення анекдотами, зі споминами Ніковського про "старих українців" – Смоленського, Євгена Чикаленка, Івана Франка, в постаті якого підкреслювались національні моменти [*], про еміграцію (Петро Холодний, Прокопович) і збудженням відповідних "патріотичних" емоцій, з теорією української опери, яка повинна ніби йти слідом італійської, а не розвиватись революційно (спеціально для Дейнара), з його ж таки Н[іковсько]го спогадами про родичів-селян (збудження народницьких мотивів). Звідси один крок був і до одверто контрреволюційних розмов про сучасну "аракчєєвщину" (так висловився одного разу Ніковський з приводу якоїсь цензурної заборони), про консолідацію національних сил, про "несправжню" українізацію і т.ін. Проте, мушу зазначити, що Ніковський як мудрий і обережний керівник не перегинав дуги, ураховуючи особливості членів п'ятірки: Дейнарову далекість від "старого українства", мою хисткість, двоїстість світогляду. Усіх карт нам він не відкривав. Це призвело й до деяких курйозів: не любивши взагалі читати при Ніковському свої речі, я проте читав у нього свою поему "Сашко", цей гімн переможному пролетаріатові, з гнівними випадками на адресу імперіялізму і світлим прогнозом на комуністичне майбутнє – результат одного з моїх настроїв, коли я цілком відчував себе на радянському ґрунті. І що ж? Ніковський похвалив. Така була його тактика. І вона дала свої наслідки: я не відхитнувся від тієї групи, до якої потрапив, я, навпаки, став її знаряддям.

Чим я виявив себе як член п'ятірки СБУ?

Перш за все – літературною своєю діяльністю. Революційні мотиви – коли минути такі вибухи, як "Сашко" – пригасли, натомість запанувала клясика формою, повертання до минулих часів у змісті – а значить і при-сипання читацької маси, одвертання її очей від сучасності, від напруженої клясової боротьби, від радянського будівництва.

По-друге – усними виступами (вступні слова до концертів Дейнара, де я стояв на "українських" позиціях, такого ж характеру промова про Миколу Вороного в Будинку вчених та привітальні йому вірші на вечері в "Червонім Києві", курс історії укр[аїнської] літератури в клубі вчителів на бульварі Шевченка, де я затушко-вував моменти соціальні, політичні, економічні, а вису-вав наперед естетичні оцінки).

По-третє – участю в тих "святках" "української інтелігенції", з яких одні (ювілей школи Дурдуківського) мали офіційний характер, інші (ювілей Єфремова) були неофіційні, замкнені, але й ті, й ті збирали значною мірою антирадянські сили. Правда, в часи того й того ювілею я ще властиво не був постійним одвідувачем гуртка Ніковського, але мене вже "обработували". На ювілей школи Дурдуківського я написав слова кантати (музику – Козицький), але кантата не мала націоналістичного характеру, там говорилось просто про вільну (радянську) школу, як протилежність невільній (царського часу). Не мали націон[алістичного] характеру і ті віршики (вони вискочили мені з пам'яті, але прига-дую, що були такі), які я "по п'яному делу" написав Дурдуківському, розчулений "батьківськими" його відносинами до учнів школи. Зате у так само п'яному експромті на честь Єфремова я висловив йому свою похвалу, як носієві ідеї "слугування народові", – а в Єфремівському трактуванні "слугування" це має безпе-речно націоналістичний і дрібнобуржуазний характер. І це ті рядки писала та сама рука (хай і п'яна), що скла-ла "Ганнусю", "Мамо, сива мамо", "Ні, ні, прийдешня не казарма" (мої вірші)! Двоїстість – не дволичність, а двоїстість внутрішня, в самому собі.

По-четверте, роля моя як знаряддя в руках Єфре-мових та Ніковських, виявилась і в тому, що я до пев-

ної міри зблизився знову з тим колом письменників, які свого часу винували мене, Филиповича, Зерова в "русофільстві" (підстави: мій тост на зустрічі Нового року у Дорошкевича "за процвітання двох братніх культур – української та російської"; російська мова в сім'ї Зерова, наші переклади російських письменників і т.ін.) і гостро виступали проти "неоклясиків", у першу голову проти мене, – з Антоненком-Давидовичем, Косинкою, Осьмачкою. Саме на цих та подібних "диких" (чи зорганізованих в такі ефімерні угруповання, як "Ланка") літераторів поклала свої надії СВУ: це були "національно свідомі" люди, а значить їх можна було використовувати для "консолідації національних сил", цебто ... для справи контрреволюційної організації.

Як поставився я до справи СВУ, до судового процесу? Процес відкрив мені очі на багато незначних доти речей: антисемітизм Єфремова (він же колись писав такі палкі статті в оборону євреїв!), зоологічне "москалефобство" Ганцова [**], напівбожевільна маячня Дурдуківського, авантурництво і запроданість усієї зграї "визволителів" – усе це, та ще в таких розмірах було для мене несподіванкою. Зовсім не в таких, хоч і "українських" в лапках, а почасти й без лапок, традиціях я був вихований. Навпаки віра в їх рівноправність, пошана до всіх націй – це був один із принципів, ще від батька, від сім'ї, від тих людей, у яких я жив юнаком (композитор Лисенко, професор статистики Русов), мені переданий; а всяке авантурництво, не кажучи вже про безсоромне торгування "неньою Україною" – органічно мені огидно. До того ж бачив я і всю легковажність, політичне безсилля "визволителів", – бачив ясно, незважаючи на всю політичну малописьменність. І проте... прсте я опинився, вірніше зостався, в таборі, що продовжував, хоч і злякано, замасковано лінію СВУ.

Це була група співробітників видавництва "Книгоспілка", на чолі якої до свого арешту стояв (у Києві) Титаренко [***]. До неї належали Качеровський, Добринін як представники адміністративного апарату. Лінію Титаренка у редакційнім відділі переводив далі Харченко, хоч не беру на себе сміливості сказати, оскільки він свідомо і щиро належав до широкої контрреволюційної організації, складовою частиною якої була

книгоспілчанська група. Харченко – чоловік потайний, обережний, неодвертий і один із "справжніх українців" (не пам'ятаю хто) попереджав мене навіть, що з ним треба держати "ухо востро", бо хто знає, "чим він дише", які зв'язки має і т.д. На різних вечірках, де збирались "українці", Харченко ніколи не бував.

Хто завербував мене до цієї групи?

Ніхто, розуміється, бо я ще за часів СБУ був одним із активних робітників "Книгоспілки" і поділяв її неписану ідеологічну плятформу. Проте, власне, із розмов з обережним Харченком та з Качеровським зрозумів я, що напрямом "Книгоспілки" застається той самий. Зрозумів – і не порвав, не покинув! Напрямок же той диктував, видно, якийсь керівний центр організації.

Що то був за центр, за верхівка? Який склад того центрального органу?

Не знаю. Можливо, що відповіді треба шукати в академічних "наукових колах". А може, й зовсім не там. Не знаю.

За яким принципом організовувались низові осередки?

Це для мене ясніше. Справа "п'ятірок" з зібранням "на дому", "в гостях" – провалилась. Тепер об'єднання в групи йшло інакше, за виробничим принципом: кооператори, літератори, видавничі робітники і т.д. Точніших вказівок дати не можу.

Який же був напрямом "Книгоспілки", власне, тієї групи, про яку йде мова? Ось який.

Прихований (а коли можна було, то й явний) опір марксизмові у всіх його проявах, зокрема марксистському літературознавству; націоналістично-народницьке (а як не можна, то хоч формально-естетичне, "аполітично-наукове") освітлення видавничих книжок; недопускання "чужих" і "молодих", революційного молодняка до роботи у в[идавницт]ві; зумисне затримання темпів (це вже – по лінії адміністративній). По суті – це була боротьба з ідеологічною гегемонією пролетаріату у літературі та в науці.

Що ж, власне, робив у цій групі я?

Моя роля стилістичного редактора і перекладача не давала мені великого простору. Проте в доборі матеріалу для перекладів, далекою від сучасності участю в складанні виробничих плянів (де я обстоював видання

клясичної літератури за кошт літератури сучасної), негативним ставленням до подаваних видавництву творів революційного молодняка я виконував шкідливу функцію в радянській установі. Разом з тим я підтримував зв'язки книгоспільчанської групи, а значить, і всієї організації з тими письменниками, на яких ще СВУ покладала надії: з Осьмачкою (до свого божевілля він найодвертіше з усіх виявляв свої антирадянські настрої), Антоненком-Давидовичем, з яким ще за часів СВУ я мав розмову про вірність національній ідеї; Пахаревським (з деяких розмов із ним, про кого Титаренко зневажливо казав, що він ніколи не буває тверезий, я зрозумів його причетність до організації, але праця його скеровувалась у педагогічну лінію, а я про неї не знаю), Івченком. Проте мушу сказати, що з усіма названими людьми я стрічався дедалі рідше, до чого спричинилась і внутрішня моя криза (про неї в II частині цих свідчень), і мотиви особисті та родинні. 1930 рік, починаючи з початка літа, коли я виїхав на село, і йдучи через осінь та зиму, коли "Книгоспілька" перебувала в агонії, – це час мого відходу від групи. Відходу – але не розриву!

Чи втяг я кого-небудь до організації?

Ні. Але шкідливо впливати на молодших товаришів (Косяченко, Яковенко, Щербатинський) – спитувався. Це були "разговорчики" в пивних, за чаркою – про "цензурні утиски", тяжке економічне становище, "примусову тематику" і т.д. Моя шкідлива роль в цих "разговорчиках" – безперечна.

II

"Слова поета суть його дела". Хоч це й не зовсім вірно, хоч поет може творити і багато діл, далеких від поезії і проте дуже важливих, – але в кожному разі, говорячи про еволюцію власного світогляду, я не можу поминути те, що становить, мабуть, найголовнішу частину мого ества – літературної моєї роботи. Я зазначив у I част[ині] цих свідчень (стор.4) негативні риси роботи перекладної та редакторської (власне, в доборі матеріалу), а тут, у частині, де я, власне, маю говорити про свій світогляд, про внутрішні переживання, мушу говорити й про інші сторони.

Еволюція мого світогляду – крива трьох ліній. Перша лінія (з 1923р.) йде вгору: це момент підйому, момент виникнення в моїй творчості або болочих роздумвань про сучасність з кінцевим прийняттям і благословенням її (поема "Крізь бурю і сніг"), або звертання до обивателів усіх сортів з нагадуванням, що "люди, люди йдуть" (вірш "Мамо, сива мамо", що викликав радісну статтю Ст.Кароля – М.Хвильового), що "прийдешнє (комуністичнє прийдешнє) не казарма, не цементовий коридор", або радісним оспівуванням колективного будівництва ("Ганнуся"). Друга лінія – вниз. Це – Ніковський, СВУ, спад бадьорости, клясичність, звертання очей до минулого, присипання читача "красивими" видами. Саме в цей період Маланюк (закордонний поет, емігрант чи галичанин) написав і надрукував в одному з закордонних фашистських органів "Посланіє", де і не називаючи мене на ім'я, дорікає мені(це видно з натяків, з епіграфів) за "злочинну байдужість до "громадських справ" (яких справ, якої громади -ясно), до "національного визволення" і т.д. В перший період я, звичайно, скористувався б з нагоди відмежуватись від фашистського пророка – чи то відповіддю, чи то низкою речей, які говорили б ясніше за відповідь. Але, перебуваючи в сфері певних впливів, я цього не зробив. Чи можна, одначе, сказати, що я свідомо своїм мовчанням хотів підкреслити свою потаємну солідарність з Маланюком і маланюками? В жоднім разі. Це була просто пасивність людини, що плила за течією, в котру потрапила – з одного боку, і фальшива гордість (на всякий чих не наздоровасься) – з другого. Але чи могло громадянство витлумачувати моє мовчання як німий протест? Могло, мабуть, і витлумачувало. Словом, коли суб'єктивно я тут не винен, то об'єктивно моє мовчання межувало зі злочином. Це прекрасно відтінив своїми гнівними віршами на адресу Маланюка поет Сосюра – поет, якому теж не чужі хитання і помилки, але який має щастя бути справжнім дитям революції, без прив'язаного до ноги свинця "традицій", "українства" і т.д.

Третя лінія (після СВУ) – вгору, але зигзагами, хвилясто. Тут, з одного боку, участь моя в контрреволюційнім книгоспільчанським угрупованні (як частини

ширшої організації), з другого - послаблення зв'язків з людьми, безпосередньо чи посередньо з організацією споріднених, перегляд світогляду (тут, між іншим благотворний вплив мав на мене Іванушкін, що стояв деякий час на чолі редвидаву "Книгоспілки", але не встиг розбити, зламати форми і зміст роботи цього відділу), робота над атеїстичною та антипопівською "Орлеанською дівочою" Вольтера, над власною "антиліберальною" (висміювання панської "любові до меншого брата") поемою "Марина", нарешті – перехід (у 1931 р.) до тієї самої "примусової", тобто актуальної, потрібної на сьогоднішній день тематики.

Під час третього цього періоду сталася річ, аналогічна почасти випадку з Маланюковим "Посланиєм". Донцов у своєму фашистському органі "Літературно-науковий Вісник" надрукував без мого, звичайно, відому низку моїх поезій ("аполітичних" та "політичних" віршів у бажаному для себе напрямку він не міг би в мене найти!). Це була далеко дрібніша подія, ніж Маланюкове "Посланіє". Проте я, скоро довідався (в редакції "Пролетарської правди") про цей факт, зараз же подав редакторові (Щупакові) обуреного листа, де зазначив, що не маю й не можу мати нічого спільного з фашистським органом. Листа на другий же день надруковано.

Я сказав: перегляд світогляду. Я вже зазначив свого часу, яке вражіння справив на мене процес СВУ, власне, виявлені під час його справжні обличчя "визволителів". Коли додати до цього повсякчасну ворожість мою до всяких "інтервенцій", "чужоземних допомог" і т.ін., велетенський розмах радянського будівництва, якого я не міг не бачити, жалюгідність усіх груп та організацій, які пробували опиратись хвилям революції; зріст комуністичних ідей на Заході, – коли зважити це все, то легко можна зрозуміти, що я тільки через пасивність, нерішучість своєї вдачі не порвав "с треском" усіх стосунків з організацією, до якої властиво протягом останнього року належав тільки номінально. Так.. А все-таки належав! Усе-таки не рвав!

Це призвело мене до ув'язнення. На цих сторінках – я такий, як був. Прошу розглянути всі pro і contra і вирішити: чи можна мені дати змогу довести, що я порвав з усіма ганебними сторонами свого минулого і

віддам усі сили радянському будівництву, радянській культурі, Країні Рад. Присягаюсь, що коли останнє вирішення переможе – я оправдаю віру до мене.

Максим Рильський

Допитав ст. уп. КОС ДПУ

(Підпис)

Примітки.

* Зазначу між іншим, що до Грушевського Н[іковськи]й ставився негативно, кажучи, що він "творив політику в міру свого фізіологічного зросту" (Грушевський низький). Так само відома була в академічних колах непримиренна ворожнеча між Єфремовим та Грушевським.

** Шовінізм, національна нетерпимість, при всіх моїх ухилах в бік "українства", "культурництва", "аполітизму" були мені проте чужі.

*** Причини зародження групи я бачу головним чином у впливі Ніковського та почасти Єфремова – ну й, розуміється, в певній "предрасположенности" її членів.

Додаткові свідчення Максима Тадеєвича Рильського 9-го квітня 1931 р.

З того часу, як я (по революції) почав жити у Києві і брати участь в літературному та громадському його житті, я, обертаючись серед різних кол громадянства, мав близькі стосунки з тією групою, яка в більшій чи меншій мірі йшла проти радянської течії. Почасти це були просто "незадоволені", почасти люди з певним, ясно сформованими плянами і практичним настановленням, з певною політич[ною] програмою. "Незадоволені" – це були ті, що вважали українізацію за поверхову, офіційну, далеку від суті "української визвольної ідеї"; ті, що обурювались відтиранням їх, "справжніх українців", від командних, чи, принаймні, вигідних місць; ті, що обурювались безкомпромісовим переходом молоді на радянські рейки; ті (з літераторів), кому тяжкі були "цензурні утиски" та "обов'язкова тематика", ті (з літературознавців, істориків та публіцистів), для кого перехід на марксистський ґрунт був синонімом, "зради народнім (народницьким) ідеалам". "Незадоволені" хитались, вагались, дехто з них ступнево, але певно переходив до радянського світогляду і радянської роботи (приклад: проф[есор] Якубський), дехто – об'єктивно скочувався до другої групи, групи людей з певною політичною програмою. Так сталося, на жаль, зо мною: переживаючи внутрішню борню, в багатьох своїх творах відбивши свої симпатії до пролетарської революції, я проте не переміг старої "відродженської" закваски і потрапив до гурту людей, цілком контрреволюційних. Я опинився у гуртку Ніковського – як відомо, одному з осередків СВУ. Особистий вплив Ніковського відогравав тут для мене (як і для Дейнара) рішучу роллю. Цим своїм особистим впливом Ніковський та Єфремов широко користувались, притягаючи до організації ширші групи людей з неусталеним світоглядом. СВУ – це була, очевидно, лише командна частина всього антирадянського і нерадянського прошарку громадянства. У роботі своїй вона орієнтувалась на "диких" літераторів (тих, що не належали до певних організацій або належали тільки для форми – я, Косинка, Осьмачка, Антоненко-Давидович, Івченко і т.д.), службовців видавництв

(Титаренко, Шило, Голоскевич), педагогів (Іваниця, Холодний, Заліський, Пахаревський, почасти знов ж таки я), кооператорів (тут я не компетентний), істориків (Гермайзе і т.д.). Літератори мали певні функції: проведення (в більш чи менш захованій формі) націоналістично-народницьких ідей (Косинка, Осьмачка, Івченко); відтягання уваги читацької публіки від актуальних сучасних проблем (я); полемічна боротьба (на літерат[урних] вечірках, диспутах, лекціях, доповідях) з марксистською теорією, з лівими угрупованнями (Ніковський, я); безпосередній вплив на молодняк (розмова про "цензурні утиски", "фальшиву українізацію", тяжке економічне становище, "безграмотність" революційного сектору літератури, – такі розмови провадив і я). Педагоги мали функцію – розклад молоді, контрабандне прищеплення серед неї "українських визвольних" ідей та дрібнобуржуазних народницьких ідеалів. Я особисто, будучи деякий час учителем та лектором, читав, між іншим, для вчителів (у вчительському клубі на бульварі Шевченка) курс історії укр[аїнської] літератури, де не проводив ясної демаркаційної лінії між дожовтневим і пожовтневим періодом у нашій письменстві, підкреслював естетичний момент і затушковував моменти політичні, соціальні, економічні. Це було фальшування історії літератури.

Коли "командну верхівку" – СБУ – заарештовано і віддано на суд, частина з "незадоволеного" прошарку громадянства "зтушувалась", замовкла, замкнулась, порвала всі попередні коли не ідеологічні, то організаційні зв'язки. Це могло статися й зі мною, тим паче, що "радянська" половина мого "я" ясно побачила всю дрібність, авантюризм, продажність, зоологічний шовінізм "визволителів України" і легковажність їхніх плянів та наївність світогляду (свідчення Єфремова, що викликали сміх у судовій залі і навіть у самого підсудного), тим паче, що моя особиста нелюбов до "політичних" комбінацій, змов, війни, "крови" [*], "чужоземної допомоги" виразно показала мені, до яких лав я був потрапив, тим паче, що родинні обставини мого життя владно диктували мені відійти від усіх попередніх стосунків, а особисті завдання літературні і (нема чого таїти) бажання грати певну роль у пись-

менстві чітко говорили: коли хочеш бути поетом на Радянській Україні, будь радянським поетом. Проте сталося не так. Сталось не так тому, що я належав до того угруповання у видавництві "Книгоспілка" (Качеровський, Титаренко, Харченко), яке фактично проводило у життя директиви СВУ і після суду над верхівкою СВУ. Як зародилось це угруповання в радянському видавництві? Точно сказати не можу. Я застав у видавництві твердо вже накреслені настрої (про історію мого співробітництва в "Книгоспілці" я казав у попередніх свідченнях). Думаю, що їх коріння таке: по-перше, сам завредвидав Київської філії Титаренко належав до "старих українців", людей з певними традиціями, з певним ухилом до "визвольної ідеї"; по-друге, Ніковський, не посідаючи у в[идавництв]і жодного місця, фактично був одним з ідеологічних керівників Київської філії. Укладав пляни, писав передмови й примітки до цілої низки книжок, впливав особистими розмовами на співробітників редвидаву та молодших літераторів; по-третє, мав на видавництво вплив посередній (через Ніковського) і безпосередній (на Титаренка, на мене) Єфремов; по-четверте, в самому правлінні були люди цілком певного антирадянського офарблення. Але це вже стосується до "кооперативного сектору", а я в цих справах, повторюю, не компетентний.

Після процесу СВУ я з особистих розмов з Харченком та Качеровським побачив, що практика видавництва, його громадські функції зостаються ті самі, що й до процесу, що воно фактично зостається складовою частиною антирадянського українського угруповання. Як особистий вплив комуніста Іванушкіна, що на деякий час заступив був місце Титаренка, так і докори "радянської" половини мого "я" не помогли": перемогла "нерадянська" половина. Я не зрікся проводити роботу в попередньому напрямку. Який же це був напрямок? Я вже казав у попередніх свідченнях, постараюся сформулювати ще ясніше: прихований (а коли можна, то й явний) опір марксистському літературознавству і лівим (політично і формально) течіям в літературі; видавання серії "Літературна бібліотека" в освітленні націоналістично-народницькому або, коли це неможливо, формально-естетичному та "об'єктивно-науковому"; недо-

пускання "чужих" і "молодих" до роботи у в[идавницт]ві; зумисне затримування темпів (це вже, власне, стосується до адміністративної частини). Таким способом, кінцева мета була – боротьба з гегемонією пролетаріата в літературі.

Як стилістичний редактор і перекладач я міг тільки "пасивну" участь у цій ділянці брати: добром літературного матеріалу, далекого від сучасності; дорадчим словом своїм при складанні видавничих плянів (я обстоював перш за все видання клясичної літератури; перевага такої літератури, по суті, потрібної, була об'єктивно шкідлива) та при обговоренні творів, поданих до редакції (я з осудом ставився до творів революційного молодняка). Як "особа", як "Максим Рильський", я, по-перше, підтримував зв'язки книгоспілчанського гуртка з тими "дикими" письменниками, на яких іще СВУ поклала свого часу тверді надії: з Осьмачкою, Антоненком-Давидовичем, Пахаревським, Івченком. Його роман "Робітні сили" я ще до його арешту стилістично редагував; (цю роботу передав мені Харченко), вів з ним розмови про "вірність національній ідеї", про "гуртування національних сил" тощо; по-друге, "опозиційними" своїми вихватками ("цензура", "неможливе становище письменників", "примусова тематика") шкідливо впливав на літературний молодняк, стрічаючися з ним на "нейтральному ґрунті" – в Будинку Літератури, в пивних (Косяченко, Щербатинський тощо). Молодняк реагував досить невиразно, але моя шкідлива роль безперечна.

Часи "агонії" "Книгоспілки" (з осені 1930 року) [**] збігаються з моїм відходом від зазначених угруповань і з внутрішньою кризою, про яку вже не раз казав. Я енергійно перекладав атеїстичну й протипопівську поему Вольтера "Орлеанська діва", працював над поемою "Марина" (одна глава надрукована у "Червоному шляху", одна – в "Літерат[урному] ярмарку"), мета якої – не тільки показати весь жах кріпацтва, а й виявити фальшивість усякого панського "лібералізму" та "любоби для народу"; звузив коло особистих знайомств до меж сім'ї та кількох приятелів-"собутильників", од усякої й літератури, і політики далеких. Ця криза завершилась на початку 1931 р. моїм прийняттям

"примусової тематики" (вірші про засівкампанію, першотравнева – безплатно, до речі, написана – кантата; пляни оперового лібретто на замовлення Наркомосу) як єдинодоцільної в наш час літературної політики. Але... але це були тільки початки, і фактично я зостався членом тієї широкої антирадянської організації, яка одним із своїх осередків мала книгоспільчанську групу, одною з точок опори – "диких" письменників, до котрих належав і я. Я не вийшов із цього гнилого табору, не порвав з ним рішуче, хоч і послабив зв'язки. Не знаходжу тепер слів для засудження цієї своєї двоїстості; хотів би решту свого життя присвятити активній участі в радянській боротьбі, в радянським будівництві. Я – український письменник, ним і вмру. Але той, хто ставить наголос на першому з цих двох слів, так чи інакше мусть кінець-кінцем скотитись до ролі слуги капіталу. Вірю, що радянська влада, цілком вчасно пересікши половинчату мою діяльність, дасть мені змогу виявити себе вже цілим –радянським громадянином.

Максим Рильський

Примітки.

* Моя розмова з Хвильовим, яку я зазначив у попередніх показах.

** А літо 1930 р. прожив я на селі, ні з ким не стрічаючись і не листуючись.

Додаткові свідчення Максима Тадеєвича Рильського 17-го квітня 1931 р.

1. По процесі СВУ в настроях української інтелігенції, більшою чи меншою мірою зв'язаної з ідеологією СВУ, стався безперечний злам. Для одних цей злам являвся по суті розчаруванням у самій ідеології СВУ в оголеному на процесі її вигляді – так було, власне, й з мною, тільки цього розчарування я не оформив як слід для себе самого і не дав йому конкретно виявитись; для інших це було розчарування в методах роботи, у тих політичних комбінаціях, на які СВУ розраховувала, – для мене тут і "очарування" ніколи не було, як для людини, завжди далекої від усяких політичних авантур (інша річ, що й моя "культурна" робота кінець кінцем відогравала певну політичну роль); для більшості це був просто переляк, що змусив людей розсипатись, заховатись у свої нірки, прикусити язика і т.д.

Проте час минав, і виявилось кінець кінцем, що після ліквідації верхівки націоналістичних сил зосталось ще чимало людей, "опозиційно" настроєних, "недовольних", людей зі старою "українською" закваскою, з неприйняттям у цілому чи частково твердої радянської лінії. Ці люди зоставались на своїх місцях по установах, проводили певну працю літературну, наукову, тощо, – і дехто свідомо, дехто за інерцією снував далі ту нитку, що надірвалась під час суду над СВУ. Не знаю, як заснувались нові групи таких людей, але знаю, що існували й далі недобитки тих груп, які заклались раніше і являли собою фундамент для "вищої політики" СВУ. Знаю це, бо сам належав до такої групи (книгоспілчанської) і, хоч усуваючи від себе якомога не тільки з принципіальних, а й з особистих міркувань усякі небезпечні зв'язки, котився проте й далі тим річищем, куди посунув мене з одного боку вплив "діячів" типу Єфремова та Ніковського, а з другого – мій власний половинчатий світогляд.

Чи був керівний орган, центр таких груп після ліквідації СВУ? Напевне був, але я – сором сказати – я не знав про нього, не ставив собі такого питання. Далекий від суворого практичного життя, я тільки знав свою ділянку – і на ній не міг перебороти в собі отих застарілих

мотивів, що поривали мене і таких як я рватися за межі "сучасности", обурюватись "утисками", "монополізацією літератури" і т.д. – тобто фактично стояти попліч з ворогами радянського будівництва. Люди, що стояли саме в гуці отого практичного життя, очевидно, знали організаційні таємниці, але для них було досить використовувати мене так, щоб я часом не відхитнувся, не "злякався", не "пошкодив справі". До того ж мене не лучили з такими людьми приятельські стосунки, як це було в мене з Ніковським. Наші взаємини були офіційні, та й то останній рік я все більше й більше "замикався", відходив од "Книгоспілки", од літераторських компаній, од "українських" (в лапках) кол...

Я знав, правда, що, приміром, в академічних колах залишалися рештки тих антирадянських і нерадянських настроїв, з якими ще з ініціативи пок[і]йного академіка Заболотного поведено рішучу боротьбу. Але та група академічна, до якої я свого часу був близький і через свій інтерес до словарної роботи, і через особисті стосунки, група "словника живої мови" (Ніковський, Голоскевич, Ганцов) – група ця зліквідована була процесом СВУ, а цим порвалися й мої зв'язки з Академією.

Тільки дуже й дуже рідкі зустрічі з деким із людей, так чи інакше зв'язаних з Академією, напр[иклад] з Євгеном Волошином, цією "живою газетою" (в серйозності його я дедалі більше сумнівався), тільки ці зустрічі й розмови натяками та "обиняками" давали мені зрозуміти, що якась глуха організаційна робота в Академії продовжувалась. Пам'ятаючи СВУ і більш-менш уявляючи співвідношення "інтелігентських" сил, я міг здогадуватись, що власне там, у тому центрі "ума и просвещения" сходяться нитки угруповань, аналогічних книгоспілчанському. Але здогад – одно, певність – друге. Певности я не мав.

2. Я не міг, звичайно, думати, що книгоспілчанська "недобита" група – єдина. Я знав про боротьбу течій серед кооператорів, знав і про арешти декого з них, а як "диму без вогню не буває", то ясно було для мене, що там "не все гаразд", що існує певна антирадянська кооперативна група. Але кооперація й кооператори найменше в світі мене цікавили (я їх теж, мабуть), тож і зв'язків жодних з цією групою я не мав і сказати про неї нічого певного не можу.

Щодо групи педагогічної, то хоч сам я від педагогічних кол третій уже рік як відійшов, але знайомість моя з Пахаревським відкрила мені існування такої групи. Правда, по-перше, зустрічі мої з Пахаревським завжди переходили в випивку, де для серйозних розмов мало було місця, а по-друге – Леонід Андрійович Пахаревський завжди, в найтісніших компаніях і в найп'янішому стані ретельно додержувався "радянської" фразеології (і я не смію винуватити його в цілковитій нещирості!), – але деякі його речення з'ясували мені, що існує певне педагогічне угруповання, яке чинить більш-менш прихований опір повній радянзації школи, бореться з вигнанням із шкільних стін "гуманізму", псевдомарксизму, народництва, націоналізму. Відомо, що саме протягом останнього року боротьба на педагогічному фронті особливо загострилась. Але саме останній рік (з весни) я не стрічався з Пахаревським і не знаю позицій його та групи, до якої він належав у цій боротьбі. Не знаю й персонального складу групи. (З другого боку, про спрямування книгоспілчанської групи Пахаревському теж було відомо в загальних рисах).

3. Серед письменників, що не належали до офіційних організацій, була так звана школа "неоклясиків". Коли говорили про неї в пресі, то не раз курйозно замішували до "неоклясиків" і людей, абсолютно "неоклясицизмові" чужих (так був потрапив до "неоклясиків" і Дорошкевич!); але звичайно, як верхівку називали Зерова, Рильського і Филиповича. Що ж це за український неоклясицизм?

1) Назва виникла випадково. Була якась літвечірка в Академії, де читались вірші названих та ще декількох поетів (я тоді ще вчителював на селі, мої твори читав хтось, здається, Зеров), і треба ж було якось назвати групу, що виступали! Хтось і пустив слово: неоклясики. З російськими "неоклясиками", як називали себе кілька другорядних рос[ійських] поетів, група не мала нічого спільного.

2) Це іменно школа, а не угруповання, тим паче не організація. Єднали її представників погляди на мистецтво: культивування учеництва, про яке не раз говорив публічно і писав Зеров; гасло – шанувати і вивчати культурне надбання попередніх поколінь; заклик до су-

ворої довершеності форми, до пильного виношування і оброблення своїх речей. У декого, напр[иклад] у Зерова, це справді таки збіглося з любов'ю, може надмірною, до грецького та римського клясицизму (хоч відома й дуже висока Марксова оцінка давніх клясиків). У декого такої особливої любови не було (Филипович, приміром, увесь виріс із російської поезії). Свої позиції ми, "неоклясики", більш-менш з'ясували на диспуті "Про шляхи розвитку укр[аїнської] рад[янської] літератури". Стенограми диспуту вийшли окремою книжкою. Року не пам'ятаю. Я особисто в маленькій промові висміював одного молодого письменника (може, навіть "майбутнього" письменника"), що хвалився: "ми (тобто молодь) завоюємо Європу (літературну, розуміється)". Думаю й тепер, що письменник раніше, ніж когось чи щось завойовувати, повинен перш за все підкуватись. Між Загулом і Савченком, з одного боку, та Зеровим, з другого, була приблизно коло того ж часу полеміка – брошура Савченка "проти реставрації" і Загула "Азіятський апокаліпсис" (здається, так?) і відповідь на них Зерова, спершу прочитана як публічна доповідь, а потім надрукована в журналі "Червоний шлях" ("Наші літературознавці і полемісти"). Оглядаючись тепер на цю полеміку, я повинен сказати, що хоч і Загул, і Савченко допустилися багатьох фактичних помилок, невірних тлумачень і перекручувань [*], а проте багато в чому вони мали рацію: ми, "неоклясики", справді стояли осторонь живого життя і актуальних проблем, ми справді затримували рух вперед.

Особисті зв'язки мої з "неоклясиками", досить міцні за перших років перебування мого в Києві, далі не зміцніли, а навпаки: ми всі zostались у приятних стосунках, але дедалі рідше один в одного бували. (За останній рік я ні разу не був у Зерова, двічі чи тричі у Филиповича; у мене обидва – ні разу).

Чи могли свого часу СВУ, а пізніше – споріднені їй угруповання розраховувати на "неоклясиків"?

Ні. Чому?

"Верховоди" неоклясиків були далекі від "старого українства". Зеров – перш за все естет, залюблений і в давню латинську поезію, і в Пушкіна, і в Фета, і в Міцкевича, і в французьких "парнасців" Ередія та Ле-

конта де Ліля, і в Шевченкову лірику, і в Франкові філософські вірші, – естет, що навіть у публіцистичних статтях шукає перш за все стилю. До народництва і його представників (російського Михайловського, українського Єфремова) у нього завжди було негативне ставлення. В "Історії українського письменства" Єфремова він цінував тільки багату мову. Власна його "Історія укр[аїнського] письменства" (вип. 1-й) розсердила багатьох "патріотів" тим, що у "батька українського письменства" Котляревського він одмітив дуже багато запозичень з російських письменників. Отже, в Зерові не було струн, на яких могли наші "діячі" грати.

Филипович... Филипович перш за все "професор", учено-педагогічна кар'єра – от його головне завдання. Він так і товаришів своїх, з якими разом учився, класифікує: це – от аспірант, це професор, а з цього нічого не вийшло (тобто не досяг "ученых степеней"). Українець він "пореволюційний", корінням увесь в російській культурі, усього "небезпечного" жахається. І тут не було пожитку!

Отже, з групи "неоклясиків" тільки я, завдяки деяким особливостям свого виховання та хисткості податної на впливи натури, потрапив до того кола, про яке довго ще лихим словом буду згадувати.

Щодо письменників, які колись увіходили до організації "Ланка", то тут були такі певні реакційні ухили. Осьмачка був найкрайніший і найодвертійший, його селянофільські та патріотичні вірші (він мені їх раз читав) виявляли антирадянський настрій. Мабуть, невідповідність цього настрою з фактами життя і довела його до божевілля. Так само, за тих часів, коли я з ним стикався ближче, "селянську" (дрібнобуржуазну) психологію та націоналістичні ухили появляв Косинка. Антоненко-Давидович, колишній член УКП, так само був одним із поклонників "національної ідеї". Але єдиний за останні два роки випадок, коли я довгий час був з А[нтоненко]м-Давидовичем і міг одверто поговорити (поїздка восени 1929 р. на полювання до Сваром'я вкупі з В.Охріменком), не дав мені змоги сформулювати думку про теперішню його позицію. Теми для розмов бралися "нейтральні". Так само й теперішній Косинка мені мало відомий ("Здрастуй", кілька дотепів і анекдотів, "прощай"

– ось формула наших зустрічей останнього часу [**]. В кожнім разі, якщо СВУ могла в названім гуртку бачити точку підпори, то й після процесу СВУ гурток цей не зробив нічого яскравого, щоб не дати певним колам покладати, як і раніше, на нього надії. А далі – поле для здогадів, яким тут не місце.

Інші літератори... З ними я так мало мав спільного, крім зустрічей в Будинку Літератури та дуже рідких пиятик з деким, як Косяченко, Яковенко, Щербатинський, кожний так ретельно ховався в свою шкаралупу, що далі за анекдоти і "разговорчики" діло не йшло. У цих молодших за мене письменників було, на мою гадку, подвійне ставлення до мене: з одного боку, здається мені, вони шанували мій поетичний хист; з другого – я був їм ніби чужий своїм "естетизмом", любов'ю до давніх епох, до чужоземних літератур, іншою, словом, культурою. Для повної обопільної одвертості не було місця.

З Дм.Загулом, Я. Савченком [***], Мик.Терещенком, Ф.Якубовським, Бажаном, Фальківським і т.д. були офіційно-приятельні стосунки – і тільки. Особистих зв'язків не було.

Максим Рильський

Допитав опер. уповнов. СПО КОС

(Підпис)

Примітки.

* Приклад: Загул цитує мої рядки: "Ти ж той листок єдиний, на гілці вселюдської деревини, (ти ж тільки частка, лінія одна" – це продовження він одкидає), – як доказ мого індивідуалізму. Тим часом ясно з усього вірша, що я хочу сказати: ти тільки частина колективу ("Зумій же чуть, як переходять соки крізь дерево спокійне та високе, спізнай, яка у цілім глибина").

** Яюсь іще, правда, Косинка на вулиці скаржився мені, що його нове оповідання "угробив" Укрліт, і просив зайти послухати те оповідання. Я не заходив ні того дня, не пізніше, і яке то оповідання – не знаю.

*** Давні полеміка й "бурі" давно забуті, але й приятельства ближчого не зав'язалось.

Додаткові свідчення Максима Тадеєвича Рильського 28 квітня 1931 р.

1. СВУ, як відомо, опиралися свого часу не тільки на ті кола української інтелігенції, чие антирадянське обличчя було для діячів СВУ ясне, й на всіх хистких, половинчатих, "опозиційно настроєних", кого можна було для своїх цілей використовувати. Користуючись такими людьми, могла ця організація мати свої гнізда по багатьох установах – і, як це з'ясувалося під час процесу, мала їх. Одним із таких гнізд і було видавництво "Книгоспілка" (скрізь під цим терміном я розумію Київську філію видавництва), де свого часу тон – через Титаренка, що був цілковито під його впливом, – задавав Ніковський. Чи може тут бути мова про одверту контрреволюційну роботу в галузі літератури? Ні, бо, по-перше така одвертість зразу ж відхитнула б від себе "половинчатих", а до-друге – вона ж неможлива в умовах радянської літературної політики. Отже, можливі були тільки обхідні шляхи. Таким обхідним шляхом був, між іншим, і той напрямок у видаванні художньої літератури, який я вже характеризував раніше: добір авторів (оригінальних і перекладних), далеких від сучасності; замкнення в певному крузі співробітників; недопускання літературного молодняку з актуальними темами. Так само і для тих критико-історичних статей та коментарів, що додавалися до книжок, брало видавництво рідше авторів, які стояли на ґрунті соціологічного літературознавства, на ґрунті марксизму, а частіше – або таких, яких більше цікавили суто літературні, формальні проблеми (Зеров), або й таких, що хоч прикрито, але все-таки стояли на старому народницько-націоналістичному ґрунті (Ніковський). Саме в цьому розумінні я й можу сказати, що Київська філія "Книгоспілки" була зняряддям в руках СВУ. Поскілки після ув'язнення діячів СВУ "Книгоспілка" не зламала різко своєї лінії, я маю право сказати, що давні настрої у видавництві не були зліквідовані, хоч це напевне й зробив би був Іванушкін, якби довше працював у видавничім відділі. Поскілки я як мовний редактор і перекладач брав участь у плянуванні (тут моя участь, правда, була дуже мала), у розгляді поданих до ре-

дакції рукописів (моя участь ще менша), постільки можу сказати, що й я належав до тих, хто не допоміг такому зламові, хто гальмував радянізацію видавництва.

Але з весни (здається) 1930 року Харченко (головний редактор) відходить від роботи, стає тільки чимсь як консультант, а також таким же "сдельным" редактором, як я: редакує вдвох із Зеровим переклади з Гоголя (I том редакував Ніковський), розпочинає велике видання творів Щедрина. Уже відомо, що "Книгоспілка" має влитися в ДВОУ, і самостійному плануванню настає край. Що примусило Харченка відійти від керівної роботи – не знаю, але факт фактом. На місці його став Новоселецький, людина зовсім безбарвна. Власне кажучи, з весни 1930 року "Книгоспілка" тратить будь-яку фізіономію, а тільки за інерцією веде далі друкування, набирання і т.ін. раніше вже взятих у роботу матеріалів. Я на початку літа 1930 виїжджаю на дачу, де живу безвиїздно і ні з ким не листуюсь. Зв'язок мій з "Книгоспілкою" виявився в цей період тільки в тому, що моя дружина, двічі їздивши до Києва, одержувала за моїм дорученням гонорари у видавництві. Приїхавши під осінь до Києва, я застав "Книгоспілку" в стані "длительной агонии", яка скінчилась близько 1-го січня 1931 року. Жодних нових плянів, жодного замовлення й приймання нових рукописів... Я енергійно перекладаю для ДВУ "Орлеанську дівчину" Вольтера, а відносини мої з "Книгоспілкою" сходять кінець кінцем на те, що я тільки ходжу до бухгалтерії спитати – коли ж мені заплатять решту належного гонорару. От чому за період – кінець весни 1930–січень 1931 року я, власне нічого не можу сказати про діяльність "Книгоспілки", крім того лише, що ця діяльність сама собою, силою об'єктивних умов сходила нанівець. Що ж до часу між ув'язненням верхівки СВУ і кінцем весни 1930-го року, то я вже його схарактеризував: Київська філія, хоч послаблено, вела в цей період все ту ж шкідливу лінію (це, розуміється, зовсім не значить, що весь матеріал, видаваний тоді "Книгоспілкою", – шкідливий!). Я був одним із тих, що цю лінію вели, хоч – повторюю – моя роль у плануванні і доборі матеріалу була дуже невеличка. Жодних одвертих розмов в антирадянському дусі при мені не

було (коли не вважати за такі – нарікання на "суворість цензури" чи там на дороге життя й малі гонорари), тим паче – розмов на теми організаційні.

2. Ясніше сказати про настрої та угруповання серед педагогів, ніж це я зробив у попередніх свідченнях, – на жаль, не можу. З педагогічними колами я за останні два роки не мав зв'язків, коли минути Пахаревського, і педагога, й літератора. Коли ще я вчителював у залізничній школі, то в р. 1923, 24, 25, пам'ятаю, була серед залізничних учителів боротьба течій, при чому на чолі настроєних в бік рішучішої українізації школи людей стояв Микола Сіماشкевич. На якій позиції стоїть тепер Сіماشкевич, де він і що з ним та з тими молодими учителями, які виступали з ним разом – не знаю. З "городськими" ж учителями я й тоді не мав нічого спільного. Додам іще, що вчителював я у російській (II залізничній) школі (викладав украї[їнську] мову); педагогічний колектив школи був настроєний проти "української" вчительської "партії"; я жив у злагоді з учителями цієї школи і в суперечках "партій", що бували на з'їздах, конференціях і т.ін., участі не брав. Я гадав, що "все об'єднується". Це – екскурс в "давноминуле".

Щодо Пахаревського, то познайомився я з ним, в кожному разі, не першого року мого вчителювання в Києві [*]. Він приятелював з Гребенецьким, Заліським. У цій компанії довелося кілька разів випити. Якщо Гребенецький взагалі здебільшого мовчав, Заліський розказував анекдоти, то Пахаревський і тоді мав нахил до яскраво радянської фразеології, який у нього з року в рік зростав. Це, правда, не пасувало до його інтелігентської, м'якотілої постаті, до його "ніжних", "ліричних" "чеховського" настрою оповідань, до всього його минулого, де були літературні захоплення, мрії про артистичну кар'єру, все, що хочете, але не революційність, – проте послухавши, особливо останніх два роки, оповідань Пахаревського про те, як він читає свої лекції на українізаційних курсах, як йому "довіряють комуністи", як він поставив справу у себе в школі, можна було подумати: справжня радянська людина. Однак цьому не вірилось. Указати конкретну розмову з Пахаревським, де з'ясувалось для мене, що він у цій боротьбі між відсталим, "назадницьким" вчительством і вчительством рево-

люційним, яка останні роки набрала особливо гострих форм (останній рік, як це видно і з газетних статей – рік "коренної ломки" в нашій школі), тільки номінально належав до вчителства "лівого", а фактично – був одним із "назадників", – указати таку розмову не можу. Такий висновок я міг робити тільки на підставі недоговорених натяків, які трудно було б і запам'ятати. І, власне, тільки тепер, оглядаючись на минуле синтетично, я міг прийти до висновку, що існувало певне, мабуть, і чимале, коло вчителів, з яких, знову таки, одні лише сліпо, несвідомо держалися "старинки", націоналістичних та народницьких ухилів, а другі – свідомо переводили певну політичну лінію. Перших, річ очевидна, багато, других – мало. Свого часу до цих "других" належали такі люди, як Дурдуківський, Гребенецький, Холодний. Їхні спадкоємці, зрозуміло, були далеко конспіративніші, отже, й не диво, що я, чоловік далекий від учительських кругів, не знаю власне, хто персонально до цієї групи належав. Може, якісь невідомі для мене прізвища і говорились мені, але я їх не пам'ятаю.

3. У кооперативних колах, як відомо, держалися та й ще, мабуть, подекуди держаться старі "дніпросоюзівські", "українські" (в лапках) традиції. Я завжди був дуже далекий від цих кол, і, власне, тільки факт арештів відомих кооператорів, арештів, часом навіть кількаразових (Височанський, з яким я був шапочно знайомий), дає мені підставу казати, що ці традиції до останнього часу не вдавалося зліквідувати, що вони жили та об'єднували круг себе недобитків "старої" кооперації, що ці недобитки були якимось організаційно об'єднані і певну шкідливу функцію виконували. Оце і все.

4. Про організаційний зв'язок між названими (та іншими, які напевне були) угрупованнями та про керівну верхівку їх нічого не знаю. Бо не можна ж за знання вважати ті хисткі здогади, які я подаю в кінці 1-го пункту моїх посвідчень від 17 квітня!

5. Я вже свідчив, що з літературних груп певні націоналістичні та дрібнобуржуазні (селянсько-власницькі) ухили виявляла група Антоненка-Давидовича, Косинки, Осьмачки. Це й дало мені підставу казати, що саме на цю групу поклала надії СВУ. Власне, під час існування СВУ я ніби трошки ближче стояв до цієї групи, яка

проте завжди, це почувалося, вважала мене за "чужого" - "естета", "русофіла", "інтелігента". Тоді, власне, Осьмачка читав мені свої уже напівбожевільні "селянські" вірші, Антоненко-Давидович говорив про вірність національній ідеї (далі за цю загальну й туманну формулу розмова не йшла). Але за останні два роки я, головним чином, з суто особистих причин, дуже далеко відійшов від цих людей [**], одвертих і взагалі довгих розмов не мав, а тому й не в силі схарактеризувати теперішню їх позицію. Розмов на організаційні теми зі згаданими письменниками я ніколи не мав.

Я сам бачу, що коли для характеристики своєї власної особи й діяльності, своїх власних хитань і шукань, своїх помилок і прагнень дав я, на мій погляд, вичерпну кількість матеріялу, то дуже мало дав його для характеристики оточення. В цьому, розуміється, дефект моїх показів, але він випливає не з лихої волі. Люди, які близько мене знають, могли б засвідчити, що я натура хистка, податна на впливи, хоч і до певної межі, але що трудно найти постать, яка менше, ніж я, підходила б до ролі політичного змовника. Може бути, що, знаючи це, діячі антирадянського типу використовували негативні риси мої як літератора - культивування старих форм, любов до давніх епох і літератур, "аполітизм", який в наших умовах обертається на шкідництво, нахил до "традицій", сліди виховання мого в "українських" сферах, - і ніхто з них не втаємничував мене в організаційні справи. Могли мене вважати за "свого", хоч і обмеженого "свого" - я, наприклад, ніде ані словом не виявив націоналізму, навіть рр. 1917-18, коли співробітничав у журналах "Шлях" та "Літературно-Науковий Вістник" (Київський) і готував збірку "Під осінніми зорями", - але ні в кого не було підстав бачити в мені людину, здатну для організаційної чи агітаційної політичної роботи. Недаром же не тільки радянська критика, а й протилежний табор (Маланюк) сміялися з мого нахилу до "ідилій", до "рибальства", з моєї далекости від життя. Я сам тепер надто добре розумію, що коли маланюкова лайка для мене тільки приємна, то над докорами радянської критики, яка, визнаючи мій талант і технічні досягнення, картала мене за неактуальність тем, - над цими докорами треба було задуматись. Правда, я казав на свою оборону, що ніколи чи майже

ніколи не з'їжджаю на занепадницький тон, на "мінор", що славлю в своїх речах бадьорість і життєрадісність, що я еволюціую в бік сучасності (це визнавали й радянські критики, як Коряк, як рос[ійський] критик Поступальський і т.ін.), – але треба було зрозуміти, що сором еволюціонувати в дні революції, що величезна ломка в усіх галузях життя повинна одбитись такою ж ломкою і в творчості письменника, коли він не хоче зостатись за бортом сучасності, що треба не окремі віршики чи поеми на сучасні теми писати, а всього себе перестроїти в один ключ із сучасністю, що треба рішуче сказати так або ні, що треба так поставити себе проти всіх "діячів", щоб вони зрозуміли: нам не по шляху. Я свого часу цього не зробив і дав підставу покладати на мене надії тим людям, одверте слово яких мене відразу б од них відхитнуло.

Я вірю в справедливість установи, що розглядає мою справу, засуджую свої помилки й хитання, жаль гіркий маю на тих, хто мене втягнув до брудного діла, присягаюся чесно й послідовно присвятити все даліше життя моє праці на користь республіки трудящих, на користь їхнього – хочу тепер щиро сказати: нашого – будівництва і прошу дати мені змогу все це довести живою працею.

М.Рильський

Примітки.

* Раніше знав лише його друковані твори та пам'ятав його виступи як декламатора тоді ще, коли я був гімназистом, а він – учнем муз[ично]-драмат[ичної] школи Лисенка.

** І не тільки від цих, а й від інших, далеко ближче знайомих – від Дорошкевича, Зерова, Филиповича... Була, здається, думка, що мене "засисає обивательщина". Літературна моя діяльність за ці часи, яку я далеко не вважаю за цілковито шкідливу, а частиною неї можу навіть пишатися, – ця діяльність, сподіваюсь, становить доказ, що справа тут не в "обивательщині".

Оригінал. Рукопис.

Фонди Київського літературно-меморіального музею М.Т.Рильського. – Рукописи, од. зб. № 1772, арк. 5-40.

**Клопотання про помилування до ВУЦВК від
А.О.Барбара**

27 вересня 1931 р.

Вироком Найвищого суду УСРР в справі "СВУ" від 19 квітня 1930 р. мене засуджено було на підставі статей 54(11); 54(2) Кримінального кодексу на позбавлення волі з суворою ізоляцією терміном на 8 років із поразкою в правах терміном на 3 роки за пунктами "а,б,в" статті 29 Кримінального кодексу з зарахуванням попереднього ув'язнення. Заарештований в цій справі я був 18 серпня 1929 р.; отже, зараз іде вже 3-й рік мого ув'язнення в суворій ізоляції.

Під час передсудового слідства й на самому суді я всебічно й одверто викрив усю минулу контрреволюційну діяльність свою, а також і Президії медичної секції ВУАН, що до її нелегальних організацій я належав (так звані "Пленум" і "П'ятірка СВУ"). Зрозумівши величезне політичне та громадське значення повноти цього викриття для остаточної ліквідації УНРівської контрреволюції, я сам одверто висвітлив і нашу антирадянську ідеологію та настрій й, оскільки міг, докладно з'ясував контрреволюційну суть їх, а також мету й завдання "СВУ", що впливали з цієї суті. Я щиро визнав і цілком усвідомив усю шкідливість своєї колишньої контрреволюційної діяльності та ідеології; сам суворо засудив і щиро покаявся в них, причому двічі на суді привселюдно самарішуче зрікся їх і висловив урочисту там обітницю вже ніколи не повертатися до них.

Після суду минуло вже майже півтора року. Протягом цього часу я уважно стежив через газети за успішним, широким розвитком соціалістичного будівництва в країні і це ще більше переконало мене в слушності тих тверджень, що їх я висловив на суді, й ще дужче стимулювало моє бажання взяти активну участь в цьому колективному будівництві. Отже, тепер я ще гостріше засуджую провину мою і відчуваю тут велику тугу за працею.

Цю тугу за роботою загострює також і стан здоров'я мого. В поточному році я захворів вперше на активний

відкритий туберкульоз легенів, встановлений в амбулаторії й лікарні Харківського будинку попереднього ув'язнення №1 на підставі рентгеноскопії та низки аналізів харкотіння мого з наявністю туберкульозних паличок. Поруч з цим я переніс також двічі гостре запалення нирок, що перейшло в останній час вже в хронічну форму. Після недавнього півторамісячного лікування в лікарні Харківського будинку попереднього ув'язнення №1 (з 3 липня по 18 серпня ц.р.) я почуваю себе зараз працездатним і в сприятливих (для свого життя й лікування) умовах я міг би ще досить послужити трудящим корисною їм фаховою своєю працею; але не підлягає сумніву, що дальше ув'язнення, особливо за суворої ізоляції й в несприятливих кліматичних умовах Північного краю, для обох хвороб моїх неминуче погіршить стан цих хвороб і тим позбавить мене й самої сподіванки на можливість праці в майбутньому; тим більше, що крім цих хвороб я давно вже нездужаю на хронічний міокардит, склероз з поширенням аорти, розвинений артеріосклероз та коронарит, про що я згадував у своєму першому проханні про помилування на ім'я ВУЦВК від 28 квітня 1930 р. на підставі доданого там мною свідоцтва професора М.Д.Стражеска.

Опріч того, довготривала ізоляція моя від лікарні, лабораторії та нової спеціальної літератури не може не відбитися на моїх фахових знаннях та чималому моєму лікарському досвіді, що я здобув їх під час науково-навчальної клінічної роботи на посадах: молодшого асистента (з 25 серпня 1921 р.), а потім старшого асистента (з 29 березня) на кафедрі Спеціальної терапевтичної клініки 5-го курсу Київського державного медичного інституту під керуванням видатних клініцистів – професорів небіжчика В.В.Виноградова й, особливо, М.Д.Стражеска. За час свого ув'язнення в Харкові я ще мав спроможність одержувати там потрібну мені медичну літературу, але тепер і ця можливість вельми обмежена тут.

Вважаючи на все це, що викладено мною вище, я дозволяю собі ласкаво попросити Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет помилувати мене й не відмовити дарувати мені можливість, нарешті, вже не на словах, а чесною фаховою працею підтвердити тру-

дящим прилюдне своє каяття й виправдати на ділі мою урочисту обітницю їм на суді.

А.Барбар

Оригінал. Рукопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою А.О.Барбара. – Арк. 2, 2 (зв.).

Заява В.М.Чехівського на Президії ВУЦВК

31 серпня 1932 р.

Робітницьке суспільство СРСР відзначає цього, 1932 року, 15-ліття соціалістичної державності, СРСР, 15-ліття соціальної революції, відзначає творчість, будівництво, силу, міць, розвиток соціалізму в житті СРСР.

. Саме відзначення 15-ліття соціалістичного поступу, саме усвідомлення творчої будівної сили в державі робітництва є в свою чергу дальшим розвитком, рухом творчого процесу державного робітничого будівництва. І цей рух 15-ліття, ця творча сила робітництва в державі та особливо творчого робітничого проводу – керівників загального напрямку пролетарської революційної партії, ВКП, не може не зайняти, не піднести, не перетворити напрямку життєдіяльності і відступних в соціально-політичній сфері та покарання громадян СРСР. 15-ліття переможної творчої боротьби робітництва СРСР відновлює, відтворює до громадської пролетарської творчої роботи багатьох з тих, що падали, відступаючи з шляху революційного громадського життя. До них належу і я. Мене у справі СВУ осудив Найвищий Суд УРСР до 10 років суворої ізоляції і 5 років обмеження прав вироком з 19 квітня 1930 р. Повно визнав я перед робітничою владою УСРР на суді провинність, супротивних державному радянському проводу виявів моєї діяльності. Відверто, прилюдно я [осудив] і всі мої провини перед владою робітництва УСРР, осудив також і всякий напрям угодовства з буржуазією як в соціал-демократичних, так і в націоналістичних спрямуваннях, осудив і всякі внесення в церковне життя супротивних радвладі соціально-політичних моментів. Цілковито зрікся всякої єдності з буржуазними, супротивними пролетарській державі СРСР соціально-політичними, націоналістичними організаціями, напрямками, замірами. Останні роки перед судом і особливо три роки суворої ізоляції після суду я йшов до повного поєднання з творчим напрямом будівної соціалістичної роботи керівного проводу Комуністичної партії і державної проле-

тарської влади СРСР та УСРР і досяг цього поєднання в своєму соціально-політичному світогляді і в напрямі волі в житті, діяльності. Здійснення поставлених проводом ВКП і пролетарської держави завдань як в соціально-політичному, так і національним житті є тою метою, до якої й я щиро і з захватом прямую в житті, світогляді і напрямі волі, діяльності. Непохитна, тверда, без повороту, безпечна моя спрямованість до роботи улюбленої – піднесення великої творчості комунізму, здійснення соціалізму державного робітництва. Це моє слово не слово лащення, не слово захисного егоїзму, а слово справжнього життя. Сила непохитної моєї спрямованості до творчої пролетарської роботи над будівництвом соціалізму в СРСР витворилась не моїм тільки зусиллям, а й творчою будівною працею провідництва пролетаріату. В великих жертвах, трудах, боротьбі, досягненнях пролетаріату за 15-ліття викувалась, загартовувалась непохитна тепер і моя воля до величезної творчої спільної пролетарської роботи-боротьби. Силу безпечної непохитності спрямування моєї волі до пролетарського революційного творчого шляху підносить і вплив тих революційних змагань і боротьби, що зазнав я в своїй діяльності до вступу до шляху революції. Вільне моє керування в житті-діяльності моїй творчими вказівками проводу пролетарського вождя, ВКП, гарантує мене від небезпеки ухилів або відступництва од революційного пролетарського шляху. Прошу Президію ВУЦВК на четвертому році моєї суворої ізоляції амнестуванням дати мені змогу всі сили свої принести, поки вони не згасли, віддати до дна на велике творче діло будівництва соціалізму в СРСР і разом в УСРР.

Докладно виявлення мого соціально-політичного виправлення я подав в заяві на ім'я Президії ВУЦВК 16 вересня 1931 р.

Володимир Чехівський
Ярославський політизолятор
ОГПУ, камера 29.

Оригінал. Рукпис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Справа-формуляр на В.М.Чехівського. – Арк.б, 6 (зв.).

Заява М.П.Павлушкова в Колегію ОДПУ СРСР

16 квітня 1934 р.

Я арестован 18.V.1929 г. и привлеченный по делу "СВУ" ("Спілка визволення України"). 19.IV.1930 г. был осужден Верховным Судом УССР к 10 годам лишения свободы.

В настоящее время я кончаю отбывать первую половину своего срока и за эти пять лет изоляции не имел ни одного дисциплинарного взыскания, замечания или предупреждения, – был, что называется, примерным заключенным.

Несмотря на это, и даже наоборот, – как бы в насмешку надо мной и совершенно вразрез всем даваемым мне в свое время обещаниям ответственных представителей ГПУ УССР, – условия моего содержания, режим его непрерывно ухудшались, резко распадаясь на определенные периоды – Киев, Харьков, Ярославль, Соловки... Лишь с переводом нашего изолятора с горы Секирной в Савватьево жизненные условия для меня приняли приемлемый характер.

Однако, где бы я не находился, даже в предварительном заключении во время следствия, я имел одно – самое главное и дорогое – укреплявшее меня и дававшее душевное равновесие, а именно – постоянную и совершенно регулярную личную и почтовую связь с моими родными. В Киеве и Харькове почтовые сношения были у меня абсолютно ничем не ограничены. В Ярославле я принужден был укладываться в определенную норму, однако регулярность и постоянство связи от этого никак не страдали.

Лишь с 9.IX.1933 г., когда я поступил на этап, доставивший меня 18.IX того же 1933 г. на о[стров] Соловки, произошел полнейший отрыв меня от родных. Даже письма, какие должны были быть получены мной в Ярославле и которые начальник Ярославского политизолятора обещал (и, конечно, сдержал свое слово) отправить по новому моему адресу, – даже они не были мне вручены.

Прошло более полугодя, кончается уже седьмой месяц фактического лишения меня натурального права всякого человека, даже заключенного, иметь хотя бы почтовую связь со своими близкими.

Сначала я верил даваемым мне местной администрацией объяснениям и уверениям, что это, мол, временная задержка, вызванная исключительно техническими неполадками, главным же образом по причине нахождения моего со всей группой, в составе которой прибыл я на остров, в "карантинном положении".

Эти уверения, как потом я в этом убедился, оказались совершенно ложными, так как никакого карантина ни я лично, ни вся группа, с которой я прибыл, не проходили. Однако было время, когда я этому верил.

Верил также многим последующим, данным в самом категорическом тоне заявлениям наиболее ответственных представителей ББК и соловецкого начальства, одно время довольно часто посещавших наш изолятор, о том, что весь вопрос с перепиской разрешится (и, конечно, в положительном смысле!) в течение ближайших двух-трех недель, месяца, максимум – полугодя...

Однако и эти заявления оказались пустыми и были продиктованы, в лучшем случае, желанием успокоить чрезмерно и законно разнервничавшихся людей.

Время шло, связь не восстанавливалась и, чем дальше объяснения представителей местной администрации на повторные мои и моих товарищей вопросы становились все менее вразумительными, нарушая порой все рамки приличия и простейшего правдоподобия.

Заявлялось даже, что откуда мы (заключенные) можем, дескать, знать, ведь за это время возможно все наши жены нам изменили, родственники перемерли, близкие наши разучились писать, – просто вдруг "разлюбили" и "забыли" нас... Нет писем – значит не пишут!..

И это, и подобное не раз заявлялось в глаза, во всеуслышание взрослым людям! Это и подобное приходилось выслушивать!

Наиболее же частым и "правдоподобным" бывала ссылка снова на "технические затруднения" – отсутствие в зимний период связи острова с материком.

Но и от этого "основательного" аргумента, слыша его в сотый раз..., приходится краснеть.

Ведь я же прибыл в Соловки за два с половиной месяца до закрытия навигации.

К тому же, даже малому ребенку известно, что весь зимний период между островом и материком поддерживались достаточно надежные авиарейсы, не говоря уже о нескольких рейсах лодок, когда пачка писем всегда могла быть доставлена, если бы только было к тому желание.

Ведь была же возможность доставить на самолете партию посылок, когда явилась потребность вручить содержащейся вместе со мной группе поляков-ксендзов рождественские и пасхальные подарки!

Ведь был же по какой-то случайности доставлен моему сопроцесснику профессору Удовенко денежный перевод!..

Однако – довольно истории!

Я заявляю, что больше терпеть подобного подожжения я не могу.

4 года я пользовался правом регулярной почтовой и личной связи с моими близкими – с женой, родителями и сестрами. О лишении меня этого права никто мне не объявлял, ничем я его со своей стороны не вызвал и потому, расценивая настоящее положение как ничем не оправдываемое, а потому и неправомерное наказание меня, я настаиваю на полном восстановлении фактически нарушенных моих прав.

Имея, кроме того, ввиду, что лишение меня, как заключенного, связи с семьей, ложится бременем тяжелой муки и тревог не только на меня, но и на ни чем и ни в чем неповинных моих родных, я решительнейшим образом протестую против этой недопустимой жестокости!

Я требую немедленного предоставления мне вновь возможности нормальной, регулярной и постоянной почтовой связи с моими родными (письма, телеграммы, денежные переводы и посылки), а также разрешения личных свиданий, как только явится к тому техническая возможность.

В случае, если настоящее мое требование не будет удовлетворено в двухнедельный срок со дня его подачи, т.е. до 30 апреля с.г. включительно, я вынужден буду

прибегнуть к последнему средству и с 1-го мая сего же года объявить голодовку.

Николай Павлушков

16 апреля 1934 г.,
о. Соловки

Примечание: Копии настоящего заявления направляются начальнику Соловецкого отделения ББК и генеральному прокурору УССР.

Оригінал. Рукопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою М.П.Павлушкова. – Арк. 16-17.

**Заява А.О.Барбара начальникові
3-го відділу ББК НКВС****6 квітня 1935 р.**

Приговором Верховного суда УССР от 19 апреля 1930 г. по делу СВУ я осужден по статье 54, пункт II на 8 лет заключения, срок которого оканчивается 18 августа 1937 г. В заключении я пробыл уже 5 лет, 7 с половиной месяцев. До перевода моего в Соловки (сентябрь 1933 г.) я в течение всего предшествующего заключения моего пользовался непрерывной перепиской с семьей. Даже во время следствия я изредка переписывался с женой, а в Ярославском политизоляторе переписка моя цензурировалась на месте без предварительного отправления писем в Москву (ОГПУ), как это и имело там место со многими заключенными. С прибытием на Соловки я в течение 8 месяцев писем от жены не имел, но 2 июня 1934 г. получил от нее телеграмму, адресованную на станцию Медвежья Гору, и вскоре заказное письмо и деньги по этому же адресу. Затем в течение июля, августа и сентября 1934 г. я получил от нее ряд писем, адресованных уже прямо на Соловки через Кемь, а также несколько денежных переводов, посылок и книги. Но налаженная таким образом связь с семьей внезапно оборвалась в октябре без объяснения причин. Письмо жены от 7 октября 1934 г. было последним и с этого времени я никаких сведений от нее не имею, хотя твердо знаю, что она аккуратно продолжала мне писать через каждые 10 дней. Мне известно, что в Ярославском политизоляторе, где режим был весьма строг, лишение переписки даже на короткий срок считалось наиболее тяжким для заключенного наказанием за дисциплинарные нарушения. Я же лично не только не знаю за собой какого-либо преступления, но вот уже полтора года, как допущенный к врачебной работе здесь, бесплатно и без зачета рабочих дней заведую околотком изолятора. Так как на эту работу я назначен был на 2 месяца раньше заключенных ИЗО, работавших здесь по различным специальностям лишь в порядке самообслуживания

ИЗО, и, ввиду того, что помимо обслуживания заключенных ИЗО, я одновременно оказывал врачебную помощь и значительному количеству военнослужащих ВОХР'а и членам их семей (за полтора года зарегистрировано в околodge 3766 посещений этих больных), то и выдачу мне писем жены в указанный период с июня по октябрь я расценивал как некоторую компенсацию мне за безвозмездную службу – работу мою по должности зав[едующего] околodge ИЗО. С этой точки зрения является для меня еще более непонятным прекращение в октябре переписки с семьей.

Не подлежит сомнению, что это полугодовое отсутствие писем, помимо меня, мучает точно также и мою семью гнетущими предположениями о неблагополучиях со мной. Наконец это отсутствие связи с семьей лишает меня и обычной помощи ее, как книгами, нужными для моей работы здесь, так и деньгами и пищевыми продуктами, необходимыми мне, как больному туберкулезом легких, которым я заболел во время текущего заключения.

Поэтому я вынужден просить Вашего распоряжения возобновить прерванную переписку мою с женой и выдать мне хоть последние ее письма, чтобы я мог узнать: что с моей семьей и где она в данное время находится. В случае же некомпетенции Вашей, прошу Вас не отказать в благоприятном Вашем отзыве при направлении этого ходатайства моего в высшую инстанцию или указать мне, что мне делать и куда обратиться за помощью в этом мучительно тяжелом для меня вопросе о связях с семьей.

А.Барбар

Копія. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою А.О.Барбара. – Арк.15.

**Заява М.П.Павлушкова начальникові 3-го відділу
ББК НКВС Перцову**

9 травня 1935 р.

Сегодня, 9.V.35 г., исполнилось ровно 20 месяцев со дня отправки меня из Ярославского полит[ического] изолятора на о[стров] Соловки.

Эти же 20 месяцев являются для меня месяцами абсолютно неожиданного, непонятного и, по-моему, совершенно незаконного лишения меня всякой связи с родными.

А ведь я в течение 4 1/2 лет пользовался регулярной почтовой и личной связью с родными.

Арестован я в 1929 р. в Киеве и в 1930 г. осужден был Верх[овным] Судом УССР по процессу СВУ.

И все время, – в предварительном заключении и после приговора, – беспрепятственно пользовался я перепиской и свиданиями.

Лишь перевод на Соловки необ'яснимым образом прекратил это для меня.

Не будучи сам в состоянии об'яснить происшедшее и мучась неизвестностью о своих родных, я всячески старался об'яснить причины постигшего меня несчастья и добивался восстановления переписки.

Однако все мои попытки были безуспешны. Со стороны представителей местных соловецких властей я встречал лишь пустые обещания, грубейший обман и, слегка прикрытое сочувственными словами, фактическое издевательство.

Так было по 25.V прошлого, 1934 г., когда я, не выдержав, прибегнул к крайнему средству – голодовке. И вот, на 18-тый день голодовки, 10.IV.34 г. бывший начальник части Соловецкого отделения Макеев сообщил мне, что переписка мне запрещена.

Кём, когда и почему – не об'яснялось.

Вы сами при посещении Соловков, когда я устно рассказал все это, поставили под сомнение соответствие действительности сообщенного мне Макеевым.

Вы обещали выяснить это.

Одновременно Вы сказали мне обратиться к Вам лично с письменным заявлением, также обещая возможное содействие.

31.III.35 г. я написал такое заявление и, насколько мне известно со слов быв[шего] нач[альника] Соловецкого политизолятора "Савватьево" Шатырова, оно было им вручено Вам лично.

Сейчас я снова обращаюсь к Вам с той же просьбой: ликвидировать наконец это нетерпимое положение, восстановив для меня нарушенную без всяких с моей стороны поводов названную переписку с родными.

Н.Павлушков

Оригінал. Рукопис.

Архів СБУ. – Спр. 97098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою М.П.Павлушкова. – Арк. 20, 20 (зв.) .

**Заява Г.М.Іваниці до Особливої інспекції
НКВС СРСР**

10 жовтня 1936 р.

В марте текущего года я, находясь в административной ссылке в Красноярском крае, и жена моя, Иваница Агриппина Ивановна, находящаяся в адмссылке же в Казахстане, в городе Уральске, возбудили через посредство "Помощи политзаключенным" (Е.П.Пешкову) ходатайство перед НКВД СССР о соединении нас, как супругов, в одном пункте ссылки, а именно по месту ссылки жены моей – в городе Уральске, ввиду болезненного состояния нас обоих, которое в отношении жены моей делает очень опасным переезд в климатические условия Сибири, а в отношении меня требует специальной медицинской помощи, которой я не могу получить по месту своей ссылки и которая имеется в месте ссылки моей жены.

Как указано было в справке, выданной представителю "Помощи политзаключенным" в начале июля, ходатайство наше было удовлетворено и отдано распоряжение о переводе меня в г.Уральск. Однако до настоящего времени такого распоряжения по месту моей ссылки не поступало, и я остаюсь в прежнем месте ссылки, без свидания с женой, хотя за все время нахождения в ссылке ни я, ни жена моя не совершили ничего, что могло бы быть нам инкриминировано и тормозящим образом отразиться на вопросе о моем переводе.

Между тем здоровье мое ухудшается, более острой делается необходимость для меня специальной медицинской помощи, которой, как указано выше, в районе моей ссылки нет. Местная врачебная комиссия, которую я проходил в июле текущего года, подтвердила наличие болезней, на которые я ссылался в ходатайстве о переводе, в частности дефектное состояние уха из-за перенесенной в свое время серьезной операции по трепанации черепа.

24 августа сего года я обратился в НКВД СССР с просьбой повторить распоряжение о переводе, а 17 сентября – в Красноярске краевое управление НКВД с просьбой ускорить перевод мой, сколько от него это может и в частности сделать, на основании моего заявления, зап-

рос в центр. Ответа на свои обращения я не получил, хотя прилагал к заявлениям почтовые карточки для ответа.

По сведениям, проверить которые я не мог вследствие проживания вне районного центра, переводы как будто на некоторое время прекращены, но, если это так, то, как показывает справка, выданная представителям "Помощи политзаключенным", вопрос о моем переводе решен в центре положительно и остается лишь привести в исполнение распоряжение центра.

Как указывали мы с женой в своих ходатайствах о соединении, мы просим о мероприятии, легко осуществимом в административном порядке, достаточно широко применяемом в практике НКВД и тем более допустимом в отношении нас с точки зрения государственной безопасности, что в ссылке в г.Уральске мы будем находиться за тысячи километров от прежнего места жительства нашего и работы (г.Киев).

Ввиду изложенного я обращаюсь в Особую инспекцию НКВД СССР с убедительной просьбой сделать представление в соответствующие Управления и Отдел НКВД о скорейшем фактическом осуществлении моего перевода из ссылки в Красноярском крае в ссылку же в Казахстан, город Уральск, на соединение с ссылкой женой (если возможно, путем телеграфного распоряжения).

Если поднимаемый мною вопрос не входит в непосредственную компетенцию Особой инспекции, прошу не оставлять настоящее заявление без последствий, а передать в соответствующие Управления и Отдел НКВД СССР.

Приложение: почтовая карточка для подтверждения получения настоящего заявления.

Григорий Никитич Иваница

10.X.1936.

Адрес: Красноярский край,
Саянский район, поселок Кан-Оклер
Григорию Никитичу Иванице.

Оригінал. Рукопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою Г.М.Іваниці. – Арк. 6-7.

**Лист заступника начальника 4-го відділу Головного
управління державної безпеки НКВС СРСР
Гендіна начальникові 4-го відділу Красноярського
Управління НКВС Бузулукову**

22 квітня 1937 р.

Объявите отбывающему ссылку украинскому националисту – осужденному по делу "СВУ" – Иванице Григорию Никитичу, что его ходатайство о разрешении переехать в г.Уральск отклонено.

Жене его, Иванице А.Н., отбывшей ссылку в г.Уральске, срок истек 27 марта 1937 г. и она может свободно проживать в г.Красноярске.

Заместитель начальника

4 отдела ГУГБ,

старший майор госбезопасности

Гендин

Копія. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою Г.М.Іваниці. – Арк.9.

**Характеристика помічника начальника 3-го відділу
ББК НКВС СРСР Богданова на ув'язненого
Г.Г.Холодного**

10 квітня 1937 р.

Совершенно секретно

Заклученний Холодний Григорий Григорьевич, 1886 г. рождения, уроженец г.Тамбова, служащий, украинец, беспартийный, осужден 19 апреля 1930 г. Верховным Судом УССР по статье 54-2, II, сроком на 8 лет, с поражением в правах на 3 года, конец срока 22 августа 1937 г. В Белбалтлаг прибыл 18 сентября 1933 г. Содержится в изоляторе в одиночной камере, к труду не привлекается.

Компрматериалов нет. Зачетов не имеет, отбывает срок по номиналу.

Помощник начальника
III-го отдела ББК НКВД

Богданов

Копія. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за справою Г.К.Голоскевича. – Арк.16.

Акт заступника начальника Адміністративно-господарського управління Управління НКВС по Ленінградській області Матвеева

3 листопада 1937 р.

Приговор тройки УНКВД ЛО по протоколу №83 от 9 октября 1937 года в отношении осужденного к ВМ Павлушкова Николая Павловича приведен в исполнение 3 ноября 1937 года, в чем и составлен настоящий акт.

Зам. нач. АХУ УНКВД ЛО,
капитан госбезопасности

Матвеев

Оригінал. Машинопис.

Архів СБУ – Спр. 97098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою М.П.Павлушкова. – Арк.20.

Витяг
з протоколу засідання судової трійки при
Управлінні НКВС по Саратовській області

8 грудня 1937 р.

Слушали: Дело №12727 УНКВД по Саратовской области по обвинению: Гермайзе Иосифа Юрьевича, 1892 г. рождения, уроженца г.Киева, сын кустика, еврей, гражданин СССР, профессор-историк, судим по делу СВУ. Отбывает административную ссылку в г.Саратове.

Обвиняется в том, что является руководителем эсеровской националистической группы. Принимал участие в контрреволюционных собраниях, пропагандировал необходимость борьбы с Соввластью и ВКП(б). Восхвалял фашизм.

Постановили: Гермайзе Иосифа Юрьевича заключить в концлагерь сроком на десять лет, считая срок с 18 октября 1937 г.

Засвідчена копія. Машинопис.

Архів Управління Федеральної служби контррозвідки Російської Федерації по Саратовській області. – Справа № ОС – 16228. – Арк.182.

**З обвинувального висновку у справі №12727
на обвинувачених Й.Ю.Гермайзе, Ф.Я.Савченка,
Н.А.Коцюбинську, Г.К.Дорошкевича, П.С.Палька,
Є.О.Гончаренко, О.Т.Андрієвську, М.І.Курську**

10 грудня 1937 р.

Управлінням НКВД по Саратовській області була вскрыта і в жовтні місяці 1937 г. ліквідована в г.Саратові контрреволюційна есеровська націоналістическа група, складаюча з адміністративно-ссылних, проходивших раніше по контрреволюційно-есеровським-націоналістическим організаціям на Україні (дело УВО, УНЦ, СВУ). Привлекаемі по данному делу лица, находясь в г.Саратові, проводили антисоветську діяльність, об'єднуючи ворождебні сили і підготавлюючи з них кадри, здатні до активної вооруженої боротьби з советською властю. З цією метою учасники контрреволюційної групи в 1936-1937 гг. організовували конспіративні виїзди на Україну окремих своїх учасників, котрі там зустрілись з видними керівними контрреволюційної діяльністю лицами і отримували від них контрреволюційні установки для реалізації їх в Саратовській області.

Такі виїзди мали місце со сторони Гермайзе в 1937 г. і зустріч його з Гавриленко, Кримським, а також тріхкратні виїзди Гончаренко к Шумському. По возвращенні Гермайзе в Саратов последний на спеціальних зборищах орієнтував учасників контрреволюційної групи о отриманих контрреволюційних установках і здезь же намечались заходи по практическому здійсненню контрреволюційних установок.

На основанні изложеного обвиняється:

1. Гермайзе Йосиф Юрьевич, 1892 г. рождения, українець [*], громадянин ССРСР, уроженец г.Кієва, сын кустаря, образование высшее, профессор-историк, в 1930 г. осужден по делу СВУ на пять лет политизолятора. С 1934 г. находился в адміністративной ссылке в г. Саратове, отбыл,

в том, что:

а) являлся руководителем эсеровской националистической группы;

б) участвовал на контрреволюционных собраниях группы;

в) вел контрреволюционную агитацию за свержение советской власти;

г) вел контрреволюционную фашистскую агитацию, т.е. в преступлениях по статье 58 пункты 10 и 11 Уголовного кодекса РСФСР.

Не признался. Изобличается показаниями обвиняемого Савченко (листы дела 19-66) и свидетельскими показаниями Высочанского, Зенюка, Дыло (листы дела 154-174)...

Дело №12727 направить на рассмотрение тройки УНКВД по Саратовской области.

Оперуполномоченный
3-го отделения IV отдела
УГБ УНКВД Саратовской области,
сержант госбезопасности
Начальник 3-го отделения
IV отдела УГБ НКВД
Саратовской области,
лейтенант госбезопасности

Рыбьянов

Корсунов

"Согласен"

Начальник IV отдела
УГБ УНКВД по
Саратовской области,
капитан госбезопасности

Вишневецкий

Оригінал. Машинопис.

Архів Управління Федеральної служби контррозвідки Російської Федерації по Саратовській області. – Справа № ОС - 16228. - Арк. 174-175, 181.

Примітки.

* Так у тексті. Насправді Й.Ю.Гермайзе за національністю єврей. – Авт.

**Постанова оперуповноваженого держбезпеки
Лебедева у справі-формулярі А.О.Барбара**

17 жовтня 1938 р.

Секретно

17 октября 1938 г. я, оперуполномоченный 3 отделения 2 отдела ГУТБ НКВД Лебедев Н.А., рассмотрев дело-формуляр №9478 на Барбара Аркадия Алексеевича, 59 лет, и найдя, что осужденный за контрреволюционную деятельность к исправительно-трудовому лагерю Барбар А.А. продолжал ее вести, находясь в концлагере. Приговор пересмотрен и Барбар А.А. приговорен по I категории (справка тюремного отделения НКВД от 3 августа 1938 г. №534787), постановил:

1. Дело-формуляр дальнейшей разработкой прекратить и сдать в архив 8-го Отдела ГУТБ НКВД.

Оперуполномоченный
государственной безопасности

Лебедев

Оригінал. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою А.О.Барбара. – Арк.18.

**Лист помічника начальника 1-го спецвідділу
НКВС УРСР Буха до помічника начальника
1-го спецвідділу НКВС СРСР Кузнецова**

9 січня 1940 р.

Просим сообщить результаты по делу Ефремова Сергея Александровича, 1877 года рождения, осужденного в 1930 г. по делу "СВУ" к 10 годам тюремного заключения со строгой изоляцией и направленного в Ярославский политизолятор.

Для сведения сообщаем, что в складе I спецотдела НКВД УССР хранится большая библиотека Ефремова С.А., как с ней поступить?

Пом. нач. 1-го спецотдела
НКВД УССР,
лейтенант госбезопасности

Бух

Начальник 2-го отделения
мл.лейтенант госбезопасности

Власко

Оригінал. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою С.О.Ефремова. – Арк.6.

**Лист помічника начальника І-го спецвідділу
НКВС СРСР Кузнецова до помічника
начальника І-го спецвідділу НКВС УРСР Буха**

24 січня 1940 р.

Книги Ефремова Сергея Александровича сдайте в
госфонд как бесхозные.

Ефремов С.А. умер 31 марта 1939 г.

Пом. нач. 1-го спецотдела
НКВД СССР,
капитан госуд. безопасности
Зам. нач. 2-го отд. I спецотдела
НКВД,
лейтенант гос. безопасности

Кузнецов

Рагозин

Копія. Машинопис.

*Архів СБУ. – Спр. 67098. – Контрольно-наглядова
справа за кримінальною справою С.О.Ефремова – Арк.7.*

Лист начальника Ульяновського відділення Окружного дорожно-транспортного відділення НКВС Куйбишевської залізниці Зикова до НКВС УРСР

26 червня 1940 р.

Совершенно секретно. Срочно.

ОДТО НКВД станции Ульяновск разрабатывается по делу-формуляр преподаватель железнодорожной школы №65 Дога Василий Михайлович, 1886 г. рождения, уроженец местечка Златополь, бывшего Чигиринского уезда, Киевской области.

В период 1912-1929 гг. Дога В.М. работал в г.Киеве в отделе народного образования. 19 апреля 1930 г. по приговору Верховного суда УССР за участие в контрреволюционной организации Дога В.М. был выслан на 3 года из пределов Украины.

По встретившейся надобности просим указанное следственное дело на Догу В.М. выслать для ознакомления в ОДТО. По ознакомлении это дело будет вам немедленно возвращено.

Начальник ОДТО НКВД,
лейтенант госбезопасности

Зыков

Оригінал. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою О.А.Болозовича, Ю.К.Трезвинського, В.М.Доги – Арк.12.

**Лист заступника начальника 1-го спецвідділу НКВС
УРСР Смирнова до помічника начальника
1-го спецвідділу НКВС СРСР Сидорова та до
начальника Ульяновського відділення Окружного
дорожно-транспортного відділення НКВС
Куйбишевської залізниці Зикова**

15 липня 1940 р.

Совершенно секретно

Направляем для исполнения запрос ОДТО НКВД Куйбышевской железной дороги №844 о Дога Василии Михайловиче.

Одновременно сообщаем, что Дога Василий Михайлович, 1886 г. рождения, уроженец г.Златополь, в 1930 г. осужден по делу "Союза освобождения Украины" ("СВУ").

Архивно-следственное дело №107000 по обвин[ению] Дога В.М. 17.02.1935 г., №192372 направлено на хранение в 1-й спецотдел НКВД СССР.

Приложение: по тексту.

Заместитель начальника
1-го спецотдела НКВД УССР,
лейтенант госбезопасности

Смирнов

Оригінал. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою О.А.Болозова, Ю.К.Трезвинського, В.М.Доги. – Арк.13.

**Лист начальника секретариату НКДБ УРСР Безпалька
до начальника 2-го відділу НКДБ УРСР Цветухіна**

6 квітня 1941 р.

Совершенно секретно

Направляю при этом Вам материалы по ликвидированной украинской контрреволюционной организации "СВУ" для архивного хранения:

- 1) Дневник Ефремова за 1923 год на 14 страницах.
- 2) Дневник Ефремова за 1924 год на 155 страницах.
- 3) Дневник Ефремова за 1925 год на 158 страницах.
- 4) Дневник Ефремова за 1926 год на 148 страницах.
- 5) Дневник Ефремова за 1927 год на 142 страницах.
- 6) Дневник Ефремова за 1928 год на 169 страницах.
- 7) Дневник Ефремова за 1929 год на 64 страницах.
- 8) Докладная записка [о] деятельности медицинской линии "СВУ" на 12 листах.
- 9) Докладная записка о подготовке организации "СВУ" к восстанию на 23 листах.
- 10) Докладная записка о террористических установках "СВУ" на 12 листах.
- 11) Докладная записка о ликвидированной организации "СВУ" (в 2-х экз.) на 212 страницах.
- 12) Меморандум по делу Слабченко на 12 листах.
- 13) Специальная сводка о настроениях в связи с процессом над "СВУ" на 15 страницах.
- 14) Показания арестованного по делу "СВУ" Ефремова (в 2-х экз.) на 281 странице.
- 15) Обвинительное заключение по делу контрреволюционной организации "СВУ" (2 экземпляра) на 464 страницах.

Приложение: согласно тексту.

Начальник секретариата
НКДБ УССР,
старший лейтенант госбезопасности Безпалько

Оригінал. Машинопис.

Архів СБУ. - Спр. 67098 ФП. - Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою С.О.Ефремова. - арк.95.

**Лист заступника начальника 1-го спецвідділу НКВС
СРСР Сосніна до начальника 1-го спецвідділу
УНКВС по Астраханській області Собачкіна**

16 лютого 1946 р.

Совершенно секретно

Сообщаем, что Слабченко Михаил Елисеевич, 1882 г. рождения, уроженец г.Одессы был арестован 18 января 1930 г. ГПУ УССР по обвинению в преступлениях, предусмотренных статьями 54-2, 54-II Уголовного кодекса УССР и приговором Верховного суда УССР от 19 апреля 1930 г. осужден к заключению в исправительно-трудовой лагерь сроком на 6 лет.

По имеющимся сведениям общесправочной картотеки 1-го спецотдела НКВД СССР Слабченко М.Е. освобожден 18 января 1936 г. из Белбалтлага НКВД. На основании решения Особого совещания при НКВД СССР от 20 января 1936 г. Слабченко Михаилу Елисеевичу было разрешено проживание в городе Йошкар-Ола, сроком на три года.

Дубликат справки об освобождении Слабченко М.Е. из-под стражи выслать Вам не можем, т.к. в архивно-следственном деле последней не имеется.

Заместитель начальника
1-го спецотдела НКВД СССР,
подполковник

Соснин

Оригінал. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою М.Є.Слабченка. – Арк.5.

Лист начальника Управління Міністерства державної безпеки по Саратовській області Соколова до начальника відділу "А" МДБ СРСР Герцовського

Не пізніше 30 червня 1952 р.

Совершенно секретно

По підозренню в проведенні організованої анти-советської діяльності і причастності к українським націоналістам нами розробляється професор Саратовського медичного інституту Отамановський Валентин Дмитрієвич, 1893 года рождения, уроженец местечка Златополь Киевской области.

Отамановський як учасник української націоналістическої організації "Спілка визволення України" (СВУ) проходить по архівно-слідственному делу № 215471 і по архівному делу — формуляр № 16885.

В зв'язи с тем, что в разработку Отамановского в ближайшее время нами готовится ввод агента "Коваленко", который в прошлом был также участником СВУ, а прошлая антисоветская деятельность нам не известна, просим выслать указанные архивные дела на Отамановского. Если эти дела выслать не представляется возможным, то просим составить по ним подробные справки с отражением целей и задач СВУ, ее практической антисоветской деятельности вообще и в частности Отамановского, с указанием связей последнего и бывших руководителей СВУ.

Начальник УМГБ
по Саратовской области,
генерал-майор

Соколов

Оригінал. Машинопис.

Архів СВУ. — Справа 67098 ФП. — Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою В.Д.Атамановського. — Арк.4.

**Лист начальника 1-го спецвідділу Управління МВС
Ленінградської області Назарова до начальника
обліково-архівного відділу КДБ при
Раді Міністрів СРСР Плетньова**

29 травня 1956 р.

Совершенно секретно

Копия: Начальнику 1-го спецотдела МВД СССР полковнику тов. Сиротину, начальнику 1-го спецотдела УМВД Киевской области, г.Киев

В соответствии с указанием КГБ при Совете Министров СССР №108 сс от 24 августа 1955 г. направляем заявление гражданки Чеховской А.М. о розыске Чеховского Владимира Моисеевича, 1875 года рождения, уроженца Киевской области, осужденного вторично в местах заключения 9 октября 1937 г. тройкой УНКВД Ленинградской области к высшей мере наказания, приговор исполнен 3 ноября 1937 г. и переписку по данному заявлению [передано] для приобщения к архивно-следственному делу №215471.

1-й спецотдел УМВД Киевской области просим вызвать гражданку Чеховскую Анастасию Моисеевну, проживающую по адресу: г.Киев, Стрелецкая улица, дом №18, кв.1, уточнить установочные данные Чеховского В.М. (год и место рождения) и после уточнения объявить ей устно, что Чеховской В.М., отбывая наказание, умер в местах заключения 13 января 1940 г. от кровоизлияния в мозг. 1-й спецотдел МВД СССР просим произвести отражение в учете. Приложение: в 1-й адрес на 9 листах.

Начальник 1-го спецотдела
УМВД Ленинградской области
полковник

Назаров

Оригінал. Машинопис.

*Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова
справа за кримінальною справою В.М.Чехівського. – Арк.1.*

**Заява В.М.Ганцова на ім'я Голови Президії
Верховної Ради СРСР К.Є.Ворошилова**

22 березня 1957 р.

В 1929 году 21 августа я был арестован и обвинен в принадлежности к организации "СВУ". Хотя я к организации "СВУ" не принадлежал и о существовании такой организации не знал, о чем мною было сделано заявление на суде и что в точности соответствовало моим показаниям, данным на предварительном следствии, решением Верховного Суда УССР 19 апреля 1930 года я был признан виновным в принадлежности к организации "СВУ" и приговорен к восьми годам заключения со строгой изоляцией и последующим поражением в правах на три года согласно статьи 54, пп. 2,4 и II уголовного кодекса УССР. Приговор был окончательный и кассации не подлежал. Положенный мне срок наказания я полностью отбыл, он истек 21 августа 1937 года. Тем не менее освобожден я не был, а продолжал без объяснения причин содержаться в Соловецкой тюрьме, где находился с сентября 1933 года, несмотря на ряд заявлений, поданных начальнику тюрьмы и прокурору. Лишь в 20-х числах мая 1938 года мне было объявлено постановление Особого Совещания от 15 апреля 1938 г., согласно которому мне определялся новый срок заключения – восемь лет с содержанием в исправительно-трудовых лагерях – за контрреволюционную деятельность, причем новый срок устанавливался со дня постановления ОСО. Последнее было опротестовано мной в заявлении на имя Верховного прокурора СССР, поданном 30 мая 1938 года. В своем заявлении я указывал, что новый срок назначен мне "за контрреволюционную деятельность", хотя я почти 9 лет безвыходно нахожусь в тюрьме в условиях строгой изоляции и никакой контрреволюционной деятельностью не занимался и не мог заниматься, что никакого повода для назначения мне нового срока наказания я не давал, никакого дополнительного следствия по моему делу не было, что ни разу за все время заключения меня никто не вызывал и не

допрашивал, что самое постановление Особого Сопещения умалчивает о том, что приговор выносится в отношении лица, находящегося в заключении и уже отбывшего срок наказания. Я просил Верховного Прокурора СССР пересмотреть мое дело, отменить постановление ОСО, как нарушающее советскую законность, и освободить меня как отбывшего срок наказания. Лишь в январе 1940 года, во время пребывания моего в Локчимском исправительно-трудовом лагере (Коми АССР), куда я был отправлен этапом из Соловецкой тюрьмы в начале июля 1938 года, я получил ответ на свое заявление: Жалоба моя удовлетворена не была "ввиду отсутствия оснований для пересмотра дела". Этот второй срок наказания я также полностью отбыл. Он истек 15 апреля 1946 года, но я опять освобожден не был. Через УРЧ Усть-Вымского ИТЛ, в который я был направлен после ликвидации Локчимского ИТЛ, мне было объявлено, что я подлежу задержанию в лагере впредь до особого распоряжения. Лишь 20 декабря 1946 года я был освобожден как "пересидивающий", пробыв в заключении непрерывно 17 лет 4 месяца (с 21 августа 1929 года по 20 декабря 1946 года включительно). В выданной мне справке об освобождении было указано, что я не имею поражения в правах, но было также отмечено, что при выдаче мне паспорта надлежит руководствоваться п.39 "Положения о паспортах". Местожительством после освобождения из лагеря я избрал Черниговский район Запорожской области, где в Обиточенском Агрономическом Техникуме работала преподавательницей моя сестра Сухонда А.М. и где находилась также 80-летняя мать Ганцова А.А. В Запорожской области я проживал до 24 марта 1948 года. С апреля месяца 1948 г. я проживал в г.Александрове Владимирской области, но, не устроившись на работу, выехал в конце августа в Казахстан, где прожил около 7 месяцев в пос[елке] Или (недалеко от г.Алма-Ата). Убедившись, что мои попытки получить работу остаются безуспешными, я вернулся в апреле месяце 1949 года опять в г.Александров и в течение полугода (июнь-декабрь 1949 г.) работал в качестве нештатного сотрудника Института русского языка Академии наук СССР (в секторе словаря языка А.С.Пушкина). Но 17 декабря 1949 года я вторично был

арестован в г.Александрове, при чем в пред'явленном мне ордере значилось: арестовать независимо от результатов обыска. Из Александрова я был отправлен во Владимирскую следственную тюрьму, где мне было об'явлено, что я числюсь за Особым Совещанием. После ряда допросов, во время которых следователь имел перед собой мое дело 1929-1930г. – процесс "СВУ" – и вопросы задавал в основном те же самые, что и тогда – 20 лет назад, прибывший из Москвы уполномоченный ОСО об'явил мне, что я подлежу высылке в Красноярский край за деятельность, предусматриваемую статьей 58, пп.2,4 и II УК РСФСР. На мой вопрос, почему меня вторично судят по старому делу, которое имеет более чем двадцатилетнюю давность, хотя и следователь, и прокурор уверяли, что за старое меня судить не будут, и почему мне дают наказание, хотя ничего нового инкриминировать не могут, уполномоченный ответил мне буквально следующими словами: "Если бы мы могли инкриминировать Вам что-нибудь новое, мы бы Вас судили и дали бы Вам срок. А так вас высылают как социально-опасный элемент". Срок ссылки мне указан не был. В последних числах апреля 1950 года я был отправлен этапом через Горький и Киров в Красноярск, а из Красноярской пересыльной тюрьмы 28 июня отправлен пароходом вниз по Енисею до Дудинки и затем еще Севернее в поселок Караул, районный центр Усть-Енисейского района Таймырского национального округа. В Карауле на положении ссыльного политпоселенца я находился с 5-го июля 1950 года по октябрь 1954 года, состоя под гласным надзором и будучи обязан дважды в месяц являться на отметку в спецкомендатуру РОМВД. 15 октября 1954 года мне был выдан паспорт и я перестал рассматриваться как ссыльный политпоселенец. Но я еще почти два года оставался в Карауле и продолжал работать в Усть-Енисейском Райрыбловпотребсоюзе в качестве старшего бухгалтера Усть-Енисейской Райзаготконторы, пока, наконец, получил фактическую возможность выехать с Крайнего Севера. Из Караула я выехал лишь 19 сентября 1956 года и с 19 октября проживаю в г.Чернигове.

Всего в заключении и в ссылке на Крайнем Севере я провел более 22 лет. Эта тяжкая кара постигла меня за

мои "преступления" и за принадлежность к организации "СВУ". Как я уже упомянул выше, к организации "СВУ" я не принадлежал и о существовании такой организации не знал. Но в своих показаниях, данных во время следствия, я исходил из предположения, что организация "СВУ" существовала и только я об этом не знал. Лишь после суда из разговоров с другими моими сопроцессниками я узнал, что организации "СВУ" вообще никогда не существовало, что она была фиктивной. Все без исключения осужденные по процессу лица, в том числе и те, которым приписывалась роль лидеров, как например Ефремов, Никовский, говорили, что организации "СВУ" не было, что они подтвердили взводимую на них напраслину лишь потому, что вынуждены были к этому вымышленными показаниями других заключенных, данными под давлением следственных органов.

Товарищ Председатель Президиума Верховного Совета ССР, я изложил Вам обстоятельства своего дела. Осуждение за принадлежность к организации, к которой я не принадлежал и которой вообще не существовало, явилось для меня причиной полной жизненной катастрофы. Прервалась моя научная карьера. Более двадцати пяти лет моей жизни прошли в заключении, в ссылке и в скитаниях. Все, что произошло со мной, всегда воспринималась мной как величайшая и совершенно незаслуженная несправедливость. Я всегда рассматривал себя и чувствовал себя не преступником, а жертвой беззакония. Сейчас я стар (мне идет 65-ый год), я немощен и не имею средств к существованию. Все же мне отказано в назначении пенсии по старости из-за недостаточного стажа, а между тем почти 8 1/2 лет я работал в лагере и более 6-ти лет провел на Крайнем Севере, где один год работы засчитывается за два года. Но мне говорят, что на меня северные льготы не распространяются. На мне до сих пор лежит пятно судимости в виде упоминания в моем паспорте "Положения о паспортах", которое ограничивает меня в выборе места жительства. А между тем я мог бы еще и теперь вернуться к научной работе и с пользой применить свои силы и знания для развития отечественной науки.

Прошу Вас не отказать мне в моей просьбе о реабилитации, снятии судимости и распространении на меня

льгот, предоставляемых лицам, работающим по договору на Крайнем Севере (в соответствии с Постановлением Совета Министров СССР от 8 сентября 1955 г.).

В.Ганцов

В дополнение к вышеизложенному сообщаю о себе краткие автобиографические сведения.

Родился я в 1892 году 25 ноября ст.ст. (7 декабря н.ст.) в г.Чернигове в семье служащего. В 1916 г. окончил историко-филологический факультет Петроградского Университета и был оставлен при Университете для приготовления к профессорскому званию по кафедре русского языка и словесности с 8 октября 1916 г. сроком на 2 года. С 1 октября 1918 г. был прикомандирован к Киевскому Университету св.Владимира. С 21 февраля 1919 года работал в Академии наук УССР в Киеве в качестве постоянного члена и секретаря комиссии по составлению словаря живого украинского языка. С июня месяца 1920 года в качестве руководителя той же комиссии. С 1922 года состоял научным сотрудником Научно-исследовательской кафедры языкознания при Киевском университете, с июня 1924 г. действительным членом кафедры и руководителем секции украинского языка. С 5-го декабря 1927 года по 21 февраля 1929 г. находился за границей в научной командировке в Германии (Берлин, Гамбург) и во Франции (Париж), где работал в области славистики, экспериментальной фонетики и лингвистической географии. 21 августа 1929 г. был арестован и приговорен к 8 годам заключения, но фактически находился в заключении по 20 декабря 1946 года. Вторично был арестован 17 декабря 1949 г. в гор.Александрове и в конце апреля 1950 г. из Владимирской тюрьмы, как об этом упомянуто и в моем заявлении, отправлен в ссылку в Красноярский край. С 5 июля 1950 г. по 19 сентября 1956 г. проживал в поселке Карауле Усть-Енисейского района Таймырского Национального Округа, где работал в системе Усть-Енисейского райрыболовпотребсоюза. Окончательный расчет получил 13 сентября 1956 г., после чего выехал с Крайнего Севера. С 19 октября 1956 г. проживаю в г. Чернигове.

Примечание: В настоящее время у меня нет документов, подтверждающих факт моего нахождения в заключении и в ссылке. Справка об освобождении из Усть-Вымского Исправительного трудового лагеря 20 декабря 1946 года была отобрана у меня 17 декабря 1949 г. в г. Александрове при вторичном аресте и возвращена мне не была. При выдаче мне паспорта Усть-Енисейским РОМ МВД Красноярского края 15 октября 1954 г. в пос[елке] Карауле я также не получил никакой справки относительно прекращения ссылки и мне не было сообщено, на основании какого указа или распоряжения я освобождаюсь от дальнейшей ссылки.

В.Ганцов

Оригінал. Машинопис.

Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Контрольно-наглядова справа за кримінальною справою В.М.Ганцова. – Арк.313-318.

**Довідка про підсумки додаткової перевірки за
архівною кримінальною справою № 47757
щодо учасників організації
"Спілка визволення України" ("СВУ").**

24 березня 1989 р.

19 апреля 1930 года Верховным Судом Украинской ССР за организационную контрреволюционную деятельность и участие в контрреволюционной организации "Спілка визволення України" ("СВУ") были осуждены:

1. Атамановский (Отамановский) Валентин Дмитриевич, 1893 года рождения, уроженец Киевской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, до ареста 26 августа 1929 года работавший директором Винницкого филиала Всенародной библиотеки Всеукраинской Академии наук (ВУАН), проживавший в г. Виннице, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 5 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 2 года;

2. Барбар Аркадий Алексеевич, 1879 года рождения, уроженец с. Поповщина Роменского района Сумской области (бывшей Полтавской губернии), украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член партии украинских социал-демократов, бывший вице-директор департамента в Министерстве здравоохранения во время гетмана, директор того же министерства при Директории, доктор военно-гарнизонного госпиталя при власти Деникина, комиссар военно-санитарного дела во время польской оккупации, до ареста 18 августа 1929 года работавший старшим ассистентом Киевского медицинского института, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 8 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 3 года;

3. Беднова Любовь Евгеньевна, 1882 года рождения, уроженка г. Одессы, украинка, гр-ка СССР, беспартийная, со средним образованием, до ареста 10 сентября 1929 года работавшая учительницей 20-й трудшколы г. Днепропетровска, проживавшая в г. Днепропетровске, —

по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 3 годам лишения свободы условно;

4. Белый Николай Павлович, 1897 года рождения, уроженец г. Днепропетровска, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с незаконченным высшим образованием, до ареста 12 ноября 1929 года работавший учителем и обучавшийся в институте народного образования, проживавший в г. Днепропетровске, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к высылке за пределы УССР сроком на 3 года;

5. Близнюк Петр Степанович, 1880 года рождения, уроженец г. Переяслава Киевской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с начальным образованием, бывший комиссар Центральной Рады в Таврии, бывший участник петлюровских повстанкомов, до ареста 5 сентября 1929 года работавший лаборантом госхлебинспекции, проживавший в г. Кремечуге Полтавской области, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 6 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 3 года;

6. Болозович Авксентий Автономович, 1887 года рождения, уроженец с. Ясенивка Белоцерковского района Киевской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, со средним образованием, до ареста по другому делу 5 марта 1928 года работавший преподавателем Киевского кооперативного института, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 5 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 2 года;

7. Ботвиновский Максим Никифорович, 1888 года рождения, уроженец г. Тараща Киевской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, со средним образованием, бывший член партии украинских социалистов-революционеров, до ареста 17 августа 1929 года работавший членом правления "Молочарсоюза", проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 3 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 2 года;

8. Ганцов Всеволод Михайлович, 1892 года рождения, уроженец г. Чернигова, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член украинской партии социалистов-федералистов, до ареста 28 августа 1929 года работавший профессором Киевского

института народного образования, научным сотрудником ВУАН, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11, 54-2 и 54-8 УК УССР к 8 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 3 года;

9. Гермайзе Иосиф Юрьевич, 1892 года рождения, уроженец г. Киева, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член партии украинских социал-демократов, до ареста 27 июля 1929 года работавший профессором Киевского института народного образования, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11, 54-2, 54-3, 54-4 и 54-8 УК УССР к 5 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 2 года;

10. Голоскевич Григорий Константинович, 1885 года рождения, уроженец с. Супрунковцы Каменец-Подольского района Хмельницкой области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член украинской партии социалистов-федералистов, бывший член Центральной Рады, до ареста 17 августа 1929 года работавший научным сотрудником ВУАН, редактором "Словника живої мови", проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 5 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 2 года;

11. Гребенецкий Александр Зиновьевич, 1874 года рождения, уроженец с. Фурсы Белоцерковского района Киевской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, до ареста 4 июля 1929 года работавший учителем и помощником заведующего 1-й Киевской трудшколой, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11, 54-2, 54-4 и 54-8 УК УССР к 5 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 2 года;

12. Дога Василий Михайлович, 1886 года рождения, уроженец г. Златополь Киевской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член партии украинских социал-демократов, до ареста 25 сентября 1929 года работавший профессором ВУАН, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к высылке за пределы УССР сроком на 3 года;

13. Дубровский Виктор Григорьевич, 1876 года рождения, уроженец г. Фастова Киевской области, украин-

нец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, до ареста 15 сентября 1929 года работавший научным сотрудником ВУАН, редактором Института украинского научного языка (ИУНМ), заведующим издательским отделом Сахаротреста, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 3 годам лишения свободы;

14. Дурдуковский Владимир Федорович, 1874 года рождения, уроженец с. Пединовка Звенигородского района Черкасской (бывшей Киевской) области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член украинской партии социалистов-федералистов, до ареста 3 июля 1929 года работавший заведующим 1-й Киевской трудшколой, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11, 54-2, 54-3, 54-4 и 54-8 УК УССР к 8 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 3 года;

15. Ефремов Сергей Александрович, 1876 года рождения, уроженец с. Пальчик Звенигородского района Черкасской (бывшей Киевской) области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший председатель ЦК украинской партии социалистов-федералистов, бывший заместитель председателя Центральной Рады, бывший вице-президент ВУАН, до ареста 21 июля 1929 года являвшийся действительным членом ВУАН, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-2, 54-3, 54-4, 54-8 и 54-11 УК УССР к 10 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 5 лет;

16. Ефремов Петр Александрович, 1883 года рождения, уроженец с. Пальчик Звенигородского района Черкасской (бывшей Киевской) области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, до ареста 9 сентября 1929 года работавший профессором Днепропетровского института народного образования, проживавший в г. Днепропетровске, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 5 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 2 года;

17. Залесский (Залисский) Андрей Петрович, 1885 года рождения, уроженец г. Городище Черкасской (бывшей Киевской) области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, со средним образованием, бывший член украинской партии социалистов-федералистов, до ареста

по другому делу 6 марта 1928 года работавший преподавателем 1-й Киевской трудшколы, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 5 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 2 года;

18. Иваница Григорий Никитович, 1892 года рождения, уроженец г. Шостка Сумской (бывшей Черниговской) области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член украинской партии социал-демократов, до ареста 18 августа 1929 года работавший профессором Киевского института народного образования, научным сотрудником ВУАН, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 6 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 3 года;

19. Ивченко Михаил Евдокимович, 1882 года рождения, уроженец с. Никоновка Прилукского района черниговской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, со средним образованием, до ареста 24 сентября 1929 года — писатель, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 3 годам лишения свободы условно;

20. Карпович Иосиф Романович, 1871 года рождения, уроженец с. Тимков Каменец-Подольского района Хмельницкой области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член украинской партии социал-федералистов, организатор автокефальной церкви на Черниговщине, до ареста 16 сентября 1929 года работавший учителем Черниговской школы имени Коцюбинского, проживавший в г. Чернигове, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к высылке за пределы УССР сроком на 3 года;

21. Кривинюк Михаил Васильевич, 1871 года рождения, уроженец с. Гнийница бывшей Шепетовской округи (Волынь), украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член украинской партии социал-демократов, до ареста 15 сентября 1929 года работавший научным сотрудником ВУАН, редактор ІУНМ, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 3 годам лишения свободы условно;

22. Кудрицкий Николай Антонович, 1883 года рождения, уроженец с. Новоселица Чигиринского района

Черкасской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член украинской социал-демократической рабочей партии (УСДРП), до ареста 15 сентября 1929 года работавший профессором Киевского медицинского института, научным сотрудником ВУАН, являвшийся членом Президиума медицинской секции ВУАН, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 3 годам лишения свободы условно;

23. Лагута Николай Дмитриевич, 1895 года рождения, уроженец г. Николаева, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с незаконченным высшим образованием, бывший член украинской партии социалистов-революционеров, до ареста 11 октября 1929 года работавший преподавателем Николаевского института народного образования, проживавший в г. Николаеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 3 годам лишения свободы условно;

24. Матушевский Борис Федорович, 1907 года рождения, уроженец с. Будаивка Киевской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с незаконченным высшим образованием, до ареста 18 мая 1929 года — студент Киевского института народного образования, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11, 54-2 и 54-8 УК УССР к 5 годам лишения свободы;

25. Моргулис Зиновий Григорьевич, 1880 года рождения, уроженец с. Погребы Тетиевского района Киевской области, еврей, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член партий украинских социал-демократов и украинской партии социалистов-федералистов, бывший помощник Киевского губернского комиссара при Центральной Раде, до ареста 30 октября 1929 года являвшийся членом коллегии защитников, работавший юрисконсультom "Молочарсоюза", проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 3 годам лишения свободы;

26. Никовский Андрей Васильевич, 1885 года рождения, уроженец с. Малый Буялик Херсонской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член ЦК украинской партии социалистов-федералистов, бывший министр иностранных дел правительства УНР, до ареста 23 июля 1929 года рабо-

тавший научным сотрудником ВУАН, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11, 54-2, 54-3, 54-4 и 54-8 УК УССР к 10 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 5 лет;

27. Павлушков Николай Петрович, 1904 года рождения, уроженец г. Тулы, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, до ареста 18 мая 1929 года — студент-выпускник Киевского института народного образования, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11, 54-2, 54-3, 54-8 и 54-4 УК УССР к 10 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 3 года;

28. Панченко-Чаленко Кирилл Михайлович, 1888 года рождения, уроженец г. Одессы, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, до ареста 10 сентября 1929 года работавший преподавателем Одесских индустриального и мельничного техникумов, проживавший в г. Одессе, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к высылке за пределы УССР сроком на 3 года;

29. Подгаецкий (Пидгаецкий) Владимир Яковлевич, 1889 года рождения, уроженец г. Каменец-Подольского Хмельницкой области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член УСДРП, бывший член Центральной Рады, до ареста 19 октября 1929 года работавший профессором Киевского медицинского института, научным сотрудником ВУАН, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 8 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 3 года;

30. Слабченко Михаил Елисеевич, 1882 года рождения, уроженец г. Одессы, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член УСДРП, бывший капитан царской армии, до ареста 20 января 1930 года являвшийся академиком ВУАН, профессором Одесского института народного образования, проживавший в г. Одессе, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 6 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 2 года;

31. Слабченко Тарас Михайлович, 1904 года рождения, уроженец г. Одессы, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, до ареста 20 декабря

1929 года работавший преподавателем рабфака Одесского медицинского института и Одесского рабочего университета, секретарем Одесского научного общества при ВУАН, проживавший в г. Одессе, – по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 3 годам лишения свободы;

32. Старицкая-Черняховская Людмила Михайловна, 1869 года рождения, уроженка г. Киева, украинка, гр-ка СССР, беспартийная, с высшим образованием, до ареста 15 января 1930 года -писательница, проживавшая в г. Киеве, – по ст. 54-11, 54-2, 54-3, 54-4 и 54-8 УК УССР к 5 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 3 года;

33. Страшкевич Владимир Михайлович, 1875 года рождения, уроженец с. Вишневици Киевской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член партии украинских социал-демократов, до ареста 15 сентября 1929 года работавший научным сотрудником ВУАН, редактором ІУНМ, проживавший в г. Киеве, – по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к высылке за пределы УССР сроком на 3 года;

34. Товкач Константин Иванович, 1882 года рождения, уроженец с. Рудовка Прилукского района Черниговской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член украинской партии социалистов-федералистов, бывший генеральный судья во времена гетмана, бывший священник, председатель Полтавского автокефального окружного совета, до ареста 15 сентября 1929 года являвшийся членом Полтавской коллегии адвокатов, инвалид, проживавший в г. Полтаве, – по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 5 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 2 года;

35. Токаревская Нина Сергеевна, 1888 года рождения, уроженка с. Кочубеевка бывшего Каменецкого уезда (Подолье), украинка, гр-ка СССР, беспартийная, с незаконченным высшим образованием, бывший член партии украинских социал-демократов, до ареста 23 июля 1929 года работавшая учительницей 1-й Киевской трудшколы, проживавшая в г. Киеве, – по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 3 годам лишения свободы условно;

36. Трезвинский Юрий Константинович, 1886 года рождения, уроженец с. Самородня Каневского района Черкасской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с незаконченным высшим образованием, до ареста 3 июля 1929 года работавший учителем 1-й Киевской трудшколы, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 3 годам лишения свободы условно;

37. Туркало Константин Тимофеевич, 1892 года рождения, уроженец с. Немиренцы Хмельницкой области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, член Центральной Рады, до ареста 20 августа 1929 года — инженер-химик, редактор ІУНМ, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 3 годам лишения свободы условно;

38. Удовенко Владимир Васильевич, 1881 года рождения, уроженец г. Киева, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший вице-директор департамента Министерства здравоохранения во времена гетмана, бывший служащий земской управы во времена Деникина, до ареста 22 ноября 1929 года — научный сотрудник ВУАН, член Президиума медсекции ВУАН, профессор Киевского медицинского института, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 8 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 3 года;

39. Холодный Григорий Григорьевич, 1886 года рождения, уроженец г. Тамбова, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, до ареста 23 августа 1929 года работавший научным сотрудником ВУАН, управляющим ІУНМ, преподавателем Киевского института народного образования, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 8 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 3 года;

40. Черняховский Александр Григорьевич, 1869 года рождения, уроженец Киевской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, до ареста 27 декабря 1929 года работавший профессором Киевского медицинского института, членом Президиума медсекции ВУАН, проживавший в г. Киеве, — по ст. 54-11, 54-2 и 54-4 УК УССР к 5 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 2 года;

41. Чеховской Владимир Моисеевич, 1876 года рождения, уроженец с. Гороховатки Киевской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член ЦК партии украинских социал-демократов, бывший премьер-министр правительства УНР, бывший руководитель автокефальной церкви, до ареста 17 июля 1929 года – священнослужитель, проживавший в г. Киеве, – по ст. 54-11, 54-2, 54-3, 54-4 и 54-8 УК УССР к 10 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 5 лет;

42. Чеховской Николай Моисеевич, 1877 года рождения, уроженец с. Гороховатки Киевской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, со средним образованием, бывший кадровый офицер русской армии, бывший полковник петлюровской армии, бывший священник автокефальной церкви, до ареста 24 июля 1929 года временно не работавший, проживавший в г. Харькове, – по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 3 годам лишения свободы с поражением в правах сроком на 2 года;

43. Шарко Вадим Викторович, 1882 года рождения, уроженец г. Киева, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, до ареста 20 августа 1929 года являвшийся научным сотрудником ВУАН, редактором ИУНМ, профессором Киевского кооперативного института, проживавший в г. Киеве, – по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к высылке за пределы УССР сроком на 3 года;

44. Шило Константин Степанович, 1879 года рождения, уроженец с. Орловское Амурской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, бывший член УСДРП, бывший сотрудник Министерства просвещения при Директории, до ареста 26 сентября 1929 года работавший заведующим редакционным отделом Киевского филиала "Госиздата" Украины, научным сотрудником ВУАН, проживавший в г. Киеве, – по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к 3 годам лишения свободы условно;

45. Щепотьев Владимир Александрович, 1880 года рождения, уроженец г. Полтавы, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, профессор Пол-

тавского института народного образования, до ареста 15 ноября 1929 года отбывавший админссылку за контрреволюционную деятельность (по другому делу за 1928 год), проживавший в г. Полтаве, — по ст. 54-11 и 54-2 УК УССР к высылке за пределы УССР сроком на 3 года;

Расследование настоящего уголовного дела производилось органами Государственного Политического Управления Украины в период с мая 1929 года по февраль 1930 года. Судебное рассмотрение дела происходило 9 марта-19 апреля 1930 года в особом составе Верховного Суда УССР в открытом заседании с участием сторон.

Согласно обвинительному заключению и судебному приговору по делу, "Спілка визволення України" была органически связана с одноименной эмигрантской контрреволюционной организацией, существовавшей за границей, петлюровским заграничным центром, ставила своей целью свержение Советской власти на Украине путем вооруженного восстания при помощи иностранных буржуазных государств, отторжение Украинской республики от СССР и реставрацию капиталистического строя.

(т.2а, стр.5-6, 20, т.4, л.д. 145-146)

Конкретная деятельность "СВУ", как указано в обвинительном заключении, была направлена на "создание разветвленной, глубоко законспирированной организации, состоящей из сети ячеек в Киеве и на периферии, ставившей своей непосредственной задачей вооруженное свержение Советской власти", на "широкое применение в контрреволюционных целях всех доступных организации средств и методов, начиная от строго законспирированных форм деятельности (подготовка внутреннего восстания к политическому террору, открытая антисоветская агитация, вредительство и саботаж) и кончая широким использованием всех легальных возможностей для агитации и пропаганды взглядов "СВУ" и для проведения антисоветской деятельности (церковь, печать, вузы; внедрение своих людей в советские учреждения, кооперацию, "сменовеховство" и т.д.), а также на "поддержку связей с закордонной украинской эмиграцией и с представите-

362

лями иностранных государств в контрреволюционных целях".

(т.2а, стр.51)

В материалах предварительного следствия по делу и в судебных документах особо выделена прошлая классовая принадлежность обвиняемых, их социальное происхождение, пребывание в украинских буржуазных партиях, участие в работе буржуазных правительств и местных органов.

В обвинительном заключении и в приговоре указано, что 15 человек, привлеченных к уголовной ответственности по этому делу, -Гребенецкий А.З., Голоскевич Г.К., Дурдуковский В.Ф., Ефремов С.А., Ефремов П.А., Залесский А.П., Карпович И.Р., Кудрицкий Н.А., Павлушков Н.П., Страшкевич В.М., Токаревская Н.С., Трезвинский Ю.К., Туркало К.Т., Чеховский В.М. и Чеховский Н.М. происходят из семей священников и других служителей церкви. Барбар А.А., Матушевский Б.Ф. и Старицкая-Черняховская Л.М. указаны, как происшедшие из семей помещиков, Моргулис З.Г. - из семьи крупного арендатора, Белый Н.П. - из семьи царского чиновника, Беднова Л.Е. - из семьи офицера, Щепотьев В.А. - из бывших мещан.

В приговоре отмечено, что "СВУ" была создана бывшими членами скомпрометировавших себя партий украинских социалистов-федералистов и украинских социал-демократов (фактически эти партии прекратили свое существование с окончанием гражданской войны).

Наряду с участием в "СВУ", в вину Гермайзе И.Ю., Голоскевичу Г.К., Дурдуковскому В.Ф., Ефремову С.А., Никовскому А.В. и Товкачу К.И. было также вменено создание и участие в период 1920-1924 гг. в контрреволюционной организации "Братство Української Державності" (БУД), которая "ставила перед собой цель продолжения вооруженной борьбы против власти рабочих и крестьян после разгрома петлюровщины в 1919 году".

(т.4, л.д.145)

Как усматривается из материалов дела, Гермайзе, Голоскевич, Дурдуковский, Товкач, а также Моргулис, который указывал о своей причастности к "БУД"у, на

предварительном следствии каких-либо конкретных данных о практической контрреволюционной деятельности этой организации не привели. Никовский показал, что "БУД" была создана в связи с выходом Директории из Киева и обострившимися междупартийными противоречиями как "надпартийная и межпартийная организация".

(т.59, ч.1, л.д.112)

Согласно показаниям одного из руководителей "БУД"а Ефремова С.А., эта организация членом которой он являлся, была создана украинской интеллигенцией еще в 1898 году для борьбы с царским самодержавием за право украинского народа на самоопределение. После победы Великой Октябрьской социалистической революции члены "БУД"а пришли к выводу о необходимости упразднения этой организации, т.к. "провозглашенная большевиками национальная политика" их "вполне устраивала". В годы гражданской войны, с приходом в г.Киев деникинцев под лозунгом "единой и неделимой России", бывшие члены "БУД"а вновь активизировали свою подпольную деятельность, которая, по словам Ефремова, в основном сводилась к агитации своих знакомых против деникинцев, за создание самостоятельного украинского государства, поскольку, "в то время уверенности в победе Советской власти" у них "не было". В 1924 году в результате первых успехов Советской власти в мирном строительстве и проведения правильной национальной политики по отношению к украинскому народу "БУД" "самораспустился за ненадобностью". В дальнейшем Ефремов, по его показаниям, стремился к поддержанию связей с бывшими членами этой организации на "чисто приятельской основе".

(т.11, л.д.42-44)

Самороспуск "БУД"а в 1924 году подтверждается показаниями всех лиц, осужденных по данному делу, вину которым вменялось участие в этой организации.

К тому же, в соответствии с постановлением Президиума ЦИК СССР от 2 ноября 1927 года "Об амнистии", контрреволюционная деятельность, имевшая место до 1923 года, была амнистирована, в связи с чем за учас-

тие в "БУД"е осужденные по делу на "СВУ" уголовной ответственности не подлежали.

В процессе дополнительной проверки по делу установлено, что в период с 18 мая по 18 июня 1929 года Киевским ООГПУ за "принадлежность к нелегальной организации, действия которой направлены к свержению существующего строя", была арестована и привлечена к уголовной ответственности группа молодежи, в частности, Павлушков Н.П., Матушевский Б.Ф., Бобырь Д.Н., Буртан Е.С., Левицкий Н.В., Слободяник Г.Я., Нечитайло П.Т., Матушевский В.Ф., Кокот Д.Г., Юркевич Ю.Л., Шемет Р.В., Виноградов Ю.В., Солочинский В.Д., Денисенко Л.П. и Дымнич В.Л. Из материалов архивных уголовных дел в отношении указанных лиц не видно, чем подтверждалась их "принадлежность к нелегальной организации", а также какие именно данные послужили основанием для их арестов.

В ходе первичных допросов эти лица отрицали какую-либо преступную деятельность со своей стороны и причастность к контрреволюционным организациям. Характер их показаний свидетельствует о том, что им предъявлялись показания других лиц, перед ними ставились какие-то конкретные вопросы, на которые они отвечали, однако сами вопросы в протоколах допросов обвиняемых не отражены, в связи с чем невозможно определить, чем они вызывались и из каких материалов вытекали.

Обвиняемые Павлушков Н.П. и Матушевский Б.Ф. дали показания о существовании в 1923-1925 гг. в 1-й Киевской трудшколе имени Шевченко организации "ТЕЗ" ("Товариство Єдність і Згода" - "Товарищество Единство и Согласие"), состоявшей из выпускников и учителей школы и ставившей перед собой цель сохранения связи между учениками, закончившими школу, и самой школой (т.70, л.д.12, т.80, л.д.35). Эта же цель "ТЕЗ"а впоследствии была отражена и в показаниях ряда других лиц (Юркевич Ю.Л., Солочинский В.Д., Дымнич В.Л., Мазуренко Г.В., Дурдуковский В.Ф. и др[угие]), являвшихся членами указанной организации. Вместе с тем, во изменение своих предыдущих показаний, Павлушков и Дымнич в дальнейшем одной из це-

лей "ТЕЗ"а указали недопущение денационализации выпускников школы и их обработку в духе украинского национализма, хотя никакими другими доказательствами эти показания не подтверждены.

После того, как Бобырь, Нечитайло, Слободяник и Матушевский дали показания о своем участии в 1925 году в нелегальной контрреволюционной организации "СУМ" ("Спілка української молоді" – "Союз украинской молодежи"), созданной Павлушковым Н.П., последний на допросах 6 и 7 июня 1929 года дал развернутые показания об этой организации, называя ее "СВУ" ("Спілка визволення України" – "Союз освобождения Украины").

(т.70, л.д.20-23, 29-37)

В показаниях от 5 июня 1929 года Павлушков отмечает уже, что в связи с тем, что об "СВУ" он впервые услышал от Ефремова С.А. осенью 1928 года, "употребление в предыдущих своих протоколах вместо названия "СУМ" – название "СВУ" может объяснить только технической ошибкой..." (т.70, л.д.212), и в дальнейшем называет молодежную организацию, в которой он участвовал, "Спілкою української молоді".

С 27 июня 1929 года Павлушков Н.П. начал давать показания о контрреволюционной организации "СВУ", руководимой его родственником – академиком Всеукраинской Академии наук Ефремовым С.А. при активном участии другого его родственника – директора 1-й Киевской трудшколы Дурдуковского В.Ф. Этому моменту предшествовали противоречивые показания Павлушкова в отношении указанных лиц. Так, на допросе 11 июня 1929 года он заявил, что Ефремов и Дурдуковский о "СУМ"е конкретно ничего не знали и отношения к этой организации не имели (т.70, л.д.59-62), в показаниях от 12, 23 и 24 июня 1929 года отметил, что на протяжении всего периода своего проживания в Киеве находился под влиянием националистических настроений Ефремова и Дурдуковского, которые и подталкивали его к контрреволюционной деятельности (т.70, л.д.67, 75, 101-103), на допросе 26 июня 1929 года указал о том, что ему не известно, принадлежит ли Ефремов к каким-либо нелегальным контрреволюционным организациям (т.70, л.д.122), а в показаниях от 27 июня 1929 года

– представил Ефремова и Дурдуковского активными участниками "СВУ" (т.70, л.д.155-197).

В деле имеются материалы, свидетельствующие о том, что в ходе предварительного следствия обвиняемый Павлушков активно использовался для сбора компрометирующих данных на Ефремова С.А. Дурдуковского В.Ф.

Как видно из дневников Ефремова С.А., приобщенных к материалам дела, 8 июня и 2 июля 1929 года он отразил сведения о записках, переданных из тюрьмы Павлушковым, который сообщал, что следователи стремятся втянуть в это дело Ефремова, говорят ему о каких-то показаниях Ефремова С.А., которые он уже, якобы, дал, "мучают допросами до 12 часов, требуя, чтобы он дал показания против Ефремова С.А."

(т.д.п.1, л.д.25-26)

Обвиняемая Токаревская Н.С. на предварительном следствии показала, что в начале июня 1929 года от Дурдуковского В.Ф. ей стало известно о переданном для Ефремова содержавшимся в ГПУ Павлушковым письме, в котором сообщалось о том, что его допрашивают в отношении Ефремова и Дурдуковского.

(т.85, л.д.90)

Наличие переписки между содержащимся в тюрьме Павлушковым и находившимися на свободе Ефремовым С.А. и Дурдуковским В.Ф. подтверждается также дневниковыми записями Дурдуковского В.Ф. и показаниями привлекавшегося к уголовной ответственности за участие в "СУМ"е по другому делу – Виноградова Ю.В.

(т.д.п.1, л.д.28, т.д.п.2, л.д.43-44)

Осужденный в 1930 году Особым совещанием при Коллегии ГПУ УССР за участие в "ТЕЗ"е и "СУМ"е по другому уголовному делу Дымнич В.Л. в процессе предварительного следствия показал, что в одной из записок Матушевского Б.Ф., нелегально переданных во время одновременного нахождения в ДОПРе, последний "...ругал Павлушкова за то, что ... он впутал в эту историю С.Ефремова, в то время, когда тот не имел к ним никакого отношения...", а также "...ругал Павлушкова за то, что он в своих показаниях впутал много невиновных лиц..."

(т.д.п.2, л.д.50)

Допрошенный в процессе дополнительного расследования уголовного дела в отношении Юркевича Ю.Л. 27 августа 1956 года Бобырь Д.Н. показал, что Павлушков на следствии в 1929-1930 гг. оговаривал других лиц.

(т.д.п.2, л.д.209)

Ряд материалов, имеющих в деле, свидетельствует также о том, что "разоблачению" "СВУ" предшествовала проводившаяся на Украине кампания по осуждению Ефремова С.А. в связи с его выступлением в зарубежной буржуазной газете "Діло", издававшейся во Львове.

Как усматривается из показаний на предварительном следствии обвиняемого Павлушкова Н.П. и дневниковых записей Ефремова С.А., в 1925 году после возвращения на Украину из эмиграции академика Грушевского М.С., с которым у Ефремова еще во времена Центральной Рады имелись существенные разногласия, в коллективе Всеукраинской Академии наук сложилась нездоровая обстановка, которая фактически привела к противоборству сторонников этих двух ученых.

(т.70, л.д.178-1798, т.71, л.д.26, т.д.п.1, л.д.15)

Ефремов С.А. начал отмечать, что Грушевский настраивал против него коллег, занимался подсиживанием, распускал всевозможные слухи о нем, находясь в г. Харькове, заявлял, что Ефремов и Никовский являются петлюровцами. В это же время ему становится известным то обстоятельство, что сотрудники органов ГПУ также проявляют повышенный интерес к его личности.

(т.д.п.1, л.д.15-16)

В 1926 году Ефремов С.А. указал в дневнике, что из письма Крымского узнал о "наличии на него доносов в г. Харькове" и "негодовании коммунистов из-за того, что он не дает и намека на сближение с ними", а также о том, что ряд его сослуживцев по Академии вызывали в ГПУ, где "допрашивали" об отношениях Грушевского, Крымского и Ефремова, требовали "давать сведения" и отбирали подписки.

(т.д.п.1, л.д.17-19)

Активную роль в борьбе Грушевского с Ефремовым сыграл Председатель Львовского научного общества академик Студинский, опубликовавший в мае 1928 года

во Львовской газете "Діло" (орган "Украинского национал-демократического объединения") статью "За Украинскую Академию наук", в которой он подверг резкой критике руководство Академии (в т.ч. и Ефремова С.А.) за неумелую организацию работы в ВУАН и проведение "русификаторской" линии в подборе сотрудников. В связи с этим, в ответ Студинскому в июле 1928 года в этой же газете "Діло" Ефремов С.А. опубликовал статью "Про двох лицарів" ("О двух рыцарях"), где показал ошибочность взглядов Студинского, беспочвенность и недостоверность его обвинений в адрес ВУАН. Последняя публикация послужила основанием для публичного осуждения Ефремова, которого обвиняли в контрреволюционности за то, что он обратился к буржуазным средствам массовой информации, каковой являлась газета "Діло". Об этом писалось в советской прессе, выступали представители творческой и научной интеллигенции, которые осуждали Ефремова С.А. и "ефремовщину".

(т.70, л.д.179, 185-187, т.д.п.1, л.д.18, 20, т.д.п.2, л.д.214-216)

Согласно показаниям, данным на предварительном следствии в 1929 году обвиняемым Матушевским Б.Ф., фактически никто из тех, кто осуждал Ефремова и "ефремовщину" в ходе начавшейся осенью 1928 года кампании в связи с его выступлением в газете "Діло", не читал этой статьи и не знал конкретных обстоятельств ее написания и публикации.

(т.80, л.д.205-206)

Анализ копии статьи Ефремова в газете "Діло" за 25 июня 1928 года, истребованной в ходе дополнительной проверки из архивного учреждения, показывает, что каких-либо контрреволюционных взглядов в этой статье автор не выражает и антисоветской направленности статья не имеет.

(т.д.п.2, л.д.216)

Сам Ефремов С.А. в дневниковых записях отражал свою позицию, занимаемую в Академии, как направленную против засилия в ВУАН бездарных людей, продвигаемых по протекции, против избрания академиками лиц (в т.ч. и Скрипника, занимавшего в то время

пост наркома просвещения УССР), не занимавшихся научной работой, за научную автономию Академии, присущую во все времена учреждениям подобного рода.
(т.д.п.1, л.д.21)

Обвиняемый Павлушков Н.П. на предварительном следствии по настоящему делу показал, что Ефремов С.А. не желал публиковать свою статью в газете "Діло", говорил о своей антипатии как к этой газете, так и к УНДО, но пришел к выводу, что помещение статьи именно в этой газете будет наиболее естественным, поскольку в ней было напечатано выступление Студинского.
(т.77, л.д.26)

Согласно дневниковым записям Ефремова С.А., 21 июня 1928 года он был освобожден от занимаемых должностей в ВУАН и получил возможность заниматься только научной работой. В декабре 1928 года президиум ВУАН принял резолюцию, в которой решительно осуждалась "контрреволюционная деятельность" Ефремова С.А., и от президента ВУАН Заболотного он узнал, что президиум Академии утвердил текст резолюции, продиктованной партийными органами, в связи с поставленным руководству Академии ультиматумом: "или члены президиума подпишут такую резолюцию, или Ефремов С.А. будет сослан в Нарымский край". При этом Заболотный передал ему обещание Скрыпника прекратить на него гонения в случае утверждения такой резолюции. После принятия этого документа гонения на Ефремова С.А. не прекратились, а продолжались с еще большей силой со ссылкой на резолюцию Всеукраинской Академии наук.

(т.д.п.1, л.д.23-24)

3 июля 1929 года был арестован Дурдуковский В.Ф., 21 июля 1929 года – Ефремов С.А. В период с 03.07.1929 года по 19.01.1930 года был арестован и привлечен к уголовной ответственности еще 41 человек из числа осужденных по данному уголовному делу.

Как видно из дневниковых записей Ефремова С.А., он выражал полное недоумение по поводу арестов лиц из числа своего окружения и о причинах этих арестов питался только слухами. Каких-либо данных, которые бы свидетельствовали о существовании в Киеве контр-

революционной организации и участия в ней Ефремова, в его дневниках не имеется.

(т.д.п.1, л.д.24-25)

В дневниковых записях Дурдуковского В.Ф. также нет данных о проведении им какой-либо враждебной деятельности, существовании контрреволюционной организации и причастности к этому автора или других лиц.

(т.д.п.1, л.д.27-29)

Изучение оперативно-розыскных материалов в отношении Чеховского В.М. и Чеховского Н.М. за 1925-1929 гг. (оба привлечены к уголовной ответственности по данному делу) показало, что, несмотря на тщательное оперативное изучение указанных лиц, никаких данных о существовании контрреволюционной организации "Спілка визволення України" и об участии в ней братьев Чеховских, органами ГПУ получено не было. Будучи арестованными и находясь под следствием в Киевском ОО ГПУ, Чеховский В.М. в октябре 1929 года рассказывал своим сокамерникам, что его обвиняют в участии в антисоветской организации "СВУ", о которой ему ничего не известно.

(т.д.п.1, л.д.37-41, 42-44)

Некоторые из осужденных по данному делу перед арестами по делу "СВУ" привлекались к уголовной ответственности по другим делам (Чеховский Н.М. – в 1927 г., Болозович А.А. и Залесский А.П. – в 1928 году). Никаких данных о существовании "Спілки визволення України" и участии в ней указанных и других лиц в материалах этих дел не имеется.

(т.131, л.д.1-79, т.д.п.1, л.д.226-227, л.д.250-260)

Все арестованные по настоящему делу обвинялись в участии в контрреволюционной организации "Спілка визволення України", ставившей перед собой цель свержения Советской власти (в отношении Павлушкова в деле имеется 2 постановления о привлечении его в качестве обвиняемого: от 21 мая 1929 года – в котором указано, что он "состоял членом нелегальной контрреволюционной организации, действия которой направлены были к свержению существующего строя", и от 19 мая 1929 года – в котором указано, что в отношении

него имеются данные "об участии ...в контрреволюционной организации под названием "СВУ").

(т.70, л.д.2)

Как усматривается из материалов дела, все обвиняемые, за исключением Моргулиса З.Г., Слабченко М.Е. и Страшкевича В.М., на первоначальных допросах категорически отрицали свою причастность к какой-либо контрреволюционной деятельности, в т.ч. и к организации "СВУ", показывали о своем лояльном отношении к Советской власти.

14 обвиняемых (Близнюк П.С., Ганцов В.М., Гермайзе И.Ю., Голоскевич Г.К., Гребенецкий А.З., Иваннича Г.Н., Атамановский В.Д., Дубровский В.Г., Подгаецкий В.Я., Туркало К.Т., Холодный Г.Г., Чеховский Н.М., Шарко В.В., Шило К.С.) показали о том, что о "СВУ" они впервые услышали в ходе следствия от сотрудников ОГПУ, 2 обвиняемых (Слабченко Т.М., Старицкая-Черняховская Л.М.) – что узнали об этом до ареста из сообщений в прессе.

Следственными органами для "разоблачения" одних обвиняемых активно использовались показания других. Так, Гермайзе И.Ю., согласно приговору являвшийся членом центра "СВУ", более двух месяцев отрицавший на следствии свою вину и заявлявший, что никогда не принадлежал к "БУД"у и к "СВУ", о которых впервые услышал в ГПУ во время следствия, затем показал: "В конце-концов мне были предъявлены обширные свидетельства о "СВУ", ее функционерах и участниках. Эти лица, особенно Ефремов, Дурдуковский, Чеховский и Гребенецкий, отчетливо припоминают основание "СВУ" и цепь организационных моментов ее истории. Остается предположить, что либо все они вместе ошибаются, либо ошибаюсь я и не могу припомнить то, что для них является безусловной реальностью. После долгого обдумывания я могу признать правдоподобность второго предположения, а именно, что ошибаюсь я".

(т.56, л.д.79, 178)

Ефремов С.А., на которого ссылается Гермайзе, также признал существование "СВУ" только через два месяца после ареста.

Обвиняемый Болозович А.А. на допросе 16 декабря 1929 года заявил: "Поскольку в распоряжении след-

ствия есть материалы о моем участии в "СВУ", а у меня нет убедительных аргументов, которые бы опровергали эти материалы, и допуская, что я мог забыть о разговоре по делу этой организации, признаю себя ее членом".

(т.125, л.д.27)

Ряд обвиняемых признали свою причастность к организации "СВУ", предполагая ее, как возможную.

Так, Голоскевич Г.К. на допросах 12 и 15 сентября 1929 года показал, что ранее он признал свою причастность к "СВУ", поскольку "полагал, что для всех существует такая форма раскаяния, и во-вторых, имея в виду свою возможную связь с "СВУ".

(т.99, л.д.62-69)

Обвиняемый Дога В.М., объясняя причины длительного отрицания на следствии своей принадлежности к "СВУ", на допросе 16 декабря 1929 года показал: "...я ничего не знал об "СВУ", не мог связать свою работу с "СВУ", и поэтому отрицал свою принадлежность к ней". "...только теперь..." понял, что работая в легальном научно-педагогическом товариществе "являлся членом организации".

(т.92, л.д.212)

Иваница Г.Н. в ходе предварительного следствия, излагая свои показания, отметил: "...В начале следствия в анализе дела с моей стороны не было умения подойти к делу шире и глубже, взять его в целом, не с точки зрения узких интересов собственной судьбы и субъективных соображений, а с точки зрения пролетарской революции на Украине и ее движущих сил. ...Я показывал, что не принадлежу к организации "СВУ". При этом я исходил из того, что о принадлежности к организации можно говорить при наличии формальных условий, как-то вступление в организацию или хотя бы выражение согласия считать себя членом организации. Но поскольку при более широком подходе к делу приходится признать, что момент принадлежности вытекает из самого факта выполнения работы по заданиям и линиям организации...".

(т.89, л.д.117, 118)

По мнению Трезвинского Ю.К. организация "СВУ" была создана в 1926 году. К такому выводу он "пришел,

находясь в ДОПрЕ", и ему "кажется", что она "состоялась", но была очень законспирирована"...

(т.83, л.д.16)

Удовенко В.В., являвшийся членом Президиума медицинской секции ВУАН, в своих показаниях на предварительном следствии указал: "если, как я узнал от следователя, установлена связь хотя бы части Президиума с политической контрреволюционной организацией, которая могла влиять на Президиум, то действия последнего могли приобрести антисоветский характер, хотя бы субъективно и не казались таковыми".

(т.117, л.д.3)

Отдельные из обвиняемых давали на предварительном следствии крайне противоречивые показания в отношении существования "СВУ" и личной причастности к деятельности этой организации.

Лагута Н.Д. на допросах показал: "Об организации "Спілка визволення України" я слышал со слов Близнюка, остановившегося у меня. Ранее я не называл имени этой организации, так как не мог долгое время вспомнить о ней, так как об этом имени Близнюк проговорился вскользь, не говоря точно о ее программе, целях, связях... Лично я никогда не считал себя членом "СВУ", но под влиянием Близнюка и Каминского я проводил в Николаеве линию, близкую этой организации".

(т.145, л.д.72, 78, 84)

Некоторые обвиняемые, сомневаясь в существовании "СВУ", дали по этому поводу опосредствованные показания, представляющие собой не конкретные данные, а выводы и умозаключения. Характерны в этом плане показания Холодного Г.Г. и Шило К.С. на предварительном следствии

Так, Холодный Г.Г. заявил, что он "попал под влияние ефремовских националистов, допускал политические ошибки, скатился в болото нелегалщины..."

(т.101, л.д.78-79)

На допросе 20 сентября 1929 года он пояснил: "После всего того, что я узнал от следователя Южного, и после всего того, что я передумал за месяц моего пребывания здесь, я вынужден признаться, что и идейно и всем на-

правлением своей подпольной деятельности я принадлежал к контрреволюционной организации "Спілка визволення України".

(т.101, л.д.187)

В дальнейшем на предварительном следствии Холодный дал показания о том, что у него есть сомнения относительно существования "СВУ".

(т.102, л.д.26-27)

Шило К.С. в показаниях от 12 октября 1929 года так представил свою причастность к "СВУ": "...В своих предыдущих показаниях я утверждал, что я непосредственного участия в организации "Союз освобождения Украины" не принимал. Но теперь я осознаю, что, поскольку я общался с Ефремовым, Никовским, Дурдуковским и другими, идеологически сочувствовал им и другим уважаемым политическим и общественным деятелям, которые импонировали мне своим авторитетом, я делал, очевидно, как член контрреволюционной организации "Союз освобождения Украины", хотя заданий к этой работе не имел от руководящего звена этой организации. Теперь я понимаю, что вся та работа, советская и общественная, которую я проводил, являлась контрреволюционной, и проводил ее я, как член той большой, разбросанной по всем частям Украины, организации, которая без определенного устава и без определенного руководства непосредственно в лице многочисленной украинской интеллигенции также осознанно проводила свою, враждебную для Советской власти работу... Но я во вред Советской власти ничего не делал... Пытаюсь вспомнить и не могу вспомнить о работе организации как таковой и свое личное в ней участие..."

(т.95, л.д.82, 83, 84)

Согласно обвинительному заключению и приговору по настоящему делу, поводом к созданию "Спілки визволення України" в июне 1926 года послужило полученное Ефремовым С.А. из-за рубежа письмо Л.Чикаленко, который сообщал о создании организации "СВУ" среди украинской эмиграции и предлагал создать такую же организацию на территории Советской Украины, Обсуждением этого письма и началось первое организационное заседание "СВУ".

(т.2а, стр.18, т.4, л.д.145)

Как видно из полученных в ходе дополнительной проверки архивных материалов, в связи с публикацией этих данных в советской прессе, 15 марта 1930 года в газете "Діло" было опубликовано письмо Л.Чикаленко от 12.03.1930 года из Варшавы, в котором он заявлял, что показания Ефремова С.А. в судебном процессе по делу "СВУ", касающиеся письма Чикаленко, являются ложными, так как никакого письма с предложением создать контрреволюционную организацию он Ефремову, в том числе и в 1926 году, не направлял. Чикаленко пояснил, что единственное письмо, не касавшееся политических вопросов и связанное с его археологическими находками, оставленными в Академии наук в Киеве, он направил Ефремову из-за границы в 1922 году. Других писем ни Ефремову, ни кому-либо из обвиняемых по этому делу он не посылал.

В газете "Діло" за 30 марта 1930 года было помещено повторное письмо от 27.03.1930 г. Л.Чикаленко, находившегося в Варшаве. Написание и опубликование второго письма, как усматривается из его содержания, вызвано тем, что советские газеты сообщили о показаниях в суде Ефремова С.А., подтверждающего получение им в 1926 году письма от Чикаленко. Последний в своем письме от 27 марта 1930 года снова категорически отрицал факт переписки с Ефремовым С.А. в 1926 году и заявил, что показания Ефремова в суде по этому вопросу сфальсифицированы, либо получены в результате провокации.

(т.д.п.2, л.д.216, 218)

В этой же газете 16 марта 1930 года было опубликовано аналогичное письмо от 11.03.1930 г., присланное из Праги В.Садовским. Последний писал, что показания Ефремова С.А. на процессе "СВУ" о том, что в письме Чикаленко, которое Ефремов якобы получил в апреле 1926 года, имеется приписка Садовского, не соответствует действительности. По утверждению Садовского, за весь период пребывания в эмиграции переписки с Ефремовым С.А. он не поддерживал и в чужих письмах никаких дописок не делал.

(т.д.п.2, л.д.216)

Детально вопрос, связанный с получением Ефремовым С.А. в 1926 году письма от Чикаленко, в ходе следствия по делу "СВУ" не исследовался. Данных о конкретных обстоятельствах поступления этого письма и самого письма в материалах дела не имеется.

В показаниях лиц, которые, согласно материалам дела, входили в руководящий центр "СВУ" (Ефремов С.А., Чеховский В.М., Дурдуковский В.Ф., Никовский А.В., Гермайзе И.Ю., Гребенецкий А.З. и Старицкая-Черняховская Л.М.), имеются существенные противоречия, касающиеся времени, места, конкретных инициаторов создания контрреволюционной организации, обстоятельств проведения собраний и конкретной деятельности "СВУ".

Несмотря на то, что в обвинительном заключении и приговоре по настоящему делу отмечено наличие программы и устава "СВУ", которые были выработаны Ефремовым С.А. и доводились до сведения членов организации в устной форме, 14 обвиняемых на предварительном следствии показали, что ничего о них не знают, 21 человек из числа обвиняемых вообще не допрашивался по этим вопросам, Панченко-Чаленко К.М. и Слабченко М.Е. показали, что они совместно с Никовским А.В. сами "наметили программу" организации в Одессе, а Слабченко Т.М. — что программы и устава они не имели.

Из материалов дела не усматривается конкретная организованная связь "СВУ" с заграничными эмигрантскими формированиями, как это указано в обвинительном заключении и приговоре.

Фактически признательные показания на предварительном следствии и в суде о встречах с представителями эмигрантских кругов по заданию Ефремова С.А. и информировании их о создании на Украине "СВУ" дал один Черняховский А.Г., выезжавший за границу в 1926 году.
(т.65, л.д.21, 22; т.180, л.д.35-36)

В то же время, дав показания о том, что по возвращении на Украину он доложил Ефремову информацию о положении различных кругов украинской эмиграции, ее намерениях и возможностях современной борьбы против Советской власти, впоследствии Черняховский показал, что только делился своими впечатлениями от поездки.
(т.65, л.д.36)

Никовский А.В. на следствии и в суде отрицал, что имел от эмиграции какое-либо задание по проведению враждебной СССР деятельности.

(т.174, л.д.310-311)

Ганцов В.М. на предварительном следствии показал, что, находясь в зарубежной командировке с декабря 1927 года по февраль 1929 года, он имел встречи с эмигрантами Дорошенко, Лотоцким, Чикаленко, Прокоповичем, но эти встречи носили бытового характер, и никаких поручений от Ефремова перед выездом за границу он не получал.

(т.67, л.д.136-137, 160, 242-247)

Из показаний некоторых членов руководящего центра "СВУ" также усматривается, что они ничего не знали о связи этой организации с украинской эмиграцией за границей. Так, Гребенецкий А.З. показал, что о связях с заграничной эмиграцией ничего не знал.

(т.63, л.д.94)

Гермайзе И.Ю. на предварительном следствии заявил, что "многое из жизни "СВУ" он не знал", и "только теперь в заключении с ужасом узнал, например, о связях с заграничной эмиграцией...".

(т.57, л.д.197)

Старицкая-Черняховская Л.М., не признав предьявленного ей обвинения в организации связи с германским консульством, показала, что с консулом Германии встречалась в Харькове по поводу оформления документов своей дочери для выезда за границу, а секретарь германского посольства со своей женой бывал в ее доме, как частное лицо, и общался со всеми лицами, посещавшими дом, в том числе и с Ефремовым.

(т.60, л.д.7, 39-40, 56-47, 62)

В показаниях обвиняемых (подсудимых) по делу нет согласованности и в вопросах, касающихся тактики, форм и методов деятельности "СВУ".

В обвинительном заключении и приговоре указано, что осуществить цель – свержение Советской власти – организация планировала путем восстания.

Подавляющее большинство обвиняемых никаких конкретных показаний по этому поводу не давало и в отношении восстания не допрашивалось.

Ряд обвиняемых (Болозович А.А., Беднова Л.Е., Бельский Н.П., Дубровский В.Г.) на предварительном следствии показал, что о подготовке "СВУ" восстания они ничего не знали.

Так, Болозович А.А. на допросе 16 декабря 1929 года заявил: "Никакого вооруженного нападения на Со-власть организация перед собой не ставила".

(т.125, л.д.95)

Из показаний Шарко В.В. усматривается, что он слышал от Холодного о возможной интервенции Польши в 1930 году и о том, что в связи с этим "СВУ" ведет подготовку к восстанию.

(т.108, л.д.95)

В то же время Дубровский В.Г., в присутствии которого, по показаниям Шарко, происходил его разговор с Холодным, на предварительном следствии заявил, что вопрос о вооруженном восстании против Советской власти никогда члены "СВУ" не обсуждали и в принципе его отрицали.

Согласно показаниям Дурдуковского В.Ф., "вопрос о подготовке восстания в селах президиум "СВУ" рассматривал на каждом из своих последних заседаний (в конце 1928 или начале 1929 г.)".

(т.54, л.д.52-53)

Член президиума Старицкая-Черняховская Л.М. на предварительном следствии заявила, что лично была против вооруженного восстания и никогда бы не стала участвовать в его организации.

(т.60, л.д.62,)

Член руководящего центра "СВУ" Чеховский В.М. в показаниях от 29.12.1929 г. отметил, что "СВУ" не готовила восстания против Советской власти, своей деятельностью она могла лишь идеологически влиять в этом направлении.

(т.47, л.д.176)

В обвинительном заключении приведены показания Ефремова С.А.: "Мы высказывали мнение, что село еще не совсем лишилось оружия, что его еще немало должно сберегаться запрятанным со времени империалистической и гражданской войн, и в нужный момент его

хватит на вооружение повстанцев. Такое время, мы предполагали, настанет приблизительно в 1930-1931 годах, когда указанные затруднения для Советской власти, внешние и внутренние, достигнут величайшего напряжения и дадут удобный повод для выступления...".

(т.2а, стр.85)

Как видно из материалов дела, продолжая дальше эти показания, он сам их опровергал (в обвинительном заключении они не приводятся): "Конечно, эта милитаристическая фантастика не опиралась на солидные аргументы, она просто принималась на веру и надо было потерять всякое чувство действительности, чтобы строить на ней какие-то политические расчеты...".

(т.3, выписка из показаний Ефремова от 16.12.1929 г., подлинника такого протокола в ходе проверки в деле не обнаружено).

В суде Ефремов заявил, что тактика "СВУ" была направлена на выжидание того момента, когда Советская власть сама не справится с трудностями и сама сложит полномочия. Ни о каком восстании, а тем более интервенции, руководство "СВУ" не вело речи, т.к. считало, что в тех условиях поднять восстание народа было невозможно.

(т.174, л.д.46-47)

Говоря об отношении руководства "СВУ" к повстанческому движению, Павлушков в суде показал, что вопрос о восстании обсуждался чисто теоретически. Ефремов С.А. предсказывал возможность восстания на 1931 год, т.к. согласно теории академика Граве именно в этом году должно было отмечаться наибольшее количество пятен на солнце, что должно было повлечь и активизацию движения на Земле.

(т.176, л.д.242)

Позиция "Спілки визволення України" в вопросе о терроре в основном отражена в показаниях Павлушкова Н.П., Дурдуковского В.Ф. и Ефремова С.А. Эти показания противоречивы и непоследовательны.

Дурдуковский В.Ф., который в ходе предварительного следствия заявлял, что террор признавался организацией "СВУ" как метод политической борьбы с Советс-

кой властью, в судебном заседании, признав свое участие в создании "СУМ"а, категорически отрицал поддержку с его стороны вопросов восстания и террора.

(т.178, л.д.31-33)

Давая противоречивые показания на следствии по вопросу террора, в т.ч. и отрицая его, Ефремов С.А. в суде категорически отрицал террор и стремление "СВУ" к осуществлению терактов.

(т.174, л.д.56-57)

Не подтверждается содержащееся в обвинительном заключении утверждение о том, что вопрос "о применении индивидуального террора по отношению к ответственным представителям Советской власти и Коммунистической партии являлся предметом неоднократного специального обсуждения, как в Президиуме "СВУ", так и в его отдельных кружках, встречая полное сочувствие и поддержку членов организации". Показания других членов Президиума свидетельствуют о том, что они также были противниками террора.

Старицкая-Черняховская Л.М. на предварительном следствии заявила, что она лично была против террора.

(т.60, л.д.62)

Чеховский В.М. в показаниях от 29.12 1929 г. указал, что "политический террор не входил в программу "СВУ" и не мог входить, т.к. большинство членов организации в таком случае отошло бы от нее".

(т.47, л.д.176)

Удовенко В.М. в своих показаниях на основе личных умозаключений сделал вывод о том, что Президиум медсекции ВУАН признавал медицинский террор, как один из возможных способов борьбы против Советской власти,

(т.117, л.д.94)

Из показаний обвиняемого Дубровского В.Г. следует, что вопрос о терроре против Советской власти никогда члены "СВУ" не обсуждали и вообще террор отрицали.

(т.110, л.д.66-67)

Обращает на себя внимание то обстоятельство, что наиболее полные и объемные показания по вопросам

связи "СВУ" с границей, подготовки восстания и террора, организационной деятельности "СВУ", проведения собраний организации и обсуждавшихся на них тем, в процессе предварительного следствия дал обвиняемый Павлушков Н.П., который по его же личному утверждению членом руководящего центра "СВУ" не являлся и ни на одном собрании этой организации не присутствовал.

(т.71, л.д.46)

Характерно, что множество своих "утверждений" в ходе следствия он ничем не обосновывал. Так, на допросе 21 июля 1929 года Павлушков показал, что на собрании по приезду Никовского из-за границы у Старицкой-Черняховской он не был, Ефремов и Дурдуковский ему об этом ничего не рассказывали, но он "уверен, что Никовский действительно приехал со специальным заданием — подготовить и объединить украинскую интеллигенцию, чтобы она была готова к смене строя".

(т.71, л.д.27)

На этом же допросе он показал, что, по его мнению, между "киевским" и "заграничным" "СВУ", во главе которых стояли Ефремов и Винниченко, никакого сотрудничества быть не могло из-за разногласий между указанными лицами.

(т.71, л.д.37-38)

Впоследствии он начал давать обширные показания о связи "СВУ" с заграничными эмигрантскими формированиями.

На предварительном следствии по делу показания Павлушкова Н.П. о членстве в "СВУ" тех или иных лиц строились на его догадках, которые не подтверждались никакими объективными данными. Называя тех или иных людей членами "СВУ", как например Шарко ((т.72, л.д.286-287), Павлушков показывал, что не помнит, кто и когда ему об этом говорил.

По ряду вопросов прокурора в суде Павлушков Н.П. не мог дать вразумительных ответов, а когда ему оглашались его показания на предварительном следствии, он лишь подтверждал их, заявляя, что не может так четко и лаконично формулировать свои ответы.

(т.177, л.д.38)

Зеров М.К. в ходе следствия по его делу в 1938-1939 гг. написал заявление прокурору КВО от 27.04.1939 г., в котором указывал, что Павлушков в 1929 году давал показания о некоторых студентах ИНО, с которыми вообще не был знаком, а также давал вымышленные показания.

(т.д.п.2, л.д.151-152)

Привлеченный к уголовной ответственности по другому делу Бобырь Д.Н. на допросе 04.12.1929 г. пояснил, что "Павлушков склонен к домysłам".

(т.д.п.2, л.д.33)

Согласно обвинительному заключению и приговору по настоящему делу, структурно "Спілка визволення України" подразделялась на т.н. "пятерки" (секции, которые существовали в различных сферах общественной жизни и проводили идеи "СВУ" в массы).

Одно из центральных мест среди этих "пятерок" занимала существовавшая в Украинской автокефальной православной церкви церковная "пятерка", которой руководил Чеховский В.М.

В протоколе допроса от 4 августа 1929 года, давая краткое описание своей политической деятельности, обвиняемый Чеховский В.М. указал, что к революционному социализму он примкнул в 1897 году, вступив в группу социал-демократов. В 1905 году этот кружок реформировался в УСДРП, в которой он состоял до января 1919 года. За свои революционные взгляды и действия по предотвращению еврейских погромов подвергался аресту царскими властями, находился под гласным надзором полиции. С 1917 года, возглавляя Одесский комитет УСДРП, полностью перешел на путь революционного марксизма, на путь большевиков, выступал против временного правительства, однако его религиозные убеждения не позволили вступить в РСДРП(б). Являясь членом Центральной Рады и премьер-министром правительства УНР, Чеховский боролся за создание союза Украины с Россией. Не находя поддержки среди членов правительства, в январе 1919 года ушел в отставку с этого поста по собственной инициативе. Поддерживая Советскую власть, после отстранения от преподавательской работы в светских учебных заведениях,

с 1923 года работал священнослужителем Софиевского собора в г.Киеве.

(т.45, л.д.73)

Материалами следствия эти показания не опровергнуты, вместе с тем они подтверждаются показаниями обвиняемого Матушевского Б.Ф.

(т.80, л.д.84-85)

Давая показания в суде, Чеховский В.М., подтвердив свое участие в "СВУ", заявил, что ему не удалось создать церковную секцию "СВУ", поскольку те лица, которые, по его мнению, могли бы войти в ее состав, были под подозрением ГПУ, и это не позволяло говорить с ними о вступлении в контрреволюционную организацию.

(т.175, л.д.257-258)

На предварительном следствии он отмечал, что некоторых лиц из числа служителей культа он рассматривал как возможных кандидатов в члены этой организации, однако об "СВУ" им ничего не рассказывал.

(т.46, л.д.16)

Отвечая на вопрос прокурора в судебном заседании, Чеховский отметил, что в периодической печати неправильно утверждалось о вхождении церкви в состав "СВУ".

(т.175, л.д.326)

Затем в ходе судебного следствия Чеховский В.М. изменил свои показания и заявил, что украинская автокефальная церковь являлась составной частью "СВУ". Характерно, что это заявление он сделал сразу после открытия судебного заседания на следующий день, ссылаясь на то, что "вчера он неправильно понял вопрос прокурора и дал ошибочные ответы".

(т.176, л.д.2)

Брат Чеховского В.М. — подсудимый Чеховский Н.М., в суде показал, что, являясь священнослужителем, он не состоял в "СВУ", хотя догадывался о ее существовании. Чеховский В.М. сообщил о предложении его кандидатуры в состав этой организации, но других разговоров на эту тему с ним не вел. Кроме того, Чеховский Н.М. пояснил, что его показания на предварительном след-

ствии являются плодом его "наблюдений, логических выводов и догадок".

(т.176, л.д.57)

Далее Чеховский Н.М. заявил, что, общаясь со своим братом и его окружением, не осознавал их причастности к "СВУ" и что он также состоит в этой организации. Свою принадлежность к "СВУ" он признал лишь тогда, когда ему были предъявлены показания Чеховского В.М. о том, что руководство организации, якобы, утвердило кандидатуру Чеховского Н.М., в связи с чем он и сделал вывод о своей принадлежности к "СВУ". Какой-либо работы в организации, по его показаниям, он не проводил.

(т.176, л.д.60)

Допрошенные в судебном заседании в качестве свидетелей по этому вопросу Мороз М.Н. и Поттиенко В.В. показали, что об "СВУ" им ничего не известно. Показания Мороза касались только обстановки в автокефальной церкви, Поттиенко заявил, что об "СВУ" он узнал из сообщений в прессе.

(т.176, л.д.150, 169)

Репрессированный в 1930 году по другому делу, как участник автокефальной секции "СВУ", Хомичевский Н.В. отрицал проведение антисоветской деятельности и участие в "СВУ", о которой, согласно его показаниям, узнал только на предварительном следствии.

(т.д.п.2, л.д.95-97)

Как отмечено в приговоре по настоящему делу, для объединения вокруг себя контрреволюционной молодежи "Спілка визволення України" создала под непосредственным руководством Ефремова и Дурдуковского "специальную боевую террористическую организацию под названием "Спілка української молоді" ("СУМ"), которая "переняла программу и тактику "СВУ" и являлась ее составной частью".

(т.4, л.д.146)

Изучение и анализ следственных материалов в отношении обвиняемых Павлушкова Н.М. и Матушевского Б.Ф., а также архивных уголовных дел на лиц, в 1929-1930 гг. привлекавшихся к уголовной ответственности за участие в "СУМ"е, показали, что указанное положение приговора не соответствует действительности.

Названная молодежная организация была создана Павлушковым в 1925 году (по разным показаниям – весной-летом) и ставила перед собой цель свержения Советской власти на Украине путем вооруженного восстания и отторжение республики от СССР. Крайне противоречивые показания Павлушкова Н.П., а также отдельные показания других лиц не дают возможности сделать однозначный вывод о причастности Ефремова С.А. и Дурдуковского В.Ф. к созданию и деятельности этой организации.

Из большого количества лиц, названных Павлушковым на следствии членами "СУМ"а и причастными к нему, свое участие в этой организации признали, кроме него, Матушевский Б.Ф., Бобырь Д.Н., Кокот Д.Г., Виноградов Ю.В., Нечитайло П.Т. и Слободяник Г.Я. Согласно их показаниям, до 1926 года (когда была создана "СВУ") "СУМ" свое существование прекратил, вследствие чего он не мог быть создан "Спілкою визволення України" и "являться ее составной частью".

Все члены "СУМ"а дали противоречивые и неконкретные показания о состоявшихся в 1925 году нескольких (от 1 до 3-х, Павлушков – 6) собраниях этой организации, на одном из которых обсуждалась составленная Павлушковым программа, предусматривавшая контрреволюционные цели. Павлушков, Бобырь, Матушевский и Нечитайло на следствии заявили, что эта программа предусматривала организацию политического террора против ряда руководителей Коммунистической партии и Советского государства, однако эти показания противоречивы.

Так, на допросе 5 сентября 1929 года Павлушков сначала говорил, что в программе и уставе "СУМ"а в целях конспирации вопрос о терроре не был зафиксирован, что у них не было никакого желания приступить к террору и что "СУМ" не имел террористической направленности, а затем – подтвердил свои намерения в осуществлении терактов.

(т.75, л.д.294-322, т.76, л.д.1-88)

Обвиняемый Матушевский Б.Ф. на следствии заявил, что все эти "строгие постановления" представлялись ему "не больше, чем игрой", и что сам он "...никогда бы не

смог исполнить возложенного на него организацией террористического акта".

(т.80, л.д.227)

Бобырь Д.Н. в ходе следствия по его делу также показал, что в задачи "СУМ"а входил и террор, но "кого собирались расстреливать" – не помнит.

(т.д.п.2, л.д.33)

Виноградов Ю.В. в своих показаниях отметил, что сторонником террора никогда не являлся. Нечитайло П.Т. показал, что на собранные членами организации деньги он купил пистолет, который сразу же продал, а деньги использовал на приобретение продуктов питания. (В ходе следствия эти показания Нечитайло не проверялись). Слободяник Г.Я. на следствии заявил, что в процессе обсуждения программных задач "СВУ" никаких террористических действий не намечалось, а показания Матушевского и Павлушкова о терактах против Троцкого, Дзержинского и других являются неправильными.

(т.д.п.2, л.д.43, 63, 84)

Привлекавшиеся к уголовной ответственности в 1929-1930 гг. за участие в "СУМ"е Дубровский В.В., Матушевский В.Ф., Мандзюк И.Д., Солочинский В.Д., Шемет Р.В., Юркевич Ю.Л., Буртан Е.С. – свое участие в этой организации не признали, а Денисенко Л.П., Дымнич В.Л., Левицкий Н.В., Мазуренко Г.В. – вообще по этому вопросу в ходе следствия не допрашивались. Уголовные дела в отношении Денисенко Л.П., Дубровского В.В., Левицкого Н.В., Мазуренко Г.В. были прекращены в 1930 году; Юркевич Ю.Л. реабилитирован в 1956 году, Матушевский В.Ф. – в 1965 году.

(т.д.п.2, л.д. 35-38, 49-58, 98-100, 144-145, 146-147, 163-165, 166-167, 168-171, 172-173, 186-191, 192-209)

Как усматривается из материалов дела, лица, входившие в "СУМ" обсуждали между собой различные стороны общественной жизни страны, критиковали, в том числе и с антисоветских позиций, некоторые мероприятия Советской власти, знакомились с запрещенной литературой. В мае 1926 года (в некоторых показаниях обвиняемых – в мае 1927 года) во время прово-

дившейся в Софиевском соборе панихиды по И.Франко, которую члены "СУМ"а называют панихидой по Петлюре, Павлушков, Матушевский и Бобырь разбрасывали в соборе листовки, посвященные памяти Петлюры. Часть этих листовок, согласно показаниям Павлушкова и Матушевского, они через некоторое время разбросали в Киевском институте народного образования.

По показаниям Павлушкова Н.П. на предварительном следствии, разбрасывание листовок в Софиевском соборе было им согласовано с Ефремовым С.А. и Чеховским В.М.

(т.70, л.д.174-175)

В то же время Чеховский В.М. в своих показаниях от 4 августа 1929 года указал, что во время панихиды по И.Франко в Софиевском соборе неизвестными ему лицами были разбросаны листовки с несколькими словами о Петлюре, и по его инициативе эти листовки были переданы в админотдел.

(т.45, л.д.73)

Ефремов С.А. 31 мая 1926 года в своем дневнике записал, что до него дошли слухи о распространении в Софиевском соборе во время панихиды по И.Франко листовок по поводу покушения на Петлюру, что вызвало удивление и недоумение у Ефремова.

(т.д.п.1, л.д.17)

Давая показания о разбрасывании листовок, Матушевский Б.Ф. отметил, что оно происходило в то время, когда "СУМ"а фактически уже не существовало.

(т.80, л.д.182)

Характерно, что Бобырь Д.Н. в ходе следствия по уголовному делу в отношении него расценивал деятельность "СУМ"а, как "бегство в Америку", как "игрушки в подполье нескольких увлеченных романтикой прошлого и навеки прошлого ребят".

(т.д.п.2, л.д.80)

Павлушков Н.П. в суде также заявил, что в "СУМ"е его привлекали не социальные проблемы, а романтика.

(т.177, л.д.80)

Виноградов Ю.В., по постановлению Особого совещания при Коллегии ГПУ УССР от 05.02.1930 года подвер-

гнутой высылке в Северный край сроком на 3 года, по решению того же органа от 15.05.1930 года из-под стражи был освобожден с запрещением проживать в определенных местах в течение того же срока. Бобырь Д.Н., который по постановлению тройки при Коллегии ГПУ УССР от 28.01.1930 года был подвергнут заключению сроком на 5 лет, 10.06.1931 года той же судебной тройки был освобожден от дальнейшего отбывания наказания с запрещением проживания в течение 5 лет в определенных районах.

(т.д.п.2, л.д.41, 32)

Никто из лиц, названных Павлушковым Н.П. в процессе предварительного следствия членами молодежной секции "СВУ", его показания не подтвердил и свою причастность к "СВУ" не признал.

Матушевский Б.Ф., который, кроме Павлушкова, из числа членов "СУМ"а был привлечен к уголовной ответственности по настоящему делу, в ходе следствия заявил, что он "не сознавал, что является членом "СВУ", и что узнал об этом только на следствии.

(т.80, л.д.101, 103, 190)

В суде он пояснил, что на предварительном следствии называл "СВУ" условно и вывод о принадлежности к этой организации сделал на основании показаний Павлушкова.

(т.177, л.д.107)

Бобырь Д.Н., входивший в руководство "СУМ"а, давая показания 27 августа 1956 года в ходе дополнительного расследования уголовного дела в отношении Юркевича Ю.Л., отметил, что не знает, какая связь существовала между "СУМ"ом и "СВУ", о существовании которой он узнал только на следствии.

(т.д.п.2, л.д.208)

Возглавлявший академическую "пятерку" обвиняемый Голоскевич Г.К. на предварительном следствии показал, что, являясь руководителем "пятерки", ни одного заседания он не провел.

(т.99, л.д.19213)

В суде он заявил, что Ефремов С.А. предлагал ему "возглавить академическую пятерку", но он от этого от-

казался, поскольку считал для себя неудобным "руководить такими авторитетными лицами, как Гринченко М.Н., Ганцов и Андриевская". Возглавил ли Голоскевич академическую "пятерку", в судебном заседании выяснено не было.

(т.181, л.д.132-133)

Ганцов В.М. в ходе следствия и в суде категорически отрицал свое участие в "СВУ", о которой, как он показал, "впервые услышал на допросах".

(т.67, л.д.5-292; т.181, л.д.41)

Член этой секции Андриевская О.Т., репрессированная в феврале 1930 года за участие в "СВУ" по другому уголовному делу, на следствии показала, что о существовании этой организации ничего не знала и в ее состав не входила.

(т.д.п.2, л.д.29-31)

Холодный Г.Г. на допросе в суде показал, что возглавляя Институт украинского научного языка, в котором работало около 170 человек, он имел беседы с Ефремовым С.А. и Дурдуковским В.Ф., от которых узнал о существовании какой-то подпольной организации интеллигентов. В связи со слабой дисциплиной в институте, неподчинением сотрудников руководству, единомышленники Холодного решили создать неофициальную группу из работников, которая смогла бы оздоровить атмосферу в институте. Такая группа была создана, на своих заседаниях она обсуждала вопросы, связанные с деятельностью института, называлась "ИНАРАК" ("Институтські наради редакційного активу" – "Институтские совещания редакционного актива") и к "СВУ" не принадлежала.

(т.184, л.д.45-57)

Подсудимый Кривинюк М.В. заявил, что в "СВУ" вообще не вступал, и полностью подтвердил показания Холодного.

(т.183, л.д.70-72)

Аналогичные показания дал в суде и Шарко В.В., который пояснил, что об "СВУ" впервые услышал лишь в ходе предварительного следствия и, "давая показания следователю, до конца не осознавал, о чем идет речь".

(т.183, л.д.109-112)

Подсудимый Туркало также пояснил суду, что как руководитель технического отдела Института украинского научного языка он обратился к Холодному с жалобой на невозможность работать в отделе из-за "анархии", узнал от него, что в институте создается неофициальная группа из числа активистов для выработки мер по наведению порядка и получил предложение войти в состав этой группы. Он согласился с предложением Холодного и стал посещать заседания этой группы, которая с 1928 года стала называться "ИНАРАК". Кроме того, Туркало заявил, что свои показания на предварительном следствии о том, что "ИНАРАК" являлся ячейкой "СВУ", он дал ошибочно, под воздействием показаний Холодного, а фактически до ареста даже не слышал такого названия.

(т.183, л.д.143-147)

Дубровский В.Г. в суде признал себя членом "СВУ" вследствие вхождения в "ИНАРАК", поскольку, по его мнению, руководство "СВУ" могло считать "ИНАРАК" своей структурной единицей. Несмотря на то, что "ИНАРАК" он считает контрреволюционной организацией, ее целью называет наведение порядка в Институте украинского научного языка.

(т.183, л.д.189-191)

Показания Страшкевича В.М. в суде свидетельствуют о том, что в "ИНАРАК" он вступил на 8-9 месяцев раньше, чем услышал от Дурдуковского о существовании какой-то подпольной организации, названия которой последний ему не сообщил.

(т.183, л.д.246-247)

Как усматривается из показаний на предварительном следствии членов медицинской секции "СВУ" Барбара А.А., Подгаецкого В.Я. и Удовенко В.В., в конце 1926 года Черняховский А.Г. на заседании Президиума медсекции ВУАН проинформировал их о существовании "СВУ" и предложил вступить в эту организацию. В суде Удовенко В.В., Подгаецкий В.Я. и Кудрицкий Н.А. показали, что медсекция ВУАН с момента ее организации стояла на враждебных Советской власти позициях. На одном из заседаний Удовенко предложил всем вступить в контрреволюционную организацию, которой ру-

ководил Ефремов. Этого оказалось достаточно, чтобы все согласились, даже не выяснив названия, целей и задач этой организации. Как отметил Кудрицкий, идеи и платформа "СВУ" ему стали известны лишь в ходе предварительного следствия.

(т.т.179-180)

Указанные противоречия в суде устранены не были. Конкретно вопросы вхождения Президиума медсекции ВУАН в "СВУ" и его практической деятельности, как ячейки этой организации, в ходе судебного следствия не выяснялись.

Махулько-Горбацевич Г.С., показания о принадлежности к "СВУ" которого давали Подгаецкий, Барбар, Удовенко, Кудрицкий, в процессе следствия по его уголовному делу в 1930 году заявил, что политической деятельностью не занимался и ни к каким антисоветским организациям не причастен. 24.03.1930 г. уголовное дело в отношении него было прекращено за отсутствием "... данных, достаточных для предания обвиняемого суду...", он был освобожден из-под стражи и подвергнут административной высылке.

(т.д.п.2, л.д.101-102)

Касаясь вопроса о педагогической ячейке "СВУ", подсудимый Иваница Г.Н. показал, что такая ячейка в научно-педагогическом обществе создана не была, вследствие чего он так и не ознакомился с программой и уставом этой организации.

(т.180, л.д.267)

Шило К.С. в суде пояснил, что, работая в научно-педагогическом обществе, он не проводил идей "СВУ" и не мог их проводить, т.к. "об этом не могло быть и речи". Кроме того, он отметил несостоятельность ссылки в обвинительном заключении о его работе в Государственном издательстве Украины по заданию "СВУ", поскольку в издательстве он работал задолго до того, как успел об этой организации.

(т.181, л.д.22)

Подсудимый Дога В.М., отвечая на вопросы прокурора в суде, заявил, что, по его мнению, никаких идей и принципов "СВУ" научно-педагогическое общество не пропагандировало.

(т.180, л.д.296-297)

Допрошенные в суде Токаревская Н.С., Залесский А.П. и Трезвинский Ю.К., которые в обвинительном заключении названы членами школьной секции "СВУ", показали, что преподаватели 1-й Киевской трудшколы им.Шевченко систематически собирались на квартире у Прохоровой, обсуждали различные вопросы, однако никакой организацией себя не считали. Их общение и встречи основывались исключительно на приятельской основе, в "СВУ" они не входили и впервые услышали об этой организации незадолго до ареста или на предварительном следствии.

(т.178, л.д.244-247, т.179, л.д.19, 55)

Ильяшенко Л.Н., по постановлению судебной тройки при Коллегии ГПУ УССР от 26.02.1930 г. подвергнутый лишению свободы сроком на 5 лет за участие в школьной секции "СВУ" по другому уголовному делу, свою принадлежность к "Спилке" также не подтвердил, заявляя, что он о существовании такой организации не знал и слышал о ней только на допросах.

(т.д.п.2, л.д.153-154)

Репрессированная в феврале 1930 года по другому уголовному делу за участие в "СВУ" Прохорова М.И. в ходе следствия заявила, что проводившиеся у нее на квартире "вечеринки" были "отдыхом, развлечением", что об организации "СВУ" она впервые услышала после ареста некоторых бывших учеников школы, в которой она работала, сама к этой организации не принадлежала, а показания в отношении нее других лиц являются клеветой. В своем заявлении прокурору от 3.01.1930 г. Прохорова указала, что следователи "заверяют" ее в том, что она принадлежала к "СВУ" и отказывают ей в очных ставках с лицами, обвиняющими ее в этом.

(т.д.п.2, л.д.179-181)

Слущкий В.С., подвергнутый 26.02.1930 г. несудебными органами высылке за участие в "СВУ" по другому делу, на предварительном следствии положительно охарактеризовал учителей 1-й Киевской трудшколы им.Шевченко, которые, по его показаниям, "честно выполняли обязанности относительно воспитания детей...строителей коммунистического общества, и не яв-

лялись в своей работе врагами Советской власти", и заявил, что сам к "СВУ" причастен не был.

(т.д.п.2, л.д.185)

Допрошенный в суде Гермайзе И.Ю., показал, что никакой "пятерки" "СВУ" он не создал, хотя в обвинительном заключении и указано, что он являлся руководителем "пятерки" в ИНО, проректором которого работал. Согласно его показаниям, по работе он общался с некоторыми членами "СВУ", но об их принадлежности к этой организации не знал.

(т.180, л.д.75)

В материалах настоящего уголовного дела не имеется конкретных данных, которые бы свидетельствовали о реальном существовании литературной секции "СВУ".

Так, Старицкая-Черняховская Л.М. на следствии и в суде давала показания о том, что, общаясь со своими друзьями и знакомыми у себя дома, она высказывала свое несогласие с некоторыми мероприятиями правительства, "вела контрреволюционные разговоры", однако никакой пропаганды не проводила и вступать в "СВУ" никому не предлагала". Вступая в "СВУ", как пояснила Старицкая-Черняховская, она не стремилась причинить ущерб Советской власти, т.к., по ее словам, политику украинизации она расценивала, как предоставление самостоятельности украинскому народу.

(т.182, л.д.1-7, 9-11)

Никовский А.В. в судебном заседании отметил, что с 1927 года он вообще отошел от дел "СВУ", т.к. понял ее бесполезность.

(т.175, л.д.16)

Не дали конкретных показаний по этому вопросу также Ивченко М.Е. и Моргулис З.Г.

Упомянутый в обвинительном заключении, как член литературного кружка, Титаренко С.Г., привлеченный в 1929 году к уголовной ответственности за участие в "СВУ" по другому уголовному делу, в ходе следствия заявил, что он во время работы в советских учреждениях ни к одной антисоветской организации не принадлежал, о существовании "СВУ" не только не знал, но и название этой организации на следствии ус-

лышал впервые. Титаренко неоднократно требовал очных ставок с Никовским и Ефремовым, чтобы уличить их во лжи, однако данных о производстве таких очных ставок в материалах дела не имеется.

(т.д.п.2, л.д.87-92)

Член "кооперативной пятерки" "СВУ" Болозович А.А. в суде показал, что "о планах т.н. "СВУ" в отношении кооперативов" узнал только в ходе судебного заседания.

(т.184, л.д.123)

Ботвиновский М.Н., давая показания в процессе судебного следствия, заявил, что никаких заданий от контрреволюционной организации не получал и на ее заседаниях не присутствовал. Объясняя причины противоречий в своих показаниях, он отметил, что в ходе предварительного следствия дал показания в состоянии сильного душевного волнения, вызванного арестом. Как далее пояснил Ботвиновский, он считал себя "советским работником, идущим честной дорогой". Обвинения в контрреволюционной деятельности "шокировали" его, и свое примиренческое отношение к т.н. украинским общественным кругам он расценил как вину перед Советской властью. После ознакомления с обвинительным заключением и показаниями подсудимых Ботвиновский, по его словам, по-другому стал оценивать события, предшествовавшие аресту.

(т.184, л.д.168)

Подвергнутый по решению несудебных органов уголовному наказанию за участие в "СВУ" по другому делу Ганчель В.Г. на следствии в 1929 году показал, что он участвовал в работе группы кооператоров, обсуждавших теоретические вопросы развития кооперации, однако, по его словам, их группа никаких антисоветских задач перед собой не ставила и деятельность ее участников "не была направлена против Советской власти". О существовании "СВУ" он "впервые узнал от следователя ГПУ", который вел его дело, никакого отношения к этой организации не имел, участия в ее работе не принимал и никакой работы по ее заданиям не проводил.

(т.д.п.2, л.д.44-45)

Галевич В.А., по решению несудебных органов от 1.02.1930 г. подвергнутый высылке за участие в

"кооперативной группе "СВУ", на следствии также категорически отрицал свою вину и требовал очных ставок с лицами, которые его оговаривали. Постановлением особого совещания при Коллегии ГПУ УССР от 16.04.1930 г. дело в отношении него было прекращено и он освобожден из-под стражи.

(т.д.п.2, л.д.46-47)

В процессе предварительного следствия и судебного разбирательства по настоящему уголовному делу не было получено достаточных доказательств, свидетельствующих о существовании ячеек (филиалов) "СВУ" на периферии.

Подсудимый Товкач К.И. в своих показаниях в суде признал существование ячейки "СВУ" в Полтаве, однако заявил, что никакой работы в этой ячейке он не проводил. На вопросы обвинителей и подсудимых относительно организации и деятельности "СВУ", он давал неопределенные путанные ответы, из которых трудно понять, кем и когда была создана эта организация, кто и какую роль в ней играл.

(т.176, л.д.113-115, 137-139)

Так же неконкретные показания дал в суде и Щепотьев В.А., который отметил, что с программой и уставом "СВУ" его никто не знакомил, что в организацию он никого не вербовал, а показания Товкача и Ефремова в этой части являются ложными, и что "вредительской" деятельностью он не занимался.

(т.182, л.д.153, 156, 167-168)

Подвергнутый в 1930 году заключению в концлагерь с заменой ссылкой за участие в Полтавском филиале "СВУ" по другому делу Воропай В.С. на предварительном следствии по своему делу принадлежность к этой организации категорически отрицал и заявил, что он врагом Советской власти никогда не был, честно занимался научной работой и ни в каких антисоветских организациях никогда не участвовал.

(т.д.п.2, л.д.39-40)

Рудинская Е.Я., которая привлекалась к уголовной ответственности за участие в "СВУ" в 1929 году (21.04.1930 г. уголовное дело в отношении нее прекра-

щено за недоказанностью), на следствии заявила, что в эту организацию не вступала, на ее собраниях никогда не была и не знает ее программы и устава.

(т.д.п.2, л.д.79-80)

Из материалов следствия по делу усматривается, что ячейка "СВУ" в Одессе была создана Никовским А.В.

(т.152, л.д.7-9, т.154, л.д.178-183)

Давая показания о своей конкретной преступной деятельности, подсудимый Слабченко М.Е. показал, что по совету Никовского для осуществления своих планов, которыми он с ним поделился, создал в г.Одессе научное общество, к работе которого привлек молодых профессоров. Целью создания этого общества, по словам Слабченко, была подготовка научных кадров на случай будущего государственного переустройства на Украине. Никому из членов этой организации он не говорил, что оно является фактически ячейкой "СВУ", и, как оказалось в дальнейшем, многие члены общества впоследствии стали хорошими советскими учителями. Далее Слабченко М.Е. показал, что при встрече с ним в 1928 году Ефремов С.А. ничего не говорил ему об "СВУ". Отвечая на вопросы адвокатов, Слабченко М.Е. пояснил, что не может вспомнить, когда и от кого он услышал название этой организации. Более того, узнав из прессы в 1929 году о разоблачении "СВУ", он решительно осудил эту организацию перед общественностью.

(т.181, л.200-205, 215-221)

Подсудимый Слабченко Т.М. в суде показал, что о принадлежности своей и Панченко-Чаленко К.М. к "СВУ" он узнал из обвинительного заключения по делу.

(т.181, л.д.283)

Из показаний подсудимого Панченко-Чаленко К.М. следует, что создать ячейку "СВУ" на базе общества Леонтовича в Одессе ему не удалось, т.к. в 1927 году была проведена чистка среди сотрудников общества и те лица, которые, по его мнению, могли войти в "СВУ", были уволены.

(т.181, л.д.299-303)

Репрессированные несудебными органами в 1930 году за участие в Одесской секции "СВУ" по другому

уголовному делу Ралев Н.Д., Арсени К.Ф. и Секиринский А.В. признали себя виновными, однако конкретных показаний об этой организации не дали и заявили, что ее название им стало известно по слухам, возникшим в связи с арестами Ефремова, Никовского и других.

(т.д.п.2, л.д.27-28)

На предварительном следствии в 1937 году по другому уголовному делу, по которому по решению тройки при УНКВД по Одесской области он был подвергнут ВМН, Ралев Н.Д. отрицал свое участие в проведении враждебной деятельности и участие "в какой бы-то ни было антисоветской организации, в том числе в "СВУ", как в 20-е, так и в 30-е годы.

(т.д.п.2, л.д.77-78)

На вопрос защитника Никовский А.В. ответил, что он не может сказать, была ли создана ячейка в г. Одессе, так как ему это не известно.

(т.175, л.д.148)

Член Николаевской секции "СВУ" подсудимый Близнюк П.С. показал в суде, что он и сам не знает, когда вступил в "СВУ", так как об этой организации узнал только на предварительном следствии.

(т.182 л.д.185)

Отвечая на вопросы прокурора по этому поводу, Близнюк уточнил свои показания по этому поводу и пояснил, что на предварительном следствии он подписал протоколы своих допросов, в которых отражалась его деятельность, как члена "СВУ", в связи с тем, что ошибочно считал себя членом этой организации, поскольку действительно в 1926 году Чеховский рассказывал ему о необходимости активизации работы автокефальной церкви, Щепотьев не разубеждал его в этом, вследствие чего он и сделал вывод о своей причастности к "СВУ". К тому же, Близнюк заявил, что он не вербовал Лагута Н.Д. в эту организацию.

(т.182, л.д.188-189, 196)

Подсудимый Лагута Н.Д. в суде показал, что под его руководством собиралась группа учителей и они "говорили о том, что надо было бы делать и что не делается", в чем и заключалась, по его мнению, контрре-

волюционная направленность этих разговоров. Специальной же группы "СВУ" он не создавал. На вопросы адвокатов Лагута ответил, что никакой ячейки "СВУ" в Николаеве не было, хотя работа, "по линии "СВУ" и проводилась.

(т.182, л.д.215-217, 235)

В неконкретных и противоречивых показаниях привлеченных к уголовной ответственности по настоящему делу за участие в деятельности Днепропетровской секции "СВУ" – Ефремова П.А., Бедновой Л.Е., Белого Н.П., и Черниговской секции "СВУ" – Карповича И.Р., нет фактических данных, которые бы достоверно подтверждали существование указанных секций названной контрреволюционной организации в действительности.

(т.182, л.д.97-142, 258-273)

И ответов подсудимого Ефремова С.А. на вопросы подсудимого Атамановского В.Д. в судебном процессе видно, что ячейки "СВУ" в г. Виннице не существовало; Ефремов лишь полагал, что она там могла быть, поскольку в 1926 году он говорил Атамановскому о создании "СВУ".

(т.174, л.д.217-218)

Согласно показаниям, данным в суде Атамановским В.Д., ячейки "СВУ" в г. Виннице создано не было.

(т.183, л.д.24-28)

Анализ материалов настоящего уголовного дела свидетельствует о том, что доказательства, подтверждающие совершение подсудимыми вмененных им в вину контрреволюционных преступлений, отсутствуют. Обвинение построено на исключительно неконкретных и противоречивых показаниях самих обвиняемых, многие из которых в суде изменили эти показания. Противоречия в показаниях на предварительном следствии и в суде устранены не были, а проводившиеся формально очные ставки использовались для выяснения несущественных для обвинения вопросов.

Ни один из пяти свидетелей, допрошенных в судебном заседании, показаний по существу дела не дал и каких-либо сведений, которые бы подтверждали существование контрреволюционной организации "СВУ" и принадлежность к ней подсудимых, не сообщил.

Подавляющее большинство лиц из числа указанных в деле (т.1, л.д.15-16), как "обвиняемые по делу "СВУ", не привлекавшиеся к процессу, а также из числа репрессированных по другим делам за причастность к этой контрреволюционной организации (архивные уголовные дела в отношении которых изучены в ходе дополнительной проверки), на следствии категорически отрицали свою вину и причастность к "СВУ". В суде по делу "СВУ" эти лица не допрашивались и были подвергнуты уголовным наказаниям несудебными органами.

Вещественных доказательств в материалах дела не имеется, а приобщенные к делу документы не свидетельствуют о преступной деятельности обвиняемых. Некоторые из них представляют собой научные труды, исследования и публикации.

Как видно из документов предварительного следствия и судебного разбирательства, большинство обвиняемых по данному делу на момент привлечения их к уголовной ответственности имели устойчивые политические взгляды и убеждения, сложившиеся в процессе долгих лет политической, научно-просветительской и культурной деятельности, критически относились к отдельным сторонам общественной жизни и мероприятиям Советской власти, между собой открыто обсуждали недостатки в социалистическом строительстве в нашей стране, увязывая их с государственной политикой.

Вместе с тем, данных, которые бы показывали их организационное единство и реально подтверждали факт существования контрреволюционной организации "Спілка визволення України", в деле не имеется. Согласно показаниям обвиняемых на предварительном следствии и в суде, никакой практической деятельности, направленной на свержение Советской власти, подготовку вооруженного восстания, проведение политического террора, отторжение Украины от СССР – они не проводили.

Это подтверждается и материалами архивных уголовных дел, по которым осужденные по делу "СВУ" впоследствии привлекались к уголовной ответственности повторно.

Так, в ходе предварительного следствия по другому уголовному делу в 1931 году Туркало К.Т. заявил, что за участие в "СВУ" он был осужден необоснованно.

(т.д.п.1, л.д.261)

Привлекавшийся к уголовной ответственности в 1937 году Ботвиновский М.Н. показал, что в 1930 году он был осужден за участие в "СВУ", однако никакой контрреволюционной деятельности не проводил.

(т.д.п.1, л.д.210)

Дубровский В.Г. при повторном привлечении его к уголовной ответственности в 1937 году органами НКВД Казахской ССР заявил, что по работе он общался с участниками "СВУ", но сам лично никакой контрреволюционной деятельностью не занимался.

(т.д.п.1, л.д.221)

В материалах уголовного дела в отношении Дурдуковского В.Ф. за 1937 год, по которому он впоследствии был реабилитирован, имеются показания Матушевского Б.Ф. от 22.08.1956 г., где он указывал, что об "СВУ" Павлушков Н.П. ему никогда ничего не говорил и впервые об этой организации он узнал в процессе следствия по делу.

(т.д.п.1, л.д.223, 227)

Старицкая-Черняховская Л.М., привлекавшаяся к уголовной ответственности в 1941 году, на одном из допросов заявила, что она "членом антисоветской националистической организации "СВУ" не состояла".

(т.д.п.1, л.д.271, 273-274)

Гермайзе И.Ю. на предварительном следствии по другому уголовному делу в 1942 году также указывал, что за участие в "СВУ" в 1930 и 1937 годах он был осужден необоснованно.

(т.д.п.1, л.д.218)

В 1950 году Особым совещанием при МГБ СССР за принадлежность к антисоветской националистической организации был подвергнут ссылке Ганцов В.М. В своих показаниях по этому делу он отметил, что в 1930 и 1938 годах уже подвергался репрессиям за участие в "СВУ", однако о деятельности этой организации ничего не знал, ее членом не являлся. Встречаясь за границей с представителями украинской эмиграции, он также ничего не слышал от них об "СВУ".

(т.д.п.1, л.д.216)

В своих жалобах от 29.01.1957 г., 22.03.1957 г. и 12.06.1957 г. Ганцов В.М. также утверждал, что в "СВУ" не состоял и до ареста в 1929 году ничего об этой организации не знал. Отбывая наказание, он видел некоторых осужденных по этому делу, в частности Ефремова и Никовского, которые рассказали ему, что "СВУ" не существовало, что она была фиктивной, что они вынуждены были подтверждать свою руководящую роль в ней, поскольку им предъявляли вымышленные показания других лиц, данные под давлением следственных органов.

(т.67, л.д.305-310, 313-316)

Страшкевич В.М. в заявлении от 22.05.1959 г. Прокурору УССР писал, что в 1930 году за участие в "СВУ" был репрессирован необоснованно. Основанием для репрессии послужили, как видно из заявления, показания двух подсудимых: Ефремова и Дурдуковского, которые его оговорили. В судебном заседании он себя виновным не признал. Кроме того, Страшкевич указал, что Дурдуковский впоследствии сожалел и извинился перед ним за то, что дал ложные показания о его вербовке в "СВУ".

(т.107, л.д.58-64)

При проверке по соответствующим архивным учреждениям объективных данных, которые бы подтверждали факт существования "Спілки визволення України", конкретную деятельность этой организации и не основывались бы на материалах настоящего дела, не получено. В КГБ УССР других материалов об "СВУ", помимо изученных архивных уголовных дел и указанных выше оперативно-розыскных материалов в отношении Чеховского В.М., Чеховского Н.М. и Холодного Г.Г., не имеется.

В ходе дополнительной проверки установлены конкретные факты применения незаконных методов ведения следствия по делу "СВУ".

Как видно из показаний ряда лиц, осужденных по настоящему делу, в процессе предварительного следствия на них оказывалось психологическое и физическое воздействие.

Так, обвиняемый Атамановский В.Д. в своем заявлении в ГПУ от 14 ноября 1929 года указывал: "Безвинно

заклученный уже скоро 3 месяца, я не чувствую какой-либо привязанности к жизни и чувствую, как гибнет мой интеллект, а я сам стою на грани помешательства. Чтобы прекратить эти моральные муки, я готов вам подписать "карт бланш" или даже написать показания, выгодные вам, чтобы таким способом ускорить мое осуждение, потому что дальше терпеть не могу и желаю смерти. ... не перестану повторять до своей гибели, что все представленные мне обвинения ...являются неправильными, а я невинно и несправедливо морально замучен".

(т.149, л.д.126)

Барбар А.А. в своих показаниях на предварительном следствии отмечал: "Конец показания моего от 27.11.1929 г., особенно глава о нелегальной деятельности "Президиума" после присоединения к "СВУ", писался наспех уже к концу совершенно бессонной ночи".

(т.115, л.д.83)

Матушевский Б.Ф. в своем заявлении на имя Генерального прокурора СССР от 30 апреля 1955 года по делу Юркевича Ю.Л. указал, что при расследовании дела на членов "СВУ" показания от арестованных, и от него в том числе, добивались "...под давлением условий следствия, производившегося недозволенными методами вынуждения дачи неверных показаний".

(т.д.п.2, л.д.193, 206)

О давлении на Гермайзе И.Ю.: свидетельствует вопрос, который был задан ему на допросе 3.08.1929 г.: "Ваши ответы не удовлетворяют следствие. Не является ли характер таких ответов нелояльностью как к самому следствию, так и к Советской власти, чьи интересы представляет следствие?"

(т.56, л.д.48)

В оперативно-розыскных материалах в отношении Чеховского В.М. имеются данные о том, что на предварительном следствии следователь "требовал" от него "признать то, чего не было", что на допросе ему "угрожали еще большим наказанием, чем расстрел".

(т.д.п.1, л.д.39-40)

На факты психологического воздействия со стороны следователей указывали и лица, привлеченные к уголовной ответственности за участие в "СВУ" по другим делам. Так, Прохорова М.И. в заявлении от 7 января 1930 года, уведомляя администрацию ДОПРа № 2 о начале голодовки в знак протеста против отказа следователя в проведении очных ставок с лицами, "изобличавшими" ее, указала: "Следователь Долинский обещал держать меня в заключении до тех пор, пока я не сознаюсь в своей преступной деятельности, а именно: в принадлежности к "СВУ". Выходит, меня будут держать под замком всю мою жизнь, т.к. мне решительно не в чем сознаваться. В организации не была и о ней никогда не слышала".

(т.д.п.2, л.д.182)

Об оказании следователями психологического давления на обвиняемых, что вынуждало последних давать неправдивые показания, на допросе 2 декабря 1929 года заявил также Солочинский В.Д., а обвиняемый Шемет Р.В. в заявлении на следствии отметил, что следователь Брук заставил его подписать показания, не соответствующие действительности.

(т.д.п.2, л.д.188, 99)

В ноябре 1929 года, когда по делу "СВУ" еще велось следствие, а некоторые из привлеченных затем к ответственности находились на свободе, в периодической печати появилось первое сообщение о разоблачении органами ГПУ контрреволюционной организации "Спілка визволення України". В дальнейшем, на протяжении более двух месяцев ряд газет систематически помещал публикации, в которых приводились выдержки из показаний отдельных обвиняемых, содержались "требования" рабочих, крестьян, ученых, студентов осудить "изменников Родины" к расстрелу. Созданию общественного мнения способствовали и выступления на страницах газет партийных и государственных деятелей (Чубарь, Михайлик, Любченко, Рьков), которые гневно клеймили членов "СВУ", говорили о социальной почве, на которой стало возможным создание этой организации и призывали трудящихся усилить бдительность.

(т.42; т.д.п.1, л.д.30-33)

При расследовании данного дела в 1929-1930 годах допущены грубые нарушения уголовно-процессуального законодательства, в частности: протоколы допросов (отдельные из которых растягивались на несколько месяцев) обвиняемых надлежащим образом не оформлялись, многие из них не подписаны, практически все обвиняемые писали их собственноручно в произвольной форме; показания обвиняемых не проверялись, возникавшие противоречия не устранялись; основные следственные документы не соответствовали требованиям норм УПК. Окончательные обвинения в письменном виде сформулированы общими фразами, без надлежащей детализации, большинство обвиняемых по окончательным обвинениям не допрашивалось.

В материалах дела имеются существенные противоречия, касающиеся биографических данных обвиняемых, их социального происхождения, политической деятельности, времени арестов, деяний, вменявшихся им в вину, которые в ходе следствия и судебного разбирательства устранены не были.

Установлено, что 9 человек из числа сотрудников ГПУ УССР и других лиц, принимавших участие в расследовании и судебном разбирательстве по данному делу, в 1937-1938 гг. были репрессированы за участие в троцкистских антисоветских организациях, заговорах, шпионаж и должностные преступления. В материалах архивных уголовных дел в отношении указанных лиц каких-либо данных об "СВУ", обстоятельствах производства предварительного следствия и рассмотрения этого дела в суде, а также сведений о нарушении ими соцзаконности, привлечении за это к уголовной или дисциплинарной ответственности, не имеется.

В процессе дополнительной проверки по делу "СВУ" установлено, что 12 человек из числа осужденных по нему (Барбар А.А., Ботвиновский М.Н., Гребенецкий А.З., Дурдуковский В.Ф., Лагута Н.Д., Павлушков М.П., Подгаецкий А.Я., Удовенко В.В., Холодный Г.Г., Чеховский В.М., Чеховский Н.М., Щепотьев В.А.) в 1937-1938 годах на основании решений несудебных органов были подвергнуты расстрелу по другим делам; 5 человек (Гермайзе И.Ю., Ефремов С.А., Залесский А.П., Иванца Г.Н. и Моргулис З.Г.) умерли в местах лишения

свободы в 1931-1944 гг.; 2 человека (Атамановский В.Д. и Черняховский А.Г.) умерли после отбытия наказания. Судьбы других осужденных по настоящему делу принятыми мерами не установлены. (Дані, наведені в цьому абзаці не повні: з останньої категорії пропущені В.Ганцов, Б.Матушевський та ін. З першої – Т.Слабченко. – Ред.).

Из родственников осужденных по настоящему делу, данные о которых имеются в его материалах, установлены сын Удовенко В.В. – Удовенко Всеволод Владимирович, проживающий в г. Украинка Киевской области, ул. 50 лет Октября, д. 14, кв. 29, и племянник Иваницы Г.Н. – Иваница Константин Георгиевич, проживающий в г.Кировограде, ул. Гагарина, д. 35, кв. 7. Установить других родственников принятыми мерами не представилось возможным.

С учетом изложенного представляется целесообразным решить вопрос о пересмотре настоящего архивного уголовного дела в порядке надзора и возможной реабилитации осужденных.

Старший следователь
Следственного отдела КГБ УССР
капитан

В.М.Приходько

Старший следователь
Следственного отдела КГБ УССР
майор

С.И.Сиренко

Согласен:
Заместитель начальника
Следственного отдела КГБ УССР
подполковник

В.И.Пристайко

Оригінал. Машинопис.
Архів СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Том додаткової перевірки. – Арк. 1-49.

**Лист Т.Ільченко
до київської газети "Рада" 1992 р.**

Коли ми побачили вашу газету від 20 березня з фотографією Сергія Єфремова, то спогади далеких двадцятих прилинули до нашої оселі. Я в 1919-му семирічним дівчам познайомилася з Єфремовим, коли наша сім'я переїхала на Гоголівську, до будинку Дурдуківських. Володимир Федорович Дурдуківський був директором Першої української трудової школи. Це була високоосвічена людина, в будинку якої збиралася свідома українська молодь. Першого ж дня я побачила високого, стрункого чоловіка з сивиною на скронях, що розмовляв з сестрою Володимира Федоровича Онисією. Сергій Єфремов фактично був її чоловіком, жив у Дурдуківських, разом з ними сідав до столу. Мене зі старшим братом Володею він одразу ж покликав до себе. Вразила величезна кількість книг: всі стіни кімнати, де він мешкав, були в стелажах. Він дав нам казки, написані українською мовою, першим приохотив не лише читати, а й розмовляти рідною мовою. Українська мова, пісні постійно звучали в домі Дурдуківських, тут завше бувало дуже багато людей, обговорювались політичні питання, аналізувались нові твори.

Пізніше, вже студенткою, коли я дізналась про судилище над Сергієм Єфремовим, Володимиром Дурдуківським та їх друзями, то жажнулась, прочитавши, що Володимир Федорович нібито "пропонував душити школярів піонерськими галстуками". Так любити дітей, як він, не на словах, а справами підтверджуючи цю любов, мало хто вмів, тому наклеп був страхітливим.

Вже під час фашистської окупації ми з мамою зайшли до Онисії Дурдуківської, і вона розповіла, що Сергію Єфремову пригрозили: якщо не підпише тих фальсифікованих паперів, необхідних слідству, то її арештують. Знаючи, що тортути зведуть її в могилу, Єфремов, рятуючи кохану, підписав все, що від нього вимагали...

Як же важливо, що сьогодні постать цієї людини після десятиліть забуття займає їй належне місце серед великомучеників ідеї національного відродження.

Друкується за:

Рада. Газета політична, економічна і літературна.
– 1992. – 27 березня (№ 10).

ОСКАРЖУЄ ІСТОРІЯ

(Слово від редактора)

Шістдесят літ (1929-1989) ці три слова – "Спілка визволення України" – кидали чорну тінь на цвіт української інтелігенції. Перед Особливим складом Найвищого суду республіки 9 березня 1930 року постало 45 українських патріотів. На лаву підсудних було кинуте українство, щоб піддати його потопту, загратувати, а недостріляне, залишене на волі, паралізувати.

Про судилище, яке відбувалося в Харківському театрі опери і балету, ще тоді ходив гіркий жарт: "Опера "СВУ" – музика ГПУ".

Справу було навмисне названо так, щоб ще до суду винести вирок визначеним для закляння: "Справа контрреволюційної організації, що іменувалася "Спілкою визволення України" і готувала повалення Радянської влади шляхом збройного повстання".

Суд розпочався 9 березня 1930 року. По-єзуїтському було вибрано саме цю дату, Шевченківську, священну для кожного українця. Більш вразливий день, яким започатковувалося масове шельмування і нищення українства, годі було й віднайти. А вирок прозвучав Великодньої ночі. Це був не випадковий збіг, і він не вичерпувався відвертим блюзнірством. У тактиці тоталітарної системи, яка цим судилищем прирікала українство на заціпеніння і смерть, такі акценти мали нести неабияке психологічне навантаження. Зневажити нашого геніального пророка, власне, застеретти народ саме від такого розуміння його місії (щоб лишився у свідомості тільки класовим спілником – тираноборцем, а не речником самостійної України), вбити в цьому народові надію на духовне воскресіння, пригнітити його, ошельмувати саму ідею національного відродження, якою маси перей-

нялися в атмосфері хоч і примарної, та все ж офіційно проголошеної українізації.

"Сьогодні заново слухається справа "СВУ", яка розбиралася тут у цьому приміщенні півсторіччя тому" – щит з таким написом біля Харківського театру уявляв ще в часи брежнєвсько-суловської стагнації, в середині 70-х, письменник Гелій Снегірьов, автор лірико-публіцистичної розвідки "Набої для розстрілу (Ненько моя, ненько...)", що стала доступна радянському читачеві через дванадцять літ після написання (1989 р.). Слухається при повному дотриманні міжнародних процесуальних норм і з таким виправдальним вироком: "Суд постановляє: підсудних у справі "СВУ" визнати невинуватими".

Це була не сліпа віра письменника, мати якого Наталя Собко (у поданому в книзі документі помилково: "Сабко") проходила свідком у цій справі, а глибока переконаність у невідворотній справедливості, яка – що так часто у нас буває – вельми й вельми забарилася, прийшла аж 1989-го, коли змогли реабілітувати вже не живих учасників процесу, а лише їхні тіні та могили, більшість із яких і досі невідомі. В 70-ті ж роки відважного борця за правду кинули до спецізолятора КДБ УРСР.

Навівши основні пункти обвинувального висновку у справі СВУ, Гелій Снегірьов до кожного з них ставить категоричне "НЕ":

"НЕ БУЛА "СВУ" найнебезпечнішим загоном міжнародної контрреволюції.

Вчені-медики з медсекції ВУАН НЕ ВИХОВУВАЛИ молодих лікарів для контрреволюційної роботи в народі й НЕ КЛИКАЛИ до здійснення медичного терору.

СУМ (Спілка української молоді) не був бойовою терористичною організацією, НЕ ГОТУВАВ убивств комуністів.

Українською церквою НЕ КОМАНДУВАЛА спеціальна п'ятірка "СВУ".

ВУАН (Всеукраїнська Академія наук) працювала, не шкодуючи сил, над розвитком науки для народу і НЕ БУЛА опорою контрреволюційної організації "СВУ".

НЕ РОЗШИРЮВАЛАСЯ "СВУ" за рахунок куркульсько-попівського елементу.

Програма й статут "СВУ" НЕ ВИЗНАВАЛИ Й НЕ ВІТАЛИ терору – НЕ БУЛО взагалі програми й статуту "СВУ"!

Центр НЕ РОЗШИРЯВ організацію. НЕ ОДЕРЖУВАЛИ директив від закордонних ворогів і НЕ СТВОРЮВАЛИ в 1926 році "СВУ" – не створювали ні в 1926-му, ні в якомусь іншому!

НЕ БУЛО в керівництві організації кривавих убивць і погромників!

НЕ БУЛО керівництва організації!..

– Постривайте, чекайте! – чую, вигукуєш ти, мій читачу. – Як так не було?

– НЕ БУЛО!!!

– А що ж було?

– НІЧОГО НЕ БУЛО!

– Але "СВУ" – була?

– НЕ БУЛО!

– І "СВУ" не було?

– НЕ БУЛО!!!!!!!"

– А що ж тоді було? – неодмінно виникне запитання. Була груба й підступна фальшивка – колективний витвір ДПУ УСРР, ОДПУ СРСР і ЦК КП(б)У – з благословення верховного інквізитора Сталіна.

Пропагандистську веремію довкола "СВУ" зчинили не тільки для того, щоб маніпулювати громадською думкою, а й щоб за тим туманом приховати відсутність документальних доказів вини обраних жертв. Уже тоді в основу обвинувачення було покладено особисті зізнання арештованих – саме на цьому ґрунтуватимуться всі процеси 30-х років.

Автори цього збірника також обстоюють думку, що "Спілка визволення України" як оформлена структурна одиниця спротиву, власне, як політична антирадянська організація не існувала. Водночас показують, що більшовицька руїнницька політика, сягнувши свого апогею (насильницька колективізація, удержавлений грабунок хліборобів), наткнулася хоч і на розрізнений, але відчайдушний опір селянства аж до відкритих збройних виступів. Щодо інтелігенції, зокрема, наукової і творчої еліти – то тут було критичне осмислення цієї політики і взагалі всього комуністичного режиму (за влучним висловом Сергія Єфремова, "червоної аракчес-

вщини"), а також послідовне, непоступливе відстоювання здобутків українства всіма можливими, але легальними засобами. Свідомий же національний елемент був на всіх ділянках життя (наука, освіта, культура, медицина, кооперація, церква та ін.), що й дало козир до рук ДПУ в цій нечесній грі, коли національно патріотичні настрої було кваліфіковано контрреволюційними й витворено на їх основі відповідні "лінії" "СВУ".

У цілій низці досліджень, що з'явилися в діаспорі, особливо в 50-70-ті роки (праці В.Плюща "Історія Спілки Визволення України та Спілки Української Молоді" – Мюнхен, 1955, "Боротьба за українську державу під совєтською владою" – Лондон, 1973, а також С.Глода, М.Ковалевського, Н.Павлушкової та ін.), настійливо утверджувалася концепція про існування "СВУ". Тепер, коли процесові над "СВУ" дано юридичну й політичну оцінку, коли в науковий обіг, передусім цим виданням, вводяться унікальні документальні матеріали, цю концепцію можна вважати за таку, що не знайшла свого потвердження, але з політичних міркувань (боротьба з тоталітаризмом в СРСР) була вмотивована.

У часи дозованої критики культу особи Сталіна комуністична пропаганда нав'язувала масовій свідомості вигідну для самозбереження й недоторканості тоталітарної системи тезу про відступ від лєнінських норм життя, який, мовляв, і призвів до порушення соціалістичної законності. Які це були "норми", видно хоча б з історії з "філософським пароплавом" висланих з Росії за прямою вказівкою Лєніна (він ще й особисто коригував списки вигнанців). А згаданий Сергієм Єфремовим кривавий похід на Київ червоного загону Муравйова, коли через нерозпорядливість Центральної Ради, засліпленої соціалістичними гаслами про братерство пролетаріату, під Крутами, в нерівному бою, загинули вірні сини України – студенти, гімназисти, юнаки військової школи – хіба ця агресія не спрямовувалася Головою Раднаркому Росії?

В записці Сталінові періоду згаданої висилки Лєнін дав таку директиву: "Арестовать несколько сот и без объявления мотивов -выезжайте, господа!

Всех авторов "Дома литераторов", питерской "Мысли"; Харьков обшарить, мы его не знаем, это для

нас "заграница". Чистити надо быстро, не позже конца процесса эсеров".

Навівши це "полицейское распоряжение Ленина", Дмитро Волкогонов дає такий коментар:

"Мы долго, более четверти века, размышляли после XX съезда партии, откуда пришла к Сталину беспрецедентная жестокость по отношению к своим соотечественникам. Не было и намека даже подумать (автор настоящей книги в том числе), что отцом внутреннего терроризма, беспощадного и тотального, был сам Ленин" (Д.Волкогонов. Ленин. Политический портрет. В двух книгах. Книга II. – М., 1994, С.186).

"Обшарили" і Харків, і Київ, і всю Україну – до останнього хутора. Одним із пізніших вислідів такого директивного "обшаривання" і був процес над вигаданою "СВУ".

Зрозуміла пильна увага до "СВУ" самого Сталіна та інших кремлівських верховодів. Так, 16 лютого 1930 р. перед інженерами та науковцями Москви виступив з доповіддю Голова Раднаркому СРСР О.Риков. Найбільший розділ його виступу був присвячений темі "Шкідництво "чистої" науки. Контрреволюційна робота в Українській Академії наук". 21 лютого цю доповідь було опубліковано в газеті "Вісті". Того ж дня там почали друкувати (ще задовго до суду) скорочений варіант обвинувального висновку у справі "СВУ", свідомо ігноруючи його гриф – "цілком таємно". Такий виняток було зроблено для дезінформації, ошукання широких мас, на яких щодня з газетних шпальт вихлюпувалися все нові й нові інсинуації на кшталт:

"Констатуючи наявність терористичних настроїв серед контрреволюційної молоді, керівники "СВУ" намічають самих об'єктів терористичних актів. Насамперед вони зупиняються на керівникові партії т.Сталінові. Винувачений В.Дурдуківський свідчить: "Сталін є наш найголовніший ворог, що він тримає своєю непереможною волею всю владу..." Серед інших об'єктів терору газета називає Ворошилова, Будьонного, Скрипника" ("Вісті", 1 березня).

"Отже, встановлено, що "СУМ" з моменту організації ... і до моменту ліквідації провадила контрреволюційну роботу, як суворо законспірована, бойова, фашистського

типу організація, що брала участь у підготовленні під керівництвом "СВУ" збройного повстання проти Радвлади, і як організація, що готувалася чинити терористичні акти" ("Вісті", 5 березня).

9 березня, в перший день процесу, "Вісті" вийшли з передовою під назвою "Банкрути".

Юрист Анатолій Болаболчченко в статті "СВУ": суд над переконаннями" ("Вітчизна", 1989, N 11) обстоює таку принципову думку: "За умов наперед відомого засудження, упередженості, вимоги розправитися з обвинуваченими неможливо було розраховувати на об'єктивний розгляд справи в суді. Ознайомлення з її матеріалами свідчить про те, що були й інші причини, внаслідок яких про нормальне правосуддя не могло бути й мови. Одна з них та, що навіть головуючий, не кажучи вже про склад суду, не міг як слід ознайомитись з цією справою".

На це ознайомлення, як доводить він документально, суд мав усього дванадцять днів, а справа налічувала 237 томів (а це понад сто тисяч аркушів тексту!) слідчих матеріалів. Коли ж це бодай побіжно встигли б переглянути головуючий, чотири державних і чотири громадських обвинувачі та тринадцять адвокатів? Щодо останніх, "то вони підготуватися до захисту явно не встигли, – зауважує Анатолій Болаболчченко. – Такого висновку доходиш, вивчаючи стенограми процесу, де це чітко простежується. Пасивність захисту була також наслідком побоювання, що за тодішнього рівня правосвідомості і прямотинності мислення їх можуть отождивити з їхніми підзахисними з усіма наслідками, що випливають звідси".

Такий поспіх був не випадковий, бо цю гігантську за обсягом справу було шито білими нитками, а її режисери аж ніяк не хотіли, щоб це виявилось на процесі, коли б суд докопувався до істини. Тут була наперед задана схема: взаконити ті ярлики, які були припасовані підсудним ще заздалегідь, під час кількомісячного цькування в пресі, на мітингах, зборах і т.ін. І тут діяли підступно й агресивно: вип'ячувалися терористичні наміри, яких ніхто із 45 членів міфічної організації не виношував, а також антикомуністичні настрої (але не в теоретичному плані, як то могло бути в демократичній

державі за політичного плюралізму, а в якійсь кривавій містерії, аж до намірів фізичного знищення хворих комуністів у лікарнях). Усе це нагніталось з тим, щоб перед громадськістю, яку дедалі навальніше зачумлювали ідеологічним дурманом, виставити "СВУ" як організацію вбивць і вурдулаків.

Для тоталітарної системи найнебезпечніша й найневисніша сила – інтелектуальна, мисляча частина суспільства, бо цій системі потрібні понурі й німі раби, сліпі виконавці. Тому перший удар – по мозку нації.

По суті над "СВУ" були випробувані методи дискредитації, ізоляції та подальшого знищення небажаних для системи осіб, груп і прошарків. Про це з цинізмом заявляв своїм жертвам один із слідчих у справі "СВУ" С.Брук. Так, Г.Голоскевичу він говорив: "Ех, слід би всю Україну перестріляти, та, на жаль, – не можна. Але вас, українських інтелігентів, ми всіх знищимо".

Тому ясно, чому В.Дурдуківський про цього інквізитор в мундирі ДПУ говорив: "Брук гіпнотизує і вганяє в нестерпний жах".

Для України ж, як і для інших під'яремних республік СРСР, "великий перелом" був переломом станового хребта нації. Саме тоді розпочато масову насильницьку колективізацію і знищення селянства (під машкарою "ліквідації куркульства як класу"). Недаремно в вироку наголошувалося, що основною соціальною базою, на яку спиралася й орієнтувалася "СВУ", мало стати "українське куркульство".

Отже, вимальовується глобальна схема винищення українства: соціальна база СВУ – куркульство, опорний пункт – Всеукраїнська Академія наук, розгалуження командних кадрів – в Українській автокефальній церкві, бойовики-терористи – в Спілці української молоді.

З куркульством – ясно, воно вже було приречене, підпало під "ліквідацію". Здорові, національно свідомі сили у ВУАН підвести офіційно під "ліквідацію" не випадало – хоч не хоч, а ще змушені були зважати на світову опінію, тож треба було знайти привід, камуфляж – ним і стала "СВУ". Те ж саме і з УАПЦ, на яку офіційні власті здавна поглядали косо, чинили їй всілякі перепони і влаштували провокації. Перед апокаліптичним походом на селянство цю справді народну

церкву, яка підтримувала у мільйонів мирян незборимий дух і плекала національну гідність, несла їм слово Боже їхньою мовою, необхідно було знешкодити хоча б з тактичних міркувань. А підтягти крила свідомій молоді – це унебезпечити себе на найближчі десятиліття. Тоталітарна система підминала під гусениці своєї пекельної машини все, що стояло чи навіть могло стати на шляху її необмеженого панування, жорстокої диктатури. Крім того, це мало ілюструвати сталінську тезу про загострення класової боротьби.

Ромен Роллан устами свого героя Кола Брюньйона прорік: "Тричі вбивця той, хто вбиває думку". А якщо не тільки думку, а й її носіїв, генераторів, та ще в незчисленній кількості? Бо процес "СВУ" був тільки початком. Метастази цього погрому, винищення інтелектуального й духовного потенціалу нації роз'їдали тіло України десятиліттями.

Мав рацію Сергій Єфремов, який, довідавшись про арешт Миколи Павлушкова, свого небожа, студента Київського інституту народної освіти, з гіркою іронією занотував до щоденника: "Почалася українізація Наримського краю".

Тенета на Сергія Єфремова готувала ціла бригада з ДПУ: протокол допиту Павлушкова складає 260 аркушів машинопису. Цей звіт відвертих вигадок уклали заздалегідь, а слабодухий студент його тільки підписав. Очевидно, його спокусили волею, бо він не тільки скріпив своїм підписом цей брехливий том, а й погодився на таємне співробітництво з ДПУ.

А поки що ошуканий підслідний боровся спільно з органами ДПУ проти свого рідного дядька. Павлушков зізнався, що сам він не належав до керівного центру "СВУ" і не був присутній на жодних зборах цієї організації, однак виявив незвичайну поінформованість – і в зв'язках "СВУ" з закордоном, і в підготовці повстання й терору, і в організаційній діяльності. Він навіть дав показання про події 1918-1919 р.р. та про зв'язки Єфремова з численними ватажками тодішніх банд. Відки йому було про це знати у свої ще дитячі роки?

Підпрятання "СВУ" до банд інспірувало ДПУ УСРР, бо його голова В.Балицький ще 22 листопада 1929 р. в одеській газеті "Чорноморська комуна", повідомляючи

про викриття "СВУ", писав, що до цієї "контрреволюційної організації" входили "колишні міністри, офіцери, єпископи, учасники банд". Тож видно, звідки тягнеться нитка для того клубка, в який накрутили показання Павлушкова. А спрямували їх передусім проти Сергія Єфремова, бо саме йому визначили бути керівником і натхненником неіснуючої підпільної організації.

Сергій Єфремов – академіку ВУАН з 1919 р., віце-президент ВУАН з 1923-го, завідував її Історико-Філологічним Відділом, очолював Комісію для складання біографічного словника діячів України, раду історико-літературного товариства та ін. Він автор трьох тисяч наукових праць, в основному про класиків літератури від І.Котляревського до М.Коцюбинського, з-поміж них фундаментальної "Історії українського письменства" в двох томах та бібліографічного дослідження "Українознавство".

Сергій Олександрович вів щоденник, в якому не приховував свого критичного ставлення до нової влади та її вождів. Він ретельно, об'єктивно фіксував події тодішнього складного життя, з його нестатками і кривдами.

Слово Єфремова, навіть щоденникове (для себе, для історії, а не для нагальної злободенної дискусії на шпальтах газет), було гостре й дошкульне.

Шістдесят років ці щоденники академіка були ув'язнені в архіві ДПУ-НКВС-МДБ-КДБ.

Ось окремі фрагменти цього літописання – оцінки політичних подій, гнітючих буднів, болісні роздуми про долю України, яку вона сама вже не вершила:

"Але коли перед мене стають оті – брехня, провокація, хвастливість, пошлість, які становлять головні ролі системи, то відповідь одну можу дати: не приймаю системи на брехні й провокації, на світовому дурилодстві заснованої".

"Все вбила проклята казенщина, офіціальщина, примус. Дивно, як казенна рука вміє спаплюжити найкращі мрії людського серця, очерствити й убити найкращі пориви. Мерзість запустіння на місці святим. А казенні пера виписуватимуть завтра оформлені восторги". "Нещасне покоління росте, загиджене, запльоване фарисейською рукою тупоголових дурнів та рознузданих садистів. Страшна майбутність". "Устрій, що встано-

вився, від Миколи відрізняється в кращому випадку тим, що немає царя Миколи II, а на місце став Микола III – Ленін з червоною аракчєєвщиною".

Про М.Скрипника (тодішнього наркома освіти УСРР) та інших високих функціонерів, які вели шалений наступ на ВУАН, вишукуючи там політичну неблагонадійність, С.Єфремов відгукнувся так:

"Люди, з якими не то працювати – говорити не можна по-людськи. Люди, які не розуміють або навмисне намагаються все перекрутити, споганити, розтопцювати. І вони держать в руках науку, освіту... Не дивно, що вони з ними виробляють. Нещасна наука і замість освіти – гасило духа і п'їтьма непроглядна".

"... Отже, й не криються з тим, що всю цю справу партійний комітет вирішив. Партія в ролі "вершителя судеб" науки – теж "весельський пейзаж".

З осені 1928 р. С.Єфремов опинився в щільній облозі. Його шельмували, засуджували, розвінчували. У трьох номерах газети "Комуніст" партфункціонер А.Хвиля обливав його брудом у статті "Під академічним забралом".

6 лютого 1929 р. "Пролетарська правда" виступила зі статтею "Проти єфремовщини", в якій ученого названо ставлеником куркулів і непманів.

11 листопада 1928 р. в щоденнику з'явився такий тривожний запис: "В академії все ворожать, чи вишлють мене, чи не вишлють".

31 грудня 1928 р. президія ВУАН, виконуючи настанови ЦК КП(б)У, засудила "контрреволюційну діяльність" академіка С.Єфремова.

В канцелярії неодмінного секретаря ВУАН зняли портрети опальних академіків А.Кримського та С.Єфремова.

А щоденник фіксує все нові й нові вияви "полювання на відьом": тут і "вишукування по школах поповичів і попівен", і "легка кавалерія" в школах, коли комсомол займається висліджуванням і доносами. "Нещасний пролетаріат, іменем якого вся ця гидота робиться, і нещасна країна, в якій панують шпиги і донощики, куди вона докотиться – це можна наперед угадати", – зауважує С.Єфремов з цього приводу.

Особливу тривогу в ученого-патріота викликає зубожіння села, безхліб'я у місті і примара близького го-

лоду ("... голод роблять на чистому місці (...) А разом і повний занепад всього життя. Дохазяйнувалися...").

Знаючи такий критицизм Сфремова, а також те, що він звирявся в цьому не тільки щоденникові, а й близькому оточенню, органи ДПУ використали цю нелояльність ученого до режиму і запрограмували йому роль провідника неіснуючої антирадянської організації.

Перед початком суду Сергій Олександрович заявив своєму оборонцеві, відомому ще в дожовтневі часи адвокатуві С.Ратнеру, що вирішив на суді відмовитися від усіх своїх показань на попередньому слідстві.

– Бога ради, тільки не це! – благав його той. – Ви не знаєте, скільки народу схоплено в цій справі! Вони мститимуться, вони заллють кров'ю всю Україну...

Є згадки про те, що арештований у справі "СВУ" Валентин Отамановський, директор Вінницького філіялу бібліотеки ВУАН, кілька місяців просидів у камері без пред'явлення йому звинувачення. І, нарешті, однієї ночі до нього з'явився слідчий з цинічним ультиматумом: "Якщо підпишете цей папір, де сказано, що ви член "СВУ", то отримаєте п'ять років ув'язнення, а ні -- то будете одразу розстріляні".

Шантаж і залякування, притаманні тактиці ДПУ, тут були вкрай необхідні, щоб компенсувати відсутність доказів.

Віктор Петров писав про методи НКВС: "Кожну фразу, кожний рух, жест, думку взято на облік. І людину анатомізували. Її свідомість анатомізували. Анатомізація свідомості стала досягненням більшовицької юрисдикції... Це страшна система витонченого садизму" (збірник "Безсмертні". Спогади про М.Зерова, П.Филиповича і М.Драй-Хмару. – Мюнхен, 1963, С.310). Після такої анатомізації, як зазначає автор, допитуваний "маніякально повторював усе, що від нього вимагав слідчий".

Обвинувальний акт у справі "СВУ" складався з одинадцяти розділів:

I. Історія виникнення СВУ. Перші організаційні засідання. Програма й тактика організації.

II. Діяльність керівного центру СВУ.

III. Зовнішня орієнтація СВУ (розділ таємний).

IV. Повстанська діяльність СВУ.

V. Позиції СВУ у питанні про терор.

VI. Діяльність автокефальної церкви – знаряддя СВУ.

VII. Діяльність "Спілки української молоді" ("СУМ").

VIII. Контрреволюційна діяльність СВУ на культурному фронті.

IX. Діяльність кооперативної групи СВУ.

X. Діяльність СВУ на периферії.

XI. Заключна частина.

Таке розгалуження обвинувачення мало створити довкола "СВУ" атмосферу громадської нетерпимості та осуду як злочинної структури. І не тільки щодо підсудних, а й щодо української інтелігенції та УАІЩ взагалі. Автокефальна церква була приречена, оскільки її виникнення пов'язували "безпосередньо з розгромленням збройних сил української контрреволюції й переходом її до підготовки повстання проти переможної Радянської влади".

У восьмому розділі фактично виносився присуд українським письменникам: "Таким чином, на передсудовім слідстві, встановлено, що:

1. З цієї мети СВУ провадила консолідацію своїх сил у літературно-видавничих установах, з метою шкідництва на ідеологічному фронті.

2. Члени СВУ індивідуально підготовлювали окремих близьких своїми поглядами на організацію письменників, з метою використання їх для здійснення завдань СВУ".

Як саме "використовували", видно із зізнання Михайла Івченка: "Я будував свої твори таким чином, що вони змальовували радянське життя з негативного боку (...) на шкоду Радвлади, організовуючи читача проти Радвлади". Тобто, з погляду слідчих і суддів будь-яке критичне осмислення дійсності (а вона ж була далеко не ідеальною) виключалося. Це потрібно було системі не стільки для обвинувачення одного, як для постраху всіх інших письменників, яких на той час ще не встигли колективізувати в єдину Спілку.

Правозахисник генерал Петро Григоренко, який за сміливу критику тоталітарної системи в 60-ті роки був розжалуваний до рядового, у книзі "Спогади" (Детройт, 1984) згадував, що його, тоді студента, заставили побувати на судилищі "СВУ".

"Процес справив на мене гнітюче враження, – писав він. – Підсудні були якісь прибиті, принижені, жа-

люгідні і незрозумілі. Все виглядало, як зле підготована вистава з поганими виконавцями".

Михайло Кривинюк, який також опинився серед цих "принижених", писав до дружини Ольги Петрівни (сестри Лесі Українки) і дітей про свій жахливий пригнічений стан, коли йому довелося давати зізнання судові, запрограмоване наперед чекістами: ..." Коли я вийшов на "катедру", мене зі всіх боків здушило. Здушили всі, здушило все, що промайнуло в голові та що було перед очима... Гнітили товариші, що ззаду мене. Гнітили радіоприймачі з своїми всепроникливими хвилями, що линуть у безмежний світ... Гнітила навіть шклянка води біля мене... Почався допит. І десь враз не стало серця і скаламутився розум. Я опинився коло стовпа ганьби. Перед "виступом" я молив суд, щоб захватити в собі спокій і ясність думки, хтілось заховати душевну рівновагу, що належиться людині розсудливій, поважній, за яку я мав себе. А справді я був, як рядовий школяр... Через втрату спокою і рівноваги я недочував, я недобачав, я відповідав, не зрозумівши добре запитання, як тороплений. Ганьба...

Я був, як українська стара верба типова, що пастушки в ній випалили "душу": зверху щось живе ще, зеленіє навіть, а душі нема..."

Такий випалювальній екзекуції піддали всю українську інтелігенцію.

Вирок суду був остаточний і оскарженню не підлягав.

Трагедія українства не вимірюється кількістю розстріляних за постановами трійок і особливих нарад та замордованих у нетрях ГУЛАГу каторжною працею і голодом. Це піддається підрахунку – і від апокаліптичного числа стає моторошно. Та немає виміру тим стражданням, яких зазнали приречені на загин, їхні рідні та близькі.

Погляньмо на долю Всеволода Ганцова. Засуджений на 8 років ув'язнення, він чекав "сподіваної волі" – 21 серпня 1937 р., коли мала закінчитися його мученицька одісея. Та Соловецька тюрма не відпустила свою жертву, його перетримали, а 15 квітня 1938 р. додали ще 8 років таборів, а потім поневіряння, заслання, безхліб'я і безправ'я – 22 роки в'язниці, гонінь і переслідувань! І йдеться не про рецидивіста, а про чесного громадянина, представника наукової еліти, мовознавця європейського рівня. Як заявив В.Ганцову слідчий перед засланням,

його вважали "соціально небезпечним елементом". Тобто система ставила на ньому печатку причетності до останнього подиху. Була б справжня провина, тоді інша справа, а так – тільки відчай і біль, якими перейняте клопотання В.Ганцова на ім'я Голови Президії Верховної Ради СРСР К.Ворошилова: "Осуждение за принадлежность к организации, к которой я не принадлежал и которой вообще не существовало, явилось для меня причиной полной жизненной катастрофы".

Знищення "соціально небезпечних елементів" було запрограмоване. Диявольський конвеєр працював шалено, не завжди дотримуючись навіть формальних процесуальних норм: звернімо увагу на документи № 43 і № 44. Перший з них (протокол судової трійки УНКВС по Саратовській області) датований 8 грудня 1937 р.: "слушали дело № 12727" і винесли вирок Й.Гермайзе – "заключить на 10 лет в концлагерь". А в наступному документі (обвинувальному висновку в цій же справі), датованому пізніше, 10 грудня, є пункт: "Дело № 12727 направить на рассмотрение тройки УНКВД..." Отже, навіть для такого жорстокого вироку не потрібно було обвинувального висновку. Повна, необмежена сваволя...

До цього збірника автори включили унікальні документи, знайдені ними в архівах, які не тільки переконливо доводять інспірованість процесу "СВУ" владними і каральними структурами тоталітарної держави, а й демонструють у дії ту пекельну машину, яка була запущена для знищення українства за прямою вказівкою Сталіна.

Стеження за свідомими українцями було тотальне, всеохопне – від президії ВУАН до шкільних літтуртків, від видавництв до стіннівок. Таке ж було і його викорінення – цілими родами, як Старицьких-Черняхівських чи Слабченків. А які ж це були люди! Ось характеристика академіка М.Слабченка арештованим К.Арсені: "...Увлекал нас своей оригинальностью, своей энергией, талантливостью, любовью к Украине, своим европеизмом... Мне Слабченко говорил, что я хочу воспитать в вас молодых украинских профессоров". А ось позиція його сина, молодого вченого (за показаннями М.Ралєва): "Тарас Слабченко говорил о колониальном положении Украины и необходимости самостоятельного бюджета и права распоряжаться всеми государственными доходами и природными богатствами".

Глибоке обґрунтування дав Т.Слабченко причинам поразки наших визвольних змагань 1917-1920 років.

На прикладі тільки цієї високоосвіченої родини, батька і сина, можна бачити непоправні втрати, яких зазнала інтелектуальна Україна. А яку непоступливість принципам бачимо в діалозі С.Єфремова з П.Любченком, зафіксованому в щоденнику вченого.

Не випадково у виступі оборонця С.Ратнера промайнула думка, викреслена ним при остаточному редагуванні: "Это лучшие представители, можно сказать, украинской интеллигенции".

Шкідництво цих "лучших представителей" вбачалося повсюдно – варто згадати ті лінії, за якими велися слідство й арешти: це й українізаторські (дозволені офіційно!) гуртки луганських учителів, й українізація Київського медінституту, в якій доглядали підготовку до антирадянської роботи на селі, й літературні четверги в Чернігові (започатковані ще М.Коцюбинським), і навіть словникарство (тут за кримінал виставлявся добір питомої української лексики, відмінної від російської).

Пильнувальниками ДПУ, як видно з документів, будь-який вияв національної свідомості трактувався як націоналістичний: часто повторювана в документах фраза "в национальном духе" ними розумілася як "в националистическом"; "националистическая литература" та "история Украины" ними ставилися в один злочинний ряд. Яко крамола, яко "шовинистическая обработка студентов" кваліфікувалася заява Т.Слабченка: "Моя задача приучить слушателей к тому, что история Украины – это история отдельного, с ярко выраженными чертами, народа".

Уважне прочитання наведених у збірнику протоколів допитів ще раз переконує в тому, що справа "СВУ" фальсифікована – під тиском слідства арештовані ставали на шлях самообмови і втягування в орбіту неіснуючої злочинної організації десятків і десятків своїх друзів, товаришів, співробітників.

Так, на допиті 21 травня 1929 р. М.Павлушков заявив: "Точно сформулировать свои политубеждения я сейчас не смогу, ибо серьезно до сих пор над ними не задумывался", а вже 6 червня дав повне зізнання у створенні "СУМ" і, зокрема, про 10-відсоткові внески з

зарплати його членів, за які "в першу чергу проектувалося набути зброю". А далі вже – планові теракти (Троцький, Будьонний, Каменєв, Держинський), вербування нових членів і т.ін.

Під час слідства окремим заарештованим пред'являли фотокопії листів – отже, кореспонденція майбутніх жертв піддавалася перлюстрації, з 1923-го і давніших років. А позаяк фотокопії листа Л.Чикаленка до С.Єфремова з настановою створити "СВУ" у справі немає, то вже сам цей факт свідчить про вигадання такого листа в надрах ДПУ, а саме на ньому базувалося обвинувачення у зв'язках "СВУ" з еміграцією.

Що не прізвище в документах ДПУ-НКВС – то й трагічна доля. Взяти хоча б поета Аркадія Казку. 4 жовтня 1929 р. на допиті він не приховував своїх "расхождений с компартией" в галузі економіки, індустріалізації, щодо цензурної політики. Він не заперечував спільності своїх поглядів з організацією "СВУ", але заявив, що визнає свою до неї приналежність тільки тоді, "когда будет представлен предо мной человек, который является авторитетом этой организации и представит мне факты моей работы в этой организации". Та в ДПУ були свої методи визнання приналежності, яких ніжна й тендітна душа чесного поета не витримала: в тюремній камері він невдовзі, 23 жовтня наклав на себе руки.

"Наш нещасний хлопець покінчив з собою в одеській допрі, – писав у одному з листів близький товариш поета Павло Тичина. – ... Так не повелося йому в житті... І таланту не розвинув. І світу білого не випив".

Скільки ж їх не випили білого світу?

Відомо документально, з довідки, що знаходиться у справі розстріляного критика Б.Коваленка (N 392280 ФП, С.187-191), що і сам Павло Тичина, і Максим Рильський, свідчення якого, пов'язані з "СВУ", подаються у збірнику, і Микола Бажан 1937 р. потрапили до категорії осіб, проти яких у списку стояв специфічний енкаведистський термін – "активно разрабатывается". Отже, тотальність стеження і нищення після інспірованої "СВУ" не згасла, а навпаки, наростала. Трьох названих видатних митців слова молох не поглинув випадково, хоч і замірявся, не зважаючи на особливі їхні заслуги перед системою ("Партія веде", "Пісня про Сталіна" та ін.).

Самообмова М.Рильського, спалення мостів, що єдали його з дитинства з "українством", деклароване у свідченнях-каяттях – трагічна сторінка нашої культури. За своєю підступністю і наважністю такі акції більш моторошні і руїнницькі за Валуєвський циркуляр чи Емський указ, бо останнє чинилося самодержавною волею, а перше змушували понад силу робити самих речників національного відродження, приневолюючи їх відрікатися від святинь. Та могутній потенціал українства у М.Рильського не вдалося вбити – тоді система вирішила знищити самого його носія (відомий дослідник репресивної політики в Україні І.Білас оприлюднив документи, з яких видно, що у травні-червні 1945 р. каральні органи планували розправу над М.Рильським за схемою, яку пізніше застосували при вбивстві Я.Галана. Поета ж урятувала пильність служби безпеки ОУН, крайовий провід якої в Луцьку розкрив задуману криваву провокацію).

Повертаючись до свідчень Максима Рильського, хочу зупинитись на згаданій ним віршованій відповіді своїм в'їдливим критикам, які займали явно прислужницькі позиції. Сергій Єфремов у щоденнику 18 квітня 1929 р. зафіксував цей вірш, що ходив у тодішньому самвидав'ї (опублікований у журналі "Слово і час", 1995, № 3). Відповідаючи Б.Якубському, авторові статті "Не в ритм з добою", поет, зокрема, не без сарказму писав:

Сховавши Марксове чоло За Марковою бородою –
Радій, спочинь! Добро зіло Униз котитись в ритм з добою.

Назвавши цей твір "гідною відповіддю", Сергій Єфремов зауважив, що "коряків і корячат "душеспасительным словом не проймешь": товстючу шкуру, нівроку, викохали".

Коли читаєш клопотання про помилування засуджених у справі "СВУ" (А.Барбар, В.Чехівський та ін.), впадає в око наївна віра цих приречених у сподіване милосердя залізної диктатури, яку вони запевняли у своїй відданості й готовності віддати всі свої сили побудові соціалізму. Про це мовимо не з осудом, а з спожалінням, бо вбивцями були не засуджені, а їхні судді й карателі. Останню свою тюрму (ще будучи підслідним) С.Єфремов вважав ідеальною порівняно з царськими, які він звідав. Але куди ж той ідеалізм вивіявся, коли він та його посправники потрапили на конвейер ГУЛАГу, вже у справжнє пекло, а не в декоративно прикрашене

місце ізоляції. Це видно бодай із скарг М.Павлушкова, якого на Соловках конфіскацією листів відрізали від України, від рідних, вигадавши знущальницькі мотиви призупинення цього листування.

В ув'язненні В.Ганцову 1931 р. довелося розмовляти з С.Єфремовим, який щодо існування "СВУ" заявив йому таке: "Хіба ви не знаєте, що ніякої організації "СВУ" не було". На його подивування, чому ж тоді він давав показання про участь в неіснуючій "СВУ", Єфремов відповів: "З цією організацією зайшло далеко, і я вирішив підтвердити те, що показали інші".

Вже не дізнатись, як обробляли конкретно кожного із 45-ти, але навіть з тих округин інформації, що до нас дійшли, видно: працівники ДПУ постійно вдавалися до шантажу, залякування, а чи й навпаки, присипляли пильність своїх підслідних щедрими обіцянками, про які швидко забували, домігшись свого, штовхали їх на самообмову і на обмову інших.

Як установлено перевіркою, у справі "СВУ" мали місце протизаконні методи слідства, із застосуванням психологічного і фізичного впливу. Так, Валентин Отамановський у заяві до ДПУ 14 листопада 1929 р. писав, що він може збожеволіти, не витримати моральних мук, а тому готовий підписати потрібні свідчення.

Борис Матушевський у заяві на ім'я Генерального прокурора СРСР 30 квітня 1955 р. пояснював, що від нього та інших заарештованих домагалися показань "під тиском умов слідства, яке здійснювалося недозволеними методами...".

Володимирові Чехівському на допиті "загрожували ще більшим покаранням, ніж розстріл".

Автори книги зупиняють увагу на вбивстві Симона Петлюри, на суді над виконавцем політичної волі Москви та на диригентах з ДПУ УСРР та ОДПУ СРСР. Немає сумніву в тому, що головний диригентський пульта був там, де й у справі "СВУ" – у Кремлі. Без скерування з цього пульта член Колегії НКЗС СРСР, уповноважений НКЗС СРСР в УСРР О.Шліхтер не міг би давати надсекретні директиви (з грифом "особливо таємно") першому секретареві ЦК КП (б)У Л.Кагановичу перед судом над Шварцбардом щодо підготовки українського представництва в Парижі до процесу (шельмування С.Петлюри авантюристом і погромником, підбір відповідних свідків і т.ін.). За ухвалою політбюро ЦК КП(б)У,

яке 18 лютого 1927 р. розглянуло питання про цей процес, було виділено значну суму для фінансового забезпечення продиктованих Москвою акцій.

За мислячими людьми, притягнутими до справи "СВУ", був єдиний гріх з погляду тоталітарної системи – вони критично ставилися, як сказано в протесті Генерального прокурора УРСР у цій справі, "до окремих збочень у громадському житті і окремих заходів Радянської влади, поміж себе відкрито обговорювали вади, властиві соціалістичному будівництву в нашій країні, пов'язуючи їх з державною політикою..." "Проте ці дії самі по собі не спричиняють склад злочину", – зазначено далі в протесті.

У серпні 1989 р. пленум Верховного суду УРСР розглянув цей протест і задовольнив його.

Всі 45 реабілітовані повністю. І всі – вже помертно.

5 травня 1990 р. в Києві, біля пам'ятника Святому Володимирові відбулися архієрейське богослужіння і всеукраїнська панахида по жертвах сталінського терору на процесі "СВУ", яка завершилася хресним ходом і мітингом на майдані біля Святої Софії.

Піднявши над головами грубезний том стенографічного звіту про процес над "СВУ", цю купу попелу, що стукає в наші серця, відомий правозахисник Євген Сверстюк прочитав вірш "СВУ", написаний ще 1986 року, в якому є такі рядки:

Боже! Як то вам було Поза межами болю Зло пускати в святиню Видавати ключі Зло тотальне носилось І вже перших косило І кричали у завтра Лиховісні сичі Я приніс гілку терну Вашим тіням стражденним Затаврованим тіням...

З реабілітацією засуджених неправедним судом на процесі "СВУ" тавро державного злочинця з кожного з них знято. Це ж видання, безперечно, прислужиться осягненню істини, розкриттю тієї диявольської кухні, де ці тавра ставили і де приречені були справді "поза межами болю".

Збірник цей – терновий вінок на уявну братську могилу – і не тільки 45-х засуджених у Великодню ніч 1930 року, а й тисяч і тисяч жертв, які пішли в небуття і забуття з тавром "СВУ" на своєму чистому імені.

ПЕРЕЛІК НАДРУКОВАНИХ ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

1. Протокол допиту М.П.Павлушкова. 21 травня 1929 р.
2. Додаткові свідчення М.П.Павлушкова. 6 червня 1929 р.
3. Доповідна записка В.А.Балицького до ЦК КП(б)У "Про ліквідацію контрреволюційної організації української молоді в Києві". 7 червня 1929 р.
4. Додаткові матеріали "Про ліквідовану в Києві контрреволюційну організацію "СУМ", надіслані з ДПУ УСРР до ЦК КП(б)У. 11 червня 1929 р.
5. Додатковий протокол допиту М.П.Павлушкова. 21 липня 1929 р.
6. Свідчення С.Єфремова 23 липня 1929 р.
7. Свідчення С.Єфремова 25 липня 1929 р.
8. Додаткові свідчення С.Єфремова 10 вересня 1929 р.
9. З протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У. 3 листопада 1929 р.
10. Ухвала пленуму Ради ВУАН 28 листопада 1929 р.
11. Доповідна записка Голові ДПУ УСРР В.А.Балицькому "Про підсумки роботи по викриттю українського контрреволюційного підпілля по Україні у зв'язку із справою "СВУ". 1 грудня 1929 р.
12. Меморандум у справі Одеської філії "Спілки визволення України", складений за відомостями Секретного відділу ДПУ УСРР. 1 грудня 1929 р.
13. Доповідна записка Голові ДПУ УСРР В.А.Балицькому 1 грудня 1929 р.
14. Доповідна записка про діяльність медичної лінії "СВУ" 1 грудня 1929 р.
15. Орієнтовний список заарештованих по Києву, що підлягають представленню на процес "СВУ". 1 грудня 1929 р.
16. Кандидати до процесу "СВУ" з периферії 1 грудня 1929 р.
17. Із зізнань С.О.Єфремова "Підсумки моєї контрреволюційної діяльності". 5 грудня 1929 р.
18. Лист В.А.Балицького до С.В.Косіора. 13 грудня 1929 р.
19. З протоколу засідання політбюро ЦК ВКП(б). 13 грудня 1929 р.
20. Протокол допиту С.О.Єфремова Головою ДПУ УСРР В.А.Балицьким у присутності заступника наркома юстиції УСРР М.В.Михайлика 23 грудня 1929 р.

21. З протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У. 23 грудня 1929 р.
22. Протокол очної ставки між В.Ф.Дурдуківським і М.П.Павлушковим, проведеної слідчим ДПУ УСРР С.С.Бруком у присутності Прокурора ДПУ УСРР Л.Крайнього. 28 грудня 1929 р.
23. Шифрограма Й.В.Сталіна до С.В.Косіора та В.Я.Чубаря. 2 січня 1930 р.
24. З протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У. 3 січня 1930 р.
25. Заява С.О.Сфремова до Прокуратури УСРР. 11 січня 1930 р.
26. З протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У. 31 січня 1930 р.
27. З обвинувального висновку у справі "Спілки визволення України", 4 лютого 1930 р.
28. З протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У. 23 лютого 1930 р.
29. Лист М.О.Скрипника до С.В.Косіора. Не пізніше 20 березня 1930 р.
30. З виступу захисника С.Б.Ратнера. 12 квітня 1930 р.
31. З протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У. 28 квітня 1930 р.
32. Із передової статті журналу "Більшовик України" (1930, № 5-6) "Українська контрреволюція перед пролетарським судом".
33. Свідчення М.Т.Рильського ДПУ УСРР, власноручно записані ним у Лук'янівській в'язниці. 23 березня - 28 квітня 1931 р.
34. Клопотання про помилювання до ВУЦВК від А.О.Барбара. 27 вересня 1931 р.
35. Заява В.М.Чехівського до Президії ВУЦВК. 31 серпня 1932 р.
36. Заява М.П.Павлушкова в Колегію ОДПУ СРСР. 16 квітня 1934 р.
37. Заява А.О.Барбара начальникові 3-го відділу ББК НКВС. 6 квітня 1935 р.
38. Заява М.П.Павлушкова начальникові 3-го відділу ББК НКВС Перцову. 9 травня 1935 р.
39. Заява Г.М.Іваниці до Особливої інспекції НКВС СРСР. 10 жовтня 1936 р.
40. Лист заступника начальника 4-го відділу Головного управління безпеки НКВС СРСР Гендіна начальникові 4-го відділу Красноярського управління НКВС Бузулукову. 22 квітня 1937 р.
41. Характеристика помічника начальника 3-го відділу ББК НКВС СРСР Богданова на ув'язненого Г.Г.Холодного. 10 квітня 1937 р.

42. Акт заступника начальника Адміністративно-господарського управління Управління НКВС по Ленінградській області Матвеева. 3 листопада 1937 р.

43. Витяг з протоколу засідання судової трійки при Управлінні НКВС по Саратовській області. 8 грудня 1937 р.

44. З обвинувального висновку у справі № 12727 на обвинувачених Й.Ю.Гермайзе, Ф.Я.Савченка, Н.А.Коцюбинську, Г.К.Дорошкевича, П.С.Палька, Є.О.Гончаренко, О.Т.Андрієвську, М.І.Курську. 10 грудня 1937 р.

45. Постанова оперуповноваженого дежбезпеки Лебедева у справі-формулярі А.О.Барбара. 17 жовтня 1937 р.

46. Лист помічника начальника 1-го спецвідділу НКВС УРСР Буха до помічника начальника 1-го спецвідділу НКВС СРСР Кузнецова. 9 січня 1940 р.

47. Лист помічника начальника 1-го спецвідділу НКВС СРСР Кузнецова до помічника начальника 1-го спецвідділу НКВС УРСР Буха. 24 січня 1940 р.

48. Лист начальника Ульяновського відділення Окружного дорожно-транспортного відділення НКВС Куйбишевської залізниці Зикова до НКВС УРСР. 26 червня 1940 р.

49. Лист заступника начальника 1-го спецвідділу НКВС УРСР Смирнова до помічника начальника 1-го спецвідділу НКВС СРСР Сидорова та до начальника Ульяновського відділення Окружного дорожно-транспортного відділення НКВС Куйбишевської залізниці Зикова. 15 липня 1940 р.

50. Лист начальника секретаріату НКДБ УРСР Безпалька до начальника 2-го відділу НКДБ УРСР Цветухіна. 6 квітня 1941 р.

51. Лист заступника начальника 1-го спецвідділу НКВС СРСР Сосніна до начальника 1-го спецвідділу УНКВС по Астраханській області Собачкіна 16 лютого 1946 р.

52. Лист начальника Управління МДБ по Саратовській області Соколова до начальника відділу "А" МДБ СРСР Герцовського. 30 червня 1952 р.

53. Лист начальника 1-го спецвідділу Управління МВС по Ленінградській області Назарова до начальника обліково-архівного відділу КДБ при Раді Міністрів СРСР Плетньова. 29 травня 1956 р.

54. Заява В.М.Ганцова на ім'я Голови Президії Верховної Ради СРСР К.Є.Ворошилова. 22 березня 1957 р.

55. Довідка про підсумки додаткової перевірки за архівною кримінальною справою № 47757 щодо учасників організації "Спілка визволення України" ("СВУ"). 24 березня 1989 р.

56. Лист Т.Ільченко до київської газети "Рада". 27 березня 1992 р.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- Аспанфут – асоціація панфутуристів
Арт. – артикул, стаття
ББК – Біломорсько-Балтійський комбінат
БУД – Братство української державності
ВИШ – Вища школа
ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
ВМ – Высшая мера
ВУАН – Всеукраїнська академія наук
ВУРПС – Всеукраїнська рада професійних спілок
ВУТОРМ – Всеукраїнське товариство робітників мис-
тецтва
ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Ко-
мітет
гр-ка – гражданка
гр-н – гражданин
губ. – губерньський
ГУКУС – Гурток культури українського слова
ДВОУ – Державне видавниче об'єднання України
ДВУ – Державне видавництво України
див. – дивіться
зав. – завідувачий
ИТЛ – Исправительно-трудовой лагерь (Виправно-тру-
довий табір)
ім. – імені
ІНАРАК – Інститутські наради редакційного активу (при
ІУНМ)
ІУНМ – Інститут української наукової мови
КВЗІ – Київський ветеринарно-зоотехнічний інститут
КДБ – Комітет державної безпеки
КІНО – Київський інститут народної освіти
КК – Кримінальний кодекс
КОС ДПУ – Київський оперативний сектор ДПУ
КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України
КПК – Кримінально-процесуальний кодекс
л. – лист
л.д. – лист дела
"ЛНВ" – Літературно-науковий вісник
м. – місто, местечко (рос.)

МДБ – Міністерство державної безпеки
Найвсуд – Найвищий суд
Наркомос – Народний комісаріат освіти
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
НКГБ – Народний комиссариат государственной безопасности (Народний комісаріат державної безпеки)
НКЮ – Народний комісаріат юстиції
ОДПУ – Об'єднане державне політичне управління
ОДТО НКВД – Окружной дорожно-транспортный отдел Народного комиссариата внутренних дел (Окружний дорожно-транспортний відділ Народного комісаріату внутрішніх справ)
ПБ – Політбюро
ПП – Повноважне Представництво
р. – рік
РКП(б) – Російська комуністична партія (більшовиків)
РО МВД – Районный отдел Министерства внутренних дел (Районний відділ Міністерства внутрішніх справ)
"РОБОС" (спілка) – спілка робітників освіти
с. – село
с.г. – сего года
СО КОО ГПУ – Секретный отдел Киевского окружного отдела ГПУ (Секретний відділ Київського окружного відділу ДПУ)
СПО – секретно-политический отдел
ст. уп. – старший уполноважений
СХИ – сільськогосподарський інститут
т. – том
т.д. – так далі
т.д.п. – том дополнительной проверки
т.ін. – таке інше
т.к. – так как
т.н. – так называемый (-ая)
т.п. – тому подібне
ТУП – Товариство українських поступовців
УАПЦ – Українська автокефальна православна церква
УДБ – Управління державної безпеки
УКП – Українська комуністична партія
Укрфіл – Українська філармонія
УМВД – Управление Министерства внутренних дел (Управління Міністерства внутрішніх справ)
УНИК – Украинский научный институт книговедения (Український науковий інститут книгознавства)

УНР – Українська Народна Республіка
УПСР – Українська партія соціалістів-революціонерів
УРЧ – учетно-распределительная часть
УСД – Українські соціал-демократи
УСДРП – Українська соціал-демократична робітничка партія
УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
УСФ – Українські соціал-федералісти
УПСФ – Українська партія соціалістів-федералістів
ЦВК – Центральний Виконавчий Комітет
ЦК – Центральний Комітет
ЦКК – Центральна контрольна комісія
ц.р. – цього року

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абдуллін О. 92
Абрамович 179
Абутов О. 181
Андрієвська О.Т. 213, 335, 390, 430
Антоненко-Давидович Б.Д. 277, 278, 287, 293, 295, 299, 302, 308, 313, 314
Антонюк 145
Арсені К. 133, 134, 135, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 398, 422
Артеменко 168
Архімед 29
Атамановський (Отамановський) В.Д. 15, 87, 174, 175, 247, 344, 352, 372, 399, 402, 406, 419, 426
Атамановський М. 175
Атаманюк В.І. 284
Ахматов 17

Багалій Д.І. 46
Бажан М.П. 309, 424
Базилевський 153, 154
Балика Г. 162, 163
Балицька 54
Балицький В.А. 13, 22, 23, 24, 38, 39, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 56, 67, 70, 90, 96, 97, 98, 108, 110, 112, 128, 131, 202, 225, 227, 237, 239, 255, 416, 417, 428
Барановський 165
Барбар А.О. 15, 56, 58, 86, 96, 177, 209, 211, 212, 214, 245, 316-318, 325-326, 337, 352, 363, 391, 392, 403, 405, 425, 429, 430
Барвінок-Лиходій 157
Басараб В. 92
Бачинський 146
Безвенгліньський 144
Безіменний 164
Безкровний 165
434
Безпалько 342, 430
Бережний Д. 162
Бетховен 276
Белий А. 290
Бистрюков 17
Біднов 140, 246
Біднова Л.С. 15, 16, 87, 138, 139, 246, 352, 363, 379, 399
Білас І.Г. 425
Білий (Одеса) 142
Білий (перекладач) 285
Білий В. 279
Білий М.П. 15, 87, 246, 353, 363, 379, 399
Білик (Градізьк) 158
Білик (Одеса) 137, 200
Білик І.П. 279
Білокінь С.І. 92
Білокурський 132, 133, 136, 137, 186, 188, 189, 198
Близнюк П.С. 15, 87, 146, 155, 156, 215, 246, 247, 353, 372, 374, 398
Блохін 146
Бобир Д.М. 45, 103, 104, 105, 106, 109, 214, 365, 366, 368, 383, 386, 387, 388, 389
Богданов 332, 429
Богуславський 142
Болабольченко А. 71, 92, 94, 97, 414
Болозович О.А. 15, 87, 145, 154, 208, 245, 340, 341, 353, 371, 372, 379, 395
Бондаренко 136, 189
Борочинський О.М. 103
Босенко 144
Ботвиновський М.Н. 15, 87, 208, 214, 245, 353, 395, 401, 405
Бржизький 136, 189
Бричкевич 138, 140
Брук С.С. 43, 74, 90, 102, 231, 235, 258, 415, 429
Бруньйон К. 416

- Брюсов В.Я. 270, 277
 Будьонний (Буденний) С.М. 106, 413, 424
 Бузилович 150
 Бузулуков 331, 429
 Букатевиц 136, 189
 Бургардт О. 279
 Буртан О.С. 365, 387
 Бутовський 152, 154
 Бух 338, 339, 430
 Бухарін М.І. 40
- Вадимов 153**
 Вакуленко 158
 Валусв 425
 Василенко 59, 159, 160
 Василенко А. 161
 Василенко О. 161
 Василенко П. 161
 Ващук 175
 Ведок 61, 149
 Великодний 142
 Величківський 165
 Верещагін 281
 Веселовський 176
 Винарчук 151, 152, 216, 217
 Винниченко 178,
 Винниченко В.К. 78, 80, 122, 123, 382
 Виноградов В.В. 103, 113, 317
 Виноградов Ю.В. 45, 107, 117, 365, 367, 386, 387, 388
 Виноградський 16
 Височанський П. 208, 214, 313, 336
 Витшинський Я. 281
 Вишневецький 336
 Вишневський 166, 167
 Віленський 16
 Власко 338
 Вовкушевський 151, 154, 207
 Водяний 153, 155
 Вознесенська 16
 Волков Г.І. 17, 49, 50, 249
 Волкогонов Д. 413
 Волкомірський 16
 Воловик 163
 Володимир Святий 427
- Волошин Є. 279, 305
 Вольний 124
 Вольтер 286, 297, 302, 311
 Вороний Микола 279, 280, 292
 Воропай В.С. 147, 148, 178, 396
 Ворошилов К.С. 20, 413, 422, 430
- Гавриленко 335
 Гаврун 176
 Гагарін Ю.О. 406
 Гайовий 238
 Гайченко 143
 Галан Я.О. 425
 Галевич В. 395
 Ганцов В.М. 14, 20, 41, 71, 84-85, 113, 178, 203, 205, 213, 242, 268, 290, 293, 305, 346-351, 353, 372, 378, 390, 401, 402, 406, 421, 422, 426, 430
 Ганцова 347
 Ганчель Г.Г. 208, 214, 395
 Гейченко 144
 Гендін 331, 429
 Герасименко 132, 182, 186
 Герасимов 183
 Гермайзе Й.Ю. 14, 16, 18, 19, 75, 84, 113, 114, 119, 156, 165, 169, 202, 205, 207, 213, 223, 241, 250, 286, 290, 300, 334, 335-336, 354, 363, 372, 378, 394, 401, 403, 405, 422, 430
 Герцовський 344, 430
 Гиглавий 145
 Гирасименко 176
 Глод С. 412
 Глуценко 169
 Гнатишак 175
 Гоголенко Г. 59, 159
 Гоголь М.В. 285, 311
 Голинський 189
 Голобородько 147
 Голобородько Д. 147
 Голобородько П. 147
 Голоскевич Г.К. 15, 18, 85, 113, 154, 178, 205, 213, 243, 290, 300, 305, 332, 354, 363, 372, 373, 389, 390, 415
 Голубович В.О. 22

- Гончар 167
 Гончаренко 171
 Гончаренко С.О. 335, 430
 Гордієвський М.І. 132, 182, 184, 187
 Горожанин (Купельський) В.М. 50, 51, 52, 53, 55, 67, 90, 201, 208, 212, 214, 217, 248, 258
 Гороховатський 156
 Горошко 170
 Горун Г. 191
 Гофман 203
 Граве 380
 Граціанський 176
 Граціосі А. 94
 Гребенецький О.З. 14, 84, 113, 205, 207, 213, 223, 241, 266, 312, 313, 354, 363, 372, 377, 378, 405
 Греннер 203
 Григоренко П. 420
 Григорович 143
 Гринько 24
 Гриценко 154
 Гришко В.І. 59, 159, 160, 161, 162
 Гришко І. 159
 Гриценко В. 191
 Гриценко Л.М. 133, 191, 192, 196
 Грінченкова (Грінченко) М.М. 113, 390
 Гродзінський 16, 17
 Грушевська 187
 Грушевський М.С. 24, 25, 30, 80, 114, 250, 298, 368
 Гудзь-Засульський З.М. 55, 146, 215
 Гук 146
 Гуревич 50
 Гусєв В. 93

 Данчевський 177
 Дейнар М.А. 199, 265, 266, 268, 279, 280, 281, 282, 291, 292, 299
 Демичев 140
 Дем'янчук 205
 Денисенко Л.П. 365, 387
 Денікін А.І. 129, 352, 360

 Дерещук 205
 Дзержинський Ф.Е. 42, 54, 106, 108, 387, 424
 Дикий І. 161
 Дило 336
 Димнич В.Л. 214, 365, 367, 387
 Діденко 166
 Дмитренко-Білан 171
 Добринін 285
 Доброгай 175
 Довгий І. 173
 Довгополий 173
 Дога В.М. 14, 85, 205, 206, 213, 243, 340, 341, 354, 373, 392
 Доленко 145, 148, 216
 Долинський 404
 Донець М.І. 265, 279, 282
 Донцов Д.І. 76, 108, 220, 221, 272, 297
 Дорохольський 135, 197
 Дорошенко В. 121, 123
 Дорошенко Д. 67, 68, 71, 123, 203, 218, 223, 378
 Дорошенко Л. 67, 204
 Дорошкевич Г.К. 335, 430
 Дорошкевич О.К. 17, 264, 276, 277, 290, 293, 305
 Драгоманов М.П. 51
 Дражевський 145
 Драй-Хмара М.П. 279, 419
 Дроздов-Мишковський 165
 Дубровський В.В. 387
 Дубровський В.Г. 15, 86, 205, 213, 244, 354, 372, 379, 381
 Дудник 141
 Дурдуківська О.Ф. 42, 407
 Дурдуківський В.Ф. 14, 16, 18, 19, 36, 37, 42, 45, 46, 57, 75, 84, 102, 103, 104, 106, 108, 111, 112, 113, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 144, 154, 162, 165, 183, 202, 205, 206, 207, 213, 218, 221, 223, 231-235, 240, 254, 280, 281, 287, 292, 293, 313, 355, 363, 366, 367, 370, 371, 372, 375, 377, 379, 380, 382, 385, 386, 390, 391, 401, 402, 405, 407, 413, 415, 429

Дяченко 167

Еллан-Блакитний (Блакитний)

· В. 51, 278

Ередіа 307

Євдокимов Г.Є. 39

Євтушенко Г. 156

Єфремов П.О. 15, 87, 137, 138,
139, 140, 141, 142, 215, 245,
355, 363, 399

Єфремов С.О. 12, 14, 15, 16,
18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
26, 27, 28, 29, 30, 31-34, 35,
36, 38, 39, 41, 42, 45, 46, 47,
48, 51, 68, 69, 70, 71, 75-78,
79, 80, 81, 82, 84, 89, 90, 92,
93, 94, 97, 98, 104, 106, 108,
109, 110, 111, 112, 113, 114,
115, 116-125, 126-127, 131,
132, 133, 137, 138, 140, 142,
145, 147, 148, 149, 150, 151,
154, 165, 169, 170, 174, 178,
179, 182-183, 184, 186, 190,
193, 200, 202, 204, 205, 206,
207, 213, 215, 216, 218-224,
225, 227-229, 231, 232, 233,
235, 236, 237, 238, 240, 242,
246, 247, 250, 251, 254, 255,
256, 259, 260, 261, 263, 267,
279, 280, 287, 289, 290, 292,
293, 298, 299, 300, 301, 304,
308, 338, 339, 342, 349, 355,
363, 364, 366, 367, 368, 369,
370, 371, 372, 375, 376, 377,
378, 379, 380, 381, 382, 385,
386, 388, 390, 392, 395, 396,
397, 398, 399, 402, 405, 407,
411, 412, 415, 417, 418, 419,
423, 424, 425, 426, 428, 429

Жевченко 61, 149

Жигадло 147

Жижжун 142

Жилін 145

Житецький П.Г. 280

Жовницький 61, 149

Жорновий 155

Жук 137, 200

Заболотний 173

Заболотний Д.К. 28, 217, 305, 370

Загорський 90, 258

Загул Д.Ю. 277, 307, 309

Зайцев П. 115

Залеський (Залиський, Залісь-
кий) А.П. 14, 85, 205, 213,
243, 279, 290, 300, 312, 355,
363, 371, 393, 405,

Зам'ятіна Т. 95, 96, 236

Заславець 170, 172

Заславець К.Ф. 170

Заславець М.Я. 170

Зембіцька Н. 152

Зенюк 336

Зеров Микола К. 17, 137, 200,
207, 264, 265, 276, 277, 286,
287, 290, 293, 305, 307, 308,
310, 311, 419

Зеров Михайло К. 383

Зиков 340, 430

Зінкевич О. 62, 96

Золотарьов В.А. 98

Зубко 174

Зубко-Герлецький 159

Іванець Г. 219

Іваниця А.І. 329, 331

Іваниця Г.М. 15, 85, 154,
177, 206, 213, 243, 290, 300,
329-330, 331, 356, 372, 373, 429

Іванов В.Т. 90, 258

Іванов О.А. 276

Іванський 144

Іванушкін 277, 285, 286,
287, 297, 301, 310

Івченко М.Є. 15, 85, 243,
269, 270, 285, 290, 295, 299,
300, 302, 356, 394, 420

Ігнатенко-Кокодій О. 238

Ілляшенко Л. 213, 393

Ільєнко І.О. 92, 97

Ільїн 137, 200

Ільченко Т. 42, 430

Ірклієвський 178

Каверник П. 162

- Каганович Л.М. 24, 25, 426
 Казка А.В. 137, 200-201, 424
 Каковський 197
 Каленський 165
 Калинович М.Я. 279
 Каменєв Л. 106, 424
 Камінський 146, 374
 Капніст 162
 Карабчієвський Ю. 95
 Карачевська 150
 Карлсон К.М. 39
 Кароль С. (Хвильовий М.) 279, 296
 Карпов Л. 214
 Карпович 217
 Карпович Й. (О.) Р. 15, 87, 150, 166, 167, 216, 247, 356, 363, 399
 Картвелішвілі 237
 Кассіор П. 197
 Касьянов Г. 92
 Каховський 135
 Кацнельсон З.Б. 54
 Качеровський 285, 293, 294, 301
 Качура Я. 284
 Келлерман 285
 Квітка 175
 Кирило і Мефодій 60
 Кирилук В.О. 92
 Клочко 187
 Кметь 175, 176
 Кметь М. 175
 Кобилянський 145, 151
 Ковалевський М. 412
 Коваленко Б.Л. 424
 Ковалівська 16
 Коваль 178, 179
 Ковтун 171, 172
 Ковцевич 165, 167
 Кожухов 152
 Козельська Є.М. 54
 Козельський (Голованєвський) Б.В. 50, 51, 54, 55, 67, 90, 181, 201, 208, 212, 214, 217, 248, 258
 Козицький П.О. 113, 280, 292
 Козін 164
 Кокот Д.Г. 45, 105, 106, 214, 365, 386
 Кокот І.Г. 214
 Коліух 17
 Коломийченко 177
 Комаров М.В. 132, 182, 183, 184
 Кондрацький 151
 Конрад 285
 Корженко 17, 49, 249
 Коробенко 17, 49, 249
 Коробка П. 162
 Коробцов В.Г. 113, 165, 214
 Коробцови 103
 Корсунов 336
 Корчак-Чепурківський О.В. 46, 209
 Коряк В.Д. 275, 278, 315
 Косач-Кривинюк О.П. 421
 Косинка Г.М. 265, 277, 279, 293, 299, 300, 308, 313
 Косіор Є. 54
 Косіор С.В. 31, 39, 48, 49, 54, 88, 89, 225, 236, 239, 250, 428, 429
 Косяченко 282, 283, 295, 302, 309
 Котляревський ІІІ 165, 308, 417
 Котляренко 162
 Коцюбинська Н.А. 335, 430
 Коцюбинський М.М. 15, 246, 417, 423
 Коцюбинський Ю.М. 21
 Кошовий 173
 Кравченко 179
 Кравчук М.П. 16, 17
 Крайній Л. 231, 235, 429
 Красицький Ю.Ф. 154, 214
 Красний П. 79
 Кревецький І. 121
 Кривинюк М.В. 15, 86, 205, 213, 244, 356, 390, 421
 Крижанівський 153, 155
 Крикун 135, 197
 Кримський А.Ю. 24, 137, 143, 174, 205, 209, 215, 335, 368, 418
 Кримський Ю.Ю. 143, 200, 215
 Кроковський Й. 62
 Крот 172, 173
 Кротенко В. 171
 Кудрицький М.А. 15, 86, 209, 212, 214, 245, 356, 363, 391, 392

- Кузнецов 338, 339, 430
 Кулик М. 170
 Куліда 166, 167
 Кулінич 142
 Куліш 145
 Куліш П.О. 286
 Куреня В.Я. 106
 Курепко 141
 Куриленко 200
 Курська М.І. 335, 430
- Лагута М.Д. 15, 87, 146, 215, 216,
 247, 357, 374, 398, 399, 405
 Лакиза 280, 287
 Лебедєв 337, 431
 Лебідь 150
 Лебідь А. 279
 Левенець Ю.А. 92
 Левицький (Миколаїв) 146
 Левицький (Київ) 365, 387
 Левицький А. 68, 75, 146, 218,
 223
 Левченко 147, 148
 Левченко Г. 170
 Левченко М. 143, 144, 205
 Лекаст 121
 Леконт де Ліль Ш. 307
 Ленін В.І. 231, 232, 233, 270,
 290, 412, 413, 418
 Леонтович М. 133, 136, 187,
 188, 189, 277, 397
 Леонюк 90, 258
 Лепченко Я.Ф. 213
 Лермонтов М.Ю. 277
 Лещенко 145
 Лещенко П.Б. 173, 174, 216, 217
 Липківський В. 60, 61, 145,
 149, 151, 152, 154, 158, 163,
 166, 170, 207, 217
 Лисенко К. 82
 Лисенко М. 82
 Лисенко М.В. 280, 293
 Литвиненко (Лохвиця) 172
 Литвиненко (Луганськ) 178
 Лівобічний 27
 Ліщина-Мартиненко 177, 178
 Логвиненко В. 159
 Лозман 17
- Лозовик 238
 Ломакін 147
 Лотоцький О. 67, 68, 71, 75,
 203, 204, 218, 223, 378
 Лужанський 183, 190, 191, 192
 Лукасевич 67, 203
 Луковецький 142
 Лутай А. 168
 Лутай П. 167, 168
 Луцький Ю. 94
 Любарський 150
 Любченко А.П. 31
 Любченко П.П. 17, 28, 29, 30,
 31-34, 44, 48, 49, 128, 237,
 239, 250, 251, 404, 423
 Ляхно 169
- Мазепа Іван 62
 Мазепа Ісаак 68, 75, 218
 Мазур 47, 128, 226
 Мазуренко Г.В. 365, 387
 Макаренко 145
 Макєєв 327
 Максименко 164
 Маланюк Є. 220, 271, 273, 296,
 297, 314
 Малашук С.І. 103
 Малащук 17
 Малиновський 141
 Мандзюк І.Д. 387
 Марголін 122
 Маркович Д.В. 175
 Маркс К. 307, 425
 Матвєєв 333, 430
 Матвієвич 202
 Матушевський Б.Ф. 14, 20, 43,
 45, 46, 74, 85, 104, 105, 106,
 108, 109, 112, 214, 220, 222,
 242, 357, 363, 365, 366, 369,
 384, 385, 386, 388, 389, 401,
 403, 406, 426
 Матушевський В.Ф. 365, 387
 Матушевські 37
 Матюха 153, 155
 Махія 153, 154
 Махулько-Горбацевич Г.С. 392
 Мацієвич 67, 75, 204
 Маяковський В.В. 54, 95

- Меженко Ю.О. 277
 Мещерський 178
 Микола II 418
 Миколук 187
 Михайлик 178
 Михайлик М.В. 16, 17, 47, 48,
 63, 68, 69, 75-78, 128, 227,
 229, 239, 255, 404, 428
 Михайличенко 170
 Михайловський 308
 Михальчук 281, 283
 Мізецький 145
 Міцкевич А. 307
 Міяковський В.В. 213, 222
 Мовчанг 145
 Могилко 176
 Могилянська Л. 200
 Могилянський Д. (Тась Дмит-
 ро) 200, 279
 Могилянський М.М. 277, 279
 Мойсенко Є. 162
 Мопассан 270, 285
 Моргуліс (Маргуліс) З.Г. 15,
 16, 85, 207, 243, 357, 363,
 371, 394, 405
 Мороз М. 17, 147, 385
 Музичко 132, 182, 184, 186, 192
 Муравйов М. 12, 412
 Муссоліні 195
 Муха 17, 49, 249
 Мюллер 146

 Навроцький 136, 187, 188, 189,
 198
 Назаркевич 159
 Назаров 66, 345, 430
 Назимов 175
 Ненадкевич 140, 179
 Нестеренко П. 135, 197
 Нечитайло П.Т. 45, 105, 106, 109,
 119, 214, 365, 366, 386, 387
 Никітін 179
 Ніковський А.В. 14, 18, 19, 20,
 50, 68, 69, 75, 76, 82, 84, 132,
 133, 134, 137, 174, 182, 183,
 184-185, 186, 187, 188, 189,
 190, 191, 193, 198, 199, 200,
 202, 205, 207, 213, 216, 218,
 221, 223, 241, 247, 254, 264,
 266, 267, 274, 275, 279, 280,
 281, 283, 285, 286, 287, 290,
 291, 292, 296, 298, 299, 301,
 304, 305, 310, 311, 349, 357,
 363, 364, 368, 375, 377, 378,
 382, 394, 395, 397, 398, 402
 Ніковський О. 199, 200
 Ніковський П. 199
 Новоселецький 285, 311

 Обуховський 16
 Огієнко І.І. 151
 Одінець 17, 49, 249
 Озерський 17, 250, 251
 Олесь О. 9
 Омельченко 285
 Орлик 163
 Осьмачка Т. 277, 287, 293, 295,
 299, 300, 302, 308, 313, 314
 Охрімєнко В. 308

 Павлушков (Павлушко) М.П.
 14, 20, 33, 36, 37, 45, 46, 57,
 71, 72, 73, 74, 75, 79, 84, 85,
 97, 102-103, 104-107, 108,
 109, 111, 112, 113-114, 117,
 118, 119, 120, 121, 122, 123,
 169, 183-184, 212, 214, 220,
 222, 231-235, 242, 254, 321-
 324, 327-328, 333, 358, 363,
 365, 366, 367, 368, 370, 371,
 380, 382, 383, 385, 386, 387,
 388, 389, 401, 405, 415, 423,
 426, 428, 429
 Павлушкова Н. 412
 Павлюк 142
 Палладін О.В. 46
 Палько П.С. 335, 430
 Паляничко 144, 153, 154, 155
 Панченко 132, 133, 136, 182,
 185, 186, 187, 188-189, 190,
 191, 198, 199, 200
 Панченко-Чаленко К.М. 15, 88,
 247, 358, 377, 397
 Паполнов 197
 Пархоменко 138, 139, 141
 Пастернак Б.Л. 84

- Пахаревський Л.А. 264, 266, 269, 270, 282, 290, 295, 300, 302, 305, 312
- Пелішенко Є.І. 135, 197-198
- Перетятко 175
- Перцов 327, 431
- Петлора С.В. 45, 46, 68, 69, 70, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 111, 112, 120, 121, 126, 134, 135, 137, 146, 149, 150, 152, 166, 184, 193, 205, 206, 207, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 228, 229, 388, 426
- Петренко 155
- Петро I 62
- Петров 169
- Петров В.П. 276, 277, 419
- Петрова-Войнова 169, 170
- Петровський Г.І. 47
- Петрушевський Б.Д. 265, 282
- Пешкова К.П. 329
- Пивоваров 59, 142, 151, 152, 216
- Пилипенко С.В. 278
- Підгасцький В.Я. 15, 58, 86, 209, 211, 212, 214, 245, 358, 372, 391, 392, 405
- Підгайний 171
- Підгайний С. 9
- Підгрушний 142
- Підмогильний В.П. 277, 278
- Піلسудський 148, 195
- Піщанський 142
- Плахута 145
- Плетньов 66, 347, 430
- Плющ В. 412
- Повстенко 145
- Покальчук 155
- Поліщук 137, 200
- Поржицький 145
- Постишев П.П. 54, 90
- Постоловська Т. 54
- Поступальський І. 315
- Потапов 16
- Потебенько М.О. 92
- Потієнко В.В. 17, 385
- Пошивайло 171
- Правдін 74
- Правосудович 142
- Прикипелов 171
- Пристайко В.І. 92, 95, 406, 445, 446
- Приходченко 155
- Приходько А. 16, 17, 48, 49, 50, 51, 230, 249
- Приходько В.М. 406
- Прокопович В. 68, 71, 75, 203, 218, 223, 291, 378
- Прохорова М.І. 205, 213, 393, 404
- Проценко 169
- Пунькін 171
- Пухтінський 16
- Пушкін О.С. 265, 277, 282, 307, 347
- Рагозін 339
- Радзимовська 204
- Радченко 158
- Ралев М. 133, 134, 135, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 398, 422
- Расін 81
- Ратнер С.Б. 16, 259, 419, 423, 429
- Ревуцький Д.М. 276, 279
- Редченко 59, 159, 160, 162
- Риб'янов 336
- Риков О.І. 49, 404, 413
- Рильський М.Т. 82-83, 97, 137, 200, 220, 264-315, 424, 425, 429
- Римаренко 179
- Рівлін 16
- Роберт 142
- Розанов 90, 258
- Роллан Р. 415
- Руга 135, 197
- Руденко 150
- Рудинська 396
- Рудинська М.Я. 147, 216
- Рудницький 176
- Рулін 279
- Русов О.О. 293
- Сабко (Собко) Н.М. 17, 410
- Савцов В. 92
- Савченко Ф.Я. 25, 336, 430

- Савченко Я.Г. 307, 309
Сагайдак 142
Садовський В. 75, 218, 260, 376
Салій 199
Салтан 175
Салтиков-Щедрін (Щедрін) М.С. 311
Самборський 164
Сверстюк Є.О. 427
Секиринський 133, 134, 192, 193, 398
Секиринський П. 191, 192
Секиринський Т. 191
Семененко О.П. 42, 49, 50, 53, 88, 94, 95, 97
Сергієвський 172
Сердюк 207
Сидоренко Р. 92
Сидоров 341, 430
Симоненко 140, 141
Синявський 176
Сиротін 345
Сидинський Ю. 150, 151
Сіماشкевич М. 312
Сіренко С.І. 406
Січинський М. 176
Скороходько 214
Скрипник М.О. 18, 28, 36, 88, 93, 190, 250, 251, 369, 370, 413, 418, 429
Слабченки 422
Слабченко М.Є. 15, 55, 59, 88, 132, 133, 134, 135, 136, 182, 183, 184, 185, 188, 189, 190, 191-193, 194, 197, 247, 342, 343, 358, 371, 377, 397, 422
Слабченко Т.М. 15, 88, 132, 133, 134, 135, 184, 191, 192, 193-196, 247, 358, 377, 397, 406, 422, 423
Слісаренко О.А. 17, 49, 249
Слободяник Г.Я. 45, 105, 107, 109, 214, 365, 366, 386, 387
Слотвинський 175
Слуцький В.С. 393
Случевський 177
Смеречинський 175
Смирнов 341, 430
Смоленський 280, 291
Смолій 170
Снетірьов Г.І. 36, 91, 94, 98, 410
Собачкін 343, 430
Соколов 344, 430
Соколовський О.Н. 17, 46, 142, 143
Соколянський Ю. 17, 49, 50, 249
Солочинський В.Д. 103, 214, 365, 387, 404
Сорокін 176
Соснін 343, 430
Софія Свята 427
Спиця 176
Сталін Й.В. 25, 26, 48, 56, 66, 95, 96, 236, 237, 411, 412, 413, 422, 425, 429
Станіславський 147
Старицька-Черняхівська Л.М. 14, 16, 19, 55, 71, 84, 121, 124, 146, 207, 221, 241, 359, 363, 372, 377, 378, 379, 381, 382, 394, 401
Старицькі-Черняхівські 422
Степовий 142, 143
Стефановський 137, 200
Стороженко 145
Стражеско М.Д. 317
Страшкевич В.М. 15, 86, 205, 213, 244, 359, 363, 371, 391, 402
Стрижак 61, 149
Студинський К.Й. 26, 27, 123, 200, 368, 369, 370
Суровцова Н. 54, 55, 95
Сухін 169
Сухонда 347
Таран 51, 149
Тарасенко М. 162
Тарієв 164
Твердовський 171, 172
Терещенко М. 309
Терещенко С. 143, 144
Тимошенко В. 171
Тимошенко М. 175
Титаренко С.Є. 199
Титаренко С.Г. 265, 266, 279, 285, 286, 293, 295, 300, 301, 310, 394, 395

- Гичина П.Г. 265, 278, 279, 424
 Ткалич 176
 Ткач К.М. 165, 214, 216
 Товкач К.І. 15, 18, 87, 147, 148,
 246, 359, 363, 396
 Токарівська Н.С. 14, 16, 85, 205,
 213, 242, 359, 363, 367, 393
 Толстой Л.М. 265, 282
 Трезвинський Ю.К. 14, 85,
 213, 242, 340, 341, 360, 363,
 373, 393
 Третяк 187
 Троцький Л. 106, 108, 387, 424
 Троцюк 175
 Туркало К.Т. 15, 41, 43, 86, 94,
 213, 244, 360, 363, 372, 391,
 400
 Тутківський П. 25
 Тютюнник Ю. 52

 Удовенко 142
 Удовенко Володимир Васильович
 15, 58, 86, 209, 245, 323, 360,
 374, 381, 391, 392, 405, 406
 Удовенко Всеволод Володи-
 мирович 406
 Українка Леся 421
 Усенко 170
 Ушаков 90, 258

 Фальківський Д.Н. 309
 Фасмер 124
 Фашньов 161
 Феденко 75, 218
 Федорина 177
 Федоров 231, 232
 Федоров Л. 93
 Фет А. 307
 Филипович П.П. 17, 137, 154,
 200, 207, 265, 276, 277, 280,
 286, 287, 290, 283, 305, 308, 419
 Филиповський В. 175
 Філь Ю. 150, 151
 Флобер 285
 Франко І.Я. 29, 146, 207, 222,
 291, 308, 388
 Франс А. 52

 Ханко 158
 Харченко 285, 293, 294, 301, 311
 Хахвалюк 179
 Хвильовий М.Г. 88, 89, 90, 98,
 265, 278, 279, 296, 303
 Хвиля А.А. 34, 98, 418
 Хилинська 286, 287
 Ходзицький 154, 207
 Холодний 17, 149, 150
 Холодний Г.Г. 15, 86, 205, 213,
 244, 300, 313, 332, 360, 372,
 374, 379, 390, 391, 402, 429
 Холодний Є. 216
 Холодний П. 291
 Хоменко 178
 Хомичевський М.В. 145, 154,
 214, 385
 Хороший 154
 Хорунжий 169
 Хорунжий Ю. 92
 Хохлич 147
 Хоць 170
 Христосенко 214

 Цветухін 342, 430
 Целартус 285

 Чайка 174, 187
 Черевань 165
 Чернишевський М.Г. 117
 Чернявський М.Ф. 169, 170
 Черняхівський О.Г. 14, 70, 71,
 84, 207, 209, 223, 242, 245,
 360, 377, 391, 406
 Черняхівський Ф.І. 144
 Черняхівські 103
 Чехівська А.М. 67, 345
 Чехівський В.М. 14, 15, 16, 19,
 23, 47, 60, 61, 63, 64, 66, 67,
 69, 75, 79, 84, 97, 119, 121,
 131, 142, 145, 147, 149, 150,
 151, 154, 158, 162, 163, 164,
 166, 167, 169, 170, 172, 173,
 174, 202, 204, 207, 213, 216,
 217, 221, 222, 223, 240, 246,
 254, 319-320, 345, 361, 363,
 371, 372, 377, 379, 381, 383,

- 384, 385, 388, 398, 402, 403, 405, 425, 426, 429
- Чехівський М.М. 15, 62, 87, 214, 245, 361, 363, 371, 372, 384, 385, 402, 405
- Чехов А.П. 265, 270, 282, 285
- Чижський 145
- Чикаленко Є. 267, 280, 291
- Чикаленко Л. 19, 67, 69, 70, 71, 203, 218, 222, 223, 375, 376, 377, 378, 424
- Чикаленко П. 132, 182, 188, 189, 198, 266, 291
- Чміль П. 191
- Чубар В.Я. 13, 24, 48, 236, 239, 404, 429
- Чуйко 147
- Шаловал Ю.І. 92, 97, 98, 445, 446
- Шарасвський 207
- Шарий І.І. 156
- Шарко В.В. 15, 86, 205, 213, 244, 361, 372, 379, 382, 390
- Шатиров 328
- Шац 16
- Шварцбард 74, 77, 78, 79, 81, 122, 219, 220, 221, 426
- Шевельов 150
- Шевченко Т.Г. 77, 121, 124, 144, 154, 160, 162, 165, 263, 292, 300, 308, 365, 393, 409
- Шемет Р.В. 365, 387, 404
- Шило 154
- Шило К.С. 15, 85, 206, 213, 243, 290, 300, 361, 372, 374, 375, 392
- Шиманський М.П. 142, 144, 153, 215
- Шипота 59, 159
- Шипота М. 159
- Шліхтер О. 30, 426
- Шпаковський 175
- Шрейдер 168
- Шуберт 276
- Шудрик 176
- Шульга 147
- Шульгін 67, 68, 203, 218, 223
- Шумлянський 151
- Шумський О.Я. 24, 51, 88, 89, 335
- Щепотьєв В.О. 15, 87, 147, 148, 178, 216, 246, 361, 363, 396, 398, 405
- Щербаненко 148, 216
- Щербатинський 282, 295, 302, 309
- Щипко 159
- Щупак С.Б. 80, 284, 297
- Южний 374
- Юнкевич 145
- Юринєць В. 98
- Юркевич Ю.Л. 197, 214, 365, 368, 387, 389, 403
- Юровицький 16
- Яворницький (Еварницький) Д.І. 139, 140, 143
- Яворський М.І. 36
- Ягода Г.Г. 39, 66
- Якимшин 17
- Якір Й.Є. 54
- Якір С. 54
- Яковенко 282, 295, 309
- Яковлів А. 81
- Якубовський Ф.Б. 309
- Якубський Б. 273, 274, 277, 279, 287, 299, 425
- Ясинський 165, 214
- Яциневич 187

ПРО АВТОРІВ КНИГИ

Пристайко Володимир Ілліч, 1941 р. народження, генерал-майор юстиції, радник Голови Служби безпеки України з правових питань. Брав активну участь у додаткових перевірках багатьох інспірованих в період сталінізму в Україні справ і процесів. Один з авторів Закону "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні", прийнятого Верховною Радою України 17 квітня 1991 р., Закону "Про Службу Безпеки України" від 25 березня 1992 р. Член Виконкому Співки юристів України, заслужений юрист України (з 1992 р.). Співавтор книги "Жертвы репрессий" (1993) та інших публікацій.

Шаповал Юрій Іванович, 1953 р. народження, доктор історичних наук, автор книг "Контраргумент — правда" (1989), "У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні" (1990), "Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії" (1993), "Людина і система. Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні" (1994), численних наукових розвідок, присвячених проблемам історії України ХХ століття, життєписам багатьох політичних діячів. Був упорядником і одним з авторів збірників статей "Про минуле заради майбутнього" (1989), "Маршрутами історії" (1990), "Пам'ятати заради життя" (1992). Друкувався у Великобританії, Канаді, Німеччині, Росії, США.

ABOUT THE AUTHORS

Volodymyr Prystaiko, born in 1941 and currently a major-general and legal affairs adviser in the Ukrainian Security Service, has actively participated in reopening various Stalinist show-trials which took place in Ukraine. He was also a co-author of the Ukrainian law of April 17, 1991, "On the Rehabilitation of the Victims of Political Repression in Ukraine" and that of September 20, 1991, "On the Ukrainian Security Service". He is a member of the Executive Committee of the Union of Jurists of Ukraine and was in 1992 named an outstanding jurist of Ukraine. He is co-author of the book *Victims of Repression* (*Zhertvy repressii*, 1993) and other publications.

Yuri Shapoval born in 1953 and is a Doctor of Historical Sciences, is author of the books *The Counter-Argument is Truth* (*Contrargument — pravda*, 1989), *In those Tragic Years: Stalinism in Ukraine* (*U ti trahichni roky. Stalinism na Ukraïni*, 1990), *Ukraine from the 1920s to 1950s: Pages of Unwritten History* (*Ukraïna 20-x — 30-x rokiv. Storinky nenapysanoi istorii*, 1993), *Man and System: Silhouettes from the Period of Totalitarianism in Ukraine* (*Liudyna i systema. Strykhy do portreta totalitarnoi doby v Ukraïni*, 1994) along with numerous articles on the history of twentieth century Ukraine and biographical sketches of various Ukrainian political figures. He has compiled and contributed to the collections *On the Past for the Future's Sake* (*Pro mynule zarady maibutn'oho*, 1989), *Along the Paths of History* (*Marshrutamy istorii*, 1990), and *To Remember for the Sake of Life* (*Pam'iataty zarady zhyttia*, 1992). His works have been published in Great Britain, Canada, Germany, Russia, and the United States.

ЗМІСТ

Переднє слово.....	7
Розділ I	
Пролог великого терору в Україні.....	10
Розділ II	
Справа "СВУ": документи і матеріали.....	100
Іван Ільєнко.	
Оскаржує історія (Слово від редактора).....	409
Перелік надрукованих документів і матеріалів.....	428
Список скорочень.....	431
Іменний покажчик.....	434
Про авторів книги.....	445

CONTENTS

Foreword.....	7
Section One:	
Prologue to the Great Terror in Ukraine.....	10
Section Two:	
Documents and Materials on the SVU Trial.....	100
Ivan Ilienکو.	
Accuse of History (Editor`s Notes).....	409
List of Published Documents and Materials.....	428
List of Abbreviations.....	431
Index of Names.....	434
About the Authors.....	445

Наукове видання

Володимир Пристайко, Юрій Шаповал

**Справа
"Спілки визволення України"**

Невідомі документи і факти

**Відповідальний редактор І.О.Ільєнко
Відповідальний за випуск К.Г.Кейданський**

Здано до набору 20.0.1995. Підписано до друку 30.07.1995.
Формат 84x108/32. Ум. др. арк. 23,52. Папір друкарський.
Друк офсетний. Тираж 1000 прим.
Зам.№ 6340

МПП "ІНТЕЛ", 252030, Київ-21, вул.Шовковична, 12, к.213.

**Видавництво "Фенікс", 252601, Київ-4, вул. Терещенківська, 3.
Свідоцтво №319-МП/085 від 08.04.1991**

КҚДНК, 252030, Київ-30, вул. Б.Хмельницького, 19.

СПИСОК ВИЗВОДЕННЯ УКРАЇНИ ПРЕЗИДІЯ

ЛІСЬКО ІГОР

МАКОВИЧ НАДІЯ

КАРАМОНАКІВ СЕРГІЙ

СВІТІДАЛЬНА ТУКІЯ

КОСІНЦЬ ІГОР

БІНДАВНИЦЬКИЙ

ІНОУК

СУМ

КОСІНЦЬ ІГОР

СТАНІСЛАВ ТУКІЯ

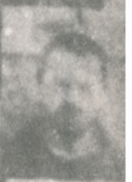

ЧЕРНІГІВСЬКА ФІЛІА

ПЕРИФЕРІЯ

ВІКІЦЬКА ФІЛІА

ВІСНОВСЬКА ФІЛІА

ЛІСЬКО ІГОР

ЛІСЬКО ІГОР

ЛІСЬКО ІГОР

ЛІСЬКО ІГОР

Володимир ПРИСТАЙКО, Юрій ШАПОВАЛ

Науково-документальне видання присвячено справі "Спілки визволення України", судовий процес в якій відбувся навесні 1930 р. і став одним з перших інспірованих політичних процесів доби сталінізму. З якою метою було організовано цю справу? Чому підсудні, до яких належало чимало відомих українських інтелектуалів, визнавали безпідставні обвинувачення на свою адресу? Як склалися у подальшому їхні долі, а також долі "режисерів" з ГПУ, котрі керували процесом? На ці та інші запитання дають відповіді автори видання, котрим вдалося віднайти невідомі раніше архівні документи.